

SZILÁGYI SZABOLCS

Halálvölgy

KISTÉRSÉGI VILÁGHÁBORÚ. Lehet-e még újat írni a II. világháborúról? De hiszen csakis újat lehet! Persze, ez keveseknek sikerülhet, mert a „sokak” már sokszor teljesítették a háborús regények, filmek „kötelező gyakorlatait”. Hanem Szilágyi Szabolcs nem csak jó író, de szerencsés is: szerencsésen egyesíti a kíváncsi riportert a megszállottan kutató történésszel, aki a háború egyetlen helyszínét, a Beszkidek egyik völgyének tankcsatáját igyekszik aprólékosan megismerni. És szerencséjére még az utolsó utáni pillanatban talál egy olyan útítársat, aki 1944 őszén magyar katonaként járt a Halálvölgy közelében. Kettejük beszélgetéséből, és az író újabb szerencséjére rábukkanva egy közelben lakó öreg veteránra, aki túlélte a völgybeli kölcsönös mészárlást, olyan részleteket tudunk meg a háború borzalmairól és az azt követő ötven évről, amelyeket korábban aligha ismerhattünk. Közben egy váratlan mikszáthi mozdulattal Szilágyi is megírja a maga Új Zrínyiasz-át: a tömegsírbeli kilépő fiatal német és ukrán katonát szembesíti a huszonegyedik század globalizálódó társadalmával. Hogy itt maradnának-e az „áthaludt” hetven év után? S végül a lidérces látomás: új felállásban globalizálódhat a kistérségi világháború?

Nem ígérhetek könnyű szórakozást, mégis a könyv elolvasására buzdítom a múltunkra kíváncsi újabb nemzedéket! **(Sumonyi Papp Zoltán)**

Szilágyi Szabolcs

Halálvölgy

Oficyna Pogranicze – Varsó 2015

Borító és tördelés:

Szilágyi András

Versfordítások:

Kárpáty Csilla
Dr. Majorossy István
Martinák János
Weöres Sándor

A fotók a szerző felvételei

© Szilágyi Szabolcs

Budapest

Oficyna Pogranicze „Microway”

Varsó

www.mwmedia.pl

PL 02-764 Warszawa, ul. Egejska 5/35

Tartalom

SÍRHANTOK GALÍCIÁBAN (9)

GUTEN TAG, GEFREITER MÜLLER! (40)

EGY KIJEVI HARSONA ELNÉMULT (87)

RUSZIN ODÜSSZEA (133)

BERLIN ÉL! (201)

EURÓPA KÖDÖS VÉGVÁRÁN (254)

A BESZKIDEK LÁNGJA (327)

Kútfő (330)

Lépés a mába (332)

Sok háborús regényt, dokumentumot olvastam, jó néhány filmet láttam, de kevésben olyan közelről és megrázóan az emberi szenvedést, megalázottságot, kiszolgáltatottságot, halálfélelmet és borzalmas halált, mint Szilágyi Szabolcs *Halál völgy* című könyve lapjain. Az események a II. világháború egyik fontos, de a történesek menetét nem meghatározó helyszínén, a galíciai Dukla szorosban, az egykori magyar-lengyel határ mentén, a Kárpátokban zajlanak. Sok mindent tudunk arról, hogy a náci és a szovjet hadseregben milyen szellem, fegyelmezettség uralkodott. És azt hihettük, hogy ennek alapján értjük az úgynevezett hősök, és mindennapi harcosok tetteit, önkéntes vállalásait, és iszonyatosan kockázatos dezertálási kísérleteik okait. De a legújabb kutatások fényében, különösen az orosz oldalon, az emberi magatartások teljesen más megvilágítást kapnak, mint amikről tudomásunk volt. Érezni az alkotás szövegén, hogy Szilágyi Szabolcs sok dokumentum, új levéltári adat, feljegyzés és megjelent tanulmány birtokában formálta regényét. Első pillanatra morbidnak tűnik, hogy egy német, majd egy ukrán mindennapi harcost megidéző az író a sírból, és vele, illetve velük mondatja el haláluk körülményeit, a korabeli történeéseket, és a jelenben szerzett ismereteiket, amelyek alapján úgy látják a szellemárnyak, hogy jobb nekik visszatérni a föld alá, a semmi tudatlanságába. A történet az ő rövid életük, s néhány olyan kiválasztott személyé, akik életben maradtak, s akikkel – mintha élők lennének – találkoztak és társalogtak. Közülök többnek is a története olyan megrázó, hogy az ember támolygó lélekkel kénytelen rövid időre abbahagyni az olvasást, és sétálni egyet, hogy erőt gyűjtsön az olvasás folytatásához. A regény szerkezete mozaikszerű, fontos szerepet kap benne az író és barátja, akik a találkozások értékelésében és értelmezésében sok új, eddig nem vagy alig ismert információval lepik meg az olvasót. Külön regény a regényben a remekül megformált Bohdan nevű ruszin alakja, aki azt példázza, hogy a sors sokféleképpen osztja csapásait és kegyeit, s mindig akad olyan ember, aki, bár megküzdve az adott fordulatért, a szerencsés oldalra kerül, és szinte irigylésre méltóan teljes életet kap a sorstól. Szilágyi Szabolcs nem kezdő író, több értékes munkája elérhető, de most olyan magasra tette a mércét, hogy azt átugorva, nyugodt lélekkel mondhatom, az első sorba lépett.

(Asperján György)

A II. világháború 73 millió katona és civil áldozata emlékének

SÍRHANTOK GALÍCIÁBAN

„Isten ítéletet tart majd a nemzetek között, ők pedig kardjait ekevasakká kovácsolják, és lándzsáikat metszőkéseké. Nemzet nemzet ellen kardot nem emel, és hadakozást többé nem tanulnak.”
(Ézsaiás 2:3, 4)

1

Ezerkilencszázhatvannégyben járt itt először Várdai Árpád, a hivatása rajtvonalán álló riporter. A novemberi korai hó vékony paplannal terítette be a Keleti Beszkidek hegynek alig nevezhető déli nyúlványát, az enyhe lejtésű dombokat szabdaló völgyeket, lapályokat.

Századokkal előbb a lengyelek *Stary Trakt Węgierskiniek*, Régi Magyar Útnak hívták ezt az útvonalat. Az út menti ütött-kopott tábla a gyér forgalomban itt tévelygő Moszkvics utasával még a hatvanas években is ezen a néven tudatta, hogy a lejtős, enyhén emelkedő, hol egyenes, hol kanyargó galíciai országutat egykor nem turista bakancsok koptatták. Sok száz éve tokaji borokkal töltött hordókat vonszoltak itt a zsidó, görög és magyar kereskedők ökrösszekerei. Lengyel plébánosokhoz vitték a kétszáz kilométerre zöldellő tokaji hegy és a zempléni lankák nektárját.

A rozoga 403-as Moszkvics most délre tart, szembe a régi ökrösszekerek irányával. De hol vannak már a magyar-lengyel

kereskedelem vándorai? Nem is ezen tűnődik az ifjú riporter, bár az egyhangú hószítálás kedvez a töprengésnek. Jogosítványa nem lévén, az autót a szerkesztőségi kolléga gurítja lefelé a felhőkből fehérre hintett betonon.

A Kárpátok legalacsonyabb hágója, a Dukla-szoros kapujánál, Krosno temploma előtt robusztus szovjet páncélos zökkenti át fantáziáját a hordóhúzó ökrök és borok világából a közelebbi múltba. Akkor épp húsz éve múlt, hogy acélcsövén át a halált ontotta az emlékművé szépült T34-es. Utóéletével a pusztító gép szent történelmi hivatását töltötte be: 1944 őszére emlékeztette az utak vándorát. Arra, hogy a nagy háborúskodás utolsó legvéresebb tankcsatájának színhelyén jár.

A Halál völgy tizenhét kilométerén, a lengyel Barwinek és a szlovákiai Svidnik között a dombnak tetsző hegyen, az Alacsony Beszkidek lejtőin harci eszközök hevernek szanaszét. Ártatlan pofával meredezik egy-egy gépágyú, légvédelmi löveg, aknavető, golyószóró. Ártatlanul, ártalmatlanul, hisz a békeidők műszaki katonái és a régészek kihúzták a méregfogukat, kioperálták gyilokra szánt alkatrészeit.

Az elhagyott sátáni gépek a háború után még évekig gyilkoltak. Mintha a háború miatt Nemesis istennő a nemrég kitört béke nemzedéken óhajtana bosszút állni. Kalandvagyó srácok kezében fel-felrobbant egy német vagy szovjet akna. A szerencsésebb régiségbúvárok sapkájukat színültig rakták a kékeszöldre eloxált rézhüvelyekkel. Nem kellett sokáig kutatniuk. Bárhol beletúrtak a dombhátba, Galícia földje emberi csontokat, lótetemek maradvá-

nyait, német, orosz és cseh egyenruha foszlányokat, rozsdabarnára színeződött, vérfoltokkal tarkított gézt, gyolcsot, átlőtt, letépett tisztí váll-lapot, tank hernyótalpak darabjait vetette ki magából. Szemfüles kutakodó aknaszilánkkal átszakított rohamsisakra, foszladozó fél bakancsra tehetett szert. A börzén, a bazári ószeres ponyváján ma is különös értéke van a sértetlenül előkerült bajonettnek. Talán csak szakértők tudják, hogy a késekbe, törökbe, bajonettekbe vésett hosszanti vércsatorna korántsem az élet gyorsabb kiontását támogatta. Az európai városok bolhapiacain és internetes ószereknél ezek ma, hetven év múltán is jó pénzre cserélhetők. Micsoda hozzáadott érték lenne, ha mesélne a gyilkoló szerszám: '44 szeptemberében, októberében hány muszka legény mellkasában érte el rendeltetésének parancsba kapott „magasztos” célját.

A kárpátaljai tájra két évtized múltán, 1964 első hóesésében a második világháború utolsó legvéresebb csatájának emlékművé szelődött páncéljai között csodálkozik rá Árpád, a vidéki lap újságíró gyakornoka. A fiatalembert a következő ötven évben százszor vagy tán még többször viszi az útja a Halálvölgyön át, a mementó-arsenál mellett, a szépségében is félelmes táj, a Keleti Beszkidek alacsony hegyfűzérei között. Szokásává lett az itteni röpke pihenő a Krakkó, Katowice, Varsó és nyírségi szűkebb haza közötti autóutakon.

Érlelődött az írói vágy: találkozni az elesettek szellemével! A száguldó képzelet lendítőkerekét azután egy véletlen, hétköznapi eset indítja be. Esztendővel az első, novemberi galíciai autós túra után, a rozsdás aranyőszben újra erre viszi az útja. Ismeri a turista

szájhagyományt, mely szerint az Ondava folyó és a Domaša víztározó fölött a lankás hegyoldalon, Nová Kelčánál a legízletesebb a bryndzové halušky. A szlovák konyhának ezt a remekét az ő tirpák világában juhtúrós sztrapacskának, csirásgaluskának mondják. Az éték őshazájában az élményt ezúttal az Alpina Motorest ígéri. A fogadó nevét méteres fehér betűkkel, talán mésszel mázolták fel a „vendéglátó ipari egység” alpesi tetejére. Az Alpokhoz csak a meredekre ácsolt, hócsúsztató tetőnek lehet némi köze, maga a fogadó a korabeli csehszlovák vendéglátás államira rongyolt szégyenfoltjait viseli. Fő erényének a zsúfoltság bizonyul. Az éhet, szomjat csillapító útszéli fogadónak a kelet-szlovákiai vidék többtíz kilométerén szélteben-hosszában nem akad versenytársa. A közeli falvak ifjai a szabadidő hasznos eltöltése jegyében ülik és füstölik tele a hodályt.

A két betérő magyarral az áporodott bagóbúzőn át is incselkedik a juhtúrós galuskára bőven hintett friss, sercegő tepertő illata. A teltházban székek után kutató szemük előtt és orruk alatt kihívóan húznak el a hegylakóhoz méltón izmos lábú két pincér-lányka tenyerén röpködő tányérok. Kacérkodásukat a magyar fiúk valameddig tűrik, de jó tíz perc múltán János nagyot nyel, sarkon fordul és megmarkolja a kilincset. Árpád visszarántja, mert a kékes-szürke nikotinködön át is észreveszi, hogy a söröskorsók habjára bukó fejek fölött ezüstös hajú nő integet feléjük és mutatja, hogy lenne hely az asztaluknál. Szót fogadnak. Lám csak, az elegáns polgárasszony is ezt a pórias népi eledelt eszegeti! A tintaceruzás, zsír- és sörfoltos étlapról a szlovák krumplilevesen, a zemiaková polievkán és a bryndzové haluškyn kívül valamiféle harmadik, ismeretlen és olvashatatlan éték is kínálja magát. Szemük bármerre

pásztázza az asztalokat, mindenütt azt látják, amire idecsábultak: a juhtúrós remeket.

– *Üljenek le. Van itt két szék* – szólal meg a szelídarcú asszonyosság szlovákul vagy talán csehül, s noha Várdai Árpád a szláv szó értője, a nyelvszomszédokat csak hosszabb beszédükből tudja megkülönböztetni. De azt megérti, hogy máris fizetnek és mennek. – *Lesz több hely is.*

Mégsem így alakul. A cseh asszonyok rájönnek, hogy asztalukat magyarokkal osztották meg, s mintha csak rájuk vártak volna.

– *Micsoda véletlen!* – mondja a fiatalabbik, s békésen figyelő mélykék szemét a magyarokra villantja. Kiderül, hogy alkalmi asztaltársaságuk anya és leánya. Aztán egyéb is kiderül. A fiatalabbik, az ötvenesnek látszó hamvasszőke nő egy prágai sztomatológiai klinika szájsebésze, a mama is orvos, sok év óta nyugdíjas. Az idős hölgy bevallja, honnan a meglepődésük.

– *Épp meséltem a lányomnak, hogy a szlovák felkelés idején egy keménykötésű lipótszentmiklósi magyar fiú térdéből szedtem ki érzéstelenítés nélkül az aknaszilánkot. Túrte a szerencsétlen. Sietni kellett, a fronton nem várhattam a bizonytalan gyógyszer utánpótlásra.*

A fiatalabbikat mintha zavarná, hogy az anyja ennyire kitérülkozik.

– *Maminka... nem biztos, hogy a fiatalembereket érdeklik a részletek...*

Árpádot kimondottan érdekelte! Pedig ekkor még nem tudta, hogy Kristina Soukupová, az 1. Csehszlovák Hadtest katonaorvosa most kezdi „tollba mondani” a fél évszázaddal később

megírandó regénye egyik epizódját. Kéri, ha nem sietnek, beszéljen arról az időről. A fogorvos asszonykának ki tudja, hányadszor kellett végighallgatnia a világháborús veterán történeteit.

– *Nem számítottam már kezdő körorvosnak, amikor kijöttem a férjem mellé a frontra. Honnan sejtettem volna, hogy a tábori kórház parancsnokának nem csak felesége és beosztottja, de az utóda is leszek. A frontkórházban az orvosok, főként a sebészek éjjel-nappal dolgoztak. Főorvos férjem is vágott, varrt, kötözött. Kergette, űzte a halált. Új életet vagy csak reménységet adott a harcosoknak. Egyetlen napon harminc, negyven operációnk is volt. Nem számított ez kivételnek, mert, ahogy a frontvonalon élénkült a harc, az életekért száguldozó orvosok, nővérek, szanitécek a ki-merültség végső határáig cipelték a háború terhét. Mondogattam is akkoriban, hogy ha eljutunk Prágába, az felér egy csodával. Egy hete dekkoltunk ott a völgyben – mutatott a távolba a vendéglő ablakán át –, amikor egy éjszakai légitámadásnál bombatalálat érte a kórházi sátrat. Férjemmel együtt három orvosunk pusztult el. Képzeltetik azt az októberi éjszakát. Gyászolni nem volt idő, a műszereket könnyekkel nem fertőtleníthettem... Az első vonalból hordták és hordták a sebesülteket.*

– *Itt történt?* – mutat ki Árpád a fogadó olcsó csipkefüggönyén át látható lejtőre. A Domaša víztározó felől jókedvű kirándulók caplatnak felfelé az Alpinához.

– *Nem, nem, a hegyek mögött, vagy húsz kilométerrel feljebb, a Stropkov melletti chotčankai erdőben volt a tábori kórház...*
– feleli Soukupová doktornő. János kicibálja a zsebéből és az asztalra kihajtogatja az elnyútt turista térképet, az asszony pedig

mutatja a Trianon előtti magyar települést. Világos, hogy Sztropkóról beszél. – *Október végén temettük el ott a férjemet és a másik két orvost. A végzet úgy rendezte, hogy mindenszentekre legyen kiért gyertyát gyújtani.*

– *Most is a sírhoz jöttek?*

– *Délelőtt ott voltunk. Az idén a lányom kórházi ügyelete miatt nem jöhetünk november elsején.*

– *Magára maradt a hadikórházban?*

– *Mondhatnám így is, mert egyetlen beosztottam egy orvos-növendék volt, olyasféle korú, mint maguk. Utolsó éves egyetemistaként jött ki a frontra. Szolgált velünk egy ostravai műtősnő is, egyedül csak ő hozott magával cseppnyi sebészeti tapasztalatot. Utánpótlást hetek múltán kaptunk. Október végétől besegített a szovjet alakulattól egy öregecske doktor és két ukrán szanitéc. Ezután is éjjel-nappal dolgoztunk.*

– *Bocsásson meg, doktornő, de egy ilyen finomvonalú asszonyról nehéz elképzelni...*

– *Ugyan kérem... Észre sem vettem a fáradságot. Különben akkor tanultam meg káromkodni is.*

– *Maga? káromkodni?*

– *Én, én, a szép fiatal, törekeny lány... Igen, ott, a pislákoló, kormos petróleumlámpánál, a tábori műtőben, a hadikórház sátra alatt a férjem mellett. Vagyis a férjemtől. – A tágra kerekedett szemek láttán az asszony érzi, hogy többet is kellene mondania a háborút talán csak regényekből, filmekből ismerő magyaroknak.*

– *Tudja, kérem, nincs az a sebész katonaorvos, aki nem szitkozódik, ha kényszerű döntéseket kell hoznia. A magunkfajta*

doktor vereséget szenved, amikor szeme előtt pokoli kínokkal vérben, szennyben reszkető, vonagló öt ember közül ki kell választania azt az egyet, az egyetlen egyet, akit megmenthet. A másik négyre nincs ideje, azok addigra elvéreznek. A férjem mellett meg kellett tanulnom, hogyan kell ilyenkor határozni. Ott tanultam meg azt is, hogy nem a halál szörnyű, a haldoklás a rettenetes. Káromkodni is megtanultam, amikor ütközet után a haldoklók közül ki kellett választanom az életre szánt katonát.

A nyers háborús valóság hallatán Árpád arcára a békeidő emberének döbbszent hitetlensége ül ki. A doktornő folytatja:

– Az orvost még ennél súlyosabb csapás is éri. Az a pillanat, amikor a megmentett katonát vissza kell küldenie a frontra, hogy ott végérvényesen elköszönjön az élettől.

Szedelőzködnék az asztaltársak, az újságírók is fizetnek. Érzik, hogy a veterán katonaorvos mesélne még a 44-es ősről, de a leánya sietteti. Mintha meg akarná kímélni a magyar fiúkat az asztal mellé nem illő történetektől. Árpád mégis visszatartja a társaságot.

– Gondolom, doktornő, a háború múltán, a békeidőben felüdülés volt a másféle munka.

– Dehogyan volt felüdülés. Nem is sikerült. Soha többé nem operáltam. Megviselt a frontkórház másfél éve. Hazatérés után hetekig képtelen voltam szabadulni a sírógörcsöktől. Minden éjjel felriadtam. Láttam a villanást, láttam a klórmésszel töltött benzines hordót, amibe a levágott lábakat dobáltuk, hallottam a közeli ágyúdörgést. Ma is a szemembe tolul a kép, ahogy a sebesült húsz év körüli cseh fiút textil szalagokkal a műtőasztalhoz kötöttük, adtunk

neki néhány pohár vodkát, mondtam, hogy szorítsa össze a fogát, aztán fűrészeltem a lábát.

A hallottakat Árpád szeme rémülettel nyugtázza. A doktornő megérzi, hogy talán nem kellene tovább sorolnia a háború utóéletét, de a fiatal magyar riporter még mindig faggatózik.

– Ezek szerint nem is orvosként ment nyugdíjba...

– Segítettek a kollégák. A férjem régi barátja, egy ideggyógyász vett kezelésbe, aki a háború utáni években a frontokról hazatért emberek lelki sérüléseit kezelte. Mi, orvosok ezt a betegséget, mert bizony ez betegség, poszttraumatikus stressz szindrómának nevezzük. Jó néhány hónap kellett, mire visszazökkentem a normális életbe. Férjhez mentem a pszichiáter kollégához, aki csakúgy, mint én, megözvegyült. Ő a leányunk, Svetlana – mutatja az őt karoló nőt.

– És a hivatás?

– Sebész nem maradhattam. Hiába a frontkórházban szerzett bőséges műtéti tapasztalat, új életemben szó sem lehetett róla, hogy megint szikét vegyek a kezembe. Átképeztem magam, röntgenorvos lettem.

Az Alpinától lefelé tartó rövid földúton a magyarok szótlanul lépkednek a cseh asszonyok mellett a prágai rendszámú kocsihoz: Az „embecskának” becézett ezres Skodához érnek, s ott Soukupová doktornő hadvezéri karlendítéssel keletnek mutat.

– Látják, ha átbandukolnának a hegyeken, vagy a hegyi ösvényeken fűgén kaptatnának, három-négy óra múlva ott is

lennének a chotčankai erőben, ahol csehszlovák frontkórház volt. De ha kocsival vannak...

– *Igen* – mutatott János a pár méterre rájuk váró fakókék Moszkvicsra.

– *Ha a lengyel határ felé mennek, a Halálvölgy déli csücske alatt eléri Stropkovot, aztán pár kilométer jobbra... és ott is vannak az erdőnél. Ha a lányom nem sietne, elkísérnénk magukat.*

– *Sajnos nekünk is iparkodni kell. A lengyel határtól jövőnk és hazafelé tartunk* – mondja Árpád. Ezzel voltaképpen a fiatalabbik doktornő búcsúzási szándékát segíti. Mégis érzi, hogy nem fojthatja bele a szót a háborús napok újabb történeteit megosztani kész Kristina Soukupovába. – *Ha legközelebb erre járok, okvetlenül megkeresem a harcok helyszínét.* – Ahogy ezt a magyar kimondja, tudja, hogy szándéka valódi, s nem csak az idős hölgy megnyugtató hangolja ígéretre. Agyán mégis átröppen az önvizsgálat kérdése: miért is érdekli a véres ütközetek színhelye őt, a háborús rettenettől iktató embert? Mint gyorsított filmkockák, emlékezete mélyéről sorra feltűnnek a szovjet irodalom, a klasszikus háborús mesék egymásba ömlő epizódjai. A fantázia szárnyain képzelete színpadára a háború rettenthetetlen katonái, a fasiszta szörnyet golyózáporral traktáló hősök ugrálnak ki az Ondava túlsó partján kigyózó lövészárkok labirintusából. Látni véli a jelenetet, amelyről diákkorában katonaviselt történelem tanárától hallott. A tanár úr különös orosz-német össze-csapás tanúja volt. A németek lőttek, az orosz szakasz katonái földre rogytak, mozdulatlanul merevedtek és halottnak tettették magukat. Bénultan várták a pillanatot, ahogy a németek közelebb érnek, s akkor az utolsó pillanatban testközelből tüzeltek.

– *Mutassák csak a térképet* – kéri a doktornő, s ezzel kibillenti Árpádot a háború világából. János átadja a szakadtra hajtogatott turista leporellót, ami a veterán katonaoorvos keze alatt, a Skoda motorháztetőn egyszerre katonai térképpé válik. – *Csukott szemmel is megtalálnám.*

Zsebéből a riporter golyóstollat vesz elő. Kéri a veterán doktornőt, karikázza be a helyet, hogy majd egyszer odataláljon. Soukupová négy falut kanyarít körbe: Kapišovát, Ladomirovát, Korejovcét és Nižna Pisanát. Azután még egy pillanatra visszatér a háború napjaira.

– *Az összecsapások nyomában a halál százával vágta a rendet. Manapság nehéz elképzelni, pedig úgy van, ahogy mondom... a hegyi patakok vizét pirosra festette a német, orosz és cseh vér. Mondogatta is a férjem, hogy ezen a talajon esztendőkön át csak piros virágok fognak teremni.*

Árpád maga elé képzei a fennsíkokon, a magaslatok sziklái között szanaszét heverő, halott katonákat. A harcok tanújának elbeszélése egyszerre hús-vér emberekké varázsolja az emléktáblán olvasott rideg statisztikai adatokat. Számhalmaz, melynek minden egyes alkotórészét hazavárták. 80-100 ezer halott, sebesült és eltűnt szovjet katona, 5983 csehszlovák harcos, a Wehrmacht 50 ezer elesett katonája... A számok újabb gondolatot gerjesztenek: vajon átlagosan napi hány hullát mutatnak ki a hadművészet statisztikusai a háború 1587 napjának 72 millió 771 ezer 500 áldozatát alapul véve? Nézzük csak... 48 ezer 854 halott per nap. Naponta egy Eger vagy egy Nagykanizsa!

– *November tizedike péntekre esett* – folytatja a doktornő. Régi szenvedésektől gyötört arca idősebbnek mutatja, mint amennyi. Talán titkot leplez az arc, s most mintha mégis bevallana valamit. – *Lehetetlen elfelejteni a napot. Körorvosból szakorvosi vizsga nélkül lettem sebész azon az éjszakán. A férjem mellett egyszer-kétszer asszisztáltam, de a háború kényszerében... Na, nem szaporítom a szót. A lényeg, hogy alkonyattól szombat hajnalig hetven katonán végeztem amputálást.*

Az alkalmi társaság elköszön. A doktornők Eperjesen át Prágának tartanak, Árpád és János a Sátorhegynek veszi az irányt, hogy a békétlen múltú Halálvölgyből mielőbb szelíd, szőke városukba érjenek.

2

A nemzetközi konferencia programfüzetében a két író afféle históriás furcsaságot bogarászik ki egymás életrajzából: a két világ-háború fogja őket emberöltőnyi kapocsba. Az idősebb, Zádorfalvi Dezső esztendővel a Nagy Háború kitörése után a felvidéki kisvárosban mosolygott rá a világra, ezért is „szerencsértette” a sors a frontélményekben. A fiatalabb, Várdai Árpád azokban az órákban született, amikor a Don-kanyarnál Jány Gusztáv tábornok kiadta a nevezetes parancsot: „... a 2. magyar hadsereg elvesztette becsületét... A rendet és a vasfegyelmet a legkeményebb kézzel, ha kell, a helyszínen való felkoncolással, de helyre kell állítani.”

A '85-ös kijeji írókonferencián Zádorfalvi, az idős magyar író kis híján botrányt kelt. Ezzel ki is érdemli a fiatalabb kolléga figyelmét. Olyasmiről beszél, ami Árpád lelkében is régóta fészkelődött. A prágai Soukupová doktornő beszki története nyomában szennyvízként ivódott be képzelete mélyére az emberalázó háború, a hadművészetre szépített borzalom, a mesterséggé fejlesztett mézszárlás emléke. Manapság, ahogy gyűjtögeti az 1944-es őszi hadművészeti „csoda” emlékeit, a visszaemlékezéseket, a háború leitmotívumául szolgáló szavak sorába foglalja a „művészeti ág” definícióját: mocskok, szenny, bűz, eső, sár, fagy, tűz, vér, fájdalom, erőszak, hulla, temetés... Feltámadt az ősi foglalkozási ág: a háború. Mert a háború újra foglalkozássá, hétköznapi munkavégzéssé lépett elő.

Mennyi idő is tel el azóta, hogy az Alpina autóparkolójában a két prágai orvostól, anyától és leányától elköszönt? Huszonegy év! Épp elegendő a lelkiismeret lávakitöréséhez. Most itt, az ukrán konferenciateremben restelkedve eszmél rá, hogy huszonegy év óta nem teljesítette az ígérését, soha sem hajtott le a Régi Magyarok Útjáról, hogy végre benézzon a térképen bekarikázott falvakba és fejet hajtson a három cseh katonaorvos sírjánál.

A konferencia vitájában felszólaló író társ a nem teljesített fogadalom emlékét ébreszti Árpádban. A moszkvai küldöttekből, az oroszokból haragba hajló megütközést váltanak ezek a mondatok. Zádorfalvi Dezső, a szelíd tekintetű, fehér bajuszos magyar a háborús szépirodalom romantikáját merészelte kifogásolni. Ez még akkor, a gorbacsovi tisztulás éveiben is, de talán még ma is szentségtörés-

nek számít. Szerencsére az idős magyar íróval egykorú oroszok rosszálló pillantásait néhány ifjú ukrán és orosz költő, műfordító bólogatása ellensúlyozza, s ez szelídít a hangulaton. A hadiutakat megjárt magyarnak ki sem kellett ejtenie a szovjet frontirodalom klasszikusainak nevét, műveik címét, mindenki tüstént arra a lövész-árok romantikára gondolt, amelyből túláradó kínálatot zúdított a könyvtárakra, könyvesboltokra és az iskolákra a szövetségi hűségben fogant könyvkiadás. Annakidején! Mert a kilencvenes évektől már őszinte és igaz történetek is ki-kicsúsztak a volt szovjet birodalom nyomdagépeiből. Most már az is kitudódott, hogy a krasznodoni Oleg Kosevoj kamasz csapatának igaz története más, mint ahogyan Fagyejev eredetileg leírta. Az Ifjú Gárda átalakított regényében az ukrán és orosz fiúk és leánykák már nem csak úgy maguktól szálltak szembe a fasiszta betolakodóval. Harcukat az új verzió szerint a párt szervezte és irányította.

Árpádban gyermekkori olvasmányélmény kelt életre. Halványan él benne a 18 éves Zója Koszmogyemjánszkája története: a bekerített szovjet fővárosban 1941 őszén a tízedikes moszkvai diáklány egész osztályával együtt jelentkezett a frontra. Az egyik faluban, ahol diverzáns akciót hajtottak végre, német fogságba esett. A kínvallatás után felakasztották. Kötéllel a nyakán kiáltotta az oda-terelt parasztoknak: „Boldog vagyok, hogy meghalok a hazáért!” A fiatalabbik magyar író mostanában, a kilencvenes évek elején buk-
kant rá a legnagyobb példányszámú orosz hetilap, az „Argumenti i Fakti” cikkére. Az orosz riporterek eloszlatták a história romantikus kódét. Eljutottak Petriscevóba a háborús évek tanúihoz, akik erről merőben másképpen számoltak be: a leányt nem a németek, hanem

a faluban a megszállókkal kollaboráló fehérorosz csendőrök végezték ki. A leleplező riportot később elolvasta a moszkvai gyermekpszichiátriai klinika orvosa, Melnyikov és levélben tudatta a szerkesztősséggel, hogy a háborút megelőző években volt egy Zója Koszmogyemjanszkája nevű, tizennégy esztendő, schizofrénias betegük. A háború után az irodalmi legenda fenntartása érdekében a „Szmers” kémelhárítói átkutatták a kórházi irattárat és magukkal vitték Koszmogyemjanszkája dokumentációját. Így maradhatott fenn a Zója-mítosz, a háború poklát megjárt orosz ember vigasz-legendája a hős leányról. Árpádot gondolataiból Zádorfalvi felszólalásának újabb mondatai hozzák vissza a konferenciaterembe.

– *A marne-i csatában hatszázezer német és négyszázezer francia katona pusztult el úgy, hogy nem is ismerték egymást. Tessenek mondani, kinek a hősei és kinek az áldozatai ezek a legények?* – Az első világháborús fogantatású kérdésre választ sem vár, folytatja. – *És tessenek mondani, a legutóbbi világháborúban mi, magyarok, németek, olaszok, ukránok, oroszok, kirgizek nem így mártogattuk egymás szívébe, gyomrába a bajonettet? Miért és kikért gyilkoltunk? Talán valamiért bosszút akartunk állni? Lelket lélekért, szemet szemért, fogat fogért? De ki, kit bántott, hogy egymásra rontottunk?*

Az idős író pacifista dohogása visszhang nélkül marad, mint ahogy a tihanyi templom falán rég elnémult az echó. Itt korántsem a burjánzó növények és a hagyományromboló építmények miatt. A békebarát magyar kérdéseit a kegyetlen ütközeteket túlélő tollforgatók, a parancsnoki sátrak, bunkerek védelmében „remekműveket” alkotó haditudósítók, a háborús kitüntetések, irodalmi díjak viselőinek

érzelmi és értelmi immunrendszere kiveti magából. A kongresszus fiatal nemzedékétől pedig másfajta viaskodás, a könyvkiadás, a konkurencia harci zaja tartja távol az ilyesféle morgolódást. Zádorfalvi nem törődve az érzéketlen hallgatósággal, folytatja.

– Ma az is elhangzott itt, tisztelt hölgyeim és uraim, hogy az irodalom kimerítette a háború témáját. Szeretném tudni, megírta-e valaki, hogy a konzervatóriumi hegedűóráról bevonultatott tizenkilenc éves leningrádi sráccal a hangszerét PPS géppisztolyra cseréltet-ték? Ő meg a lövészárookban, a golyózápor szünetében tépelődött, miért kell neki fejen vagy szíven találnia a vele egykorú német fiút, akit az anyja Brahms bölcsődalával altatott. És vajon le merte-e írni valamelyik hőstörténet szerzője, hogy a katona nem egyéb, mint idegen akarattal vezérelt test.

Nem kétséges, Várdai Árpádban ez a kijelentés érlelte meg az elhatározást: megírni az „idegen akarattal vezérelt test” regényét!

A szünetben a két magyar író a zamatos, hazai dupla fekete hiánya miatt beszélgetéssel vigasztalódik. Várdai Árpád agyában „bejelez” az emberismeret és a téma érzékeny radarja: az idős író cimborasága kincset ér.

– Dezső bátyám, a korodból gyanítom, te is lövöldöztél valamelyik fronton.

– Rosszul gyanítod, öcsém, én biz’ sosem lövöldöztem. Pedig kétszer is mundérba bújtattak és elhajtottak Kurszkig. Isten pártfogásával akkor sem, a mai napig sem sütöttem el puskát.

– Ezt hogy csináltad? Puskalövés nélkül a fronton...

– *Hosszú a történet. Egyszer elmondom. Most csak ennyit: tanító voltam, és a gödöllői bevonulásom után három hónapra őrzővezetővé léptettek elő, nem sokkal később két csontcsillagot kaptam. Tizedest, karpaszományos írnokot csináltak belőlem. Előbb egy repülő alakulathoz vezényeltek a reptérelépítő munkásszárad géhás írnokának, aztán betegen hazaengedtek. Később másodszor is elkaptak a SAS-behívóval, akkor meg vasúti századnál vitézkedtem a tollammal.*

A békeévekben felnőtté érett Árpád számára a háborút pontosan azok a szovjet regények, filmek jelentették, amikbe az idős író az imént belelőtte mérgezett nyilait. Képzeletvilágában a háború érdekes valósága iránti kíváncsiságot huszonegy esztendeje az Alpina asztalánál Soukupová doktornő elbeszélése keltette fel. A chotčankai erdő hadikórházáról, a három cseh orvosra zuhant bombáról és az egyetlen éjszaka amputált temérdek lábról. Most meg ezzel a rokon-szenves pacifista veteránnal, géhás írnokkal, a kedves operett huszárral hozta össze a sors.

– *A háborúban kétféle katonát képzelek el: a túlélőt vagy az elpusztult embert.* – Árpád ezzel a semmitmondó kijelentéssel próbálja tapintatosan lezárni a mit sem ígérő beszélgetést. Nem sejti, hogy ostoba megjegyzése nyomában Zádorfalvi Dezsőből háborús emlékek lávája tör fel.

– *A háború az emberi megnyilvánulások között a legaljasabb. Előcsalogat az emberből mindent, ami a legrosszabb. Igazzá válik az ősi mondás: ember embernek farkasa. Az egyik katonából a természet legalantasabb ösztönei törnek fel és gátlástalanul öl. A másik retteg, bármi áron a túlélésre játszik, és akad hősködő, meg*

olyan is, aki kéjjel rúg bele a nála alacsonyabb rangúba. Mennyi gonoszságra képes a leleményes emberi ész, ha arról van szó, hogy el kell pusztítani a másikat! Persze ott vergődik a süvítő golyók, aknaszilánkok, bombák között az is, aki – ha tehetné – magához ölelné a tőle száz méterre, az ellenséges futóárókban lapuló és más nyelven imádkozó társát. Eleve gonosznak senki sem születik, de később senki sem olyan, mint a háború előtt volt. A fronton nincsenek angyalok, nincsenek jók és rosszak. C'est la guerre... Mégis merem állítani, hogy a hadművészetnek mondott mocsokban sem mindenkinek romlik el az erkölcsi iránytűje. Szóval kedves öcsém, a háborúban többféle embert ismertem meg, mint a berukkolásom előtti huszonkét évemben...

Zádorfalvi mégis csak rászánja magát egy kávénak túlzással nevezhető löttyre. Hoz kettőt a büfé fehérfityulás gyévuskájától. Az egyiket fintorogva Árpád elé teszi és idős korára is élénk tekintetével az orrára csúszott szemüveg fölött a büfé nyüzsgését figyeli, mintha ma is háborús jellemek után kutatna. De megérzi, hogy Árpád nem ilyen általánosságokra kíváncsi...

– *Máig kísértenek az álmok a szovjet hadifoglyainkról. Kétszáz lerongyolódott ember, ahelyett, hogy a Vörös téren, a győzelem napi díszszemlén parádézna, álmaimban még mindig a magyar királyi honvédség ukrainai táborában vergődik. Négy évtized múltán is előttem vannak a gerendákból ácsolt, szögesdróttal díszített emberketrecek és a mögéjük terelt hadifoglyok. Látom a sóvárgó szemeket, ahogy követik a mi katonáinkhoz cipelt forró kondért, amiből itt-ott húsdarabok is kilátszottak. Kevesebb persze, mint amit a tiszti sátorba vittek. A mi kondérunkban soványka gezemice leves*

gőzölgött pár szem fás krumplival, fonnyadt csalánlevelekkel és egy kis mócsinggal meglovagoltatva, de mégis csak hús volt benne. Akadt olyan magyar baka is, aki megosztotta a hadifoglyokkal a csajkájába került jobb falatot. Mert mondom, nem mindenkit aljasított le a háború.

– Ugye magadról beszélsz, Dezső bátyám?

A kérést Zádorfalvi felelet nélkül hagyja, de még mindig a foglyokról, a Vörös Hadsereg katonáiról beszél.

– Szomorú ábrázattal, hallgatagon ültek, egymás hátának vagy a barakk deszkafalának támaszkodtak. Megegett, hogy valamelyikük észre sem vette, hogy órák óta halott társát támasztja... Tudtam, hogy őket is várják valahol, mint engem a menyasszonyom. Vágytak ők is valahová, az otthonuk melegébe. Társaik saját hazájuk öléin pusztultak el, őket a vaksors mégis azzal a reménnyel kecsegtette, hogy Kurszk alatt a magyar honvédek őrizetében túlélhetik a háborút.

Az író arcára metszett mély árokrendszer a veterán cseh doktornő barázdáinak szakasztott mása. Ahogy a frontról beszél, az ő szemében is zord emlékek villannak. Millió kín tükre a két öreg szempár. Borzalmak örök lenyomatát őrzik, hiába egymástól ezer kilométerre éltek át a pusztítást. Árpád most tetten érte Saint-Exupéry igazát: „A háború soha sem ér véget azoknak, akik harcoltak.” Zádorfalvi Dezső tovább szövi az emlékezés fonalát. Szinte csak magának mesél, észre sem veszi írótársa feszült figyelmét.

– Ne gondold, hogy a szögesdrót mögül a magunkfajta európai ábrázatok bámultak ránk. Az arcok elárulták, milyen sok-

színű, sokfajú a birodalom, melynek határai a Balti tengertől egészen Kamcsatkáig, az Északi tengertől a Kaukázus meredeken égbe törő csúcsáig terjednek. Minden fogoly különálló tanulmány volt, mert az őrizetünkre bízott ellenséges katonák a végtelen szovjet föld számtalan vidékéről érkeztek. Voltak köztük kékszemű szökek, szúrós nézésű barnák, mandulaszemű mongolok, kirgizek, öles termetű, csontos arcú kozákok, lágy tekintetű, bajuszos ukránok. Kopaszra nyírott és csapzott, dús hajú fiatal és meglett emberek meresztették ránk a szemüket. Egyikük nézéséből a gyűlölet szikrái pattogtak, a másik fásultan, egykedvűen várt a sorsára, csak félelem nem látszott a mogorva arcokon. Mindnyájukat egyetlen közös vonás fogta egybe: mintha csupa szomorú vénember volna. Ábrázataikra barázdákat róttak és sötét árnyékot terítettek az álmatlan éjjelek, az örökös rettegés és a készenlét az öldöklő harcra. A biztos halál esélye után a bizonytalan túlélés kétes kegyében bíztak. Bár rég megszokhatták, hogy a fronton a katona szüntelenül a tarkóján érzi a halál lehetőségét.

– Ti ejtettétek őket foglyul?

– Nem. A német őrség hajtotta őket a magyar táborba. Szabályosan, mint a vadászaton ejtett állatokat, darabszámra adták át nekünk.

Árpád ismeretei mélyén kutat. Történelmi tanulmányai Kurszra, a háború legnagyobb páncélos ütközetére, 1943 júliusának kilenc napjára emlékeztetik. Tanulmányaiból felsejlik, hogy a Zitadelle hadműveletben a magyar szövetségest nem vetették be...

– Hogy-hogy a ti alakulatotok részt vett a tankcsatában?

– Amikor megkezdődött a visszavonulásunk, már csak a borzalmas hagyatékát láttuk. Mi nem jártunk a Donnál. Az Alekszejevka

melletti Ilovkától, az ottani repülőtértől vonultunk vissza 43 januárjában. Fél évvel azután, hogy Szent István napjának hajnalán a mi reppterünkről szállt fel és szinte mindjárt le is zuhant vadászgépével, a Héjával a kormányzó úr fia, Horthy István.

– Szemtanúként láttad?

– A tragédia szele sebesen elért hozzánk, katonákhoz. Akkor már izzott bennünk a hazatérés reménye. A kesernyésen bódító szénaitatban abrakot gyűjtöttünk a hosszú út előtt a lovagnak, ám a táborban a zavarodott sürgés-forgás ráébresztett minket, hogy féken kell tartanunk a túl korán kergetett békés álmokat. A katasztrófa hírére egymás után érkeztek az autók, repülőgépek, hozták a magas rangú magyar és német tiszteket. Intézték a díszes koporsó elszállítását. A fojtó csend napokig szorításában tartotta a lelkeket. De mint ilyenkor lenni szokott, kiderült, hogy senki sem pótolhatatlan. Néhány nap múlva a vaskereszttel kitüntetett őrnagy úr már a vasárnapi istentiszteleten is részt vett.

Kíváncsi természete és szerencsecsillaga a vidéki lap riporterét, Várdai Árpádot ötven éves korára amolyan közép-európai szakértővé, dokumentarista íróvá léptette elő. Utazó kommentátor-ként benézett egynéhány ország érlelődő, csendes átalakulásának színpalái mögé, ott ténfergett Moszkvában a gorbacsovi remények bontakozásánál. Egyéniségében a szakmai kalandok szinte észrevétlenül kimunkálták a fontos történések iránti vadászszenvedélyt. Mindig ott akart lenni, ahol a világ moco ro g, változásra készül. Természetének ez a tulajdonsága ébresztgette az értelmetlen irigykedést a kije vi konferencia büféjében is: miért nem ő lehetett ott az ilovkai repülőtéren? Esetlen ötletét véletlenül sem árulta volna el

Zádorfalvinak, ám ha már ennyi mindent hallott tőle az Kurszk alatti magyar repülősről, tudni akarta a folytatást.

– Végül is elindultatok haza...

– Az indulásban nem volt hiba. A hideg őszön egyre több jel utalt a visszavonulásra. A magas rangú törzstisztek pucerei suttogni kezdtek a repülőtér felszámolásáról. Erre a katona képzeletének motorja is felberregett. Latolgattuk a ránk váró utazás kilátásait. Féltünk a téltől, tudtam, hogy az orosz tájakon az alacsony hegyek között csúnyán süvít a szél. Egy régi kalendáriumban olvastam Miklós cár mondását: „Oroszországnak két tábornoka van, akire számíthat. Január és Február tábornok.” Mi is tőlük tartottunk. Ahogy elindultunk, a távolban Kurszk kéményei pipáztak. Néha közénk ékelődtek a Dontól visszavonuló, alaposan megfogyatkozott magyar csapatok. Hamarosan már nem is a képzelődésünk tele, hanem a valóságos fagy szorongatta a szekerek mellett vánszorgó magyar királyi bakacsapatot. A sapkák alól, sálak mögül kilátszó arcokat lilára színezte a fagy. A bakancsok alatt csikorgott a hó, fájdalmasan metsző, jeges levegő tolult a torkunkba. Ott tanultuk meg, hogy a metsző hidegben felpuffadt kézre, tenyérre eresztett vizelet az ujjak repedezett bőrének fertőtlenítésére is alkalmas. Az ilyen idő úgy eltompítja az érzéseket, hogy a túlélés vágya is kihuny. Amíg a járható utakat róttuk, rengeteg autó rohangált fel-alá mellettünk. Egy-egy oszlop leszorította az útról az ötvennégy magyar katonát. Ahogy távolodtunk, lassan elhalt az ágyúzás moraja, a géppuskák is ritkábban kerepeltek bele a szórványosan még hallatszó csatazajba. Teherautók hordták a nyögő sebesülteket, szembe velük meg német teherkocsik robogtak emberekkel és lőszerezellel. A németektől

leltárba vett szovjet hadifoglyokat is cipeltük magunkkal, ám ahogy ukrán területre értünk, a falvakban itt is, ott is elvesztettük néhányukat. Egyetlen tisztünk, a tartalékos alhadnagy nem törődött a veszteséggel, az ő álmai rég a Mecsek-alji bányászfaluban, a szülői házban keringtek.

Árpád egy magyar hadtörténész munkájából ismerte a visszavonulás epizódjait, de a kis honvédcsapat téli odisszéájában az öreg író most úgyszólván egységbe rendezi számára az 1943-as januárt. A zilált, megfogyatkozott század a térképen sem jelölt, úttalan utakon vonult vissza. Tartottak az orosz repülők támadásaitól, csakúgy, mint a szökevényeket összefogdosó magyar tábori csendőröktől. Olykor a nagy szövetségessel is meggyúlt a bajuk. Itt-ott összezsaptak a náluk fegyelmezettebben, ám szintúgy hátráló Weermacht-katonákkal, akik azután elkobozták a magyar bakák megmaradt felszerelését. A csontvelőig maró télidőben, az ukrán éjszák harapós hidegében fagyhalál tizedelte a hómezőn legyengült, lerongyolódott katonákat. Akadtak, nem is kevesen, akiknek a fagyás miatt kellett levágni egyik vagy minkét lábfejét, persze nem mindenki lehetett olyan szerencsés, hogy eljutott a tábori kórházig vagy egy kórházvonathoz.

– *Ukrajna közepe táján járhattunk, nem sokkal itt, Kijev alatt...* – mutat ki az írókonferenciának helyet adó irodaház ablakán Zádorfalvi Dezső, mintha a büféből látná a hótorlaszokkal borított utat, ahol a magyar hon felé vonszolja magát a gyötrelmeket túlélő ember és ló. – *... Beértünk egy elpusztított falucska üszkös falai közé. Nem rég kaphatták a légitámadást, néhány ház falát még melegnek találtuk. El nem hiszed, Árpád, milyen kéjes érzéssel*

tapasztottuk az ilyen ház oldalának a csontig dermedt tenyerünket. Rábukkantunk az elcsigázott testünk fölé éjjelre fedelet borító, kiégett iskolaépületre. A megvakult ablakokon át fűtyölt a szél, szállásunk mégis elviselhetőbbnek bizonyult, mint a mély bombatölcsér, amelyben ez előző éjszaka húztuk meg magunkat. A frontharcos tudja, hogy az éjszakák a legszörnyűbbek, főképpen, ha sejtí, hogy karnyújtásnyira az ellenség. Köpenyembe burkolózva nyomban elaludtam. Különös álmot láttam. Álmaimra ritkán emlékszem vissza, de ez a látomás, míg élek, megmarad bennem.

– Otthon jártál...

– Kivételesen nem... Irgalmatlanul szakadó esőben hosszú menetoszlopokat láttam, mintha Bonaparte gárdistái masíroztak volna. Utána hősi emlékműre lettem figyelmes egy idegen város nap-sütötte parkjában. A kőtáblán a névsor vége felé kiböngésztem a nevemet. Bosszankodtam, hogy nincs kitől számon kérni, miért kellett nekünk olyan messze elpusztulni, hogy a sírunkhoz ki se jöhessenek a szeretteink. Szolgálatvezetőnk kiáltozása ébresztett rá, hogy élek, itt fekszem a romos ukrán iskola padlóján és indulunk tovább.

A virágokkal ünnepélyesre díszített tanácsterembe épp az írókonferencia zárszavára érnek vissza. Várdai még faggatná a kollégát, de az események elsodorják őket egymástól. Zádorfalvi Dezső háborús romantikát ostromozó felszólalása sajátos utóéletét éli. Az öreget fiatal újságírók csapata és néhány ifjú ukrán tollforgató fogja közre. Az ostromlók gyűrűje épp csak kézszorításnyi időt engedélyez Árpádnak.

– *Egyszer talán folytatjuk...* – töri át az érdeklődők falát az öreg író búcsúmondata. Árpád bólint. Siet, mert a ház előtt, a téren az ukrán kulturális minisztérium Volgája vár rá, hogy kivigye a Zsuljani repülőtérre.

3

„Kedves Dezső Bátyám!

A '85-ös írókonferencia óta nem hagy nekem békét a gondolat: folytatnunk kellene a beszélgetést. Régi tanítványod, Ilonka elküldte nekem az életregényedet, s a könyv lapjairól halasztást nem tűrő biztatást kaptam.

Ilonkától tudom, hogy nyugdíjas éveidben is felkerekedsz és régi diákjaiddal kirándulsz ifjú éveid felvidéki tájaira.

Nem hódolok az évfordulók jelképeinek, mégis úgy gondoltam, hogy a Dukla-szoros poklának évfordulóján újra felkeresem a Halálvölgyet, ami mellett az utóbbi negyven évben mindig csak átfutott velem az autó.

Mondd, mi lenne, ha szeptemberben találkoznánk ott, az Ondava fölött, a galíciai Felsővízközben?

2014. július 7.

Barátsággal üdvözlő Várdai Árpád”

– Az érsekújvári állomáson mulatós cigányzene köszöntötte a frontra induló vonatok utasait – meséli Zádorfalvi Dezső. A közös kiránduláson az Árpáddal együtt meggyújtott tábortűznél a szeme előtt táncoló lángnyelvektől kapja a biztatást, hogy a háborús epizódokra váró fiatalabb írónak az 1942-es tavaszi hadbavonulás élményéről beszéljen. – *Egy picit később, tán egy hónap sem múlt el, királyi honvédcsapatunk repülőtérei segédalakulatánál viszontlátam a bandát. A tiszturek barakkjánál a harctéri, vagy, hogy pontos legyek, a frontvonal mögötti vígságot szolgálták. Gondoltam is, írok az otthon maradt barátomnak, május éjjelén játsszon már el néhány szép dalt a kis menyasszonyom kapujánál. A löszeres ládára terítettem a papírt, hogy a tábori postával mielőbb elküldjem a nóták sorrendjét... Azután megzendült az ég. A villám nem a természet viharából csapott le ránk. Orosz tarack torka okádta a tüzes vasat. Odaveszett az egész zenekar, velük ment az égbe az ezred két tisztje és a főhadnagynak tisztiszolgája. A pokol zajának elültével kifutottam a géhás raktárból. A háború első irtózata kiverte belőlem a szerenádos levélírást. Az ukrán nyárfa törzsének támaszkodó nagybőgő valamilyen csoda folytán sértetlenül a helyén maradt, de a húrokról vér patakozott a hangszer testének íves hajlatára, onnan meg a földre. Az összekaszabolt muzsikust a barakk deszkafalának vetette a robbanás.*

Árpád mintha hallaná a gyilkos robajt. Képzelete a tábortűz magasra csapó lángcsóváin át a nyárfát kutatja. A völgyet sötétzöld paravánként szegő erdő felől az elülni készülő fűrj ritkuló, koraesti

csivitelése, egy-egy ellustult rigó halkuló trillája tudatja a két magyarral, hogy Galíciában békés alkonyati szertartásához szedelőzködik a természet. Nyáriás hőség árad szét a völgyben ezen a 2014-es szeptemberi hétvégen. Füstjével távol tartja a tábornok az Ondava felől erre tartó szúnyogok ellenséges osztagait. A lángok feleslegesen melegítenek, nem úgy, mint a fronton, ahol a nedves kapcák szárítását is szolgálniuk kellett. Voltaképpen csak a beszélgetés hangulati körítéséül kell szolgálniuk, ám Dezső bácsi története visszafogja a jó hangulatot ígérő szalonnasütés ceremóniáját. A feltornyozott farakásról leemelnek két másfél méteresre szabott fatörzset, hogy a tűzrakás két oldalán ülőalkalmatosságot teremtsenek maguknak. Szakasznyi katona is felférne ott, pedig csak kettejüknek kell a hely.

– *Kétszer született, aki, a Dukla-szorosban túlélte a háborút*
– szólal meg Árpád.

– *Jól mondd, de nem csak itt, hanem minden hadszíntéren igaz ez, kedves öcsém... Csodával felért a túlélés. – Zádorfalvi botjával a paraszat piszkálja. Szelíd arcát rézvörösre festi a tűz fénye. A lángok magasra csapnak, majd lelohadnak. – Cudar világ volt az. A mieink Puskin és Sevcenko földjén pusztultak, itt meg az apáink gorlicei és przemysli sírjaitól karnyújtásra lőtték, szúrták egymást a cseh, muszka és a német katonák. Belőlünk, magyarokból erre a frontra akkoriban nem jutott, minket Heinrich tábornok Wehrmachtjához rendelt. A magyar királyi bakát Sztálingrád bevételének szent feladatára szánták. Igaz, én arról a nagy csatáról is lekéstem. Csak Kurszkig jutottam el. Legfőbb haduraink a mi reptéri*

őrszázadunkra azt a vágóhidat osztották ki Alekszejevskán. Én, mint láthatod, elnyertem a túlélés esélyét.

Árpád alig titkolt csalódottsággal néz a kollégájára.

– Dezső bátyám, ezek szerint számodra ismeretlen történelmi esemény a duklai vérfürdő... Vagyis te...

– Én a 43-as télen már csonka századunkkal és kísértünkben huszonöt ukrán fogollyal Harkovon és Kijeven át hazafelé vánszorogtam. Ukrajna esőverte földjének nem éppen vendégmarasztaló sarában gázoltunk a muníciós szekerünket vonzó lovak nyomaiban taposva. Egyik, másik habzó szájú, ideges, kimerült ló már a üres szekereket sem tudta húzni, de arra még jó volt, hogy a meleg testéhez simuló katonák számára enyhítse a szenvedést a fagyos éjszakákban.

Árpádnak eszébe jut, hogy a kijevi írókonferencián az öregúrtól olyan megjegyzést hallott, amit annakidején feljegyzett a duklai regényéhez epizódokat gyűjtő füzetébe.

– Ipari méretűre fejlesztett mészárlásról beszéltél Kijevben...

– Minden hadszíntér iparosított embervágóhíd volt. Társasjátéknak is mondhatnám. Olyan játéknak, amely sok, rengeteg, megszámlálhatatlan szereplőt kíván. A nagy kaszás akkor vigyorog a legjobban, ha jó nagy hústömegbe vághatja bele a kaszáját.

Zádorfalvi sejti, hogy Árpád nem ilyen bölcselkedésre kíváncsi.

– Mit is mondhatnék neked a '44-es őszi duklai ütközetről, amikor én másutt fohászkodtam az istenemhez, hogy hazataláljak. Mi hasznod lehet az én háborús emlékeimből? – Az öregúr tétovázva keresgéli a szavakat, mintha igazolni szeretné, miért vállalkozott

mégis a közös kirándulásra. – *Hogy is mondjam... Szóval ez a helyszín, ez a Galícia... régiesen Gácsország... Lakói, a ruszinok, pontosabban a lemkók... Ennek a párezres európai népcsoportnak a históriája engem is régóta izgat.*

– *Akkor hát van közös pontunk!* – lelkesedik Árpád és szemével tétovázva követi a száraz ágakról magasra röppenő szikrákat. – *Magam is szeretném tudni, hogyan vészelték át a lengyel lemkók a második nagy háború utolsó kárpáti ütközetét.* – Fejében zavarosan kavarnak a rendezetlen történelmi ismeretek. Úgy érzi, mintha egyetemi kollokviumon a lehető legpocsecább tételt húzta volna. Foltos ismereteit mégis megpróbálja összegereblyézni. *Rex Galiciae et Ledomeriae...* A magyar királyok egyik titulusa volt ez. De hogy az ördögbe is kapta ezt a címet valamelyik magyar király?

– *Az Árpád-házi Béla, vagyis III. Béla elfoglalta ezt a területet és felvette a Halics királya címet. Sok száz év múltán, Lengyelország első felosztása után, 1772-ben Mária Terézia tette osztrák tartománnyá az egykori magyar tulajdonú régiót – sorolja Zádorfalvi, mintha ma is történelem órán tartana.*

A históriás szálát Árpád sietve áthúzza a huszadik századba.

– *Ki tudja, a végzet vagy az utolsó nagy háború szövetségei, vezérkari tervezői akarták-e így, tény, hogy 1944 őszén itt, a Dukla-szorosban, a történelmi magyar-lengyel határ mentén nem pusztított és nem is pusztult Horthy Miklós magyar katonája.*

– *Annál inkább az első háborúban. Akkor világszerte emlegették Galíciát, Ausztria tartományát. Gorlicei áttörés... Przemyśl*

három ostroma... – toldja meg Zádorfalvi, akinek apja is itt vitézkedett a Monarchia seregében.

– A minap a kezembe került a budapesti Vasárnapi Újság 1915. április 11-i száma. A barna fényképen látom a dérlepte erdei talajt, a fenyők között, a dombon át karabélyokkal célzó két katonát. Vajon kire céloztak, kire haragudtak az Alföldről idevezényelt magyar bakák? – morfondírozik Árpád, aztán a homlokára csap, mint akinek váratlanul eszébe jut valami: – Igaz is, tegnapelőtt a szlovák határ fölötti lengyel Zydranowán jártam. Ott mesélte nekem a falu 94 éves embere, a lemkómúzeum alapítója, Teodor Gocz, hogy az erdő alján magyar katonatiszt sírjára bukkantak. Lefejezett tetemet, koponya nélküli csontvázat találtak a föld mélyén.

A tapasztalt veterán kérdően néz Árpádra.

– Az első világháborús sír titkát egy lemkó származású emigráns ausztráliai régész fejtette meg. A kozák kardjára tűzte a magyar tisztt levágott fejét, így dicsekedett hőstettével az orosz törzskarnál.

Árpád úgy érzi, mintha újra emberekkel népesülne be a Halálvölgy méregzöld koszorúba ölelt, hullámos rétje. Az erdő alja egyszerre orosz emberekkel, nem hősiesre mázolt történetek bátor katonáival telik meg. Mintha öldöklésre idevadított ifjú németeket és előre szegezett szuronyokkal hurrázó orosz fiúkat látna. Agyában dübörögve zakatol a kérdés: „Mit keresek én itt? Nem az én írói világom a pusztítás romantikája, a könyvlapok közül és a mozivásznonról patakokban ömlő vér. Vagy mégis?”

Vesztésre ítélt küzdelmét vívja a nappal az éjszakával: esteledik. A tábortűz halvány derengésében Árpád a farakásra teríti a turista térképet.

– *Nézd, Dezső bátyám ezt a pontot. Nem messze innen, észak-nyugatra. Mezilaborce.*

– *Mezilaborc.*

– *Tudod, ki az a híres lemkó, aki innen indult a világhírnévért?*

Most Zádorfalvi néz tanácstalanul.

– *Andy Warhol.*

– *Na, már mindent tudunk* – nyugtázza az idős író és a hosszú gallyal úgy belekotor a tűzbe, hogy a szállongó szikrák talán még a völgyhajlaton túl is látszanak. Arcukat a lángok andalító meleggel kényeztetik, ám hátuk, tarkójuk már érzi a feketéllő erdőről közelítő hideget. A holdsarlót és a közömbösen hunyorgó csillagokat ritkán takarják ki a szél kergette felhők. Súlyos csend teríteti be a Halálvölgyet...

GUTEN TAG, GEFREITER MÜLLER!

Träume nicht dein Leben, sondern Lebe deine Träume!

(Ne az életet álmodd, inkább éld az álmaid!) – Német mondás.

5

Marasztalná Árpád az öregurat. A beszkidí tájon átfutó szél hátán képzelete nekiiramodik. Gondolatait jó lenne megosztani az írókollégával, de Zádorfalvi Dezső pipája üszkét, hamuját a fatönc-höz verdesi és elköszön. Felcsoszog a fogadóba.

A húsz évvel fiatalabb, ifjúnak szintúgy nem mondható Árpád sajnálja alvásra tékozolni a hely szellemét idéző órákat. Rőzsét vet a hunyorgó parázsra. A lángnyelvekből és a közeli bükk ovális levelein imbolygó árnyakból titokzatos képek bontakoznak ki. Igen, a bükkfa! Olyasmit olvasott róla, hogy hangulatjavító, szomorúságot gyógyító fa ez. Az átható erdei illattól késztetést érez: pontosan itt és most kellene elolvasni a háborús riportot, a Halálvölgy 44-es őszi történetét, amit idejövetele előtt kapott rzeszóvi lengyel barátjától, Witoldtól. Hol, ha nem épp itt, a kihűlt hadszíntéren?

Felpattan és hetvenkét évét meghazudtoló léptekkel iparkodik barátja után.

– *Mi történt, Árpád? Te is elálmosodtál?* – néz le rá a felső lépcsőfokról Zádorfalvi. Utána, ahogy a szobájukban Árpád az utazó-

táskája mélyéről előhúzza a jegyzeteit, rájön, hogy társának még nincs elege a napból.

Az kis panzió bim-bam óráján a mutatók épp átbillennek a 12-esen, amikor a húsz nyomtatott lappal a kezében Árpád visszaindul a tűzhöz. Épp jókor. A kihunyóban lévő parázs már-már felmondta szolgáltatását. Ébren kellett tartani a rőzselángot, hogy a tűz ne csak a hűvösebb szeptemberi éjszakát tegye elviselhetővé, de az olvasólámpa hivatását is teljesítse, ha a különc magyart ilyen eszetlen ötlettel áldotta meg a természet. Egy pillanatra aztán felülkerekedik énjének eszesebb fele, vagy inkább csak negyede, mely biztatná, hogy sétáljon vissza a fogadóba egy forró tea mellé. De természetének kevésbé bölcs háromnegyede meggyőzi, hogy itt kell maradnia. Mint író, nem hisz az ihletben. Tudja, hogy az íráshoz élményre és kemény munkára van szükség, most mégis titkos sugallatot kap a hely szellemétől: maradj itt Árpád!

Európa egyik legnagyobb temetője! Százezres halott város az Alacsony Beszkidek földjében. A gyönyörűséges tájon egymást lötték, szúrták, robbantották a jobb sorsra született emberek, hogy szépen teljenek a tömegsírok... Hogy eleget tegyenek a háború parancsolatának: ölj meg másokat, ha nem akarod, hogy téged öljenek meg! Hetven éve másfél hónapig orosz, cseh, német, lengyel vér öntözte a tájat. A hadtörténeti lexikon szerint a Dukla-eperjesi hadművelet a lengyel Krosno, Sanok térségében és az Ondava folyótól északra fekvő szlovákiai régióban zajlott 1944. szeptember 8. és november 30. között.

Árpád a farakás szélére rakja a lengyel riport lapjait. Szemüvegét zsebkendőjével megszabadítja a szállingózó pernyefoszlányoktól és olvassa a Halálvölgy históriáját...

„Július végén ér ide az 1. Ukrán Front. A moszkvai hadvezetés eredeti szándékában nem szerepel a Kárpátokon át vezető déli irány, végül a haditervet váratlan szlovákiai események módosítják.

Jozef Tiso, a volt nagybiccsei katolikus pap, későbbi politikus felkérésére augusztus 29-én szlovák területre lépnek a Wehrmacht és az SS egységei. Válaszul, meglehetősen elhamarkodott lépésként, Szlovákiában kitör a hitleri birodalom elleni antifasiszta nemzeti felkelés. A szlovák partizánok és a polgári lakosság mellett 27 ország polgárai harcolnak, köztük 4 ezer orosz, 2 ezer cseh és ruszin, 250 lengyel, 100 jugoszláv, 80 fogságból szökött német, továbbá franciák és bulgárok. A felkelés a magyar- lakta területekre nem terjed ki, de harcokat 800 magyar is segíteti. Ennek ellenére az ellenállást irányító Szlovák Nemzeti Tanács felosztatja a magyar szervezeteket és iskolákat. Két nappal a németek bevonulása után a csehszlovák emigráns kormány nagykövete Moszkvában katonai segítséget kér a felkelők számára. Ez volt az a körülmény, amely módosította a Vörös Hadsereg vezérkara, Zsukov és Vorosilov elgondolását, miszerint az orosz csapatoknak kerülővel, magyar és cseh területeken át kellett volna ideérniük. A szlovák felkelés új hadműveleti irányt szabott. Lengyelország felől kellett támadni. A szovjet katonák még számba se vehették áldozataikat, anyagi- és eszközvesztésüket, ki sem heverték a Lvovi harcok súlyos veszteségét, amikor a Kárpátok cudar

időjárási és terepviszonyai közepette ideérkeztek. Felkészületlenül kellett hadrendbe állniuk a Dukla-eperjesi hadműveletre.”

Most, ezen a 2014-es kora őszön, a szőlőérlelő melegben nehéz ezekre a napokra áttérni a harcokat idéző képzeletet. Ma még ez a kissé hűvös, kései óra sem jelzi, hogy cudar idő közeledne. Az aranyszín szeptemberben csak a hajnalok harapnak, de hol van még a pirkadat... Éjfél múlt, fél egy sem lehet még... A felhők alól kivillanó keskeny holdsarló a tintafekete égbe akaszcodik. Árpád beleképzelet az izgága lángnyelvek mögött sötétlő völgybe a sártól koszos, olajos katonai teherautókat, a löszeres ládákkal rogyásig rakott, mozsárágyút húzó lovas szekeret és a hármassorokban elgyötört vánszorgó szovjet katonákat. A valóságosnak képzelt terepasztalon mintha csehek is masírozának. Igen, csehek. De kik is ők? A látomás képeit újra a lengyel riport tényei váltják fel...

„Az 1. Csehszlovák Hadtest, a první československý armádní sbor valamikor 1941 őszén alakul meg a Szovjetunió orenburgi területén, a Buzuluk városban kötött szovjet-csehszlovák megállapodás nyomán. Esztendőnyi kiképzés után 1943 márciusában vetik be őket a Harkov melletti Szokolovnál. Egyik zászlóaljuk részt vesz a Kijevet felszabadító harcokban, majd 1944 áprilisában a Wołyń és Czerniowicz környéki cseh telepésekkel megerősítve Ludvik Svoboda tábornok alatt megalakul a 16 és félezer fős hadtest. Három gyalogos lövész-, két légi deszantot és egy páncélos dandárt, egy vadászrepülő ezredet, két tüzér üteget állítanak ki. Aknász zászlóaljat, híradó és más különleges alakulatot is szerveznek.”

Árpád félbehagyja az olvasást. Tudata mélyéről meglepő felismerés tör fel. A Halálvölgy históriájának felderítéséhez nincs szüksége mások riportjára. Neki magának kell kifaggatnia az itteni természetet. Kérdésekkel kell ostromolnia a Kárpátok erdeit, a hegy-hajlatok közt bujkáló, máig sem változott utakat, a patakok vízcsiszolta köveit. Ugyan élhet-e még a bagoly, az ütközetek szemtanúja? Aligha. Árpádot mélyebbre és mélyebbre rántja a fantázia örvénye. A gallyakról lobogó lángokba bele-belekap az éj múltó óráival erősödő szél. Nincs az az íróember, aki képes ellenállni a tűztánc emlékezet- és képzeletserkentő biztatásának. Nincs az az íróember, akire nem köszönnek rá a patakokhoz közel lakozó múzsák. Árpád már tudja, hogy Mnémé, az emlékezés istennője áldozatául esett...

6.

Múltfestő gondolataiba merül Várdai Árpád és a fogadóból lehozott bolyhos takaróba burkolózik. A pislákoló parázs épphogy egy kis meleget ad. Nem tudni, hogy a kavargó szél fuallata a tettes vagy a pirkadati csendbe belerikoltozó mátyásmadár, Árpád felrezzen a szendergésből. Felkapja az ébrenlétekor elszakadt fonalat, de álomlassított emlékezetéből valami régebbi foszlány kapaszkodik fel. Hogy is mondtad, Dezső bátyám?... *„A katonaszökevény számára a hajnali négy vagy öt volt a dezertálás legalkalmasabb pillanata. Akkor hunyt ki a járőrök ébersége...”*

Négy múlt tíz perccel – Árpád a karórájára pillant.

A korán kelő madár rikoltozása, mintha megrettent volna valamitől, váratlanul abbamarad. A nappal távolról még kéknek tetsző erdőre finom fátylat terített a köd és most, virradatkor piszkos-szürkére mázolja a tájat. Elválaszthatatlanul egybeforrasztja az eget a földdel. Elillant az erdő és a völgy rétjének édeskesernyés őszi aromája. A mély csendbe csak a Svidničanka patak csörgése hallatszik bele. De mintha falevelek is zizegnének. Mi történt? A sűrű ködgomolyag mögül vontatottan imbolygó emberi test körvonala bomlik ki.

A távolság egyre fogy. Az árnyalak lassú, óvatosnak is mondható, kimért léptekkel közeledik. Jó ötven méterre érhet, s akkor megtorpan. Árpád szólni akar, de visszafogja magát, mert az illető újra megindul. Egyre többet láttat magából, ám mégsem annyit, hogy kiderüljön, ki lehet. Talán hajnali sétájáról megtérő turista vagy erre tartó vadász, aki a pirkadattal vadra indul? Miért ne?! Csak neki, az írónak támadhat kedve a harmatos hajnal varázsában megmártózni? A felszított üszökről új lángra gerjedt rőzse fénye végre megmutatja a betegesen falfehér arcú, élettelenül egykedvű férfit. Valóságos pókerarc. Árpád végignéz az idegenen. Az erősebben lobogó lángoknál most már tisztán kivehető, hogy a tűz túloldalán fiatal német katona torpant meg. A huszonöt esztendősnél aligha korosabb fickóról hadfihoz méltatlan, laza lötyögéssel csüng a Wermacht-mundér, mely filmek, könyvek és régi fényképek tanúsága szerint újkorában csukaszürke lehetett. A halvány fényben látszik, hogy a csatakos köpeny inkább rozsdafoltokkal tarkított barna rongy.

– *Kihez van szerencsém?* – kérdi az író.

– *Heil Hitler!* – kapja magát irodalomból ismert pózba a jövevény. Árpád keserű fintorát látva megtorpan és behatóan nézi, ki előtt haptákol. Az író észreveszi a katona hangulatváltását és a segítségére siet.

– *Nem vagyok német.*

Szorongás ül ki a gipszfehér, foltokban borostás arcra.

– *Es tut mir leid, Herr...* – szabadkozik a német.

– *Szólítson nyugodtan szerkesztő úrnak. Magyar regényíró vagyok. Várdai Árpád.*

– *Akkor nem a Gestapótól van. És nem is orosz? Persze nekem úgyis mindegy.*

– *De ki maga és honnan jön?*

– *Innen...* – mutat a német a köd mögül kirajzolódó erdő felé. – *Van arrafelé egy tömegsír. Meg nem mondom, hányan, mindenestre rengetegen alszunk ott egymás mellett. Német bajtársaim, majdnem az egész szakaszunk és sok orosz fiú is. Közelharcban bajonettel, tőrrel végeztünk velük. Sok kamerádot orosz ágyútálat ért. Engemet előbb egy gránátrepesz kapott derékba, a köpenyemen átütött. Azt még túléltem, de a többiek darabokra szaggatva... Na, hagyjuk, mit érdeklí ez magát.*

– *Már hogyan érdekelne.*

– *Rendben, elmondom. Néhány nappal korábban cseh vagy nem is tudom, talán szlovák katonákkal is megütköztek a mieink. Azok vagy száz-kétszáz méterrel messzebb fekszenek az erdő szegélyén, itt a völgyben.*

– *De maga most hogy kerül ide?*

– *Furcsa kérdés, Herr Redakteur. Hát nem maga idézett meg engem az éjszaka közepén?*

Árpád felfogja, hogy a fiatal katona nem más, mint az ő szendergésében életre keltett kortanú.

– *Hány éves?*

– *Huszonnégy.*

– *Várjon csak, valami nem stimmel. Maga 1944-ben halt meg...*

– *Jawohl. Szeptember 9-ről 10-re virradó éjszaka. Mi nem stimmel?*

– *Az, hogy ma, hetven évvel később maga már nem huszonnégy, hanem kilencvennégy esztendő.*

A katona rácsodálkozik az íróra, ahogy a tanár ütközik meg diák badarságán. Az élő emberek nem is sejtik, hogy az évek múlásával ők, a halottak képesek dacolni.

– *Na persze, honnan is tudhatná, hogy mi ott lent a földalatti árnyékbirodalomban már nem öregszünk...*

Árpád félbe akarja szakítani a beszélgetést, mert harmatgyenge német nyelvismerete kevés, hogy tüzetesen kifaggassa a Wehrmacht Landsert.

– *Ne haragudjon, hívnom kell a társamat, ő kiválóan beszél a maga nyelvét.*

– *Mégis kihallgatás lesz?*

– *Nyugodjon meg, kérem. Nekünk, mármint a barátomnak és nekem semmi közünk... Hogy jól értse, a maguk ütközetéről ma már csak az iskolákban tanítanak.*

– Ez szép dolog. Az iskolás gyerekek szemében mi vagyunk a hősök? Olyanok, mint a Teuton lovagok? Talán hősi halottak...

– Nos, barátocskám, lenne mit tisztáznunk. Látom, sejtelve sincs, mi történt a világban a maga halála, '44. szeptember tizedike óta. De mondja csak, azon kívül, hogy nem öregszenek, mi van ott lent, mi történik hetven év óta a sírvilágban?

Kifejezéstelen, üveges szempárjával a katona az íróra mered, majd a semmibe néz, mintha a szavakat keresgálné.

– Nem sokat mondhatok. A síri titoktartás kötelez. Elégedjen meg azzal, hogy Heinrich Müller vagyok... pontosabban voltam. Utoljára örvezetőként szolgáltam a 4-es gyalogos hadosztály 103-as ezredének 3. zászlóaljánál.

– Értem, de én...

– Tudom, maga nem is ezt kérdezi. Temetői társaságunkról mást nem mondhatok, mint hogy ott csend, nyugalom, békesség van. Abban a világban semmi sem változik. De elárulhatom, hogy leszüremlenek hozzánk a maguk hangulatai. Ha nem is értjük a sok új módit, mostanában se szeri se száma, annyi jelzést kapunk arról, hogy a minket túlélő leszármazottaink nem értik, ki és miért szánt minket erre a sorsra, és voltaképpen mi is történt velünk. Maguknál mintha sok minden összezavarodott volna...

– Érdekes, amit mond. A régi történeteket nem is mindig célszerű a mai tapasztalatokkal megítélni.

– Ajánlok valamit. Beszélhetek magának a harcokról. Nem csak az itteniről. Végigtalpaltam a lengyel határtól indulva a fél Oroszországot. Egységünk '43 elején Voronyezstől idáig vonult visszafelé. Az ukrán hómezőkön magyar katonákkal is találkoztam.

Árpád csoszogást hall a panzió felől. Mélyen ülő szemét a német is arra fordítja. Görbebotjával Zádorfalvi közeledik. Megsziporazza a lépteit. Ahogy a tűzrakáshoz ér, tágra nyíló kék szempárja meghökkenésről árulkodik.

– *Te jószagos ég! Milyen társaságba keveredtél?* – bök rá botjával a koszos egyenruhás alakra. – *Ki ez az ember?*

– *Ülj le, Dezső bátyám. Megmagyarázom.*

Árpád beszámol a hajnali találkozásról. Bemutatja öreg barátjának a német örvezetőt, akiből újra feltör a múltjából hozott illem.

– *Heil Hitler!*

Zádorfalvi Dezső összerezzen. Dohányt tömködő ujjá a pipa szájára dermed. Ezt a köszönést ő nem csak háborús filmélményekből ismeri. Árpád pedig, miután ő ezt-azt már tud a katonáról, kötelességének tartja, hogy helyette magyarázkodjon.

– *Heinrich úr nem tudja, nem is sejtí, hogy a halála óta mi történt itt, a Földön. A sírvilágba csak a hangulataink, érzelmeink jelzései jutnak le.*

A katona közbeszól. Nem tetszik neki, hogy a két magyar úgy beszél róla, mintha valami élettelen bábu, szobor vagy hősi emlékmű mellékalakja lenne.

– *Mondtam az író úrnak, hogy ha érdekli magukat, a harcokról nyugodtan beszélhetnek.*

– *Ezek szerint, ha jól értem, maga itt, a Halálvölgyben esett el hetvenezzer Wermacht-katonával együtt* – firtatja Zádorfalvi.

– *Nem tudtam, hogy ezt itt maguk Halálvölgynek hívják. Megjegyzem, találó. Azt sem gondoltam, hogy hetvenezren...* –

Müller maga elé bámul, valamit forgat a fejében. – *De hisz ez rengeteg ember. Ott lent én csak a mi elpusztult századunkról, a halott oroszokról meg a csehekről hallottam.*

– *Úgy van. Hetvenezer! Ez a szám került az emlékműre.*

– *Óriási szám. Arcnélküli tömeg* – mondja a német katona.

– *De gondolnak-e maguk arra, hogy ez az óriási szám hetvenezerszer egy ember. Hetvenezer olyan német, mint aki itt áll maguk előtt.*

Ingerültségét Zádorfalvi nehezen fékezi.

– *Mi az, hogy gondoltam rá?! Kurszknál, egy másik hadszíntéren a maguk Wehrmachtja előtt én is masíroztam az aknamezőn. A mi magyarjaink közül is sok százan maradtak orosz földben. Ma is látom a roham előtti rémült arcokat és soha ki nem törölöm a szememből az aknatölcsérekbe csúszott, megcsonkított holttestek látványát. Persze senki sem tudja elképzelni a saját halálát.*

Ahogy Várdai Árpád csendben hallgatja a társalgást, eszébe villan egy igencsak idetartozó gondolat.

– *Egy Márai Sándor nevű magyar író mintha csak magát támogatná, Heinrich. A naplójában írja, hogy sajnálni csak az egyes embert lehet, mert egy ember a teljesség. Százezer ember, az csupán egy szám.*

Most végre tapasztalja Árpád, mit jelent számára az idősebb társ kiváló német nyelvtudása. Az ő tolmácsolásával végre mást is megkérdezhet, olyat, amihez hiányos volt a szókészlete.

– *Szóval, ha elfogadja, hogy szó sincs kihallgatásról, akkor az ilyen elavult köszöntést is felejtse el.*

- Hogyan?
- *Úgy, kérem, hogy a maga Hitlerje, ha jól számolok, alig hét hónappal élte túl magát.*
- Micsoda?! Mi lett vele?
- *Öngyilkos lett a berlini Führerbunkerban.*
- *Herr Gott, ez lehetetlen...* – Villámként hasít a katonába a hír. – *Ki az utódja?* – kérdi, majd mintegy magának válaszol: – *Hess, Rudolf Hess...*
- *Vegye tudomásul, Hitler kapott és nincs helyettes, nincs utód!*
- *Micsoda?! Hogy merészelnek maguk...*
- *Nézze, kérem... – próbál Zádorfalvi alaposabb magyarázatot adni, de a német nem hagyja szóhoz jutni.*
- *A Führer gyalázását még ebben a helyzetemben sem tűrhetem el. Remélem, tisztában vannak vele, hogy pár hónappal a mi halálunk előtt a vezért meg akarták ölni. Valamikor a nyár közepén történt. Amikor a tisztek tájékoztattak minket a merényletről, megfogadtuk, hogy a végsőig kitartunk.*
- *Ezek szerint maga rajongott a nemzeti szocialista politikáért.*
- *Engem a politika nem érdekelt, de a Führer... az más.*
- *Vagyis hitt a végső győzelemben.*
- *Hogy is mondjam? A sztálingrádi vereség óta, szóval egy jó éve bennem is, a többiekben is felmerült, de csak halkan beszélünk róla, hogy a Wehrmacht talán mégsem legyőzhetetlen, de...*
- *De mint tudjuk, maguk, németek fegyelmezettek.*

– *Úgy van. Apám a lelkekre kötötte, nehogy szégyent hozzak rá és a Vaterlandra. Ehhez tartottam magam. Akkor is, ha a negyvennégyes ősön már nem sok német katona vágyta, hogy a Birodalom és a Führer büszke legyen rá.*

– *Kedves Heinrich... ugye megengedi, hogy keresztnévén szólítsam?... Elégedjen meg azzal, hogy Hitler és a maga Német-országa, vagyis a Harmadik Birodalom elvesztette a háborút. A többi szép sorjában megtudja. Lesz egy ötletem, de engedelmeivel, később beszéljük meg.* – Most egyszerre ketten merednek Árpádra, ám mielőtt kérdezhetnék, öreg barátja fordítói támogatását kihasználva a fiatalabbik magyar nem hagyja megszakítani a monológiát. – *Különleges alkalom, hogy ilyen szavahihető kortanút faggathatunk. Ha a beszélgetésünket már nem gondolja vallatásnak, néhány dolgot mégis csak elmondhatna magáról is.*

Oberschütze Müller mintha nem hallaná a kérést, a váratlanul rázúdult felismerés súlya alatt roskadozik. „A Führer nem él... a háborút elvesztettük...”

– *Maga semmi másra nem gondol, csak a háborúra? Talán kedvelte a háborúskodást? Vagy csak a Führert?*

– *Nem hinném, hogy akadt a Wehrmachtban olyan kamerád, aki szerette volna a háborút. Legalább is én nem ismertem ilyen idiótát. Na, jó, a hivatásos tisztek... az más... lehetséges... sőt biztos. Igen, igen, ismertem ilyen Oberstet. De azért a Führerért a magunk-fajta egyszerű közlegény is tűzbe ment.*

– *Az egyszerű közkatonák is?*

– *A Führer nagyszerű ember volt. A német nép szebb jövő-jéért, a német faj megmentéséért küldött minket a Roten Teufel ellen.*

Árpád Zádorfalvihoz fordul.

– *Roten Teufel... mi is az?*

– *Vörös ördög. Így nevezte az oroszokat a német propaganda* – súgja gyorsan az öreg, hogy ne fékezze a beszélgetés lendületét. Árpád némán bólogat és újra a sírjából keltett örvezetőhöz fordul.

– *A német nép szebb jövőjéért! Heinrich, maga hiszi, hogy az SS és a Gestapo emberei is a boldog jövő kovácsai voltak?*

– *Ilyesmiről nem beszélhetek.*

– *Akkor sem, ha szavamat adom, hogy már egyik sem létezik? De tudja mit, egyelőre valóban ne beszéljünk kényes kérdésekről.*

Zádorfalvi választékos németséggel átveszi a szót. Ő is biztosítja az örvezetőt, hogy a Gestapo is, a Waffen-SS is a múlté, de kifejezéstelen szemével Müller mégis hitetlenkedve hunyorog.

– *A civil életéről azért csak mondhat nekünk valamit. Mivel foglalkozott a hadbavonulás előtt?*

– *Jawohl, arról szívesen beszélek. Tudják maguk, hol van Ludwigsfelde? Berlinnek az egy falusias része. Keleti elővárosa. Segéd voltam az apám hölgyfodrász szalonjában. Harminchétben szabadultam tizenhét évesen. Ha nem tör ki a háború, negyvenben mesterlevelet kaptam volna. ‘Ne aggódj, fiacskám, – mondta az apám – egykettőre visszatérsz a háborúból, és rád hagyom az üzletet’. Amikor elindították a teherautó oszlopunkat, a kaszárnya kapujától utánam kiáltott: ‘Aztán nehogy szégyent hozz Németországra és a Führerrel!’*

– *Az apja a fasiszta párt tagja volt?*

– Ki nem volt az? Apámat lelkes pártembernek tartottam. Büszke volt rám, hogy a német eszmét fegyverrel szolgálhatom. Igaz, engem nem biztatott, hogy lépjek be az NSZDAP-ba, illetve egyszer, a segédavató ünnepély után szóba hozta, de soha többé. Nem tudom, hogy valóban a fasiszta pártért volt úgy oda vagy a párttagságban látta a család és a kis cégünk biztonságát. Egyébként híres, jó társalgó volt az öregem. Engem is úgy nevelt, hogy a fodrász hivatásához tartozik a kellemes beszélgetés is, de csak módjával, tapintatosan, ha a kuncsaft is úgy akarja. Volt egy örök témája. Nem mondhatom dicsekvő embernek, de élete nagy élményét mindenkivel megosztotta. Ugyanis '35-ben a pártjuk tagjaként meghívták az első világháborús emlékműhöz, amit Hitler avatott fel. Százötvenezer emberrel együtt vigyázállásban hallgatta a Berlini Filharmonikus Zenekart, a Führer szeretett komponistája, Wagner művét, az Istenek alkonyát. Megkockáztatom, hogy apámnak nem volt ínyére Göring jelszava... „Ágyú vaj helyett”... Minket 1933-tól ezzel nógattak takarékosagra... Kellott a fegyver. Családi körben apám is csóválta a fajét. Mindenesetre boldog volt, hogy élvezem, jól végzem a munkámat a Damensalonunkban. A kezem alá sorban álltak a hölgyek. Elegáns polgárasszonyok, de jártak hozzánk a gyári munkásnők a szegények-lakta Brunnenviertel kerületből, sőt a Scheunenviertel negyedből az örömlányok is. Se időm, se kedvem nem volt a politikához.

Zádorfalvi sűrűn bólogat.

– Okosan, nagyon okosan... Gondolom, el sem hiszi, hogy manapság nem válik dicséretére, ha valakit fasisztának bélyegeznek?

A katonán látszik, hogy semmit sem ért az egészből, mégsem nyugtalanítja az új ismeret, amit most a magyar író közölt vele.

– *Fura egy világra keltett fel engem, Herr Redakteur. Hitler halott... a fasisztának szégyenkeznie kell... nincs Gestapo, nincs SS... Hihetetlen. Mi történt?* – morfondírozik Müller, majd átmenet nélkül a lelkivilágához közelebbi témára vált: – *Mi lehet a menyasszonnyommal? Hogy prosperál nélkülem az üzletünk?*

– *Na, látja, erre mi nem tudunk mit mondani* – feleli Árpád. Készségesen megígérné, hogy utánanéz a dolgoknak, de rájön, hogy a mindenről lemaradt embert hét évtized múltán értelmetlen lenne beavatni a világ mai tényeibe. Visszatereli hát a katona érdeklődését a berlini legénykorba. – *Kérdéseiből látom, hogy magát inkább a fodrászüzlet és egy lány érdekli. Legalább is a Führer után őket hiányolja...*

– *Nem utána, hanem előtte...* – feleli a katona lefojtott hangon, mintha bűnt vallana be, mintha még mindig fenntartásokkal fogadná a magyarok szavait. Most mégis felhördül. – *Helgát még Adolf Hitler sem előzi meg!*

– *Látom, kezdi érteni... de még nem egészen* – mosolyodik el Zádorfalvi. Szívesen vállon veregetné a német fiút, ha tudná, hogy harcedzett test tölti ki a katonaköpenyt. Így hát beéri a pipafüstje mögül biztató arckifejezéssel.

– *Helgát április 12-én, kilencszázharmincnyolcban ismertem meg. A szőke copfos barátnőjével együtt ott ült a Berlin-Schönberg Sportpalotában, a fővendégeknek fenntartott első sorban. Ezer tanonc országos fodrászversenyén szurkoltak. A szőke lány apja, a bírálóbizottság elnöke nyomta a kezembe a díszes oklevelet. Kiváló*

minősítést kaptam egy újfajta bubifrizuráért. Az ünnepség után a lányok odafutottak hozzám és kérdezték, megcsinálnám-e a hajukat az érettségizők báljára – sorolja ifjúkori élményeit Heinrich Müller, de sápadt arca nem árul el érzelmet, lelkesedést. Voltaképpen semmiről sem árulkodik.

Pedig ha élne, a szeme most csillogna, gondolja Árpád, majd némi képzelőerővel közbeveti:

– Maga pedig örömet vállalta a zsűri elnök lányának fejecskéjét.

– Vállaltam én mind a kettőt, de igazában a hollófekete Helgának örültem. Persze a céh elnökének a leánykáját is csinosra bodorítottam. – Ahogy kibomlanak a Heinrich lelkében az emlékek, úgy ül ki az élet halvány jele a katona hanghordozására. – A szalon előtt a járdán csillogó fekete kabriolett, négyajtós Opel Admiral várakozott. A sofőrülésen Wehrmacht altiszti egyenruhás fiatal férfi várt a lányokra. Miután áthúztak a téren, azon kaptam magam, hogy féltékeny vagyok. Nem tudtam, melyikükhöz tartozik a jóvágású, bajszos őrmester, mindenesetre elképzeltem, hogy este a parketten a táncmulatságot nyitó angolkeringőre ő vezeti Helga kisasszonyt.

Előadásában idáig ér, amikor a felhőktől megtisztult reggeli égbolton halk zümmögéssel, majd erősödő morajjal feltűnik egy repülőgép. Müller örvezető felcsattan:

– Feküdj! Fedezékbe!

Zádorfalvi Dezső érti a katonát, s nem csupán a német parancsszavakat érti, de mint frontezett ember, Müller reflexét is felismeri. Az író természetesen nem vágódik hasra, hogy védelmet

keressen a farakás takarásában. Nem szeretné megbántani a katonát, nevetését mégsem tudja visszafogni.

– *Ne ijesszen meg minket, Oberschütze Müller. Vegye már tudomásul, hogy nincs háború. Ha jól láttam, egy nyolcszemélyes Falcon gép húzott el felettünk. Valamelyik szlovák repülőklub oktató gépe vagy egy üzletember magánrepülője lehetett.*

A repülő tovaszáll, elbújik a völgy fölé emelkedő fenyőerdő mögött. A német megnyugszik, érzi, hogy mulatságos helyzetet teremtett. Magyarázkodásba fog.

– *Tudják, nem miattam... Én kétszer úgysem pusztulhatok el. Magukat akartam menteni.*

A háborúidéző röpke közjáték után Árpád visszatereli a diskurzust a berlini évekre.

– *Kedves Heinrich, ha jól értem, maga a háború első óráitól harcolt. Egy év sem telt el, hogy Helga kisasszonyt megismerte, amikor beöltöztették ebbe a díszes gúnyába?*

– *Pontosan így volt. Helgával másodszor ugyanabban az évben, a '38-as októberben jöttem össze. Megint a szőke Gretával együtt volt, de most Kölnben. Ott tartották a szakma nagy nemzetközi parádéját, a „Welt-kongress der Friseur”-t. Apám befizetett rá, hogy minél többet lássak a szakma csúcsain. Vasárnaptól vasárnapig, teljes hétig tartott, mi pedig esténként egy baráti társasággal Greta unokatestvére lakásán mulatoztunk. Apró kupicákból iszogattuk a közkedvelt gyógynövény likőrt, a Jägermeisteret. A kávéhoz mindig volt Knieküchle... tudják, az olyan bajor kelt tészta. Szeretünk táncolni. Helga kitűnő táncos volt, én kevésbé, ő tanígtatta*

nekem az új lépéseket. Még a szvinget is, pedig ezt az amerikai táncot hivatalosan tiltották.

– A kölni zsúrokon tehát közelebb kerültek egymáshoz – igyekszik a magyar rövidebbre zárni a történetet. – De mi lett a kabriolett snájdig őrmesterével?

– Tévedtem. Az a katona a kislány apjának a sofőrje, tisztiszolgája volt.

– Ezek szerint Helgácska katonacsaládban nevelkedett...

– Nem is akármilyenben. Eustachy von Richter ezredes hadtörténetet oktatott a müncheni katonai főiskolán. Másfél évvel a háború előtt helyezték Berlinbe a vezérkarhoz. Vele költözött a családja is. Na de a lényeg, hogy ezeken az ötórás teákon Helgával összeszerelmesedtünk. Berlinben egy héten kétszer, olykor-olykor háromszor is randevúztunk. Hol ő jött el hozzám a szalon zárásakor, hol én kértem szabad délutánt az apámtól, hogy Helgával süteményezzünk a leánygimnáziumhoz közeli konditoreiben. Később Helga szüleinek nyaralójában találkoztunk... egyre sűrűbben. Márciusban, az első tavaszi délelőtt, jól emlékszem, szép napsütéses kedd volt, akkora rózsacsokorral vártam, hogy ki sem látszottam mögüle. Letérdeltem Helga elé. Másnap gyűrűket vásároltam, habár Helga úgy gondolta, hogy hivatalosan is meg kellene kérnem a kezét. – Heinrich elnémul, üveges szemét a távolba mereszti.

– Végül megtörtént az eljegyzés? – kérdi Árpád. Az emlékeibe feledkező katona megrebben és folytatja.

– Nem úgy, ahogy Helga elgondolta. Bejelentette a szándékunkat, erre családi ribillió tört ki az ezredeséknél. Remélte szegényke, hogy meghívhat engem az anyja születésnap ebédjére. Csak-

hogy a szülők hallani sem akartak róla. Miután rajongtak az egyetlen leányukért, képtelenek voltak keményen ellenszegülni.

– Végül is eljegyezte?

– Nem. Hivatalosan nem. Maradt a kettőnk titokfogadalma, amit mi igazi eljegyzésnek tartottunk. Helga elrejtette a gyűrűjét, én meg magammal hoztam a háborúba.

– Elmondták a leányuknak, hogy mi a kifogásuk? – kíváncsiskodik most már Zádorfalvi Dezső.

– Helga anyja az ezredes úr távollétében egy délután beszélgetésre hívott a családi házukba. A szalonban, soha sem felejttem el, négy tonett szék és egy nagyobb kerekasztal állt. Ott ittam először kávét rummal. A mama a férje nevében is beszélt, Helga lesütött szemmel hallgatott. Ekkor tudtam meg, hogy az ezredes kérte Helgát, várjunk egy évet, érzéseink erejét vessük alá az idő próbájának. A tapasztalt férfitől, a szerető apától el is fogadtuk volna az indokot, de Helga anyja később bevallotta a lányának, hogy őket a mezaliansz zavarja. Hogy lehet egy fodrászsegéd egy von Richter jegyese?

– Persze a szobafestőt szolgálni nem volt rangon aluli... – mormogja ősz bajusza alatt Zádorfalvi. Müller hallgatása felért egy felelettel.

Várdai Árpád görbebotjára támaszkodik, felkel a fatönkről és az órájára néz.

– Uraim, ideje lenne reggelizni. Jöjjön Heinrich, megvendégeljük egy früstökkel. Szereti a ham and eggset?

– Megtisztel, Herr Redakteur, de maguk nem tudják, hogy mi már hetven éve nem étkezünk. Honnan is tudhatnák? Maguk még

nem voltak halottak. Bevallom, eszembe juttatta, milyen jó étvágyam volt valaha. Képes voltam egy ültő helyben elfogyasztani egy kiló borsos, fokhagymás, majoránnás bajor kolbászt és hozzá egy krigli müncheni Paulanert.

– Bayerische Wurst! Kursk alatt egy német szakácstól kaptam kóstolót, pontosabban cseréltem vele magyar kapadohányért, én ugyanis akkor még nem szívtam. Sör persze nem került elő a tábori konyháról. Ízlett a német kolbász, de ma mégsem cserélném el egy jóféle debreceni párosért – idézi a háborús történetet Zádorfalvi.

– Hetven év! Az ízekre én már nem emlékszem – tűnődik Müller. – Azt persze máig sem felejtettem el, hogy állandóan a konyhaszolgálatról álmodtunk. A krumplipucolásért egy merőkanállal több járt. A komisz téli időben egészen más volt a konyhára beosztottak feladata. A kővé fagyott kenyeret két katona rönkvágó erdei fűrészszel szeletelte fel. Az ilyen kenyeret csak szopogatni lehetett, mint a jégcsapot.

– Akkor mi elmegyünk reggelizni. Megvár minket?

– Menjenek nyugodtan. Guten Appetit! Addig átsétálok oda, ahhoz a házhoz – mutat a betonút túloldalán a gyér füstöt eregető, kéményes házra – rekvirálok magamnak tiszta ruhát.

Zádorfalvi a fejéhez kap.

– Jaj ne, Müller úr! Még csak az hiányozna nekünk! Felejtse el ezt a háborús szokást is. Kiokoskodunk valamit, ha minden áron civilbe akar bújni.

– *Hogy gondolod, Árpád, vajon sejtí az igazságot ez a szerencsétlen fickó?*

– *Milyen igazságot?* – Árpád félretolja a tányérját és fürkészőn tekint idős kollégájára. Egyszerre benne is felvillan a felismerés. – *Gyanítom, mire célzol. Heinrichből nyilván a leány apja csinált hősi halottat.*

– *Jó helyen kapizsgálsz. A galíciai tömegsír örökre elrejtette a lánya rangon aluli szerelmét.*

– *Talán nem sejtí...*

Némi tanakodás után eldöntik, hogy gyanújukat nem osztják meg a némettel. Nincs semmiféle tapasztalatuk az életen túlról, a sírvilágból kilépett ember érzéseiről, arról, hogy egyáltalán vannak-e érzései. Úgy gondolják, hogy meg kell hagyni a fiút a hitében. De vajon miben hisz?

Reggeli után Árpád előrukkol az elképzelésével.

– *Mi a véleményed, Dezső bátyám, nem küldhetnénk haza Müller őrzetöt? Mondjuk egy hétre. Hadd tapasztalja meg a mi világunkat, nézzen körül a mai Berlinben. Utána biztosan visszajön. Itt van az ő világa.*

– *Nagyszerű ötlet, kedves öcsém, nagy ötlet! Otthon megtudja, mi van Helgával, és mi lett a ludwigsfeldi fodrásszattal.*

– *Ki tudja, átvészelte-e a negyvenötös májusi berlini ostromot a Damensalon... és él-e Helga?*

– *Meglehet, arra is rádöbben, hogy miért kellett neki már az elsőként mozgósított Wermacht alakulattal lengyel földre masíroznia.*

Árpád az éttermi asztalra teríti a tábortűznél félretolt feljegyzéseit, a regényéhez gyűjtögetett dokumentumokat. Lázasan rakosgatja a lapokat jobbra, balra.

– *Nézzük csak, itt van a német háborús bűnösök névsora...*

– mondja és néhány oldalt Zádorfalvi elé tesz. – *Milyen nevet is említett Müller? Richter... Eustachy von Richter ezredes...* – mutatóujját Árpád névről névre csúsztatja.

– *Ilyen itt nincs. Pedig ott lehetne a neve, ha mindössze ennek az egy őrvezetőnek az élete terheli is a lelkét. Na persze mit keresett volna a nürnbergi bíróság előtt egyetlen kisember pusztulásának ügyecskéje? Hívő ember vagyok, az ezredes Isten ítélszéke elé utalom* – mondja Zádorfalvi Dezső.

A tántoríthatatlan ateista Árpád erre nem felel. Idős barátját jobban tiszteli annál, semhogy a másvilági létről, nemlétről vitázzon vele. Inkább részletesebben kibontja az ötletét.

– *Még mielőtt őrvezetőnk újra rekvirálni indulna, a kocsimon beviszem Svidnikbe és egy áruházban felöltöztetem.*

– *Ne tréfálj, öregem* – feleli Zádorfalvi. – *Hogy viszed be a boltba ilyen peccás, szakadt katonaruhában?*

– *Előbb egyedül bemegyek és előadok egy történetet a hajléktalanról, akivel jól akarok tenni...*

– *Tudod mit? Inkább én megyek be vele. Jól beszélem a szlovákot, itt éltem a Felvidéken. A te kifejezéseiden érződik, hogy lengyelesen adod elő a csőlakó jótekonysági legendáját.*

Árpád egyetértő bólintással tesz pontot az akcióterv végére. A két író mintha még finomítani szeretne az elgondoláson, ballagva

lépdel a tűzrakás felé. Távolról is látják, hogy az elrongyolt Wermacht-köpenybe burkolózó Müller a tűz fölé hajol és a parazsat piszkálgatja.

– *Nézzék, mit találtam a zsebemben!* – az őrzető tompa fényű, vékony fémlapot nyújt Zádorfalvi felé.

– *Dögcédula. Bocsánat, de ennek ez a neve.*

– *Erkennungsmarke... Tudják, mit nem értek? Hogyan kerülhetett ez a zsebembe? Mindig a nyakamban lógott. Az utolsó összecsapásnál is ott volt. Ki érti ezt?*

A katonaviselt Zádorfalvi saját háborús múltjában kutat.

– *Nem minden történt akkoriban a végtisztesség illeme szerint. A temetkezéseknél, különösen a tömegsíroknál ilyesmivel nem sokat bajlódtak. Nem mindig kutatták az elesettek kilétét. Volt úgy, hogy még az elhantolásra sem maradt idő, ha a front szeszélye továbbbúzte a csapatot. Persze ha jól tudom, a német katonának is két dögcédulát adtak. Az egyik a nyakában lógott, a másikat a zsebébe vagy a bakancsába rejtette. Nem lehetett tudni, hogyan roncsolódik a teste... Persze az is megesett, hogy az írnokuk nem akart ilyesmivel bajlódni... mert mondjuk a halottak élelmiszer javadalmazását is fel akarta venni.*

– *Lehet, hogy otthon az enyéme azóta sem tudnak rólam. Na persze, ha Berlinben egyáltalán túlélte valaki a háborút... Egyszerűen eltűntem. Oberschütze Müllernek nyoma veszett. Talán szeptember tizedikén, a harc másnapján fogatéklistára vettek az ezrednél, és kész... – lamentál a német, majd ahogy tapogatja, nézegeti az piszkosezüstre öregedett fémlapot, eszébe jut az utolsó ütközet.*

– *Századunk azon az szeptember kilencedikei éjszakán nem volt az első vonalban. A szakaszvezetőnk térképén láttam, hogy*

kissé hátrébb, Vyšný Komárníknál építettünk új támaszpontot. Előtte két héten át az orosz légi és páncélos offenzívák egymásutánjában, majd a tüzérségtől is elképesztő veszteséget szenvedtünk. A világító-rakéták kísérteties fényében mészárolták le a bajtársaimat. A 2. század kilencven embere közül nem egészen huszonöten maradtunk meg. Volt legalább negyven sebesültünk. Sok tiszt is elesett... Engem egy egész orosz raj üldözött. Hajtottak rám ott, a domb mögötti felázott réten – mutat arrafelé, ahonnan hajnalban idesétált a tűzhöz. – Űztek, mint vadász a sebzett vadat... Ezt vehetik szó szerint is, mert pár perccel korábban gránátszilánk fúródott a derekamba. Elfutottam a mocsár széléig, egy vastagtörzsű fa mögé rejtőztem, derékig a hideg vízben. A mieink innen rohamoztak, ahol most ülünk – mutat a farakás mögé. – Előbb ágyúztak is ránk, fejünk mellett és fölöttünk srappnelek sivítottak. Ott, a mocsaras résznél vad közelharc bontakozott ki. Olyan volt, mint a veszett vadállatok marakodnának. A rejtékhelyemről láttam, hogy kések, bajonettek villognak. Az emberek testközelből lötték egymást... Az oldalamból a köpenyemen átszivárgó vér megfestette a mocsár szélén az ágyúdörgéstől vibráló vizet. Ezt láthatta meg az orosz gyalogos, amikor két haldokló társa felett át akart ugrani a száraz talajra. Észrevette, hogy a fa mögé húzódtam. Karabélyának szuronyával rámrontott. Épp csak annyi időm maradt, hogy a szájába döfjem a bajonettet, de akkor már ő is mellbe szúrt engem.

– Egyszerre pusztultak el... – nyugtázza Árpád a két katona összeecsapásáról szóló elbeszélést.

– Vátszával ott lent is egymás mellett vagyunk.

Degeszre tömött szlovák reklámtáskákkal, botjára támaszkodva tér vissza Zádorfalvi Dezső a svídniki TESCO parkolójába. Heinrich Müller ámulva lesi az áruházba igyekvőket és a késő-délutáni őszi naptól mindenféle színben csillogó autókat. A katona köpenyébe burkolózik, mit sem törődve az őt bámuló nagyobbacska gyerekekkel, komótosan ballag pár lépéssel az öreg író mögött. Öltözete felkelti a háborús filmekben és komputeres játékokon cseperedett tizenéves szlovák fiúk, lányok kíváncsiságát. Müller még mindig tart tőle, hogy dezertőrökre vadászó német tábori csendőrökbe ütköznek. Árpád nyugtatja, hogy az már a múlté. Végül azzal érvel, hogy ha még mindig járőröznének itt a Feldpolizei-ok, őt már úgysem lehetne agyonlőni...

– *De maguk bajba kerülhetnek miattam. Maguk nem tudják, mire képesek ezek...* – mondja Heinrich. A közös harcok régi magyar bakája felismeri a Wehrmacht-katonába nevelt bajtársiasság máig sem halványuló jelét. Az első világháború legendás lövészárk-összetartásából táplálkozó Volksgemeinschaft náci doktrínájának maradványa ez. – *Mindjárt az első ütközet előtt, orosz földön jól az agyunkba vésték a tisztek, hogy a legnagyobb veszély az orosz fogság. Ha elkapnak bennünket, nem ússzuk meg a bosszújukat. Állandóan ezt hajtogatták nekünk.*

A Svídnik és a Halál völgy között hullámzó út néhány kilométerét csendben szeli Árpád kis TICO-ja. Az őrző a koreai autóska halk zümmögését figyel.

A völgyre ma tiszta, áttetsző égbolt terül. Nyoma sincs a pirkadat kódének. A kocsit a panzió előtt hagyják, a három férfi a farakáshoz tart. A tábortűz hamvainak üszke között még hunyorog, kialudni készül egy-két parázsszem. Zádorfalvi száraz gallyakkal lángot csalogat a zsarátnok fölé, aztán Müllerhez fordul.

– *Öltözzön át nyugodtan.*

Az őrvezető a reklámtáskákból sorra kihúzza, majd katonához illően a farakáson egymás mellé hajtogatja a szürke felöltőt, a pantallót és a halványzöld mellényt. A kisebb nylontasakból kiszedegeti a félcipőt, a zoknit és az alsóneműt.

– *Minek köszönhetem a bevásárlást? Jól tudják, hogy nincs pénzem. Amikor a dögcédulát megtaláltam a zsebemben, kotorásztam, hátha maradt valami az utolsó zsoldomból...*

Tétován egymásra néz a két író, végül az idősebb megtalálja a nem épp idevágó feleletet.

– *Az az igazság, hogy későre jár. A magunkfajta idős emberek hamar elfáradtak. Én még csak aludtam is a múlt éjszaka, de a barátom...*

Árpád rábólint.

– *Nem tagadom, elálmosodtam. Kedves Heinrich, tényleg mit szólna, ha elmennénk aludni? Reggel megbeszéljük, mit gondoltunk ki magának.*

– *Természetesen, uraim, aludjanak egyet. Emlékszem, annakidején, fodrász tanoncként én is rettentően szerettem aludni. De a háborúban, össze tudnám számolni, mennyit aludtam... Előfordult, hogy a lövészárokban három vagy négy napig le se hunytam a szememet. Alul a patkányok, fölül a repülők gondoskodtak róla,*

hogy éberek legyünk. Esetenként az ébrentartásunkat szolgáló cukorka, a Kola Dallmann segített. Ha mégis elaludt volna az ember, a vörösök a kétplatós „varrógépekkel”, kikapcsolt világítással repültek ránk.

– Mi „kávédarálónak” mondtuk – teszi hozzá a kurszki front magyar veteránja.

– Vonuljanak vissza a körletükbe. Itt csendes az éjszaka, kialhatják magukat.

– És maga, Heinrich? – kérdi Árpád. – Itt találjuk reggel?

– Itt leszek. Éjjel ténfergek itt a környéken. Néhány dolog esetleg eszembe jut a régi időkből... Szent ég, mi minden történhetett a bevonulásom óta?! Hány harcot éltem túl... Egyébként nyugodjanak meg, nekem nincs szükségem alvásra. Maguk mondták, hogy hetven évet átaludtam.

9

Most, hogy a számára végzetes harcmezőn magára marad, az alacsonyan kigyózó lángnyelvek a német őrzető eszébe juttatják az utolsó levelet, amit a tábori posta tizedese valamelyik futóárokból továbbított Helgának. Olyasfélét írt, mintha megérezte volna a közelgő valóságot: „Tudjuk, hogy elpusztulunk. Nem szándékozunk meghalni, ezért gyilkolunk, mészárolunk, mintha előre bosszút akarnánk állni...”

Az emlékezetében feltoluló képsor most megtorpan. Oberschütze Heinrich Müller mintha nem tudna, vagy nem is akarna

elszakadni élete utolsó napjától. Egyenruháját takaros rendben, elvágólagosan összehajtogatja és a TESCO-táskába csúsztatja. A vastag posztóköpeny sehogyan sem fér bele. Nem is baj, mert az egyre hűvösebb esten a civil ruha fölé veszi, azután lomha léptekkel távolodik a tűztől.

Hasztalan keresi az ingoványos patakmentét, a lápnak nyoma sincs. A beszkid-i táj fölött is elhúzott az idő, a tájat az esők, havak, szelek formázták. Fagyok, viharok gyalulták a talajt, s a rétet hetven nyár perzselte. Emlékszik, hogy a bükkerdő déli oldalán az egymásra törő páncélosok izzó lövedékei megkopasztották koronájuktól a fákat. Erdőtűz nem volt, mert azon az őszön a lángra kapó erdőre ádáz kitartással ömlött az eső. De lám, a helyükbe új fák nőttek! Ki tudja, talán amott távol az égigérő fenyők megmaradtak. Egyes fenyőfélék száz-százhusz évet is megélnek. A Kárpátok tölgységeiben a két-háromszáz éves fák sem ritkák. Na meg a kis patak is a régi. De vajon ugyanígy csordogált annakidején vagy a hegyről zúduló tavaszi vizek új medret vájtak? Heinrich aláereszkedik a meredek partról. Óvatosan csúszik lefelé a kemény talajon, lábát a katonabakancs után szokatlanul könnyűnek érzi a fűzős félcipőben.

Ez az a hely! Nem kétséges, innen küldtük át egymást az árnyékvilágból a síri világba – suhan át emlékezetén élete végső pillanatának színtere. A felismerés csillapítja a szándékát, hogy visszapergesse a Beszkid-völgyben dúlt örült kézitusát. Elindul a Svidničanka medrében, mely az idei nyári forróságtól majdnem kiszáradt. A gyéren csordogáló vízből arasznyira állnak ki a szikladarabok. A hegyekből évszázadok-görgette, vízcsiszolta kövek kilo-

métereken át száraz járda gyanánt kerülnek a lába alá. Útvonalat kínálnak, amin biztosan visszatalál a tűzrakáshoz. Oda kell érnie, mire a két furcsa öregúr kialussza magát. Erre kötelezi a német katona becsülete. Ügyesen lép kőről kőre, ám egyszerre azon kapja magát, hogy laktanyai alaki kiképzésen van és már-már felveszi a menetelés szabályos ütemét. *Eins, zwei, links, rechts...* Emlékezete a '39-es augusztus kaszárnya élménytől viharos sebességgel cikázik át a lengyel határ mögötti tűzkeresztségre. *Die Feuertaufe...* Szeptember harmadikán várt rá az első próbatétel. A világ minden háborújának törvényszerűsége, hogy az első ütközet a legnehezebb. A második szabályt szovjet földön tanulta meg: ha nem ölöd meg az orosz, ő öl meg téged. De emlékidéző gondolata még csak '39-es szeptemberi harci beavatásánál járt. Azon a vasárnap reggelen lőtt először emberre. Lengyel katona lehetett. Még ennél is később, sok csata után kristályosult ki benne a hadi bölcsélet, miszerint aki fél a haláltól, az már nem is él. De az idő múlásával egy ezzel szembe-haladó felismerés is befészkelte magát a tudatába, miután nem találkozott olyannal, aki ne félt volna. Ilyen katona egyszerűen nem létezett.

A 4. szászországi gyalogos hadosztály 103-as gyalogezredének harmadik zászlóalja... Hogy is volt? Teherautókon indultunk Drezdából a lengyel határra. – Müller őrzvezető konstatálja magában, hogy úgyszólván mindenre emlékszik. – A 10. Hadsereghez tartoztunk, Walter von Reichenau hadseregéhez. Gyönyörű nyárvégi kirándulás lehetett volna, ha nincs a francos menettfelszerelés meg a karabély. De mi csörtettünk, mindig a napiparancsban megadott

irányba. Haladtunk előre, mint kés a vajban. A Blitzkrieg, ez a varázsszó tudatta velünk, hogy pár hónap, legfeljebb egy év és győzelemmel térünk haza. Akkor még nem tudtuk, hogy egy vad népet, az oroszokat is le kell gyűrnünk. Egyelőre csak a lengyelekről volt szó... Ez sem ment úgy, ahogyan a tisztjeink remélték, mert a lengyelek ellenálltak. Egy Wołyń nevű városon vonultunk át, de azt addigra a Luftwaffe már lerendezte. Mennyi égő ház! Sehol egy lélek. Hová lettek az emberek? Jó is volt így, nem kellett lövöldözni.

Eszébe jut, hogy századukat az első hónapokban nem vetették be keményebb, éles akciókba. Tartaléknak szánta őket az ezredtörzs. Nem kellett védtelen civilekre lődözniük. Persze tisztjeik útján hozzájuk is eljutott von Reichenau tábornagy parancsa: „Minden katona kötelessége, hogy helyesen ítélje meg a szigorú, mégis igazságos büntetés szükségességét, és azt ki kell mérni a félállati zsidó fajnak...” Azzal a tudatukba jól begyúrt útravalóval masíroztak egyre messzebbre kelet felé, hogy a zsidó a nép ellen-sége, azaz Volksfeinde. Útjukban előbb sorra maguk alá gyúrték a lengyel településeket.

Századparancsnokunk, Wolf hadnagy térképén vastag, kék vonal kanyarította körbe a királyok városát. Krakau! Ez ám a meglepetés! Megláthatom Helga vággyainak városát. Hogy is mondta ott a berlini cukrászdában? Történész leszek, és ha összeházasodunk, elutazunk Krakkóba. Gondoltam, megírom neki, milyen is ez a híres-neves város. Semmi sem lett belőle, mert az ezredünket másfelé vezényelték. Krakkót északnál megkerülve nyomultunk tovább

keletnek. Hetekkel később egy hozzánk vezényelt altiszt mesélte, hogy a várost szeptember hatodikán ostrom nélkül elfoglalták a mieink. A jó hírt most már megírhattam Helgának, mert lehet, hogy hamarosan elmehetünk oda. Amint vége a háborúnak, ez lesz a nászutunk.

Nappali fényt önt a völgyre a hold, megvilágítja a Halál Birodalmát. A felhőtlen, tiszta az égbolt ez, a Lufwaffe-pilóták vágyálma. Müller őrzető előtt a kanyargó patak egyszerre kiegyenesedik, látszik, hogy kissé távolabb egy tóba vagy víztározóba torkollik. A nyár melege itt még nem szárította fel a talajvizet. Kerülgeti a pocsolyákat, aztán úgy gondolja, hogy mégsem megy el odáig. Leül a patakparton emelkedő földhányásra, kémleli a lustán csordogáló vizet. Nem látja a folyóba gyökerezett kőris tövében rejtőzködő vidrát. Elhessegeti az utolsó háborús órák látomását. Helyébe merőben másfajta eset türemkedik be.

Mikor is...? '41 nyarán, talán július lehetett. Reggel azon kaptuk magunkat, hogy Oroszországban vagyunk, ukrán erdőben a ropogó zöld mohával borított száraz talajon verjük a sátrakat. Ide már gyalog vonultunk be, a teherautók csak a felszereléseinket szállították. Gyalogos zászlóaljunkat még lengyel területen átvezényelték von Rundstedt csoportjához, a 6. Hadseregbe. Hamarosan itt is Walter von Reichenau tábornok lett a legfőbb parancsnokunk. Úgy hírlett, hogy az ukrán falvakon át egészen Kijevig és talán még annál is tovább a mi dolgunk lesz a háborúzás. Itt már megint lemaradtunk, mert az egységünket napokkal megelőzte a modern huszárság vagyis a Wehrmacht egyik páncélos hadosztálya és a tüzér ütegek.

Most sem dicsekedhettem apámnak, hogy a német nép nevében én szálltam meg a vörös horda országát. Igen... igen... történt itt valami, amiről nem szívesen írtam volna a levélben. Esetleg apának, de Helgának semmiképp.

Itt, a hegyek között más a világ, mint városon és falun. Itt minden lehetséges. Még a lehetetlen is. A hegyek mintha a természet megmásíthatatlan őstörvényei közé zárnák a völgyet, s mélyében a sírokat. Itt a csend is megszólal. A csend hangjai madárhangok. Így van ez a beszkidí Halálvölgyben, ahol a múlt, a történelem varázslattá szelídül. Nem feszül már egymásnak a gyűlölet. Régi jajszavak, mint bűvös varázsigék csak a múltat értő, érteni akaró emberek számára hallhatók. Heinrich félcipős lábánál a holdvilágban megvillan egy lomhán tekerőző cikkcakkos kígyó dísze, nyálkás, ezüstös testén a barna minták. A Kárpátokban töltött utolsó hónapjaiban hozzászokott a kígyók és a hegyi varangyok társaságához. Most is nyugodtan figyeli a kacskaringózó hüllőt.

A lengyelországi vonulás idején végre hasznomat vette a Wehrmacht. Kiválóan kiképzett lövészt faragott belőlem a drezdai kaszárnya, de a fronton mégis sokáig fodrász maradhattam. Illetve borbély. A nyilvántartó ezredírnok felfedezte a civil szakmámat, és attól kezdve nem győztem rendben tartani a tisztek és altisztek frizuráját. Női fodrász létemre borotválni is kellett egyik-másik őrnagyot, alezredest. Végül egy ukrán város alatt, Kijevhez közel... hogy is hívták... na mindegy... az ottani tiszti fedezékben végre női fejet kaptam. Álomszép húsz-huszonöt éves lányt vezettek hozzám.

Csinos volt, a berlini szalonunkba a premerek előtt belibbenő egyik színésznőhöz hasonlított. De hogy került volna ide? A csuklójánál híradós telefonkábelrel megkötözött ukrán partizánlányt hoztak. A szakaszunkból két kamerád kísért. Kétméteres, lángvörös hajú, szeplősképű, drabális alak is jött velük a Waffen-SS-től. Úgy emlékszem, Sturmmann volt, ami a Wermachtnál őrzetetőt jelent. Mondta, hogy a kisasszony számára szépen bodorított, különleges frizurát rendel. De honnan a fenéből vegyek hajcsavarókat? Az egyik kísérő bajtárs, aki gyakorlatias ötleteiről volt nevezetes, kitalálta a megoldást. Kiszedett néhány karabély töltényt a derékszíjára fűzött bőrtokból és sorra lerakta őket a pad szélére, amire a kuncsaftomat ültették. Tábori körülmények között megteszi – gondoltam és munkához láttam. Langyos vízben, durvaszemcsés, szürke szappannal megmostam, aztán törülközővel szárítottam a sötétszőke, selymes haját. Bárcsak otthon, apám fodrászatában lennék! Ott lenne a kezem alá hullámosító csipesz, dauergép, és nem ezzel a tetűlatta szarufésűvel dolgoznék. Dauervíz, nem pedig vízzel hígított ecet kellene és igazi hajcsavarók, nem ez a hat töltény... Búra sincsen... Különös érzés tört rám. Mi szüksége a megkötözött lánynak a szép frizurára? Hová viszik? Nem sokáig tépelődhettem, mert alighogy befejeztem a fésűvel a huncutkásan göndörödő tincsek rendezgetését, a szeplős SS-katona türelmetlenül ráripakodott a fiúkra, hogy vigyék már a foglyot. Két katona a lányt maga előtt taszigálva kaptatott felfelé a bunker falépcsőjén. Látszott, hogy tanácstalanok, hova hurcolják a foglyukat. Fent, a közeli kukoricatábla előtt a kétméteres fickó az egyik őr kezéből kitépte a telefonzsinórt és húzta, rángatta a lányt befelé a kukoricásba. Figyeltem az egyre

érthetőbb jelenetet. Rájöttem, hogy az SS-mannt, aki amúgy litvániai Volksdeutsch lehetett, nem a szépérzéke, nem is a nő iránti hódolat hajtja. Ráparancsolt a két bajtársamra, hogy őrködjének, amíg ő a lányt kényezteti. Így mondta: kényezteti... A kényeztetésből semmi sem lett, mert a megkötözött partizánlány éles sikolyára és német nyelvű segélykiáltására – Hilfe! Hilfe! – felfigyelt a századparancsnok, Róhm főhadnagy, aki délelőtt az elfogott három partizánt kihallgatta. Villámgyorsan tájékozódott a történekről. A lányt elvezettette, az önkényeskedőt átadta a felettesének, az SS-Hauptsturmführernek. Megpezdült a tábor élete. Róhm parancsokat osztogatott. Negyedóra sem telt bele, a kolhoz gépszíne mellett egymásra pakolt oszlopokból néhányat a napszikkasztott rét közepére hozatott. Az utász szakasz katonái gondos munkával a két földbeásott oszlop fölött átfektették és ácskapcsokkal rögzítették a harmadik bálát.

Heinrich mintha megelégné a lidérces szellemidézést, talpra ugrik a földhányásról és újra a civil ruhájára kapja a koszos katonaköpenyt. Megpróbálja elhessegetni a históriát, de az emlékek nem hagyják visszafojtani magukat. A dermedt képek az emlékeztébe fagytak. Most mintha mégis életre kelnének. *‘Miért is hallgattam a háborúnkra kíváncsi író hívására?’ – gondolja. – Odalent senki sem emlegeti az akkor történeket. Ők is örülhetnének, hogy nincs már SS és Hitler sem él, ha ez valóban így van... Minek bolygatják a háborús éveket?’* – Gondolatai versenyt cikáznak a feje felett surrogva elröppenő denevérrajjal. Lüktető nyugtalanság keríti hatalmába, ahogy újra feltolul benne az ukrán kolhozudvar látványa.

Az oszlopokból ácsolt keret mögött Róhm főhadnagy sorakozót rendelt el. A feladat végrehajtására a mi szakaszunk embereit jelölte ki. Wolf őrmester kettőzött sorfalat állíttatott belőlünk, azután a bunkerből hat társunk felvezette a három hátrakötött kezű partizánt, középen az álomszép lányt, akit az imént én készítettem fel, hogy életében utoljára megcsodálhassa őt a század százhetven sóvár férfiteltekintete. A századparancsnok vezényelt: a két fiú, azok, akik a tábori fodrászatomba kísérték a lányt és egy harmadik katona, a jókedvű tréfamester, Oskar Kluger kapta a parancsot, hogy hajtsák végre az ítéletet. Időközben a legénységi fedezékből három hokedlit hozatott, az ácsoló műszakiak addig ügyesen felerősítették a meg-hurkolt három kötelet. A Landserek megkapták a parancsot: „Vollstreck das Urteil!”

Heinrich mindkét tenyerét a szeme elé kapja. Vadonatúj félcipőjével akkorát rúg a Svidničankán feléje úszó faágba, hogy az ívben száll a rét aszályban gyérült, szikkadt fűvére. Megtorpan, majd az éjszakai csendben zengő tücsökkórus kíséretében a köveken elindul visszafelé. Igyekszik eltakarni a képet, amit itt, a holdfényben fürdő völgy ölén még mindig látni vél.

A fel-feltámadó szél a két fiatal ukrán között a kötélén egy hét múltán is himbálta a leány holttestét, borzolta a haját. Mielőtt tovább vezényelték az egységet, az SS emberei reggelente odahajtották a falusiakat, hogy jól megjegyezzék a látványt. Hetekkel később, de az már Kijev ostroma előtt történt, épp az az ukrán SS-altsízt ült le elém a tábori borbélyszékembe, aki tolmácsként közreműködött a

három elfogott partizán kihallgatásánál. A kivégzéstől eltelt idő feloldotta őt a tolmács-titoktartás kötelezettsége alól. Fecsegett, adomázott, ahogyan a borbélynál a futballmeccseket szokás értékelni. Elmesélte, hogy nem volt semmi dolga a lánnyal, mert az kifogástalanul beszélte a németet. Vallatni sem kellett őket, miután a Gestapo hátországi felderítői jelentették, hogy a kijevei egyetem három diákja önálló csoportként hajtotta végre a szabotázs akciókat. Nem kellett kiverni belőlük, honnan kapták az utasítást a német lőszerraktár felgyújtására. Egyszerűen nem létezett felső kapcsolatuk... Ja igen... a lány germanisztikán tanult, a német irodalom fordítójának készült.

Heinrich körül köre lép, sorra maga mögött hagyja a szikladarabokat. Már közel jár a jeltelen sírok domborulatához, ahol a társai, németek és oroszok nyugszanak. Kezd elege lenni az éjszakai bolyongásból. A tolakodó emléksor taszítja biztatja, hogy térjen vissza mielőbb a hetven éve tartó síri nyugalom világába. Mégsem oda tart. A német katona becsülete kötelezi, hogy állja a szavát. Reggel találkoznia kell az írókkal. Végül is engedi, hogy újra megnyíljanak az emlékeket felszabadító szelepek.

Hogy is mondta Rőhm főhadnagy? Az ítéletet végrehajtani! Miféle ítélet volt az? Az ég világon semmiféle ítéletet nem olvastak fel. A halálraítéltet régen dobpergéssel kísérték a vesztőhelyre. Itt meg egyszerűen felakasztották a három diákot. A századparancsnok akár rám is oszthatta volna a hóhér szerepét. Miért ne?! Oskart, Wolfot és Jürgent is csak úgy találomra jelölte ki. Nekem, úgy látszik, a lány haját és nem a nyakát szánta. De hová tűnt a vöröshajú SS-

katona? Igaz is... az ő osztaguk hajtotta ki a falucska lakóit az akasztófához... bámulni a látványt.

Müller visszaballag a patak erdőalji hajlatához, oda, ahol annakidején az a mocsárféle volt. A helyszínt hiába keresi, pedig mintha most is érezné a láp undorító szagát, mely akkor igazán bűzös, ha emberi és állati tetemek hemzsegek benne. Az erdei zártságban különösen gyomorforgató a bűz. *‘Hol is láttam később ezt az otromba fickót?’* – próbálja a fejében újrendezni a Kijev alatti háborús eseteket.

Tisztán előttem van az az ember, kétszer is volt hozzá szerencsém. Abban a városcsúcsban, Kijev előtt, amelyet már előttünk megszállt egy másik gyalogos Wehrmacht-egység. A Gestapo az elfoglalt településeken általában a befejezett hadműveletek után bukkant fel, és a tucatmunkát a Waffen-SS-re hagyták. Az én langaléta, vörösszeplős őrzetőmet is ott láttam viszont. Megint valami partizánvadászatot lezáró bosszúállás volt napirenden. A Gestapo emberei sorra felgyűjtötták a házakat, azután kihajtották az ukránokat a felperzselt épületek parázsló üszkeire. Az odavezényelt SS-alakulat katonái parancsba kapták, hogy minden tizedik embert lőjenek le. A zavartalan öldöklést a mi Wehrmacht-zászlóaljunk párszáz méterrel távolabb biztosította. Távcsovön át tisztán láttam a drabális férfit, aki az előbbi faluban kénytelen volt kisomfordálni az ukrán lánnyal a kukoricásból. Itt derekasán végezte a munkáját. A változatosság kedvéért hol tarkólövéssel, hol csípőből leadott sorozattal tett eleget a feladatának. – Müller újra a memóriájában kutat. – Ugyanabban a

városban, ha nem is voltam szemtanúja, de a mieinktől hallottam egy másik SS-akcióról is. Emberünk ott is kitüntette magát. Egy kisebb SS-alakulattal ő hajtotta végre a parancsot, amely elrendelte az elfogott orosz politikai tisztek azonnali felkoncolását. A hadifoglyok közül négy fiatal orosz fiút tuszkoltak ki a fogolytábor szögesdrót ketrecai mögül. Megásattak velük egy sekély gödröt, majd a mi ismerősünk tarkólövésekkel sorra belerogyasztotta vagy belerugdosta őket.

Heinrich Müller megelégedi, hogy újra meg újra átéli a háborút. Kimeríti a visszaemlékezés, mégis makacs késztetést érez, hogy még egy ukrainai esetet felidézzon.

Ha jól emlékszem, onnan már visszavonulóban volt a megfogyatkozott alakulatunk. A három csonka századot egyesítették. Olyan feladatot kaptunk parancsba, amihez nem sokat értettünk, mert az ilyesmit addig a tűzszerész szakasz végezte. A városban, nem messze az elmebetegek kórházától, ahol a vörösök sebesültjeit is ápták, aknákat telepítettünk az onnan kivezető útra. Az aláaknázott területet az oroszok felderítették és a kórházból kihajtották a magatehetetlen sérülteket és az örülteket. A szovjet gyalogság maga elé terelte és az aknamezőre zavarta őket. Azon meztelenül kettesével rohantak a mi állásaink felé. Az aknák százzszámra tépték szét a szerencsétleneket. A visszavonuló vörösök egy másik helyen, mielőtt feladták várost, szintén alapos pusztítást végeztek. A helybeli börtönben kegyetlenül megcsonkított tetemek halmazát találtuk.

Heinrich ha nehezen is, de végül visszaszorítja a feltörő látomásokat. Az erdő mélyéről puhán felhangzó bagolyhuhogás szól bele a csendbe. Az éjszakai természet hangja megnyugtatta, elfojtja az átélések újabb lávakitörését. Csillapul az emlékezés és teret enged egy immár mai töprengésnek: *mit is mondjon el reggel az íróknak ezekből a felidézett dolgokból?*

10

Lassan fél hét. A korai reggelizés után a ropogósan friss reggelen a két magyar fázósan lép ki a panzióból. Látják, hogy a tűzrakásnál a farönkön ül és várja őket ismerősük, Heinrich Müller, a Wermacht őrvezetője. Válláról némettől szokatlan lazasággal, esetenül lóg a tegnap vásárolt civil ruha fölé vett kopott köpeny.

A találkozóra az idősebb író egyedül érkezik. Árpád az autócskáján Svidnikbe, a kamion parkolóhoz ment.

– *Guten Morgen, Herr Müller! Hogy telt az éjszaka újra a valódi világban?*

– *Ez a barangolás a völgyben jobban kimerített, mint amikor pocsolyákon, sárban, hótörleszokon vergődtünk át az ellenséges földeken, úttalan utakon.*

– *Nem értem. Milyen kalandok merítették ki ezen a békés szlovákiai tájon?*

– *Megrohantak az emlékek. Olyan volt ez a roham, mintha orosz páncélosok láncaltalai elől kellene menekülni, pedig csak a patak kövein bandukoltam. Oda-vissza vagy tíz kilométert. Ahová csak néztem, minden fa meg bokor a fronton töltött éveket csalta elő.*

Hülye érzés, elhiheti. A legapróbb neszt is visszhangozta az erdő a völgy mögött. Magának talán nevetséges, amit most mondani fogok. Ahogy megütötte a fületem a harkály kopácsolása, kis híján hasravágódtam.

Zádorfalvi kérdőn néz a katonára, de aztán belőle, az obsitos frontharcosból előtör a megértés. Ki tudja, talán ő is géppisztoly-sorozatnak vélte volna a madár csőrének ártatlanul pergő dobolását.

– Megértem magát. Mégis miféle emlékeket idézett meg, hogy így megviselte az éjszaka?

Müller sorra elmeséli a holdfényes sétán feltört jeleneteket, a kijeji diákok kivégzését, a SS-legény ügyes-bajos dolgait, az aknamezőn darabokra tépetett betegeket.

– Nézze, Herr Müller, ha magam is nem éltem volna át ilyesmit, akkor háborús kalandregényként hallgatnám a történeteit. Csakhogy magukkal szövetséges magyar bakaként talán ugyanott vagy hasonló ukrán falvakban vitézkedtem.

– Csakugyan, maga is? – vág közbe a német.

– Hiszi, nem hiszi, a háborút megúsztam anélkül, hogy elsütöttem volna a karabélyomat. Mégis tanúja lehettem olyan eseteknek, amiket az ember nem képes elfelejteni.

Most Müller hallgat el. Vizsgálgatja az idős magyar arcát, mintha a múltjában kutatna: vajon nem ismerik egymást? Zádorfalvi pipára gyújt és belefog a Kurszk-környéki ukrán faluban átélt 1943-as téli nap történetébe.

– Délutánban irgalmatlan nagy német teherautó jelent meg. Géppisztolyos katonák ugráltak le róla. Valaki névsort állított össze nekik a kommunistákról, és most elkezdődött az illetők begyűjtése. Az előhurcoltak között nők is, gyerekek is voltak. Valamilyen megtorlást emlegettek az éjszakai partizántámadásért. Amikor összegyűlt negyvenöt-ötven ember, elhajtották őket a faluvégre, ahol egy hatalmas csűr állt. Belökdösték őket oda és rájuk zárták a nagy ajtót. A biztonság kedvéért deszkával is beszögezték. A csürt körülvtették a géppisztolyosok, hogy távortartsák a falubelieket, akik sírva, jajveszékelve idáig követték őket. – Itt elcsuklik az író hangja. Neheze esik a folytatás, mégis erőt vesz magán. – Egy német katona lépett a csűrhez. Nem tudom, hogy az SS-embere lehetett vagy a magukfajta Landser volt. Gyufát vett elő, és olyan közömbösen, mintha csak cigarettára gyújtana, fellobbantotta a pajtából kidudorodó szalmacsomót. Képzelteri, Müller úr, meghűlt bennünk a vér...

– Igen. Persze mi ennél többet láttunk közleről, sőt olykor olykor nagyon is közleről... – veti közbe fásult undorral a német. Zádorfalvi folytatja:

– Elevenen tűzhalálra ítélték őket. A kis lángcsóva mohó harapásokkal falta a száraz szalmacsomót és egyre duzzadva rohamra indult a csűr ellen... A kívül maradt rokonok, ismerősök, amint rádöbbsentek, minek lesznek szemtanúi, éktelen jajveszékelésbe kezdtek. Odarohantak volna a pajtához, de a géppisztolyosok gyűrűje megakadályozta. Bentről is kísérteties ordítás hallatszott. Olyan szívétépően jajveszékeltek, hogy ilyet addig el sem tudtam képzelni. Nekirontottak a kapunak, ökölrel dönggették a deszkákat, de a csűr állta a rohamokat. Egyre nagyobb lángoszlopok törtek a magasba,

egyre erősödött a poklok zenéje. Dermedten, tehetetlenül bámultam. A németek parancsnoka csak a látványosságot szánta az épp arra vonuló magyar egység katonáinak. Lélekedző harci továbbképzés lehetett a szándéka.

– Valószínű... – szól újra a német.

– Amikor a csűr már ropogva lángolt, s az ott pusztulók húsának szaga kezdte betölteni a környéket, nem messzire tőlem egy négy-öt éves gyerekecske akart mindenáron a tűztengernek rohanni. A katonák visszatartották. Amikor többszöri kétségbeesett próbálkozása sem sikerült, a mellette álló német őrmester lefogta a hadonászó kezecskéket. A kicsi könnyben ázó, dühös szemmel nézett fel a katonára és a pajtára mutogatva kiáltozta: maaaa... maaaa... Az őrmester arcán pillanatnyi tűnődés látszott, azután gyorsan döntött. Megragadta a gyermek karját, közelebb vitte a lángtengerhez, majd jól meglóbálva a lángok tátongó szájába hajította.

A csaknem eredeti alakjában felébredt Wehrmacht katona, mintha a halála óta lepergett hetven év mégis megöregítette volna, egyszerre megtört vénemberré gyűrődik. Hosszú percekre elnémul. Fejét lehorgasztja. Szájáról lefagy a szó, mert amit hallott, túltesz még az ő háborús átélésein is. Hadiútját a lengyel határtól Galícián és tucatnyi felperzselt, romhalmazzá tett ukrán falun át hogy, hogy nem, magyar alakulatok egyszer sem keresztelték. Hallotta ugyan, hogy a magyar honvédek velük vállvetve egészen Sztálingrádig tépázták a vörösöket, de ahhoz, hogy lásson is ilyen nációt, a sírjában kellett elfogadnia a magyar író invitálását.

A nyomasztó csendet a 73-as főút felől hallatszó autózúgás szakítja meg. Hátrafordulnak s látják, hogy Árpád Tico-ja fordul be a panzió udvarába. Müller újra Zádorfalvihoz fordul.

– Mondja kérem, a fronton maga is érzett olyasmit, hogy nem szabad gondolkodni? Mert aki gondolkodik, menthetetlenül megőrül...

– Katonáéknál, főleg a háborúban nem szabad gondolkodni. Ez teszi lehetővé azokat a tetteket, amelyeket épeszű lény normális körülmények között elképzelhetetlennek tart. Hm... de hogy a gondolkodó ember megőrül-e... nem tudom. Ez a katona lelkiületének minőségén múlik. Tudok olyan frontokról megtért katonákról, nem is egyről, aki a békeidőben a halálba itta magát. Nem volt képes elviselni a háborúból hazacipelt terhet. Látja, Herr Müller, magának nem jutott ideje a lélekipusztító tapasztalatait hurcolni.

– Szerkesztő úr, kíváncsivá tett, mennyi hiányzott, hogy megérjem a háború végét. Mert ha jól értem a szavukat, azóta vége lett a háborúnak...

– Nem volt olyan háború a történelemben, amit ne követett volna béke. Nos magának kilencszáznegyvennégy szeptember kilencedikétől még hajszálpontosan nyolc hónapot kellett volna élnie. 1945 május kilencedikén egy Abdelhakim Iszmajlov nevű katona szovjet zászlót tűzött a Reichstag kupolájára. Mostanában azt mondják, hogy a dátum voltaképpen május másodika volt. De a maga szempontjából ez már édesmindegy.

– Kezdem érteni. Szóval ezért lett öngyilkos a Führer.

– Barátocskám, maguk német katonák, amikor ott Kijev mögött megfordultak és ideértek a Kárpátokba, vagyis negyvennégy őszen, még nem gyanították, hogy szertefoszlott a nagy álom, a

Harmadik Birodalom. Hamarosan olyan lesz Németország, mint az ökölvívó, akire rászámoltak. Mondja, maga, a Wehrmacht örvezetőjeként akkor még hitte, hogy hősiességére büszke lesz az apja, a menyasszonya, Hitler és a Vaterland?

Müller keresgél az emlékezetében.

– Valami dereng... A tisztek akkoriban összesúgtak maguk közt, habár érvényben volt az utolsó töltényig, az utolsó katonáig kintartás parancsa. A szomszéd század parancsnokát, egy tartalékos őrnagyot borotváltam. Kedveltem azt az embert, mert civil életében történelem tanár volt, mint ahogy az én Helgám is az akart lenni. Emlékszem, mit mondott. Olyasmit, hogy Nagy Frigyes porosz király szerint a háborúban Isten mindig az erősebb zászlóaljakkal tart. Most épp az oroszokhoz pártolt. Szerettem volna megkérdezni, persze nem mertem, hogy melyik isten rendezni a világot, az oroszok pravoszláv istene vagy az én evangélikus istenem. Az őrnagy úr olyasfélét morgott az őszülő bajusza alatt, hogy ennek az egésznek nem lesz jó vége. Hamarabb igaza lett, mint sejtette. Még aznap tüdőlövés terítette le. Ő is ott nyugszik a sírban – mutat arrafelé, ahonnan tegnap idejött.

Amíg Árpád a farakáshoz ér, Zádorfalvi Dezsőnek még egy kérdésre futja.

– De maga, Müller úr akkor még mindig hitt a győzelemben?

– A túlélésben hittem...

– Belőlünk sokszor még a túlélés vágya is kihuny, amikor a maró fagyban hazafelé tapostuk az ukrán hómezőt – zárja a beszélgetést a magyar író, s mintha még most is a gémberegett ujjait kellene melengetnie, tenyerét a tábortűz parazsa fölé emeli.

– *Reggel elindulhat Berlinbe, ha maga is akarja* – közli Árpád és nyájasan vállon veregeti a katonát. – *Egy romániai magyar kamionsofőr kész örömmel elviszi. Bútorszállítmánnyal Hamburgba tart és Berlinben leteszi magát. Pontosan egy hét múlva ugyanezen az úton visszajöhet vele. Akkor megint találkozunk.*

– *Na de...*

– *Ne nyugtalankodjon, mindent elintéztem. Nem fognak unatkozni, a székely sofőr egész életét a nagyszebeni erdélyi szászok között töltötte, jól beszél németül. Szóval elutazik?*

– *De mennyire! Danke, Herr Redakteur, danke.*

– *Az egyenruhát elrejtjük, utazzon az új civil ruhájában. Lengyelországon át mennek a német határ felé.*

– *Herr Gott! Csak nem arra, ahol harminckilenc szeptemberében...*

– *Talán épp arra...*

A katona mészfehér arca érzelmekről most sem árulkodik. Az írók csak a szavaiból értik meg, hogy elgondolásuk, ez a berlini út telitalálat.

– *Berlin, Ludwigsfelde... Egyenest a szalonunkhoz megyek. Telefonozok Helgáék házába. A számot ma is tudom.*

Zádorfalvi Dezső eddig hallgatott, de most bekapcsolódik a beszélgetésbe.

– *Herr Müller, fogadjon el egy jótanácsot.*

– *Igen...*

– Ne számítsen arra a Németországra, amit maga a bevonulása napján otthagyott. Mindenesetre remélem, megtalálja az apja fodrászatát.

– Mi az, hogy megtalálom?! Vakon is odatalálnék. A sofőrnek majd mutatom, merre hajtson.

– Nem szükséges, Heinrich. A sofőr beírja a címet a GPS-be...

– Az micsoda?

EGY KIJEVI HARSONA ELNÉMULT

*Ne kötözd a sebeket! Hadd folyjon a vér!
Hadd haljon aki haldoklik! Az éljen csupán,
ki föl se vesz holmi kis karcot!
Süt a nap! Süt a kard! Süt a trombita!
(Babits Mihály: Tavaszi harsona)*

12

Most, hogy a múltfürkésző gondolatokba burkolózva a két magyar magára marad, alkalmas az idő, hogy találkozzanak a Halál-völgy történetét, a Dukla-eperjesi hadművelet 1944-es krónikáját ismerő lengyel Witolddal. A svídniki kamion parkolóból, ahonnan az imént szülőföldjére indították Heinrich Müllert, a Weermacht volt őrzetetőjét, most ők is nekilendülnek a negyven kilométeres útnak. Telefonon beszéltek meg: Witold a duklai Zajazd Galícia fogadóban vár rájuk.

A régi harcokról tanúskodó dombok, meredek, erdős lejtők, s alattuk a lágyhajlatú völgyek között szeli a kanyarokat a Tico. A határsávot a lengyelek Plaszczowizna Dukielska vagyis Duklai Palást néven említik. Az autóska olyan halk zümmögéssel közelít a szlovák-lengyel határ barwineki átkelőjéhez, hogy a lepusztult szellemkastély, az egykor szigorú épület, a határ- és vámórség koszos ablakain fel sem riadnak a szunyókáló őszi legyek. Tizenegy éve,

hogy utoljára zavarta meg nyugalmukat a feltorlódott magyar, szlovák, lengyel autósor. Akkoriban még csattogtatták a ki-beléptető stemplijüket a zöldsapkás katonák. Most kifelé is, befelé is nagy kék táblákon körbepettyezett tizenkét csillag adja az erre tévedő utas tudtára, hogy mehet ide is, oda is, anélkül, hogy kilépne az Európai Unió területéről. Árpád jókedvre derül, töprengését megosztja az utas ülésen bóbiskoló Zádorfalvi Dezsővel.

– *Képzeld a mi Heinrich barátunk ábrázatát, amint a kamionnal átlépik előbb a cseh-lengyel, majd a lengyel-német határt. A kutya sem kéri az iratait. Akkor nyugszik meg igazán. Persze nem is tudná igazolni magát. A Wermachtnál kapott zsoldkönyvét, ha nem volt vízhatlan tokban, hetven év alatt porrá emésztette a föld. A dögcédulájával pedig már a határról becipelnék egy múzeumba.*

– *Mi meg mehetnénk kiszabadítani...* – mosolyog Zádorfalvi.

– *Tudod, Dezső bátyám, morfondírozok, vajon jól tettük-e, hogy nem készítettük fel a német vitézt a 2014-es valóságra.*

– *Jól tettük. Megvallom, tartottam tőle, nehogy beavasd őt korunk rejtelseibe, amikor bevitted Svidnikbe a kamionhoz.*

– *De hiszen ők ott a sírjukban tudnak a földi dolgainkról...*

– *Rosszul emlékszel, barátocskám. Herr Müller úgy mondta, hogy érzékelik a hangulatainkat, de semmi egyéb nem szüremlik le hozzájuk.*

– *Valóban... olyasmit is emlegetett, hogy a túlélők, a mai emberek nem értik, ki és hogyan juttatta őket arra a sorsra...*

– *Összezavarodott világra gyanakszik. Otthon az egy hét elég lesz, hogy rájöjjön, hová jutottunk a béke hét évtizedében – zárja le Zádorfalvi Dezső.*

Észre sem veszik, hogy elröppent a fél óra. Az autócska az út fölé magasodó Szent Bernardin kolostor elé ér. Árpád kimutat a kocs ablakán.

– *Nézd csak, ezen a helyen a háború befejezése óta egy T-34-es szovjet tank meredt az útra. A Halálvölgy, a páncélos ütközet emlékműve. A tank helyén 1998 óta a lengyel pápa, II. János Pál szobrát látod.*

– *És a tank?*

– *Bevitték a krosnói háborús skanzenbe.*

13

A lengyel kisenemesi udvarházat mintázó, piros tetős Galícia boltíves teraszán Witold már vár rájuk. Gőzölgő teáját kavargatja. Árpád régi barátja, a vidéki lengyel újság nyugalmazott szerkesztője a rzeszówi busszal bumlizott le, hogy a magyarokkal megossza a világháború beszki ütközeteinek titkait, melyeknek nála alaposabb ismerője aligha akad a lengyel Kárpátalján.

– *Üljetek le* – kínál helyet a hajlott korú lengyel. A bemutatkozásnál kiderül, hogy Zádorfalvi és Witold néhány hét különbséggel majdnem egyidős. Ahogy a pincérlány elébük csúsztatja az étlapot, Witold a lap sarkára bök.

– *Tudjátok, milyen utcán teázunk? A Trakt Węgierskin, vagyis a Magyarok útján. Ez a fogadó címe. Ha végigjárjátok Galícia településeit, a legtöbb helyen hasonló magyaros neveket olvastok a délnnek tartó utcák tábláin. Krakko, Nowy Sącz, Pilzno, Gorlice, Przemysł, Rymanów, Iwonicz... Kapásból ennyi jut eszembe. Arrafelé*

húzódott a magyar-lengyel határ... – mutatja az irányt – ezért van itt sok magyar utca.

Már hogyné tetszene ez a két írónak, ám a lengyel történész-publicistától most mégsem ilyen magyar szívet melengető elbeszélésre számítanak.

– *Öregfiú... – Árpád a régi keletű cimboraság hangján visszatereli Witoldot a találkozásuk céljához. Így kell tennie, mert tudja, hogy a rzeszówi lapszerkesztő legalább olyan magyarbarát, mint amilyen termékeny anekdotázó. – Háborús történeteket ígértél a Halálvölgyből... Szavadon foglak, nem menekülsz.*

– *Ha ez olyan egyszerű lenne! Pár órából aligha futja a másfél hónap históriájára. Estére, azt mondjátok, vissza kell mennetek Felsővízközbe. A tanulmányomból, amit elküldtem neked – fordul Árpádhoz Witold, – már ismeritek az itteni háborúskodást, a kurszki csata utáni legnagyobb szovjet-német páncélos ütközet száraz történelmi tényeit. A duklai hadműveletbe a Vörös Hadsereg gigantikus erőit vetették be. A német csapatokat Szlovákia területére kellett viasszaszorítania három szovjet páncélos hadtestnek, egy önálló páncélos brigádnak, egy lovas gárdahadtestnek, harminc gyalogos hadosztálynak és Ludvig Svoboda tábornok csehszlovák hadtestének. A hatalmas haderőt a 2. Légi Hadsereg 1500 repülőgépe is támogatta.*

– *Witold, szűkítsük a kárpátaljai front történetét az első duklai napokra – kéri Árpád. Szívesen elmondaná, hogy új német ismerősük elestének körülményei izgatják, de valami visszatartja, nem meséli el találkozásukat Heinrich Müller őrzetével.*

– *Rendben!* – helyesel Witold. Utolsót kortyol a teájából, ám a pincérlány, ismerve e táj gyakori vendégét, máris teszi elébe az újabb, kizárólag lengyel ujjakkal érinthető vékonyfalú, tűzforró poharat. A magyarok is megkapják a kávéjukat. – *Nos, szeptember nyolcadikán indult a szovjet hadsereg támadása Krosno alatt. A Wisłok folyón sehogy sem tudott átkelni a 14-es szibériai hadosztály. A Wermacht-katonák a pincékből és a kőházak tetői alól géppuskatűz alatt tartottak minden szegletet.*

Árpád ismeri Witold hadtörténeti tanulmányának részleteit.

– *Ha jól emlékszem, ebbe a forró helyzetbe futott bele Kratochvil tábornok csehszlovák hadteste.*

– *Kemény feladat várt rájuk. Lépéseiket nem hangolták össze a szovjet alakulatokkal, s hiába szövetségesként vonultak, csak akadályozták egymást. A hegyi utakat eltorlaszolták az orosz járművek, ahol mégis megnyílt egy kisebb átjárható szakasz, ott a csehek képezték torlaszt. A hosszú menetelésben elcsigázott gyalogosok leszorultak a nyirkos avartól csúszós, szinte járhatatlan ösvényekre. Az özönlő csehszlovák harcosok tömege összeömlött az orosz páncélosok és a gárdahadtest áradatával. A csörtető szovjet tankok hernyótalpa csatakos-sáros kását szórt az elgyötört katonák arcába. Az észbontó zűrzavarban minden lerobbant teherautó tovább lassította az egymásba gabalyodó csapatokat. Szemben velük a frontvonal felől sebesültekkel megrakott lovas kocsik száguldoztak, a hátuk mögül pedig a lőszert, élelmet cipelő szekerek igyekeztek erőszakkal kielőzni a keservesen masírozókat.*

Elképesztő ellentét! Képzeletében Árpád a beszkidí határváros mai, 2014-es szeptemberi hangulatát, a Galícia vendégfogadó

teraszának idilljét illetgeti Witold elbeszéléséhez. A helyszín ugyan-
az!

A lengyel folytatja.

– Hajnalra az utakon megritkult a forgalom, de a tájat olyan
sűrűn szitáló köd ülte meg, hogy a katonák tapogatózva haladtak.
Aztán reggel hét körül, amikor foszladozott a ködlepel, az erdőszéltől
párszáz méterre lehettek, az egyik zászlóalj oldalról géppuskatűzet
kapott. Az erdőből deszantosokkal megrakott néhány német páncé-
los tört feléjük. Az első tank áthajtott a tetemekkel színültig telt árkon.
Utána egy másik, majd harmadik páncélos hajtott rájuk és a lánctal-
pakról förtelmes emberi testek, véres húsdarabok lógtak le. Néhány
sebesült, akit nem tapostak el, még vonaglott, haldokolt. Az egyik
bajtársam vaktában lövöldözött, akkor is ordítva támadt, amikor épp
nem volt kire lőni. A szanitécünktől hallottam, hogy ismert háborús
betegség ez, febris nervosa, idegláz. Mint az ütközetek után mindig,
most is édeskés hullaszag terjengett a levegőben. Rövid, elkesere-
dett tűzharc után a tankok és a mögöttük rohamozó német gyalo-
gosok visszakoztak. Érthetetlen volt a váratlan hátraarc, ám hamar
nyilvánvalóvá vált, hogy a Wehrmacht felderítői jelentést tehettek a
német törzsnek a csehszlovák csapat mögül előretörő gépesített
szovjet alakulatokról.

Zádorfalvi, mindhiába edzett, háborús veterán, ezzel a
hadszíntérrel ő is most ismerkedik. Pontosítania kell.

– Ugye jól gondolom, Witold: ez a közvetlen előzménye a
Halál völgyben az orosz-csehszlovák és német összecsapásnak?

– Így is mondhatnám, de... – a történész megfordítja az
étlapot és a zsebéből elővett ceruzával rajzolni kezd. – Nézzétek, itt

vagyunk... – jelöl meg egy pontot a hevenyészett térképen. – Ha ezen a főúton északnak indulunk, majd egy kisebb úton balra térünk, de még mindig északnak, akkor Wrocankába érünk. – Most nagyobb kört kanyarít a papírra. – Ez itt Wrocanka. Úgy tizenöt kilométerre innen. Nem kívánlak megbántani benneteket, mindenesetre történelmi tény, hogy ezt a pici galíciai falut 1657-ben magyarok gyűjtötták fel, II. Rákóczy György katonái. Később a svédek, oroszok, majd a járványok is pusztították.

– Wrocanka... Wrocanka... – tétovázik Árpád, fürkészi az étlapra firkantott térképet, és egyszerre beugrik a falucska története.

– Igen, Witold, emlékszem rá a tanulmányodból. A szovjet Konyev marsall ukrán frontja és a csehszlovák hadtest vívott arrafelé elkeseredett harcot a németekkel.

– A Wehrmacht heves tűzérési offenzívája dacára az oroszok és a csehek elfoglalták a falut, majd másnap, szeptember 9-én az 1. német páncélos hadsereg tankjaival támogatott gyalogság nem kevesebb, mint nyolc ellentámadását verték vissza. Ítéletnap kezdődött Wrocankában. Kegyetlen ágyútűz alá került a szovjet csapat. A sűrűn összetömörült alakulatra, a járművekre és a hadfelszerelésre a német ágyúk és a hatcsövű, sorozatvető Nebelwerferek iszonyatos csapásokat mértek. A lövedékek az autók, a lovas szekerek és a katonák között robbantak. Tízeseivel hullottak, sebesültek az emberek. Drámai helyzet alakult ki. A Jasiołka folyóban az orosz tankok az átkelésnél megfeneklettek. Konyev mindkét parancsnokot lecserélte. Akkor került a cseh hadtest élére Ludvík Svoboda.

– Svoboda, a '68 utáni csehszlovák köztársasági elnök? – Zádorfalvi Dezső kíváncsi tekintetere leheletnyi grimasz csavarodik.

– Íme, a történelem logikája! A Vörös Hadsereg oldalán harcoló cseh tábornok negyedszázad múltán megkapja Brezsnyevtől az őt megillető hálát, a messzemenő támogatást.

Witold felemeli a mutatóujját.

– Na, na, kolléga úr, ne hamarkodjunk el a logikai képlet felállítását. Akkor se, ha a történelmi epizódok efféle ok-okozati összefüggést sugallnak. Igaz, hogy Brezsnyev vezérőrnagy a Kárpátokban harcoló 18. hadsereg politikai főnöke, komisszára, a csehszlovák hadtesttel harci kötelékben küzdő szovjet egység tábornoka volt. Az is tény, hogy a háború befejezése után Brezsnyevet azonnal Prágába vezényelték az ott állomásozó 4. Ukrán front legfőbb komisszárájának. Ezek az érintkezési pontok könnyen elhitetik, hogy Brezsnyevnél jobban kevesen ismerték Svobodát. Persze más az ismeretség és más a bizalom. A teljes életrajzból kibontakozik az igazi Svoboda, aki a bolsevista szovjethatalmat már a polgárháborús években is fenntartásokkal fogadta. – Witold átállítja a váltót. – Persze benneteket inkább a kilencszáznegyvennégyes szeptember foglalkoztat. Maradjunk is a szeptember 9-i napnál. A térségben állóháború alakult ki. A csehszlovák hadtest százharminckilenc katonája esett el akkor.

Árpád fejben egyezteteti az időpontot: Heinrich Müller őrvezetőt ezen az éjszakán érte a halálos szúrás az orosz katona szuronyától.

– Kik álltak szemben azon a napon?

– A németek hol visszakoztak, hol ellentámadásba lendültek

– feleli a lengyel történész. – Az erdőalji kertekbe rejtőzött Wehrmacht alakulatra az orosz katyusátűzet zúdítottak. Széttroncsolt lövegek és a kezelő személyzet holttesteit igazolták, hogy az orosz tüzei

pontosan céloztak. A lövészek a kis folyó mentén menekülő német egység hátába kerültek. Vad közelharc kezdődött a mocsaras partszakaszánál. Az öldöklés az éjszakai sötétségben sem szünetelt. Sok katona életének utolsó éjszakája volt ez. Utána a Vörös Hadsereg alakulatai, vagyis az első ütközetet túlélők az 534-es magaslatot rohamozták. Azt a fennsíkot, amely a Duklai hágóért vívott harc legemlékezetesebb pontjává vált. Négy napon át hétszer cserélt gazdát a magaslat, mire a Wehrmacht hátrálni kényszerült.

A két magyar szeme összevillan. Semmi kétség, ugyanarra gondolnak. Megtudták az őket mindennél jobban izgató szeptember kilencedike történetét, amelyen Witoldtól tanulmánya egyetlen megállapítással átlépett: „A térségben állóháború alakult ki.” Zádorfalvi Dezső nem akarja ennyivel letudni a másfél hónapos ádáz harc, a Halálvölgy históriáját.

– *Tanulmányodban írod, Witold, hogy nem egészen két héttel az említett ütközet után Dukla is felszabadult...*

– *Fogalmazunk pontosan: a város üszkös maradványain alig több mint száz lengyel túlélő szabadult fel. Nem túlzok, az épületek kilencven százaléka téglatörmelékké omlott. Szerteszét romok heverték, füst kavargott a szürke minden árnyalatában. Ahol még lobogott a tűz, ott fehér füst gomolygott, ahol meg már kialudt, ott lilába hajló ködfüggöny szállt alá. A terjengő bűz jelezte, hogy elszenesedett testek halmazát rejtik a romok. Nézzetek szét – mutat Witold a fogadó teraszáról a galíciai városka főterére – itt mindent az utóbbi hetven évben építettek. Egyébként Dukla soha sem volt elkényeztetett település. A két háború közötti galíciai szegénység fővárosának nevezhetném. A háború kisszínpadának teljes repertoárját*

végigjátszották itt. '39 szeptemberében megszállták a német csapatok. A terrort az ukrán nacionalisták megsokszorozták. Célpontjaik elsősorban a Magyarországra, s onnan francia földre menekülő lengyel ellenállók voltak. '41-ben itt állomásozott a Reicharbeitsdienstnek, birodalmi munkaszolgálatnak álcázott, később Nachtigallnak, Csalogánynak keresztelt ukrán fasiszta zászlóalj...

– Ez lenne a hírhedt Csalogány-különítmény, amely a lemergi zsidó egyetemi tanárokat és többi galíciái város, falu zsidóságát kiirtotta? – kérdi Árpád, aki Lengyelországban olvasott ezekről a tettekről.

– Duklában már nem sok dolguk maradt. Az itteni zsidókat ukrán közreműködés nélkül is bestiálisan lemészárolták maguk a németek.

– Ha már szóba került, elmondom nektek, hogyan ismertem meg az ukrán város, Bila Cerkva történetét... – Zádorfalvi, mintha zavarban lenne, a szemüvege száraival babrál, majd mély légzése jelzi, hogy erőt vesz magán. – Kurszk alól vonultunk vissza negyvenhárom telén. Alig értünk Kijev körzetébe, a hadifogoly szovjet katonák közül az ukránok itt is, ott is lemaradoztak. Volt közöttük egy idősebb őrmester. Egy este tüzet gyújtottunk, csajkában olvasztott hólén mezgerélt, fagyott krumpliból és német konzervből sűrű levest főztünk. A fogoly bevallotta, hogy zsidó. Különös szerencséje, hogy '41 júliusában bevonultatták a Vörös Hadseregbe. Ennek köszönheti, hogy él, mert nem egészen egy hónappal később a Bila Cerkvát elfoglaló németek sok száz zsidó lakost lemészároltak. Közöttük több rokonát. A partizánok közé állt pravoszláv paptól a fronton tudta meg a Bila cerkvai öldöklés részleteit.

Witold sűrűn bólogat, jelzi, hogy ismeri a holokausztt ottani történetét.

– A mi adataink szerint nyolc- vagy kilencszáz zsidót lőttek le, majd 90 csecsemőt és kisgyermeket, a legidősebb hét éves volt, egy városszéli elhagyott épületbe zártak felügyelet nélkül, élelem és víz nélkül...

– A mi hadifogoly ukrán őrmesterünk is ezt az esetet emlegette. Egy pravoszláv paptól hallotta, hogy a Wermacht két tábori lelkésze és egy német alezredes megpróbált a gyermekek védelmére kelni, amikor meglátták a fekáliában földön csúszkáló félmeztelen kicsiket. Testüket legyek raja lepte el. A nagyobbacsók az épület faláról körömmel lekapart vakolatot ették. Az ukrán lakosság körében elterjedt a hír, hogy a Wermacht parancsnokai tartva a katonáik lelki állapotának romlásától, megtagadták a végső megoldásnak nevezett lépéseket. Helyettük az SS Einsatzgruppe hajtotta végre a kivégzést a város határában. Traktoros vontató platóján vitték ki oda a gyermekeket és a Wermacht harcosai által korábban megásott gödörbe lövöldözték őket.

A Galícia fogadó előtt fényképezkedő, jókedvű, fiatal turisták röpdösnek a nyári napfényben. Arcukból ítélve japánok vagy koreaiak. A három férfit a háborús emlékezés komorságából a Távol-Kelet madárcsivitelése vezeti át a 2014-es szeptember szelíd valóságába.

A magyarok elköszönnek Witoldtól.

– *Uraim, nincs egy órája, hogy kereste magukat egy fiatal-ember* – ezzel fogadja a Dukláról visszatérő vendégeket a panzióban a szlovák recepciós leány.

– *Ki volt? Üzenetet nem hagyott?*– kérdezi Árpád.

– *Meghagyta, hogy este ott lesz a farakásnál. A nevét nem mondta, de amatőr színjátszóféle lehetett, talán egy szovjet darabból. Az is lehet, hogy hülyéskedett. Szakadt gimnasztika volt rajta... és oroszul beszélt velem. Még jó, hogy tudok oroszul is.*

– *Te jó ég! –* ezúttal Zádorfalvi Dezső nyugtázza a portás-lány szavait. – *Csak nem?!*

Most a kisasszony mered tágranyílt szemmel az öreg íróra, de a betoppanó új vendégcsapat miatt nincs ideje folytatni a beszélgetést. A magyarok fura gondolatokba burkolózva lépkednek a szobájuk felé. Zádorfalvi megtorpan. Zakózséből előráncigálja a meggyfapipáját és az illatos vágottdobánnyal tömött kostökcacsót, aztán a társához fordul.

– *Pihenj csak le, megyek én is, de előbb telefüstölöm a jó hegyi levegőt.*

Árpád hosszasan időz a karórája számlapján. Dezső megsejti, mit számolgat a kolléga.

– *Közeledik az ősz, korán esteledik. Hat után lesétálhatunk a farakáshoz. Van még pár óránk, hogy szunyókáljunk.*

A délutáni alvás kilátása mégis elpárolog. Árpád beletemetkezik Witold hadtörténeti munkájába, s amikor Dezső a pipafüstjéből

visszatér, mindketten a fotelba süllyednek és sorra veszik át egymástól a lapokat. Az olvasás csendjét végül Árpád szakítja meg.

– *Mit gondolsz Dezső bátyám, hogyan fogadja a mi Müller örvezetőnk az eleste után történeteket, a Halálvölgy későbbi frontkrónikáját? Gondolj csak bele: ő mindjárt az első összecsapás kézitusájában elpusztult, de ahogy itt olvassuk, még csak utána zengett az ég...*

– *Ha Isten akaratából úgyis el kellett pusztulnia az ő Führeréért, a Vaterlandért, a bolsevizmus-mentes Világért és az apja dicsőségére, akkor édesmindegy, hogy a Halálvölgy-beli öldöklés premierjén vagy bármely későbbi felvonásban, esetleg a fináléban kapta meg a halálos döfést a Roten Teufeltől. Manapság már ismerjük a csatározás természetrajzát és statisztikáját, tudjuk, hogy az első vonalba űzött gyalogos túlélés esélye a csodával volt egyenlő.*

– *Ha Müller azon a szeptemberi éjjelen nem pusztul el és a közös sírba nem rántja magával a szovjet katonát, akkor másnap ott verekedett volna az újabb rohamban az 534-es magaslat bevételéért. Heves géppuskatűzben kúszott volna a sűrűn megtűzdelt aknamezőn. Farkasszemet nézhetett volna a közlőről kilőtt páncélökölrel – feleli Zádorfalvi. – De ha azt is túléli, akkor ott találja magát a visszavonulásban, amikor megcsikordultak a hernyótalpak, felbőgtek az ágyúk és újabb véres szüretet tartott a halál. Ha még akkor sem pusztult volna el, ott feketne a szétroncsolt, kiégett fekete keresztes tankok között, miután tegyük fel, az újabb parancs egy ilyen vasszörny fedélzetére vezényelte volna. A történész lapjain olvassuk, hogy a hadiszerencse félnaponként fordult. A Wehrmacht hol támadott, hol ellentámadott. A rossz légköri viszonyok, a vasta-*

godó felhők és a süvöltő szél dacára is állandó légítámadások érték őket, s ha ez kevés lett volna, az oroszokkal szünet nélkül tüzeltek egymásra.

Árpád felpattan a karosszékéből és hátul összefont kézzel, nyugtalan léptekkel járkál faltól falig a szállodai szobában.

– *Emlékszel, mit mondott Witold, talán pontosan erről a napról? A német katonaorvosról...*

– *Emlékszem. Gondolkodtam az eseten: vajon az orvos-alezredes számára a lelkiismeret próbatétele, a Hyppokratészi eskü megszegése vagy az emberség legmagasabb parancsának teljesítése volt-e az, ami akkor történt?* – Zádorfalvi a pipájából a hamutálba ütögeti az elüszkösödött dohányt, nyitott szárú szemüvegét a papírlapokra fekteti.

Árpád gondolatára nehezedik a Galícia fogadó teraszán hallott jelenet. Most újra felidézi.

– *Hogy is mondta Witold? Igen... a német egység az akna-robbanás után szanaszét szóródott orosz katonák holttestein át rohant előre, amikor a Wehrmacht ezredorvosa az örületes harci robajban, a repülő fűtépő zúgásában felfigyelt egy magán kívül ordító, jajveszékélő sebesültre. Az orosz fiú minkét vállából csonkok meredtek ki. A szivárgó vért a ráomlott földhányás tampon gyanánt itta be. Az orvos látta, hogy a katonának csak a bal lába maradt meg, a jobb láb pár méterre onnan, egy kilőtt tank alatt hevert. Az alezredes, mint hivatásában sürgősen valamit, fegyvert nem hordott. Az elé tárult látványra kirántotta a TT-t a mellette álló szanitéc pisztolytáskájából és három fejlövessel örökre megszabadította a kínjától a szovjet katonát.*

– *A német ezredorvos összeomlott – egészíti ki hallott történetet az idősebb író. – Witold elbeszélése szerint vissza kellett küldeni a hátszágba, de további sorsáról nem tud a krónikás.*

– *Műtőasztalhoz nemigen állhatott ezután. Ugyanúgy, mint a prágai doktornő – idézi fel Árpád a csehszlovák hadtest tábori kórházának esetét.*

A pipafüst mögül Zádorfalvi Dezső lecsukott szeme mutatja, hogy emlékezetét az ukrainai frontélményekre tereli. Fiatalabb társa ezt mindannyiszor megfigyelte, amikor emlékezetét az öregúr a Halál völgyről a kurszki hadszíntérre köti át. Mesélni kezd.

– *Az állásainkra irányított repülőtémadások idegtépő rettegésben tartották a magyar és német katonákat, akik aligha számíthattak a futóárkok védelmére a felhőkből sújtó halál ellen. Az IL-2-es támadó gépeket a németek jogosan nevezték „fekete halálnak”. A légicsapások, jól emlékszem, szétzilálták a Wehrmacht-alakulatok hírösszeköttetését és züllesztették a katonákat. A megbombolt csapatok lebénultak, képtelenek voltak ellenállni.*

– *Hasonló dolog itt, a Halál völgyben is történt – emlékeztet Árpád. – Witold tanulmányában olvasom, hogy szeptember 20-án a lengyel Tylawa községnél az oroszok tíz német tankból hatot megsemmisítettek. A Vörös Hadsereg gyalogosai és a páncélosok ferge-teses „urrrráááa!” támadásba lendültek. A hanyatt-homlok menekülő Landserek eldobálták a fegyvereket és a felszerelést. Akkor történt ez, amikor a frontvonal már a lengyel-szlovák határnál, az ősi magyar határ előtt húzódott, de a határfalut, Barwineket még nem sikerült az orosz és csehszlovák csapatoknak elfoglalniuk. A németek egy magaslaton erős tankelhárító védelmet alakítottak ki a*

szovjet páncélosokkal szemben. Emlékiratában a szovjet Grecsko marsall is megemlíti, hogy a német védelem mindenütt a magaslatokra épült, ezért a Vörös Hadsereg egységei elsősorban ezek elfoglalására összpontosítottak.

Zádorfalvi Dezső lajbija zsebéből akkurátusan kiemeli a régimódi, láncos zsebórát és a kerek asztalkára teszi. Különös kontraszt: a háborús órák számlálásában is részt vett, megsárgult számlapos svájci DOXA mellett a Nokia okostelefon! A két tárgy éppúgy egymás bizarr ellentéte, mint a komisz 1944-es ősz és a 2014-es nyári szeptember. Az idős író abbahagyja az olvasást, úgy tűnik, belefáradt a történelem lapjainak pörgetésébe. Feje az állára hanyatlik. Árpád észre sem veszi, hogy kollégája javában szunyókál, nem sejtí, hogy önmagának olvas fel újabb részletet.

– Itt van a Halálvölgybe masírozó szovjet csapatok főparancsnoka, Moszkalenko marsall memoárja. Mondd, Dezső bátyám, ez nem a te kurszki csatád ukrán tábornoka lehet?

A levegőben maradt kérdés után is fennhangon idézi Árpád az emlékiratot, mintha tudomásul se venné, hogy társa kiszállt a diskurzusból.

– „Sűrű eső áztatta a beszkidí tájat, vattaszerű köd telepedett a völgyekre és a hegyszorosokra. A komor ég semmi jót nem ígért. Erős, hideg szél támadt, felkapta az esőcseppeket és a jeges fuvallat a katonák arcába tépett. Az iszapossá vált agyagos talajon nehézkesen mozognak a járművek és az emberek. A meredek lejtőről a katonák minduntalan visszacsúsznak a mélybe. A föld hatalmas göröngyökkel ragad fel a lábbelikre és a kerekekre.”

Barátjának a '85-ös kijezi írókonferencián elmondott, és ott akkor még szentségtörésnek számított véleménye most a frissen megismert háborús tényekkel erősítve visszhangzik a fülében. Mintha ma is hallaná Zádorfalvi Dezső dörgedelmét a szovjet haditudósítókról, a háborús kitüntetések és irodalmi díjak viselőiről, vagy, ahogy ő mondta, a véres ütközeteket túlélő tollforgatókról, a parancsnoki bunkerek védelmében megható remekműveket alkotókról. Az öregedő író bölcs gondolatai voltak azok. Itt pedig Moszkalenko marsall emlékiratának ez a töredéke a rideg, makacs tényekkel – ha egyáltalán maradt illúziója – egy csapásra semlegesíti a háborús romantikát, a legendagyártók hősiesre cizellált tudósításait és az ilyen nyersanyagból szőtt regényeket, forgatókönyveket. Moszkalenko nem szépít: *„A technika felmondja a szolgálatot, romlik minden. A bőrigázott, átfázott katonának éjjel, nappal mindezt a szabadég alatt kell elviselnie és tovább kell rohamoznia, ha felhangzik a parancs – Indulj!”*

Az „izgalmas” háborús filmek, a hősökrol fogalmazott regények legfeljebb csak felvillantják a téli hajnalon csontig átfagyott, halálosan kimerült katonát, ahogy mászik ki a szűk, nedves lövészárkból. Testét tetvek mardossák, idegeit őrjítő zaj tépi. A fronton volta-képpen ez a hősiesség mércéje. A katonai eskü és a parancsok nyomására a háború hőse kialvatlansággal, éhséggel és a komisz időjárással vívja a nagy csatát.

A völgyet szegő erdős domb fái és alattuk a meredek lejtő lassan belesimul a késődélutáni szürkületbe. Hogy jobban lássa a kinti világot, Árpád óvatosan elhúzza a függönyt, vigyáz, hogy a

karnisrúdon csúszó rézgyűrűk zörgése fel ne ébressze Zádorfalvit. De hiába a tapintat, az öregúr ősz szakálla felemelkedik a mellkasáról.

– *Én aztán jól elaludtam...*

– *Nem akartalak felzavarni. Még ráérünk. De ha már fent vagy... Találtam itt néhány mondatot az ütközetről. Egy jelenetet, amely a mi németünk életének talán épp az utolsó órájában vette körül a mocsaras patakparton egymásra rontó orosz és német fiúkat.*

– *Nincs még elegendő a csatazajból?*

– *Dezső bátyám, a tényekből soha sem lesz elegendő. Ne felejtsd, az én korosztályom csak az irodalom vérengző fasisztáját és az elszántan rohamozó szovjet katonát ismeri. Itt, a Halálvölgyben sorra hullnak le előttem a tényeket takaró álcahálók. Számomra a háború a maga vadállati valóságában most kel életre. Most értem meg igazán, mit mondtál a kijevi konferencián. Kutatok ifjúkorom olvasmányáiban, de az önfeláldozó hősök történeteiben nem találok a német katonát, aki gégelövessel feküdt az út mentén, s hiába mellette mentek el a szanitécek, hiába suttogott segítségért, ott maradt és a vérébe fulladt.*

– *Árpád, mondd csak, hány éves voltál te a duklai ősz idején?*

– *Kettő. Egy Pest-környéki falusi pincében...*

– *Na látod, ha nem is újszülöttként, de még én is rácsodálkozom a kárpáti harcok históriájára. Ha jól belegondolok, semmi mást nem tudtam erről, mint hogy itt, a Duklai-szorosnál harcoló német 24. páncélosadosztályt egy október 9-én érkezett parancssal Magyarországra csoportosították át, és az itteni lövészárkokban*

magyar baka nem verte az orosz a németekkel karöltve. Amúgy pedig, hidd el kedves barátom, minden háború mindenegyres frontján egyforma odaadással pusztítja egyik ember a másikat. A katona leszakad saját korábbi jelleméről. A tarackok tüzetől és a repülők bombáitól egyformán rázkódik a föld és retteg az ember az értelmetlen haláltól Sztálingrád, Kurszk vagy Dukla alatt, sőt Nyíregyházán is. Mégis ahány összecsapás, ahány hadszíntér, annyi hadművészetnek becézett vágóhídi taktika és annyiféle hősi halál...

– *Lassan leballaghatunk a farakáshoz* – javasolja Árpád és erőteljes rántással széthúzza a bordó bársonyfűggönyt. Kinéz a völgyre és az órájára pillant. – *Mindjárt hat lesz...*

– *Várj csak, olvasni akartál valamit.*

– *Ja... igen...* – Árpád felszededegeti az asztalkán szétszóródott lapokat. – *A duklai ütközet első óráiról olvasom, hogy ott távol, a völgy mélyén különös látvány bontakozott ki. Éles körvonalakkal egyenként nyíltak ki a robbanások legyezői, majd egymásba olvadtak és a földből sötét por- és füstfelhő tört az égnek. Megreszketett a levegő, tüzek villantak át a gomolygó füstön. Egyszeriben repülők tűntek fel. Előbb bombázók, majd IL-2-es „Sturmovik” csatagépek fúrták be magukat a pokoli tájképbe. Sajátjaik, vagyis az oroszok, „légi tanknak” és „Iljuskának”, a németek pedig a páncélzata miatt „Vas Gusztávnak” becézgették ezt a hadi szörnyeteget. Két óra és öt percen át mérték a csapásokat a német állásokra. Később felülvoltítottak a katyusák. A tűzcsóvák a völgy mélyébe fúródtak. Az orosz gyalogság orkánerejű „urrrrá! urrrrá!” kiáltásokkal emelkedett ki a fedezékekből és tört előre a német állások felé. Rettenetes*

mészárlás, kézitusa kezdődött... – Ezzel Árpád az asztalra dobja a hadtörténevez lapjait.

Zádorfalvi Dezső a vállára kapja a felöltőjét.

– *Gyerünk, barátom, várnak ránk.*

15

Még nem hanyatlott le a Nap az erdő koronái mögé, legalábbis nem annyira, hogy a panzió kapuján kilépve ne vennék ki a farakásnál tébláboló ember körvonalát. A nyakigláb alak hosszú karja egymás után nyúl a farakás felé, reccsennek a vastag gallyak. Rőzsehalom teríti be a tegnapi tábortűz üszkét.

Lépteiket az írók lassúra fogják, s ahogy közelebb érnek, szemük előtt kibontakozik egy szakadozott gimnasztorkában, száználmas állapotú bakancsban tüsténkedő férfi. Mi tagadás, a látvány valóban amatőr színjátszót mutat, akit a jelmezkölcsönző valamilyen háborús darabhoz öltöztetett be. De Zádorfalvi és Várdai tudja, hogy a rájuk váró fickó csak a szlovák recepciós kisasszony képzeletében színjátszó. Várdai Árpád az utóbbi napok itteni jelenségei után biztos benne, hogy a halálvölgyi ütközet újabb feléledt tanúja tesz eleget a történelemfaggató író meghívásának.

– *Prihogyte, nye szoromtyeszjá* – szólal meg ukránul az árnyalak s a farakás alól kivett gyufával lánggra lobbant egy maréknyi száraz falevelet. Megnyugtatja a komótosan közelítő bátyuskákat: jöjjenek csak nyugodtan. – *U menye nyemae zbroi.* – Az írók értik az ukrán mondatát, vagyis, hogy nincs nála fegyver. Kérdésük, hogy ki is ő voltaképpen, teljesen felesleges, mert semmi kétség, hogy a

Vörös Hadsereg ukrán harcosával van dolguk. A szlávokra formált magyar szótól mégis meglepődnek:

– *Jo nápot kivanok!* – A lenszőke ukrán sápadt arca mosolytalan, épp olyan, mint a Wermach-örvezetőé volt. A halottakban bizonyára kihuny a küzdők régi, pirosposzsgás lelkesedése. Szikrája nem maradt sem a Führer, sem a Sztálin iránti rajongásnak. A legényke most már oroszul magyarázkodik. – *Magyarul én csak köszönni tudok. Erre tanított meg az a kárpátaljai magyar fiú, aki golyószórós volt a századunkban. Lajosnak hívták. Már a Ivovi harcokban elesett, homloklövés végzett vele. Hiába ígérte, hogy mire magyar földre érünk, több szót is megtanít.*

– *Hát igen, ha jól meggondoljuk, nem is lett szüksége magának a magyar szavakra* – feleli Zádorfalvi.

– *Ha a német kamerád, mielőtt maguk elindították őt Berlinbe, nem mondja el, hogy maguk itt várnak rám, akkor erre a három szóra sem lett volna szükségem.*

Árpád a kifejezéstelen arcáról megpróbálja leolvasni az ukrán érzelmeit, de a kisimult vonások semmit sem árulnak el. Egyetlen szóban, vagyis ahogy az ádáz ellenségét kamerádnak mondta... nos ebben azért volt valami meglepő.

– *Magának bajtársa az a fasiszta?*

Az ukrán nem siet a válasszal, morfondíroz, mit is mondjon. Időbe telik, mire megtalálja a feleletet.

– *Nézzék, mi odalenn már bajtársak vagyunk. Elégedjenek meg ennyivel, többet úgyse mondhatok.*

– *Tudom. Heinrich is említette, hogy nem beszélhet a maguk sírvilágáról.*

– Így igaz, de azt elmondhatom, hogy maguk, a bennünket túlélők elgondolkodhatnak a velünk történetekről...

Árpád sokatmondó pillantást vet Zádorfalvira. Szólna is valamit, de a szovjet harcos folytatja.

– Évente egyszer halljuk ám, hogy a sírunk felett himnuszokat énekelnek és katonabanda játssza az indulóinkat. Szépszavú beszédeknek mondanak, kisgyermekeknek mutogatják a völgyben még mindig szétszórt géppuskákat, golyósórókat és az egymásra borult tankokat. Persze az év többi napján is mászkálnak fölöttünk az emberek. Turisták ögyelegnek, fényképezkednek. Előfordul, hogy gyertyát, mécsest gyújtanak. Az ünnepi szónoklatokból és a bábészkodók beszélgetéseiből, ha nem is szerzünk pontos ismereteket a világ dolgairól, olyankor azért leszüremlik hozzánk egy s más, amiből sok mindenre következtetünk. Jönnek ide magukhoz hasonló öregek, és halljuk, ahogy a hősi tetteikről mesélnek. Kár, hogy nem szólhatunk közbe... A minap egy kedves ember, valószínű, hogy nagyapa lehetett, a Szophoklész nevű régi bölcsét idézte az unokájának. Mondta, hogy ellenségből holtában sem lesz barát. Kedvem támadt megcáfolni.

– Mit mondott volna helyette? – kérdi Zádorfalvi Dezső.

– Azt, hogy ha akkor a harctéren összecimboráskodunk, most felesleges lenne itt ez a szép emlékmű.

– Az évfordulókon a duklai-eperjesi hadművelet bátor katonáira, a hősökre, vagyis a maguk dicsőségére emlékeznek – magyarázza Árpád.

– *Tudja mit, távária piszátyel? Inkább tanulnának abból a rohadt cirkuszból, amiben mi voltunk a kötélről lepotyogó artisták és a bohócok...*

A magyarok összenéznek. „Író elvtársak!”... Negyed százada senki sem szólította így őket. Kimondatlanul is egyre gondolkodik: a szovjet katona, ha nem is tud mindent a mai világról, azzal tisztában van, hogy most kikkel találkozik. A német kamerádtól tudja, hogy békés természetű öregurakkal és nem az egykori politrukokkal, nem a Szmers elhárítóival beszélget. Már talán az sem lepi meg, hogy Hitler kaput. Arról természetesen fogalma sincs, hogy Sztálin elvtárs is kaput, és már régen kipaterolták a Vörös téri mauzóleumból Lenin mellől a Kreml falába. Ha őt is rábírnak, hogy pár napra menjen haza, egyet s mást megtudhat az utóbbi hét évtizedről – gondolja Árpád, majd éles fordulattal a frontra tereli a beszélgetést.

– *Tudja, azért nekem fura a maguk bajtársiassága. Mert az én ismereteim szerint a politikai tisztek úgy tanították maguknak, hogy minden német katona fasiszta fenevad, gyilkos, rabló, erőszakoskodó haramia.*

– *Pontosan. Mintha csak az ezred politrukot hallanám. Igaz, a mi őrnagyunknak nem volt szerencséje megismerni az én Heinrich Müller barátomat, aki éppúgy volt fasiszta, ahogy én kommunista. De van itt egy kideríthetetlen rejtély. Legalábbis én nem találom a magyarázatot.*

Tekintetét a két magyar kíváncsian mereszti a szovjet katonára. A magasra csapó láng fényénél látják, hogy sovány testén, mint fogason, lóg a homokszínű fakult katonaruha. A foltos gimnasztyorkát semmiféle rangjelzés nem díszíti.

– A háború előtt az iskolában a történelem tanárunk mondta, hogy Németországban működött Európa legnagyobb létszámú kommunista pártja. Berlinben negyedmillió párttag volt. Amikor negyvennégy tavaszán behívtak frontszolgálatra, a zsitomiri laktnyában a politikai foglalkozáson megkérdeztem: akkor mi majd német kommunistákra is lövünk? A politikai tiszt vadul nézett rám, bár mintha elgondolkodott volna. Én még azon a délutánon megkaptam a vezénylest, hogy mégsem a Vörös Hadsereg ukrainai zenekarhoz kerülök. A másnap reggel frontra induló lövész zászlóaljhoz osztottak be, pedig még a gyorsított gyalogos kiképzésnek is csak az elején tartottam.

– Várjon csak, tulajdonképpen semmit sem tudunk magáról... – Zádorfalvi, a tapasztalt író fontosnak véli, hogy rendszerbe terelje az ukrán katona történetét. Eddigi mondatai sejtetik, hogy gondolkodó, sőt talán művelt fiatalemberrel hozta össze őket a szerencse. Érdeklődését ez még élénkebbre hangolja. – Mondja, ki maga!?

Talán a katonáskodásnál dresszírozott illendőségnek eleget téve vigyázza kapja magát, aztán észreveszi a mozdulat értelmetlenségét és tüstént le is lazít.

– Vaszil Jeremenko a nevem. Huszonegy éves vagyok... vagy hogy is mondjam... annyi voltam, amikor Heinrich leszárt a bajonettjével. Hány éve is annak? Ezt maguk jobban tudják.

– Szóval zenész volt...

– Harsonát tanultam Kijevben, és ha nem jön a háború... Moszkvába készültem zeneakadémiára, sőt már állást is ígértek egy színházi zenekarnál.

– *Ígéretes muzsikus jövő állt maga előtt, Vaszil, de a pályafutása beleveszett a háborúba...*

– *Ne nevettesen, kérem. Nekem mindenem odaveszett. Nem csak a zenész vágyak, de láthatják, az életem is ráment a háborúra.*

– *Fiatalon járta végig a hosszú frontutakat.*

– *Fiatalon? Ez igaz, de lövöldöztek akkor már tizennyolc éves gyerekek nálunk is, a Wermachtnál is. Ott is, meg nálunk is szükség volt mindenegyres öldöklésre tanítható emberre. Jómagam épphogy betöltöttem a tizennyolcat, amikor '43 tavaszán egy teherautó platóján a zsitomiri laktanyából kihajtottak a frontra egy dobtáras PPS-el – fordul a katona Zádorfalvihoz. – A tűzvonalba, rendes kiképzés nélkül. De még mielőtt ide, a Kárpátokba ért az alakulatunk, egy ukrán falunál átestem a tűzpróbán. Később, '44 júliusában Lvov környékén a csodával felért, hogy túléltem az ottani harcot...*

– *Az embernek néhány esély megadatik az életben. Minden egyes túlélő ütközet maga a csoda – veti közbe a frontot járt író.*

– *Akkor az én esetem a csodák csodája.*

Az írók a csodavaráshoz illő hallgatásba merülnek. Az ukránra figyelnek.

– *A velem történtek megértéséhez jó, ha tudják, hogy a Zsitomirből az első vonalba vezényelt tartalék zászlóalj komszomolista hadnagya minden lépésemet figyelte vagyis figyeltette. A német kommunistákat firtató kérdésem után nem csak a húszkilós menetfelszerelést meg a géppisztolyt cipeltem fél Ukrajnán át. A zsitomiri kiképzők politikai tisztje is rakott rám egy kis útravalót.*

– A Ivovi harcokban a futóárokba lőttük a rohamozó fasisztákat. Nem voltak túlerőben. A géppisztolyokkal és a század egyetlen golyószórójával villámgyorsan lekaszáltuk az első sort, a többiek visszavonultak az állásaikba. Egy óvatlan pillanatban, amikor úgy gondoltam, hogy az utolsó emberig kilőttük őket, felemelkedtem, hogy kinyújtóztassam a derekamat. Éles lövés csattant, egyes lövés, nem sorozat. A jobb csuklómát átütötte egy lövedék. – Az ukrán felhúzza gimnasztyorkája ujját, mutatja, a kézfej fölötti sebhelyet. – Belémnyilallt a felismerés: belőlem már soha sem lesz harsonaművész. Ha ismerik ezt a hangszert, értik, miről van szó...

– Fiaatalember... vagy szólíthatom Vaszilnak is...

– Vászjának.

– Szóval Vászja, hol itt a csoda?

– A csoda ezután történt. A komszomolista hadnagy, akit említettem, meglátta az átlőtt, vérző csuklómát, a pisztolytáskájához kapott, de arra sem volt ideje, hogy kihúzza a TT-pisztolyát, mert a németek felől zúgó aknagránát a gégéjénél letépte a fejét. A golyó nem különbözteti meg a katonai rangokat. Az aknarepesz sem kivételez. Szóval én így maradtam életben még vagy három hónapig. Szibériai orosz bajtársam olajos ronggyal szorította el az ütőeremet.

Árpád értetlenkedve csóválja a fejét.

– Várjon. Ezt hogy értsem?

Tekintetét az ukrán fiú a hadviselt magyarra villantja.

– Maga biztosan érti a csodát.

– Gyanítom, de mondja csak el.

– Sebesülésemet a hadnagy öncsonkításnak minősítette.

Mintha azért raktam volna a kezem az árok fölé, hogy ellövessem

egy német mesterlövésszel, aztán a szanitécek a kötöző sátorhoz vigyenek. A tiszt joga volt, hogy az öncsonkítót szökevénynek tekintse és vizsgálat nélkül kivégezhette. Jól is jött volna a hadnagynak, hogy megszabadulhat a gyanús elemtől, akit szemmel kellett tartania. Utána egy NKVD-s őrmesternek is kedve támadt kivizsgálni a sérülésem körülményeit. Szerinte én lőttem magamra. De az idős ezredorvos leteremtette rólam. Tanúsította, hogy ilyen irányú lövést saját kézzel a géppisztolyból csak a lábamra adhattam volna le.

– Akadtak maguk között öncsonkítással próbálkozók?

– De még mennyi! Lőttek a fiúk kézre, lábra vagy feltolták a tenyerüket a futoárokból, majd csak eltalálja egy német.

– Ilyesmi a mi honvéd alakulatainknál is megesett – emlékezik Zádorfalvi. – A bevonulás után, a laktanyai kiképzés idején rendszeres volt a katonák között a párhuzamos, suttogó kiképzés. A fronton már mindenki tudta, hogyan kell leplezni az öncsonkítást. Kényéren, rongycsomón vagy konzerves dobozon át kell lőni, mert így a sebbe nem kerül lőpor.

– Tudtuk mi is ezeket a cseleket. A mieink krumplin és répán keresztül lőttek magukra. Akinek pedig a támadás előtt megbomlottak az idegei és végleg el akart tűnni a vágóhídról, a bajonettjével felvágta az ereit. Vagy borotvával... A tisztek a pisztolyukban megtakarították az utolsó töltényt, hogy inkább magukkal végezzenek, mint német fogságba essenek.

– De maga kemény legény lehetett. Sebesüléssel is tovább harcolt?

– Hol volt az én sebesülésem azokétól, akiknek a kifordult beleit pakolták vissza? Engem bekötöztek, a sátor sarkába rakott

hokedlire ültettek, kaptam egy kinin tablettát, mert belázasodtam, és másnap irány vissza a szakaszomhoz. Addigra, '44 nyarára derekasán megfogyatkoztunk. Szükség volt katonára. A hamuvá, üszökké vált ukrán falvakból, ahol átvonultunk, egyre több civilt hajtottak be a Vörös Hadseregbe. Valahol a lengyel határtól nem messze, Szokal környékéről sok férfit soroztak be hozzánk. A falusiakat belökdösték a több ezer katonából álló menetoszlopba. Velem egyidős lehetett a fiú, akivel a pihenő éjszaka utáni pirkadatkor beszélgettem. Megtudtam, hogy a falujukban vagy kétszáz ukrán parasztot fogdostak össze. Útközben az ellátmányunkból semmit sem adtak nekik. Amíg kitarzott, a hazulról hozott elemózsiát ették. Éjjelre a katonák bezárták és a kolhozok karámjaiban, gazdasági épületeiben őrizték őket. Így is sokan megszöktek, mert eszük ágában sem volt a Vörös Hadseregben szolgálni. Két elfogott dezertőrt, az egyik tizenennyolc éves lehetett, a másik tán még annyi se, már majdnem a frontnál fogták el. Visszatuszkolták őket hozzánk. A két gyerek nem szökni akart. A valódi szökevények az éjszakai sötétben léptek le, ők meg fényes nappal tértek le az útról, hogy tejet vegyenek az egyik gazdától. Elkapta őket a politikai tiszt. Állította, hogy el akartak rejtőzni. A politruk kivégző osztagot jelölt ki, méghozzá olyan katonákból, akiknek a kezében akkor volt először karabély, ráadásul a fegyverekben gyakorló vaktöltények voltak. A sortűz eldőrdült, a két fiú életben maradt. Az NKVD-s tisztek pisztolylövessel végeztek velük. Úgy látszott, hogy az egész kivégzés megrendezett színjáték volt. Elrettentésnek szánták. Itt tanultam meg a front-igazságot, hogy ne az idegentől, hanem a sajátodtól félj.

Csend feszül a három ember közé. Csak a lángnyaldosta gallyak ropognak szikrákat vetve a lábuk alá. A hangtalan pillanatok Árpád kérdése töri meg.

– *A maga szemeláltára történt ez a színjáték?*

– *Nem, a mi zászlóaljunkra nem bíztak civil ukránokat. A két fiú kivégzéséről itt, ebben a völgyben hallottam egy őrmestertől, akire a kivégző osztag összeállítását bízták. Fél éves frontszolgálatom alatt egyetlen kivégzésben sem kellett részt vennem. Lehet, hogy ez a második csoda, ami velem történt vagy egyszerűen csak szerencsés voltam.*

– *Látod, Árpád, mi mindent mondhat szerencsésének egy frontharcos? Vászja azt, hogy kimaradt a bajtársai kivégzéséből, én meg, hogy puskalövés nélkül végigtrappoltam a háborút – magyarázza kollégájának Zádorfalvi.*

Tekintetét Várdai elszakítja az ukrán katonáról. Idősebb barátja neki, a béke éveiben cseperedett és felnőtt írónak címezte a különös hadiszerencsét méltató szavakat. Ezekhez ő maga is hozzáilleszthetné a jósorsát, ami Vászja és Dezső szerencsecsillagán is felülemelkedik: élete hét évtizedében sorsát súrolta ugyan a háború rémlátomása, de a hideg gyűlölet tobzódása eddig még nem csapott át a tűz és a vas vérontó orgiájába.

Az ukrán harcos észreveszi, hogy beszélgetésük közben a fiatalabbik magyar a feje búbjától a bakancsa orráig kíváncsian fürkészi az egyenruháját.

– *Látom, a ruhámat nézi az író úr. Sejttem, hogy miért. Maga nemigen hallott róla, hogy mielőtt az elesett katonát elföldelték, a szanitécek lecibálták róla az egyenruhát, mert nem szabad pazarolni*

a szovjet állam vagyonát. Vetkőztetés után a testet a fagyott rögök közé csúszttatták, mésszel leöntötték, nehogy ragály törjön ki. Csofálkoznak, hogy rajtam mégis megmaradt a ruha? Ez azért lehet, mert a kis pataknál, ezen a völgyszakaszon a front gyorsan továbbvonult, és minket hetek múltán szlovák civilek ástak el.

– Talán a nyakából sem hiányzik az azonosító... Tudja, amit mi dögcédulának mondunk...

– Nálunk ilyesmi nem volt. A komszomolisták zsebében lehetett találni igazolványt, de én nem voltam komszomolista. A fából faragott parányi ikon itt van nyakamban. Anyámtól kaptam kisgyermek koromban. Siethettek vagy nem vették észre, mert nem tépték le erről a vékony bőrszíjról, amikor elhantoltak minket... Most már tudom, hogy a háború ellen nem véd az amulett.

Zádorfalvi Dezső arcán feltűnnek a fáradság jelei. A hosszú nap után pihenést követel a kilencven esztendőszervezet. Húsz évvel fiatalabb társa tapintatosan jelzi, hogy ideje elköszönni.

– Tegyük el magunkat holnapra – veszi a jelzést az öregúr, de pipáját tömködve mintha épp az ellenkező lenne szándéka. – Hogy ne feledjem, elmondom az én élményemet is, ha egyáltalán élménynek mondható, amit a maga Ukrajnájában hallottam egy földijétől. A visszavonuló magyar katonák őrizetére bízott szovjet hadifogoly csapat ukrán harcosa is arról beszélt nekem, amit most maga említett, Vászja. Arról, hogy temetéskor nem pazaroltak. Éjszaka kiküldtek néhány harcost a senki földjére, hogy alsóruhára vetkőztetés a nappal elesett bajtársaikat.

– Nincs abban semmi rendkívüli. Mindennapos szokás volt, bár engem egyszer sem kergettek ki halottakhoz. Talán akkor is

anyám ikonja hozta a szerencsét, hogy nem az én rajom kapta a parancsot ruhabegyűjtésre. Egy leningrádi orosz katonatársunk nyíltan megtagadta a parancsot, mire a feldühödött politruk tarkólövessel végzett vele és az elesettek közé huzatta. Őt is levetkőztették, mielőtt kitették a senki földjére.

Árpád látja, hogy Zádorfalvi Vászjával kimeríthetetlen témára talál a közös, bár egymással szembe tartó hadiutakon. A sorra éledő emlékek veszélyeztetik az éjszakai alvás kilátását. Egy nemrég olvasott könyvből most mégis felidéz egy részletet, bár félő, hogy az új gondolat új lavinát görget.

– Uraim, mielőtt elköszönünk, megosztom magukkal, amit nem rég olvastam az Angliában élő Viktor Szuworov könyvéből. Az orosz emigráns, a szovjet biztonsági szolgálat, a GRU volt tisztje szerint a szovjet-német háború két bandita küzdelme volt egymással. Vagyis, ha Hitlert emberevőnek tartjuk, az nem jelenti, hogy Sztálin vegetáriánus volt. Vászja! Látja, most egy pici kulcsot adtam magának a mai világ megértéséhez, amelyre felébresztettük.

Az írók elköszönnek Vaszil Jeremenkotól, a szovjet Vörös Hadsereg ukrán közkatonájától, valamikor reményteljes harsonaművész-jelölttől. Ők maguk a szlovák panzióba tartanak. A tájat csend üli meg. A sápadt arcú fiatalember bakancsának talpával eltapossa a pislákoló tüzet és a Halálvölgyre ereszkedett éjszaka fekete függőnye mögé sétál.

Első barátságtalan üzenetét küldi a természet a beszkidí dombok enyhe hajlatai közé. Ma reggel reménytelenül szürke a táj. Csak a farakást díszíti a dér nyirkos csillámpora. Nappal semmi szükség a hangulatkísérő, lobogó tűzre, mégis jól esik a lángokról áradó meleg. Vászja ügyes kis tüzet gerjesztett, s ez olyan érzést kelt, mintha a tegnapi láng ki sem aludt volna.

– *Jól átfázhatott az éjjel* – szól Árpád. A katona elereszti a füle mellett a kérdéssel felérő köszöntést, a magyarnak pedig eszébe jut, amit a német őrzetötől hallott: a sírvilágból ébresztettek nem éhesek, nem álmosak és nem is fáznak. Szellemtestük a korábbi élet tompított jeleit sem érzékeli.

– *Maguknak raktam tüzet, így kellemes beszélgetni, persze ha még valami érdekli az író urakat...*

– *Rendes ember maga, Vászja. De mennyire érdekel minket az élete...*

– *Az életem! Furcsa szó, jól hangzik. Hol van már az én életem?! Mindenesetre hoztam maguknak valamit.*

A két öreg közelebb húzódik a tűzhöz, kezüket a melegítő lángok felé fordítják, tekintetük az ukrán fiúra tapad: mit hozhatott? Vászja kioldja gimnasztyorka felső gombjait és a ruha rejtekéből fekete műanyagba bugyolált, hengerbe csavart, puhatáblás füzetet húz elő.

– *Tessék, vegyék el nyugodtan.* – Vászja ezekkel a szavakkal Zádorfalvi kezébe nyomja az irkafélét. Az öregúr finom tisztelettel tapogatja, mintha ásatásnál lelt régiséget érintene. Az emlékezet a

szagokat és az ízeket is őrzi. Érti a történelem leheletét, érzékeli az illatrejtő agysejtekben évtizedeken át megőrzött keserűédes hullaszagot. Bomlásnak induló holttestek, elégett puskaapor, füst és benzin keveréke – ez a háború bűze. Simogató ujjakkal akkurátusan kiegyengeti a hengerformába gyúrt irkát. Szovjet iskolai számtanfüzetet mutat a „Tyetrágy” feliratú, seszínűre kopott borítós. A felnyíló kockás lap az eredeti rendeltetést tanúsítja, ám a grafitceruzával beleszántott szavaknak semmi köze a matematikához.

– „*Doroha Zarina!*” – A lap elején olvasható ukrán megszólítást a naplóiros gondosabb cirill betűkkel kalligrafálta, mint az alatta lévő sorokat. – „*Indulok a frontra. Ebben a füzetben minden nap írok neked, és valamikor, ha újra otthon leszek, az összes levelet egyszerre elolvasod. Megtudod, hogy a zenekari próbákon tetszettél nekem. Ma ennyit írhatok, mert vigyázni kell. Nekünk itt tiltják a naplóiírást.*”

Zádorfalvi előbb magyarra fordítva, halkán olvas, majd szorosan Várdai mellé húzódik a farönkön, mert az orosz szavakat ő is érti. Különös, hogy az ukrán megszólítást orosz szavak követik.

– *Vászja, ki ez az orosz kislány? Ha már a napló titkával megajándékoz minket, akkor talán ezt is...*

– *Zarina nem orosz, hanem tadzsik lány. De oroszul jobban tudott, mint ukránul. Akkor még csak másfél éve élt Kijevben. A szimfonikus zenekarban hegedült. Szép, fekete hajú, szénfekete szemű, karcsú derekú lány volt. Nem tudtam szabadulni a varázslától. Olyan csodásan játszott, hogy sokszor lekéstem miatta a szólamomat. A karmester egyszer hozzámvágta a pálcáját. Zarina ezt*

látta, sejthette, hogy miatta volt... A próbák szünetében beszélgettünk, gondolom, észrevehette, hogy tetszik nekem.

– Jól értem, a bevonulás előtt nem kerültek egymáshoz közelebb?

– Így volt ez jó. Maguk biztosan nem tudják, hogy a tadzsik lányoknak huszonkét éves koruk előtt kell férjhez menniük. Zarina tizenkilenc volt. A negyvennégyes tavaszon úgy számolgattam, hogy ha a háború még évekig tart, miattam nem ronthatja el az életét. Tudtam, hogy ragaszkodik a népe szokásaihoz. Na és látják, milyen igazam volt! Rám hiába várt volna...

Zádorfalvi egy orosz hadifogolytól merőben más esetekről hallott.

– Úgy tudom, az orosz lányok igyekeztek házasságot kötni a frontra induló fiúkkal, abban a meggyőződésben, hogy mint hadiözvegyeknek valamit majd csak juttat a szovjet állam.

– Tudok ilyenről, de az én tiszta lelkű Zarinám ... Elképzelni sem tudom... – hessegeti el Vászja a sötét látomást, majd amikor észreveszi, hogy milyen tisztelettel tartja Árpád az ujjai között a füzetet, hozzáteszi: – A naplómat maguknak ajándékozom. Ezeknek a leveleknek ma már semmi értelme.

– Vagy talán mégis! – feleli Árpád. – A naplóját, a leveleket bemásolom a regényembe... persze, ha megengedi.

– Igaz is, Heinrich Müller említette, hogy maguk regényt írnak az itt történelekről. Nyugodtan írjanak le mindent. Nem lehetetlen, hogy Zarina él valahol az ő tadzsik földjén, mondjuk Kuljab városban, ahonnan zenét tanulni Kijevbe jött. Nem ritka arrafelé a kilencven éves ember...

Zádorfalvi Dezső Árpádra hunyorít, szája széle a bajusz ősz sörtéi alatt hamiskás mosolyra húzódik, mintha mondaná: maholnap én is olyan idős leszek. Nem szól, hagyja, hogy a katona folytassa.

– Tudom, hogy a régebbi időkre kíváncsiak. Heinrich említette. Úgy gondolom, hogy a leveleimből, ha már Zarinának nem küldhettem el, legalább maguk megismerhetnek engem. Hagyom is, hogy olvasgassanak...

Vászja szavaira Árpád rábólint és még közelebb húzódik a társához, aki a nemdohányos iránti tapintatból pipapiszkálójával lefojtja a parázsló, füstölgő dohányt. Az ukrán fiatalember lassú lépésekkel elindul és távolodó alakja beleolvad a völgyre ereszkedett csendbe. Az írók lapoznak.

„Zarina, most nyugodtan írok. Visszajöttem a járőrözésből. A pihenőben is rád gondolok. Szeretném, ha megismernél és nem csak a harsonás fiút látnád bennem. Egy Bojarka melletti kicsi ukrán faluból jöttem Kijevbe zenét tanulni. Apám vágya volt, hogy zenész legyek, úgy, mint a kozák barátja, Dmitro bácsi, és ne a kolhozban kínlódjak a megélhetésért. Apámat 42-ben besorozták a Vörös Hadseregbe, azóta sem tudom, mi van vele. Anyám egy évvel korábban meghalt, egy bombázáskor, mindjárt, ahogy bejöttek a németek. Ma ennyit írhatok, drága Zarinám.”

Zádorfalvi új oldalra lapoz. A következő levél néhány első sorát porladó őszi falevélhez hasonló, sötétbarna folt takarja. Kifakult vérfolt lehet. Az épen maradt sorokból mégis sejthető, hogy az 1932-33-as éhínségről ír a fiú.

„... pusztult el előbb a nagyapó, utána az öreganyám is. Én még ismertem őket, tavasszal és nyáron kivittek a mezőre, ott

lehettem velük, amikor kapáltak. Nem tartott ez sokáig, mert az apám hatévesen elvitt egy távoli barátjához, Dmitro bácsihoz. Ott, a Krímben, a sztyeppénél annál a kozák családnál ismertem meg a zenélés örömét. Náluk soha sem voltam éhes, mert Dmitro bácsi vadászott, szombat esténként pedig a mulatságokon a trombitáján zenélt. Szerencsés gyerek voltam, hogy ott járhattam iskolába. Évekkel később hallottam, hogy a falunkban, ahonnan elkerültem, a nálam egy vagy két évvel idősebb szomszéd fiú az éhínség idején elpusztult. A saját nagybátyja vágta le kaszával, utána feldarabolták, hordóba rakták és besózták. Állítólag az emberhús íze a szarvas-húshoz hasonlít... A felnőttek így éltek túl a nagy éhséget. De nem mindenki. A nagyszüleim éhen haltak. Az utcán hajították fel őket egy halottakkal megrakott szekérre. A Krímből a háborút előtti évben vagyis negyvenben jöttem vissza. Itthon folytattam a zenetanulást, a többit már tudod. Dmitro bácsi eltűnt, nyoma veszett, csak gyanítom, hogy miért, de erről nem írhatok neked. Ne haragudj, drága Zarina, hogy ezeket leírom. Szeretném, ha mindent tudnál rólam. Jó éjszaka! Te ilyenkor már alszol, én meg itt gubbasztok a futóárokban. Holnap támadunk, de az is lehet, hogy minket támadnak a fasiszták.”

Ukrán zenei emlékek támadnak fel Zádorfalvi Dezsőben, a szláv kultúra értőjében. Épp tegnap mesélte Árpádnak, hogy még a szovjet-ukrán időkben, valamikor a hetvenes évek táján miskolci tanítványait kijevei kirándulásra vitte. Most is ez jutott eszébe.

– Nem én találtam ki, de igaz: az élet a legnagyobb rendező. Ki gondolta volna, hogy a kijevei zeneakadémia növendékével itt, a Halálvölgyben találkozom? Jártam Kijevben a diákjaimmal is. Az aranykupolás ortodox templomok szomszédságában a Pecserszk-

dombok dús-zöld fái alatt a '30-as évek eleje óta ott van az az iskola. A szovjet években valamilyen kulturális vagy művészeti iskolaként, utána meg technikum néven működött. Azt sem tudom, hogy Kijev német megszállása alatt '41-43 között mi lehetett ott...

– Nézd csak, Dezső bátyám, sok mindent elárul róla a naplója, mégis maradtak rejtett részletek a rövidre szabott életről. Tudjuk, hogy a nagyszülei a hat vagy hétmillió éhen halt ukrán sorsára jutottak. Az anyját, akitől a parányi ikont őrzi a nyakában, a német megszállás első hullámában, a bombatámadásnál veszítette el. Tudunk zenei pályájának elindítójáról, a krími kozák muzsikusról és az ottani iskoláról. De nem tudjuk, igaz, ő sem tudja, hová tűnt a kozák Dmitro bácsi, meg azt sem, hogy mi lett az apjával, akinek a Vörös Hadsereg ugyancsak fegyvert nyomott a kezébe. Olvastunk az 1932-es holodomorról, a kannibalizmusról, a lekaszabolt szomszéd fiúcskáról.

– Hogy is mondjam... – állát a tenyerébe fektetve morgolódik, tűnődik Zádorfalvi – ... Vászjáról a naplójából is sok mindent tudtunk meg. De gondolj bele, mi lett volna, ha a buzgó komszomolec, aki igyekezett a megbízhatatlan ukrán katona körmére nézni, rábukkan a naplóra. Jobb erre nem gondolni.

– Ha felderíti azt, amit mi most hetven év múltán olvasunk, még jobban felizzott volna az öntudatos tiszt ellenszenve.

– Naiv vagy, öregem – feleli Zádorfalvi. – Ha a politruk szeme elé kerülnek a tadzsik lányhoz írott levelek, két oka is lett volna, hogy a fiút naplóstól együtt átadja az NKVD-nek. De az egyik is elég lett volna. Először is a naplóírást, ellentétben a Wehrmacht-katonák regulájával, a szovjet hadsereg szolgálati szabályzata

tiltotta. Innen a sok német visszaemlékezés, és így érthető meg, hogy a szovjet dokumentumok között csak a hadvezérek memoárjai és fronttudósítók lelkes riportjai maradtak fenn. A naplóíró front-harcosra ha nem is halál, ám azzal egyenlő büntetőszázad várt...

– Szolzsenyicin története... – szól közbe Árpád.

– Úgy van. A később íróvá lett tisztet, a kozák tüzerüteg parancsnokát azért tartóztatták le és száműzték gulágba, mert '45-ben túlontúl őszinte levelet írt a frontról. Vászját pedig egy másik, még súlyosabb vétek nem csak mint katonát, de a Szovjetunió állampolgárát is terhelte. A szovjet embert már gyermekkorában titoktartásra nevelik. Tudatosítják benne, hogy az árulás díja a halál. Kötelező volt hallgatni az ukrainai éhínségről, amit a történészek ukránul holodomorként említenek.

– A két bűn miatt akár...

– ... akár kivégző osztag elé állíthatták volna – fejezi be Árpád elharapott mondatát a háborúviselt magyar.

– Fél évvel korábban pusztult volna el – teszi hozzá Árpád, majd kiemeli kollégája kezéből a füzetet és ráhajtja a fedelét. – Hagyjuk a naplót. Vászja nekünk adta, később is olvashatjuk. Ne húzzuk az időt, indítsuk útjára a fiút, hadd menjen a hazájába. De várjunk csak! – Árpád, mintha még észrevenne valamit, újra felüti a füzetet. – Nézd csak, kié lehet ez a cím? Natasa Hrisztenko... vagy Hrisztinko – böngészni az elmázolódott nevet, de a cím hibátlanul olvasható – Zsitomir, vulicja Karla Marksza 65.

– Megkérdézzük Vászjától. Na de van itt egy nem is kicsi bökkenő! Gondoltál arra, hogy a katonánknak át kellene lépnie a szlovák-ukrán határt? A schengeni határt, drága barátom! Útlevel

nélkül ez nem megy. Heinrich Müllert, útban Berlinbe a kutya se állította meg, de tőlünk keletre ez ma még nem így működik...

– *Az ördögbe' is... erre nem gondoltam* – feleli tanácstalanul Árpád.

– *Várj, beszélünk vele...*

A feketébe borult völgy felől a katona a tábortűz fénykörébe lép. Amint a darabban a végszóra megjelenik a színen az új szereplő, úgy sétál be ő is a farakáshoz. A forgatókönyvbe illő jelenés meglepi az írókat. Álmélkodásának Árpád hangot is ad.

– *Mondja, Vászja, azt is megérzik, hogy mikor van szükség magukra? Pár nappal ezelőtt Heinrich őrzető is pontosan akkor indult el hozzám, amikor a Halálvölgyben eltemetett katonákra gondoltam. Most meg maga is akkor jön vissza, amikor épp mondani valónk lenne. Valójában hogy van ez maguknál?*

– *Ne firtassák a sírvilág titkait. De ha már érdeklődnek, elárulom, hogy eljutnak hozzánk az érzések, a túlélők nekünk címzett üzenetei, de még a gondolathullámok is. Ezt ott lent a negyedik dimenzió telepátikus érintkezésének véljük. Mi pedig lelkiismeretesek vagyunk* – igyekszik érthető, meggyőző magyarázatot adni az ukrán fiú.

– *Lelkiismeret... – veszi át a szót Zádorfalvi. – ... ami a lelkiismeretet illeti... Mondja, maga a háborúzása idején került-e olyan helyzetbe, vagyis tett-e valamit, ami miatt nem tud elszámolni a lelkiismeretével?*

Vászja egy pillanatra eltűnődik, aztán megszólal.

– Az igazat megvallva, olyannal nem büszkélkedhetek, mint amit a tavaris pizsátyel... illetve a pan pizsátyel mondott. Hiába fogadkoztam a zsitomiri laktanyában, nem sikerült ártatlanul végigszolgálni a háborút. Elvégre lőttem, az én géppisztolyom is halomra kaszálta a németeket. Minden katona elmondhatja maguknak, hogy ha nem gyilkolok, akkor engem ölnek meg. Ezt már a bevonuláskor jól az agyunkba vészték. Amúgy pedig ha nem a német előlről, akkor hátulról a mögöttünk vonuló saját blokkoló különítményünk, a hátrálást, szökést akadályozó csapat tüzel rám.

– Tudom, Vászja, a háborús mészárlás ősi törvénye ez – nyugtázza az idősebb író a sorstárs megértésével. – De...

– Azt kérdezi, hogy másféle akcióban, kegyetlenkedésben vettem-e részt?

– Kitalálta.

– Többszörösen szerencsés voltam, de ezt már említettem. Olyat nem kellett tennem, ami még a sírvilágban is nyomná a lelkemet – vallja a katona, aztán zavartan maga elé néz és elnémul. Mintha mondana még valamit. Árpád észreveszi.

– Vagy mégis?

– Nem, nem. Másról van szó.

Vászja letelepedik a tűzrakás túloldalán a rönkre, amit pár napja Heinrich tett oda magának. A fel-felcsapó lángnyelveken át hol Zádorfalvira, hol Várdaira pillant, szeme végül a felizzított parázsra mered.

– Elmondom, de nem szeretném, ha engem is azok közé sorolnának... – kezdi a történetet. Ahogy a tekintetét a tűzre szegezi, hihetnének, hogy valamit mégis csak meg kell gyónnia. – A Lvov alól

visszavonuló németek sarkát tapostuk akkor. Nem lehettünk túl messze, néhány napra rá értük ide. Éjszaka, mert legtöbbször éjjel indítottunk támadást, egy nagyobb Wehrmacht egység hátába kerültünk. Lehetett az ezred is, bár a századparancsnokunk a gondosan kiépített bunkerekből, árokrendszerből egy német hadosztály régebbi harcálláspontjára következtetett. Támadási taktikánk lényege az volt, hogy egymás után sűrűn lőttük fel a rakétákat. Az ilyen rajtaütés miatt menekülő németeknek arra sem maradt idejük, hogy felszámolják vagy magukkal vigyék az élelmiszer készletüket, de még a tábori kórházat sem tudták evakuálni. Zászlóaljunk előőrse – akkor épp a mi szakaszunk volt – tíz vagy tizenkét foglyot ejtett. Ha nem lett volna velünk az őrmester, a német raktárban előbb jól kitömjük a zsebünket holland csokoládéval, de a fogolykísérés mindent megelőzött. Az elfogottak között volt egy nő is, egy német ápolónő. A férfiakat, két tisztet és egy csapat alacsonyabb rangú németet a parancsnoki harcálláspontra kísértük, de a nőt az őrmesterünk és négy katona betuszkolta az egyik félreeső bunkerba... – Vászja kifejezéstelen, sápadt arca nem változik, de beszéde felgyorsul, mintha túl akarna lenni a történeten.

– *El tudom képzelni a folytatást* – mondja Zádorfalvi, mintha nem óhajtana végighallgatni az esetet, az ukrán mégis tovább mesél.

– *Nem, nem tudja elképzelni. Akibe csak szikrányi emberiség szorult, ilyesmit elképzelni sem tud. Olvassák csak a naplót vagyis a leveleimet, és észreveszik, hogy nincs tovább... Nincs több levél Zarinához. Nincs, mert ahogy ez a dolog megtörtént, kifogytak a szavak. Egyszerűen elégték. Szétfoszlott bennem a női szépség*

képe, már nem sarkantyúzott semmiféle férfias vágy. Nem tudom, mi lett volna, ha túlélem a háborút... nem tudom...

– Végül is mi történt? – kérdi Árpád, noha ő is sejti a végkifejletet.

– Engem kiállítottak a bunker elé őrködni. Állítólag vigyázni kellett, mert az NKVD nem nézte jó szemmel, ha a katonák önfejűsködnek a foglyokkal. Én meg azt hittem, hogy a német ápolónőt az őrmesterünk hallgatja ki, csak azért, hogy borsot törjön a katonai elhárítók orra alá – mondja Vaszil Jeremenko.

A tapasztalt író nem állja meg szó nélkül.

– Ejnye Vászja, maga, a szovjet frontharcos akkor még mindig a kijevi szimfonikus zenekarnál játszott a Csajkovszkij E-moll szimfóniájában a finálét... a győzelmi induló harsona-szólamát?

Az ukránt meglepi Zádorfalvi közbeszólása. Nem sejti, hogy az öreg maga is képzett, bár nem hivatásos muzsikos.

– Jól gondolja, pan pizsátyel. Együgyű, naiv ember voltam. A fronton a pár hónap nem változtatott állattá, de még gyanakvóvá sem tett. Szóval mondom: őrt álltam a betonbunkernél. Hogy oda-benn mi történt, csak akkor láttam meg, amikor úgy negyedóra elteltével az őrmester kiküldte az egyik fiút, hogy váltson le. A német ápolónő lecsupaszított alsó testtel feküdt egy deszkalapon. A katonák körbeállták, röhögtek és szájról szájra adtak egy whisky-címkés üveget. Az őrmester rámszólt: 'Ne bámulj fiacskám, te következel!' A német nő, olyan harminc-negyven éves asszony lehetett, a sorsára várt. Nyugodtan feküdt, csak a szeméből sugárzott valami különös. Szomorú tekintet volt, nem gyűlölet, de nem is félelem. Megzavarodtam a nézésétől. Menekülni szerettem

volna. A színházból, ahol a bevonulás előtt muzsikáltam, egy Shakespeare idézet maradt meg bennem. Olyasmi, hogy maga is gyilkos, aki a gyilkosnak kegyelmez. A kezem a géppisztolyhoz rántottam, de talán az ikon tartott vissza, mintha anyám súgta volna: 'Kisfiam, ne lőj, semmi értelme.' A részeg őrmester rekedt hangon ordította, hogy nem kötelező, és a számhoz nyomta az üveget. Undorodtam, mégis jól húztam a szeszből. Soha sem ittam a háború előtt.

– Mi lett az ápolónővel? – kérdi Árpád.

– Ráordítottak, hogy öltözzön fel. Szíjjal hátul összekötötték a kezét, aztán kihajtották a bunkerből. Két katona vitte át az NKVD-sekhez. Ennyit tudok... ja, meg még annyit, hogy a foglyok közül aznap kivégeztek egy tisztet és két katonát, akikről a vallatásnál kiderült, hogy a Waffen SS emberei. A többi németet az ápolónővel együtt még egy napig őrizték, majd a lőszer utánpótlásért Lvovba induló teherautóval hadifogoly gyűjtőtáborba szállították őket. Utána... ki tudja... lehet, hogy az Urálon túl, lehet, hogy Szibériában ért véget az útjuk.

A kétezertizennégyes ősz makacsul cipeli a nyár összes jóságát. A langyos nappalok után enyhék az esték, az éjszakai órák sem hozzák a szeptember végéhez illő hideget. A három ember a beszélgetés hevében még azt a kevés hideget sem veszi észre, amit a szél hoz az északra fekvő havasi legelőről, a poloninák felől az alacsony hegyek közé. Az pedig indulatosan belekap a lángokba és árnyfigurákat fest, sötétvörös villanásokat vetít az arcokra. Talán mert későre jár, az éjszaka csendjébe a szomszédos erdő madarai

sem szólnak bele, holott jókora ragadozó szárnyasok hona a vidék. A lángoló gallyakról pattogó szikrák sercegését csak a tüzet körülülők hallják.

Holdtölte van. A majdnem nappali, ezüst fényben az írók tisztán látják az ukrán fiú kisimult, fakó arcát, amelyet még a lángok sem színeznék át. Várdai Árpád újra kihajtogatja a füzetet. A hold-sugárban akár olvashatná is, de most inkább ösztönszerű ujjmozdulatokkal lapozza a ceruzával sűrűn telerótt hat oldalt. Végül megállapodik az utolsó soroknál. Aztán üresek a lapok. Ezzel rátalál Vászja keserű vallomásának bizonyosságára. Visszahajtja az írka fedelét, hagyja, hogy a füzet hengerformába ránduljon, újra felvegye az alakját, ahogy a hetven éve halott katona zsebében, a kis fekete nylon zsákban megbújt.

– *Vászja! Megbeszelnénk magával valamit, de...* – kezdi Árpád, de a katona közbevág.

– *Tudom, mit akarnak mondani. A német kamerádtól tudom. Pár napra haza akarnak küldeni a Szovjetunióba.*

– *Nos, Vászja, a Szovjetunió már...*

Zádorfalvi sietve közbelép. Ingerülten félbeszakítja fiatalabb író társa meggondolatlan mondatát. Tart tőle, hogy Árpád idejekorán felvilágosítaná a már nem létező Szovjetunióról. Azután eszébe jut, hogy amúgy is aligha lesz valami ebből a hazautazásból. Az öregúr átveszi a szót, még mielőtt folytatódna a sztálini birodalom bukásának ismertetése.

– *Egy kis baj van a maga hazautazásával. Német barátjának tudtunk segíteni, hogy gondtalanul eljusson Berlinbe, de maga nem utazhat csak úgy egyszerűen Kijevbe.*

Tekintetét az ukrán Zádorfalviról Várdaira csúsztatja.

– *Megmagyarázom... – folytatja Zádorfalvi, mert még mindig tart tőle, hogy barátja újra belefog az utóbbi hetven esztendő históriájába. – Tudja, rengeteget változott a földkerekség, amióta magának odalenn van az otthona. Reméltük, hogy saját szemével győződik meg mindenről. Igen ám, de a maga utazása bonyolultabb, sőt lehetetlennek látszik.*

– *Várjunk csak, az iskolában a földrajz volt a kedvencem. Nézzék meg a térképen. Berlin majdnem olyan távolságra van innen, a Kárpátoktól, mint az én Kijev alatti ukrán falum. Egyik sincs több ezer kilométernél. Akkor meg miért mehetett haza Heinrich Müller, és én nem...? – kérdezi csalódottan az ukrán katona.*

– *Sok mindent kellene megmagyaráznunk. Elégedjen meg azzal, hogy Szlovákiában vagyunk, közel az ukrán határhoz, de ezen a határon csak érvényes iratokkal engedik át a hazájába. A maga német barátja végig nyitott határokon át utazhatott Berlinig – fejtegeti Zádorfalvi Dezső.*

– *Azt jelenti, hogy Hitler mégis csak győzött?*

– *Dehogyan győzött! Ennél bonyolultabb dolog...*

– *Na jól van, majd csak megértetek mindent. De látom, maguk még most sem értik, hogy engem, akit írói vágyaikkal a síri otthonomból keltettek fel, semmilyen határzár nem tart vissza. Az sem, ha aknazár van ott, az sem, ha lőnek rám. Én csak árnyalak vagyok, aki valamilyen ködben mozog. Rajtunk, akik egyszer már elpusztultunk, nem fog a golyó, bennünket akna sem tép szét.*

– *Nagyszerű, Vászja!* – nyugtázza a katona szavait Árpád, majd mentegetőzni kezd: – *Illetve bocsásson meg, dehogy nagyszerű. Ezek szerint van elképzelése, hogy jut haza?*

– *Ne törődjenek semmivel. Hazajutok. Elbúcsúzunk és indulok. Látom, van maguknál térkép. Belenézhetek?*

Várdai kiemeli a zakózsebéből kandikáló, harmonikává hajtogatott térképet és a farakásra teríti.

– *Nem katonai térkép, de megtalálja rajta a beszkidí települések közötti utakat. Nem sok ember él erre felé, mert ha nem tudná, Európa legritkábban lakott régiójában vagyunk.*

– *Köszönöm, író urak, egy hét múlva újra itt leszek. Do pobacsennya!*

– *Jó lesz tíz nap múlva is. Addigra Heinrich is visszajön. Viszlát Vászja!*

A fiú távolodó sovány alakja beleolvad a beszkidí dombhajlat szelíden kigyózó ösvényébe. A tájra finom fátylat terít a köd.

Árpád a homlokára csap.

– *Ki ez a zsitomí Natasa? Elfelejtettük megkérdezni...*

RUSZIN ODÜSSZEA

*Arra kérünk, Istenünk,
Éljen boldogan népünk!
Védd meg ruszin népedet,
Adj néki üdvösséget,
Oltalmat és jobb létet!
(Olekszander Duhnovics)*

17

– Miután magunkra maradtunk, legfőbb ideje, hogy megpróbáljuk megérteni a felébresztett katonáinkat, jobban mondván a feltámadásuk titkát. – Ezzel vezeti be Várdai Árpád a képzeletét napok óta feszegető kétséget. Kinél is puhatolózna, ha nem Zádorfalvi Dezsőnél, a nálánál tapasztaltabb embernél, a test és a lélek összefüggésének filozófiájában otthonos egyetemi tanárnál? A beszélgetést értékesnek reméli, noha a különbség a pokol és a menny távolságának mértékegységével számítható közte, a tántoríthatatlan ateista és az istenfélő író, professzor között. – Ha mégoly hihetetlen is, igazak ezek a mi találkozásaink a visszajáró halottakkal. De vajon jogosan zavartam meg a nyugalmaikat? Hogy gondold, Dezső bátyám, nem a mi ellentétes világszemléletünk szilárd bástyái közé feszítettem ki olyan huzalt, amin óvatosan egyensúlyozó kötéláncosként közelítünk egymáshoz?

Az idősebb író nem siet a válasszal. A Halálvölgyre korahajnaltól szitáló eső a panzióba szorította őket. Vigasz, hogy itt végre zamatos-magyaros kávé mellett pipázhat. Tiltják ugyan a dohányzást, mert a szlovákok az euróval együtt egyéb uniós regulákat is beemeltek a hazai szokásrendjükbe, de az udvarias pincérnő amnesztiát hirdetett az öregúr illatozó pipadohányára. Nem tudni, mi vette le a lábáról az asszonykát, talán Dezső bácsi tiszteletet parancsoló kora, s hozzá a sármos modor vagy az öreg választékos szlovák nyelven tartott egyperces kiselőadása az illatozó Peterson Gold Blend dohányról, melynek finom aromáját a nemes Virginia, a Burley, egy különleges dió, némi vanília és egy csipetnyi fahéj keveréke adja.

– *Tisztelt szembejövő kötélrancos barátom, ne hidd, hogy nekem közömbös a visszatért lelkek esete. Te nem hiszel a túlvilágban, én pedig a bálványimádást utasítom el. És tessék, te most kénytelen vagy szembenézni a sírvilággal, ahogy a két fiú nevezi hetven éve tartós otthonát, én pedig az istentől való spiritiszta elfordulás jelenségével állok szemben.*

– *A magam részéről történelmi szellemidézésnek mondanám – folytatja Árpád az elmélkedést. – Igen ám, de vajon értékelhetjük-e a háborúkat, a frontokon és a megbolygatott hátszágban történeteket bármely hit, vallás dogmáival?*

– *A dogmákkal semmiképp sem...* – szögezi le Zádorfalvi, majd megelőzve istentagadó barátja újabb kérdését, ő maga dobja be azt, amit a fronton haldokló magyar bajtársaitól nem egyszer hallott: – *Sejtem, komám, mi jár a fejedben. Legszívesebben meg-*

kérdeznéd, hol volt az igazi isten, amikor a háború istene Mars szándékai felülkerekedtek?

– Így is kérdezhetném, de én inkább a bűn és a bűnhődés felől közelíték. Mert ha isteni büntetést kellett elszenvednie Heinrich örvezetőnek, ennek a huszonöt éves, szerelmes berlini fodrászsegédnek, akkor jó lenne azt is tudni, vajon mit követett el a szerencsétlen. A tizenkilenc évesen halállal vezekelt ukrán zenészünk, Vászja múltjában is ezt kellene firtatnunk. – Árpád szavai dübörögnek. Vádbeszéddé formálódó mondataiból eltűnik a tapintat és a szelídség. – Arra sem kapok választ, hogy kinek az istene, Vászja pravoszláv „bohja” vagy Heinrich evangélikus „Gottja” szabta ki rájuk a halálbüntetést, amikor a fiúk egymásba döfték a hideg vasakat. Előtte alkalmat sem kaptak, hogy a bűnöket – ha voltak bűneik – isten és ember előtt őszintén és nyíltan beismerjék. Pedig mondjuk a Biblia-tiszteelő ortodox egyház is így tartaná helyesnek. Jól látom?

– Jogosan vádolsz, sőt az evangélikus német fiú végítéletére sem mondhatok mást, mint amit a papja mondana neki. A keresztre feszített Jézus Krisztus kínhalála miatt isten kegyelmes az emberekhez. Mivel mondhatnék én, az idealista ember ennél többet?

– Semmivel. Mert – ha helyes a Biblia olvasatom – ott sem kapok választ, hogy hány ember pusztult el Szodomában és Gomorában. Arról sincs hiteles adat, hogy angyalai által Egyiptomban hány újszülöttet ölt meg isten. És vajon a születése után elpusztuló csecsemőnek mi a bűne, amiért vezekelnie kell? Itt, a Halál völgy fölött, az emlékmű tábláján legalább egy meglehetősen pontos létszámjelentést olvasok azokról, akiket isten megbüntetett vagy hogy engedékenyebb legyek, akik felé nem nyújtott védő kart.

– Árpád! Mélyebb, alaposabb mérlegelést érdemelne ez, nem ilyen felszínes hitvitát. De hidd el, a fronton én, a hívő ember is sokszor megkérdeztem magamtól: Krisztus, hol vagy ilyenkor?

18

Harmadik napja esik. Dehogyan esik! Zuhog. A panzió ablakából látható, hogy a völgy itteni szélén, a farakásnál a tócsa egyre terebélyesedik. A vendégfogadó teraszán a rosszul lejtő kőlapokon is áll a víz. Az írók szobájába behallatszik az üvegtető balkon verdeső súlyos cseppek tompa kopogása és az ereszcsonnában csobogó víz álmosító bádoghangja.

– *Eltart egy darabig, mire esténként megint tüzet rakhatunk* – szólal meg Árpád és a mézsárga pergamenbúra alól lelógó zsinórral felkattintja az állólámpát. A borús idő és a rövidülő nappalok egyébre nem is alkalmasak: jegyzetelni az utóbbi napokban történeteket. Társa, Zádorfali Dezső szereti a kávé, de a hat órát későnek tartja. Filteres áfonyateát kortyol és kedvenc csemegéjét, a Szlovákia-szerte kapható Studentská csokoládét tördeli, szopogatja. Nem ír, s hogy ellensúlyozza a minduntalan feltörő háborús emlékeket, Mikszáthot olvas. A „Székelyek között” könyvtári kötetében a napok múlásával mind mélyebbről kandikál ki a könyvjelző.

– *Nézd csak, barátom, ez a Mikszáth-mondat mennyire rád is érvényes: „Jó nekünk magyaroknak, akiknek két hazánk is van. S ha egy elkesejtene is, még mindig ott van a másik.”*

Árpád nem tud mit mondani erre, mert mobiltelefonja a Sweet Home Chicago dallamával hívást jelez.

– *Tessék... Várdai...* – szól bele a Nokiába, majd miután német szót hall, a telefont a teáját kevergető Dezső felé nyújtja.

– *Bitte...* – veszi át a hívót az öregúr, majd hosszasan figyel, hallgat. Egyszer-egyszer Árpádra néz és jóindulatú ábrázatán hol enyhe fintor, hol bágyadt mosoly suhan át. – *In Ordnung, Heinrich, du kannst sicher sein, dass wir warten bis du kommst.*

A fiatalabb író halványabb németiségével is felfogja, hogy Dezső Heinrichet biztosította, legyen nyugodt, meg fogják várni. Visszakapja a telefont, s miután Zádorfalvi belekortyol a lila gyümölcs-teába, megtudja, miről is van szó.

– *Heinrich hívott minket az erdélyi kamionsofőr telefonján. Kis híján elnevettem magam, ahogy előadta, milyen szerencséje van ezzel a sofőrrel, mert az nem csak sofőr, hanem távírársz is. Kiderült, hogy a műszerfalon nyugvó mobilt és a GPS-t gondolja híradó eszköznek.*

Árpád felnevet.

– *Mit történt vele?*

– *A kamion műszaki hibája és a sokáig tartó javítás miatt még csak most értek Berlin alá. Kérdezte, nem haragszunk-e, ha néhány nappal később érkezik vissza a Halálvölgybe. Megnyugtattam...*

– *Igazi német. Mintakatoná. Fegyelmetesen jelent...* – nyugtázza Árpád. – *Híradós-kamionos... A hetven éve alvó ember rácsodálkozása az új világra! Hány meglepetés vár még rá?!*

Zádorfalvi a heverőn félretolja Mikszáthot. Érzi, hogy barátja vissza akarja csábítani a harcmezőre.

– *Ha belegondolok, hogy hetven év múltán mivé lettünk, el sem képzelem, mire ébredtem volna magam is, ha halottébresztő sugallatod, ez az írói spiritizmus engem is kiteremtett volna egy tömegsírból.*

– *Tréfának is rossz, Dezső bátyám!*

– *Annak rossz, de hányszor csak hajszálon múlt... Ha pedig ezeket a hajszálakat összefonám, hajókötél lenne belőlük.*

Mintha pár percre csendesült volna az eresz zubogása, de aztán újra megfacsarodnak a Kárpátok magasabb hegyei felől érkezett és a völgy fölött gomolygó haragos felhők.

Zádorfalvi Dezső karpaszományos magyar veterán hiába igyekszik, képtelen lefojtani az újra nagy nyomással felszínre törő emlékeket.

– *Csendes őszi estéken ha épp nem esett az eső, kiültem az ukrán erdőszélre és elővettem a furulyámat. Magyar dallamokat röpítettem haza a széllel. Néha a tábortűzet raktunk a körletünkben. A műsort a karposok vagyis a karpaszományosok állították össze. A katonanótákat szívük mélyéről zengették a bakák. Én meg régi magyar dalokat furulyáztam. Mások vicceket meséltek. Ügyeskező katonák remek kis emléktárgyakat készítettek az aknákból, amelyeket előbb megszabadítottak a „méregfoguktól”. Ágyúlövedék rézhüvelyéből virágváza készült. A fiúk a lángokba meredtek, ilyenkor mindenki hazagondolt ... – Az író is elmereng, mintha ma is ott, a távoli erdőszélen a tűznél ülne. – Egy ukrán faluban, ahova beszállásoltunk, a kvartélyunk mögötti parasztház felől ottani gyönyörűséges dallamokat hallottam. A népzene misztériuma kerített varázssos hatal-*

mába. Beleborzongtam a többszólamú énekszóba, ami ugyanúgy szívből áradt, mint a mi egyszólamú, fenséges magyar népdalunk.

– Ha jól gondolom, a muzsika szelídített a háború dühöngésén.

– Nem mindig. Néha a dalt is az ember ellen fordították. Hogy jól értsd, Árpád... Akinek nem adatott meg a mennyei élvezet, hogy a frontszolgálat előtt a kaszárnnyában másféle kórus tagjaként is gyakorolhasson, aki nem evett a hat órás menetelés után díszebédet a rohamsisakjából, mert a kiképző altiszt szerint ott, a sor végén nem ment jól a nóta, annak elképzelése sem lehet erről a kivételes zenekultúráról. Az sem volt a műélvezet csúcsa, ahogyan Karácsony este a hósapkás fák ágairól csüngő jégcsapok alatt az őrmester urak gyönyörűségére a betlehemi dalt énekeltük. Ha tetszett a didergő baka áhítata, akkor mehetett kimenőre. De nem mindenki részesült a kaszárnnyai zenekultúrából. Ők a kiképzés és a harc szünetében velünk daloltak a tábortűznél. Nekik a fronton kellett elsajátítaniuk az alapvető harcmozdulatokat, a gyilkolás szakismeretét.

– Tudom, a háborúk a válogatott bűnökben, megalázásokban és kevésbé a legendás hőstettekben bővelkednek, mégis úgy gondolom, hogy a te karpaszományos géhás írnoki beosztásodban nem kellett osztoznod a lealacsonyító bakasorsban – mondja Árpád.

– Látszólag így van, de a frontok természete senkit sem kímél. Hidd el, öregem, a mások megalázása, amiben így vagy úgy részem volt, akkora terhet rakott rám, hogy azon még az esti furulyaszó sem könnyített.

– Megalázás?! Csak nem te is megaláztál másokat?

– Inkább így mondanám: megesett, hogy velem is megaláztattak nálam szerencsétlenebbeket. Az ilovkai reptéri támaszpontunkon berendeztük a hadtáp raktárt, és kezdek a ruhaosztást, a hozzánk vezényelt újoncok felszerelését. A raktár előtt szedett-vedett csapat sorakozott fel az első ilyen munkámhoz, a gatyaosztogató debütálásához. Velük jött egy főtörzs úr, akiről kiderült, hogy lopás miatt vezényelték frontszolgálatra. Épphogy osztani kezdtem a ruhákat, a jutasi rámförmedt: „Mi a lófaszt képzél maga? A munkásszázadnak nem jár csizma!” Látva értetlen képemet, a raktárban tartózkodó géhás őrnagy a jutasi altiszt rekedt ordítóása után finomabbra hangolt és szakszerű kiegészítő magyarázatot rittyentett számomra. Miután úgy kezdte, hogy „Jól jegyezze meg, tizedes...”, az utóképzéssel felérő kiselőadást jól megjegyeztem. Azt javasolta... pontosabban azt parancsolta, hogy egyszer s mindenkorra vegyem tudomásul, a munkásszázadnak nem osztunk csizmát. „Mert mi a fenének járna csizma egy rohadt munkásszázadnak? Kikből is áll ez a banda, nézzük csak! Vannak benne melósok, bűdös parasztok meg léhűtő karpaszományosok. A radai rosseb se fog értük könnyet ejteni, ha beleharapnak a galíciai föld rögébe vagy az orosz hóba. Vegye tudomásul, ez a nemzet szemete! Otthon szóba se állnak velük a lakkcsizmás, attilás tiszt urak. Örüljenek, ha itt adunk rájuk téli öltözetet.” Nagyjából ez volt pótképzésem lényege. Láthatod, kedves Árpád öcsém, jól megjegyeztem az őrnagy úr szentenciáit.

– Nem tudtál segíteni rajtuk?

– Nagy ritkán valamilyen csellel... De a helyzetüket igazán könnyítő lépést soha sem tehettem értük. A legtöbb muszos zsidó

volt, sőt még politikailag megbízhatatlan is akadt köztük. 'Egykútya az mind' – mondogatta az őrnagyom, hogy véletlenül se jusson eszembe megsajnálni őket vagy ahogy ő nevezte a munkaszolgálatosokat, 'a tetves bandát'. A mi ilovkai hadművelleti körzetünkre 250 ilyen ember jutott. Ővék volt a reptérépítésnél az összes koszos, nehéz munka. Azelőtt egyikük-másikuk, mint érettségizett ember, megkapta a karpaszományt, de, ahogy bejött a harmadik zsidótörvény, ez sem járt nekik. Civil ruhájukban érkeztek, tőlünk is csak rozetta nélküli katonasapkát kaptak. Igen... el ne felejtsem... Egy alkalommal a lerészegedett hadtáp raktáros őrmester háta mögül elcsentem öt pár kapcát és az egyik muszos kezébe nyomtam. Megtehettem, mert a disznósörte-bajszú, iszákos altiszt, aki ha egyszer-egyszer sikerült józannak maradnia, ügybuzgó ember volt. Ezen a napon épp nem továbbította a létszámfogyatkozást, vagyis az öt halottunkról a napi jelentést. A nyilvántartásban így öt kapca maradt, a konyhán meg öt ebéd. A tiszt urak pucérjai aznap a halottak ebédjét is bevágták.

– Ha rajtakaptak volna?

– Nem tudom... talán letépték volna a karpaszományomat és a két csontcsillagot a parolimról... esetleg bevágtak volna a muszosok közé... vagy ki tudja... De nem buktam le. Más valami történt. Az én kapcás emberemre, akit egyébként Gábornak hívtak és festészetet tanult, az eset utáni napon találtam rá. A rajsátruk mögött fetrengve görcsösen zokogott. A társai próbáltak szanitécet hívni hozzá, mert a dühroham egyre erősödött, sírógörcsökben vergődött az átázott talajon. A szakaszparancsnokuk, a keseszőke zászlós úr más gyógymódot ajánlott: 'Adjanak neki egy nagy bűdös

pofont, attól észhez tér'. Sikerült odasomfordálnom a sátrukhoz. Ahogy meglátott, csillapodott a rohamokban fel-feltörő sírás.

– Végül is mi lett vele? – kérdi Árpád.

– Az egyik társa félrehívott és elmondta. A szakaszukat az alig kilométerre fekvő ukrán faluba vitték munkára. A faluszéli házat egy-két nappal korábban tank- vagy ágyútalálat érte, de annyira épen maradt, hogy felderítőink az utász század anyagraktárának szemelték ki. A romeltakarítást a muszisosok kapták parancsba. Ahogy a törmelékek elhordásával végeztek, a ház mögötti hátsó udvarban a szanaszét szóródott tárgyak, edények, játékok, ruha-nemű között egy irtózatosan megcsonkított fiatal nő és két pici gyermek tetemére találtak.

– Ép lelkű ember ilyen látványt nem tudja elviselni – tűnődik Árpád. – Később megnyugodott?

– Nem. Végül altató injekciót kapott a felcsertől. Másnap reggel már nem leltem meg a szakaszánál. A társai elmondták, hogy Gábort felrakták egy muníció utánpótlásért indított német teherautóra, de hogy hová vitték, senki sem tudta. Reggelinél a szanitéc is csak annyit mormogott a maláta-kávéba lógó harcsabajusza alatt, hogy a hátsószobába küldték, ne rontsa itt a morált...

– Vajon túlélte a háborút?

– Látod, Árpád, én is erre voltam kíváncsi. A háború után sokáig kutattam utána a festők, szobrászok között, mert ahogy említettem, Gábor ilyen iskolát végzett vagy akkor talán még nem is végzett. Sajnos, a vezetéknévét nem jegyeztem meg, pedig ott volt a hadtápos nyilvántartásban. Nem tudom, hol, talán Ungváron vagy Nagyváradon tanulta a festészetet... Hiányos ismereteimmel úgy

jártam, mintha ezen az óriási réten egy tegnap látott réti pipitért akarnék ma megtalálni. Végül találtam egy idős óbudai festőt, akinek rémlett, mintha a két világháború között találkozott volna egy tehetséges zsidó fiúval, akit talán, de ez nem biztos, Gábornak hívtak. Szerinte odaveszett, mert különben tudna róla.

– Valószínű. És ahogy mondod, Dezső bátyám, kit érdekelt egy tetves munkaszolgálatos sorsa...

– Ugyan már! Érdékelt is ott bárkit is bárkinek a sorsa? Mindenki a maga tyúkszaros életét féltette, önmagáért rettegett a bolondul röpködő golyók, vasdarabok között. Fabatkát sem ért a másik ember élete. A zsidóé annyit sem. A géhás őrnagyunk a névnapján rendezett tiszti murin, ahol segítettem a szakácsnak a felszolgálásban, jópofa adomaként azzal traktálta a tisztársait, hogy Kurszk alatt egy munkásszázad a német csapat előtt aknát szedett. A muszosok között volt egy zsidó sebész orvos. 'Az aknamezőről egyenesen a kóser-mennyországba röpült...' – így adta elő vitézi életének dicső epizódját az őrnagy úr.

– Jól megértettem annakidején, amit a kijevei írókonferencián mondtál. A háborús regények lapjain a bajtársiasságról szóló, elragadó epizódok átszínezik a front fekete-fehér valóságát...

– Hagyjuk ezt! A hadiözvegyeknek és árváknak vigaszul szánt művek azok vagy épp a túlélő tiszt urak hitvesei szemében a férjük dicső tetteit igazoló könyvek. A könnyfakasztó frontirodalom a hősi legendákon nevelt gyermekek iskolai olvasmánya. A valóságot a patkányoktól, tetvektől hemzsegő, légyrajok-lepte hullákkal feltöltött futóárkok világában találjuk. Ritkaságszámba ment ott az önzetlen bajtársiasság – mondja a felszakadó emlék erejétől indulatos idős

író. – *Fikarcnyit sem szépítem Hitler katonáit, de tény, hogy a Wermachtnál már a kiképzésen, a katona nevelésében sokat adtak a bajtársi összetartásra. Ebben rejtett a németek erejének egyik titka.*

19.

Lustán vánszorognak a napok. Egyhangúak is lennének, ha az írók nem lelnének ezernyi megbeszélvivalót: Zádorfalvi az emlékek tengerén felmerült háborús átélésekből, Várdai a históriás tanulmányokból és a békeévek élményeiből buzogtatja az egymást erősítő tények forrását.

A déli szél eltakarította a felhőket a Duklai hágó fölül. Nagyritkán egy-egy megkéssett felhő hajózik át az égen. Kárpátalján gyorsan változik az időjárás. A háromnapos áztató eső után kiránduló vigaszként visszaköltözött a völgybe a színpompás vénasszonyok nyara, itteni szóhasználattal a zlatý jeseň, az aranyősz. Homlok-egyenest ellentéte a hegyek közé ékelődött egykori véres színpadnak. A völgyben is, az erdő alján is elállt a szél. A presszó asztal mellett tekintetével Árpád szórakozottan követi az öregúr görbeszárú pipájából göndörgő lenge füstöt.

– *Igyunk egy pohár Šariš-t!* – javasolja a fiatalabb író. Az itteni sör iránti hódolata a hatvanas évekből való, s most, hogy gondolatait sikerül a békésebb közelmúltba terelnie, úgy véli, ez kelet-szlovákiai világos ma, 2014-ben is szelídíthet a vad háborús idézeteken.

Árpád visszatekint a régi autós útjaira, melyeknek már-már kötelező programja volt beugrani a Vyšný Komárnik és Hunkovce

közötti lankás főútra fűzött falvak egyik vagy másik „Potravini” boltjába. Távolról észrevetette magát a lengyelül is csábító „Monopol” felirat és az utalás a fizetés módjára: pénztárcánkból lengyel zlotyt is elővehettünk, ha kiváló cseh vagy szlovák sört vagy ezernyi másfajta alkoholt óhajtottunk a csomagtartóba dugni. Persze az „ezernyi” nem a beszerezhető mennyiséget jelentette, mert annakidején számolni kellett a vámosok átható, szúrós nézésével, ügyesen matató kezével. Így volt ez még nem is túl régen, amikor országaink európai voltát csak a földrajz tankönyvek bizonygatták. A határmenti szlovák élelmiszer üzlet a „hangyák” paradicsoma volt. A hangyának, lengyelül „mrówkának” becézett csempészek hosszú sorokban érkeztek a beszkidí határon túlról. Útlevelekkel, vagy a határsáv lakói személyi okmányaikkal egyszer egy nap átléphettek a lengyel-csehszlovák határt. A vámosokkal fenntartott kapcsolatuk szintje, minősége szabta meg, hogy az engedélyezett kvóta felett hány butéliát cipelhettek haza a jókora fehér-kék-piros csíkos vászonszatyorban.

Az országhatáron át futó főút mindkét oldalán a csehszlovák boltocskák ázsiója mára rég elpárolgott. Schengen óta andalogva átsétálható a határ, sehol egy sorompó, sehol egy csomagtartót nyitató zöldruhás ember. Csak a kamionsávban torlódik fel néhány, még nem uniós autóbehemót. A lengyel oldalon, fenn a dombon ott a töltőállomás, mellette a roppant fontos pénzváltó, a kantor. Azért fontos, mert Szlovákiában – a bolti alkohol forrásokat kivéve – euró nélkül a hírhedten kemény közlekedési rendőrnél még a „pokuti” azaz a büntetés sem róható le. Árpád útiemlékeiből visszaköszön

egy errefelé történt eset, amit most az épp elébük teremtett sörök mellé Zádorfalvi Dezsővel megoszt.

– *Képzeld, Dezső bátyám... Lehet annak húsz éve vagy több is, amikor átutazóban rábeszéltem a barátaimat, ugorjunk be az Alpinába. Tudod, ott lejjebb, a Domaša víztározónál, abba a fogadóba, ahol korábban a cseh katonaorvosnő társaságában juhtúrós galuskát ettünk. Épp nem volt a zsebünkben csehszlovák korona, amikor barátaimmal újra errefelé autóztam. Étvágyunk csillapítására csak a lengyel Pewex-ben megtakarított pár dollár adott reményt. Mint mindig, a bryndzové halušky most is pazar volt, és vonzó a kis szlovák pincérlány, de akkori csehszlovák valóság közepette a számla rendezésének pillanatában zavar támadt. Az 1 koronásokat 1 dollárosokkal helyettesítettük, így raktam ki az asztalra a galuskákért és a sörért járó pénzt. A helyre kis leányka arcocskája lángra gyúlt, zavart tekintetét félénken körbejártatta a termen és a bájos teremtéshez nem illő barátságtalan hangon közölte ‘Len koruna!’ vagyis hogy csak cseh koronát fogadhat el. Hiába erőltettem az imperialista pénzt, hiába csúszttam köténykéje kenguruzsebébe, undorral visszadobta az asztalra. Kérdésemre, hogy most mi legyen, mosolygott: „nemusíte platit”.*

A történet Zádorfalvi arcára mosolyt csal.

– *Ma meg euró nélkül kopna fel az állad ezen a tájon.*

– *Ahogy kitört a bevásárlás szabadsága, a „hangyák” alkoholcsempész rajzása is abbamaradt. A galíciai lengyel lakodalmakra, keresztelőkre és első áldozásokra ma roskadásig rakott kocsi-derékkel is vihetik a szlovákiai itókát.*

20.

Korán fekvő, korán kelő ember volt Zádorfalvi Dezső. Regényeit, novelláit az üde hajnalok hangulatában írta a nagyméretű kockás füzetekbe. Már jó húsz esztendeje, hogy nem a vekker úzi ki az ágyából, nem kell korai egyetemi előadására villamosoznia. Az első nyugdíjas években még belesüllyedt a kései olvasás bódulába, másnap addig alhatott, amíg jól esett vagy amíg felesége a frissen lefőtt kávéval felkelésre nem biztatta. Természetébe mégsem ivódott be ez a rend. Életritmusát, talán a frontnapirend utóhatásaként képes volt a körülményekhez igazítani. Ahogy teltek az évek, s a korát egyre magasabb számokkal mérték, úgy tért át az alkotó munkájának kedvező napirendre. Az esti szertartásnak itt, a szlovák panzióban is hódolt: fél kilenckor „elhangzott” az utolsó pipaszó, a kedvenc csokoládés nápolyihoz lekortyolgatta a hibiszkusz-csipkebogyó teát. Korát cáfoló mozdulatokkal belebújt a kék-fehér selyempizsamába. Árpád épp csak „nyugodalmast” kívánhatott neki, mert a mondat végére szánt „jó éjszakát”, már félálomban súrolta a fülét. Árpád éjfélig olvasgatott, jegyzetelt, mert az ő bagolytermészete így rendelkezett.

Közös kirándulásuk napjaiban rendszerint így alakultak az esték, ám ma a pipázás, teázás még éber perceiben sikerült az öregúrnak szegezni a kérdést, amibe előző este Zádorfalvi Dezső beleszenderedett.

– *Mondd, bátyám, a fronton hogy tudtad kialudni magad?*

– *Ajjaj, nagyon is... A katona a háborúban bármilyen helyzetben el tud aludni. Padló, deszkapad, nagyobb asztallap...*

Elég egy kevés szalma a kényelemhez. Ilyenkor mély álomba zuhan az ember. Mély álomba, de mégis felszínes álom az. Az örök éberség, a riadt óvatosság óráiban még a tetvek sem zavarják. Ha mondjuk napokig nem sikerült aludni, és hosszú gyalogmenethez volt szerencsénk, akkor hármásával segítettünk egymáson. Ez amolyan kölcsönös bajtársiasságnak is mondható. Hármas sorban masíroztunk. A két szélső maga közé karolta a harmadikat, átvette a fegyverét, az pedig menet közben alhatott egy fél órát, majd jött a helycsere. Megtanultuk, hogyan lehet a lábat ütemesen rakni és közben jóízűen aludni.

Az illedelmes, halk kopogásra egyszerre kapják fel a fejüket. Az ajtót kulcsra zárni készülő Dezső irhapapucsában közelebb surran és résnyire nyitja az ajtót. Női hang szólal meg. Nem nehéz felismerni az éjszakai ügyeletre érkezett recepciós kisasszony hangját.

– *Tessenek gyorsan bekapcsolni a 37-es csatornát. Azt hiszem, ismerőst látnak a TV44-en. Nemrég megy...*

– *Ismerőst? Ne tréfáljon, kedves... –* álmélkodik az öregúr. Közben Árpád nyomogatja a távirányítót.

– *Az a színjátészó srác van a tévében, aki a múltkor magukat várta a szakadt katonaruhában. Mindjárt meglátják...*

A készüléken néhány gombnyomás után beugrik a világháborús dokumentum műsorokat sugárzó angol nyelvű TV44.

– *Hoppá, ez Kijev!* – kiált fel Zádorfalvi, s ahogy a Majdan előterében meglátja a kamerába néző Vászját, arcáról elillan a korai alvás vágya. Arról is megfeledkezik, hogy köszönetet mondjon az

ajtót maga után behúzó portáslánynak. A kétséget, ha egyáltalán lenne kétségük, eloszlatja a képernyő alján megjelenő inzert, rajta a név: VasziliJ Jeremenko.

Árpád nem kisebb megrökönyödéssel bámul a tévére.

– *Ez nem lehet igaz! Hogy kerül oda a mi katonánk?*

– *Megtudjuk, ha a jövő héten visszajön. De figyeljünk csak, hátha kiderül...*

Az öregúr a szájára, bajuszára szorítja a mutatóujját, jelezve, hogy inkább a tévéből jövő képre-szóra figyeljenek. Nem is kell Árpádot biztatni, ő is lefojtott lélegzettel lesi a riport minden szavát. A képernyő sarkában nem találja a LIVE szót. Világos, nem élő közvetítést látnak, az interjú felvételről megy.

A mutatós, szőke, hosszú hajú riporternő kérdez: *„Maradt valamilyen tárgyi emléke, fénykép, levél vagy bármi más a nagyapja után?”*

Az írók összenéznek, majd kissé zavartan figyelik tovább a műsort.

A katonaruhás válaszol: *„Csak ez a kis ikon.”* Vászja felmutatja a nyakából lelógó, fából faragott tárgyat, az anyjától örökölt egyetlen emléket. A kamera ráközelít. *„Van még egy füzet a nagyapám el nem küldött harctéri leveleivel, amiket egy Zarina nevű tadzsik hegedűs lánynak irogatott. A füzet nincs nálam, nem tudom megmutatni.”*

Riportalanyát a szőke nő most a még régebbi időkbe tereli vissza. A múlt század harmincas éveiről, Ukrajna tragédiájáról, a nagy éhínségről faggatja: *„Hallott az 1932-es holodomorról?”*

Vászja gyorsan akar felelni, ki is mondja az első szavakat – „*Hogyne hallottam volna, sőt...*” –, de elharapja a mondatot. Az írók újra hallják, hogy a katona személyiséget változtat. Úgy beszél önmagáról, mintha a saját nagyapja életéről vallana: „*Nagyapámtól tudom, hogy a dédapám és a dédanyám is az ukrainai éhínség idején pusztult el.*”

A riportalany monológját hosszú percekig nem szakítják meg újabb kérdéssel. Hagyják, hogy meséljen, s ezzel mintegy kísé-rőszöveget mondjon az éhínség inzertként bevágott dokumentum fotói alá, a 6-10 millió áldozat adatához. Ez a pár perc lehetővé teszi, hogy Zádorfalvi és Várdai szót váltson egymással. Annál is inkább, hogy ők már ismerik Vászja történetét a holodomorról. Álmélkodását, hitetlenkedését Árpád fejcsóválással fejezi ki.

– *Ez vagy nem a mi Vászjánk vagy ha mégis ő, akkor összeviszza hazudozik. De miért?*

– *Gondolkozz, öregem! Bizony nem más az ott a tévében, mint a Vörös Hadsereg ukrán katonája, Vaszilij Jeremenko. Mire a külföldi tévések a kijevi Majdanon kamera elé cipelték, ő már sok mindennel tisztában lehetett. Megismerte a 2014-as valóságot. Ha a tévéseknek elmondta volna, ki is ő és hogyan kerül oda Kijevbe a szlovákiai Halál völgyből, bolondnak nézik.*

– *Ez igaz. Tehát úgy beszél a saját háborújáról, mintha az apja történetét mesélné.*

– *Kopottas egyenruhája pedig nem is olyan feltűnő manapság, habár...*

– *Na ez az! A szovjet hadsereg egyenruhája aligha kelt bizalmat...*

– *Ukránul beszél... talán a régi ismerőseire is rátalál... A külföldi forgatócsoportnak pedig fel sem tűnik, miféle öltözékben feszít a kamerájuk előtt.*

– *Lesz miről faggatnunk, ha megint itt lesz fiú.*

A kamera újra Vászját mutatja.

„*Kitől tudta meg, hogy a nagyapja a Dukla-eperjesi harcok során, a Halál völgyben esett el?*” – kapja Vászja az újabb riporter kérdést. Zavara most jól látható, hihetően kell válaszolnia: „*Egy túlélő katonacimborájától. Ő hozta a hírt, hogy kézitusában egymást ölték meg egy német katonával. Együtt nyugszanak a szlovákiai tömegsírban.*”

A szőke műsorvezető mitológiai kommentárt fűz a hallottakhoz: – „*A végzet istennője, a párkák egyszerre két fonalat vágtak el. Morta istennő felülbíráta az istenek döntését.*” – majd lekonferálja a kijeji dokumentumfilmet.

Árpád kikapcsolja a tévét, aztán leoltják az éjjeli lámpákat. Sokáig hallgatják egymás halk neszezését. Forgolódnak az ágyban: az élmény emésztésének hangja ez.

A koránkelő Zádorfalvi türelmetlenül várja a reggelt. Későn aludt el, a tévé-riport úgy hatott rá, mint az estére halasztott erős kávé. Üdén, fiatalos hévvel felpattan, magára kapja a fürdőköpenyt. Papucsban lecsoszog a földszintre, fél, hogy le ne kesse az éjszakai portás leány, Jarmilka leváltását. A recepciós pult mögött az órán hat lesz négy perc múlva. Épp idejében ér ide. A szlovák leányka épp befejezi az éjszakai bejelentő lapok átadását a nappali recepciósnak, akit ma lát először. Új alkalmazott lehet.

– *Dobrý deň pán Dezső* – köszönti az öreget a hegyi levegőtől cserzett pirosposzgás arc mosolya, ami hitelesen tanúsítja, hogy a portáslány nem csak szakmai kötelességből kíván neki jó napot.

Zádorfalvi Dezső voltaképpen már este szerette volna elmondani, amiért most sietősen lecsoszogott a hallba.

– *Köszönjük szépen kisasszony, hogy szólt a tévéműsorról.*

– *Gondoltam, érdekli magukat, mert ismerik a fiút. Akkor is én voltam a portán, amikor itt kereste magukat. Különben az este magam is néztem a műsort... De tessék már mondani, ki ez az ukrán fiatalember? Mégsem színjátészó, és mintha nem is környékbeli lenne... Jaj, ez olyan izgalmas!*

– *Nézze kedves, most ügyis siet haza, biztosan fáradt az éjszakai szolgálat után. Egyszer majd mindent elmesélünk.*

– *Csakugyan?*

– *Legyen türelmes. A barátom fogja elmesélni...*

– *Pan Arpad?*

– *Ő. Regényben írja meg az ukrán és egy német katona történetét. Meg kell várnia, amíg a regény elkészül. Ma még sok mindent el se hinne...*

Az írókat sétára csábítja a völgy. A három borongós, esős nap után szükségét érzik, hogy oldják a szobafogság kényszerét. Várdai Árpád már akkor kószálni indult volna, amikor a szobájukból nyíló balkon tetőüvegén még hol erősödő, hol halkuló ritmust vert a szeszélyes őszi szél paskolta eső. A halk fázisban mintha dzsessz-dobos seprűje surrantott volna végig a feszes bőrön. Az éj szele elsodorta a felhőket. Tiszta ég terül a völgyre. A nemrég kelt Nap

első sugarai a panzió szobájába is behatolnak. Árpádnak mehetnékje támad. Fejébe vette, hogy az írói élménygyűjtéshez nem nélkülözheti az akkori őszi táj, a Duklai hágó hetven év előtti hangulatának megidézését. Zádorfalvi Dezső hiába érvel, hogy azon a háborús őszen merőben más volt itt az időjárás. Ez a mostani, 2014-es szeptembervég sok év melegrekordját ígéri. Nem számít! Ő bizony szót vált a bükkal, a tölgygel és a fenyőkkel. Kifaggatja az évszázadot megélő halálmadarat, a kuvikot, beszélni akar a Kárpátok magasabb régióiból ritkán ideszálló, kevély saskeselyűvel. Lelkét írói ábrándozás keríti hatalmába. Képzeltésként az idősebb társ rázza fel. Ébresztgető szavai nyomatékául kialudt pipája szürkésfekete üszkét a panzió lépcsője mellé állított, karcsú vaslábakon terpeszkedő, nagy, kerek hamutálnak verdesi.

– Na, jól van, járjunk egyet. Csak azt ne hidd, egykomám, hogy tetten éred a zúgó, dübörgő front hangulatát.

– Még csak az kellene! Nem akarok mást, csak beleérezni a beszkidí táj apró mozzanataiba. Megpróbálom idetévedt idegenként szemügyre venni a rétet, a dombot, az ösvényeket, a patakot. Látni a meredek dombok völgybe ereszkedő hátát. Úgy, mint ha én lennék a Wermacht Berlinből idekergetett tizedese. Vászja szemével is körbenézek...

– Értelek, Árpád. Felejtsd is el az előbbi aggályaimat. Tudom, át kell érezned a hely szellemét, képzelt kortanúként akarod megidézni a természetet. Az enyémnél húsz évvel későbbi születési dátumod miatt nem égett bele a memóriádba az ütközetek látványa, a melletted felbukó bajtárs utolsó kiáltása. Mondd, öregem, hallottad este a távoli harangszót? – mutat ki a balkonon Zádorfalvi. – A nagy-

harang után talán két percre a lélekharang is megcsendült. Most csak két percre, mert annyi elég, ha a kis hegyi falu halottjáért szól. De akkoriban, állandóan húzni kellett volna...

*– Ha már szóba jött, megosztom veled az kétségemet, ami nem hagy nyugtot, miután belefogtam ebbe a regénybe. Szabad-e arról a '44-es őszről regényt szövögetni, amit én magam nem éltem át? Jogom volt-e a csontok és a csend birodalmából, a síri nyugalomból felkelteni a két katonát, egymás halálos ellenségeit? Nem tettünk-e rosszat velük, amikor hazaindítottuk Heinrichet és Vászját? Önző céloommal nem keltettem bennük illúziókat? Nem lenne embe-
ribb, ha meghagynánk őket a háborítatlan sírvilágban?*

– Felesleges kérdések ezek, kedves komám. Ne is folytasd. Gondolj csak vissza a kijevei írókonferenciára. Jól leszapultam ott a háborús romantika fabrikálóit. Korholtam a hadvezetés bombabiztos fedezéke mögül a bűzös, csatakos futóárkok világára röpke riporter pillantást vető haditudósítókat, akik a békeévekben dácsájuk árnyas szobájában formálgatták regényük hőseit. Csak nem gondolod, Árpád, hogy az ő átélésük mélyebb, értékesebb, hitelesebb, mint a te képzelőerőd?

– Na jó, de...

– De jusson eszedbe... Kít is említsek? Mondjuk Gárdonyit. Ő sem élt a törökvilágban, mégis remekművet írt Eger asszonyairól.

Árpád szólna valamit, de a recepció pult mögül kíváncsi, fürkésző szemeket meresztve egyenesen feléjük tart egy fiatalember.

– Bocsánat, nem zavarok?

– Nem, nem, dehogy zavar. Parancsoljon – felel Zádorfalvi Dezső.

– *Nem illett, mégis belehallgattam, amit a kolléganőmnek tetszettek mondani.* – Az ifjú portás szabadkozó vallomása igazolja a gyanút: az új recepciós fiú első lépéseit teszi a szállodás szakma küszöbén. Mert, hogy kihallgatta őket, az még hagyján, hisz a füle hallatára köszöntek el az éjszakai portástól, de hogy a hallgatózást még be is vallja... A pelyhesállú fiatalembert mégis rokonszenvesnek találják.

– *Semmi baj, kérem. Elég hangosan beszéltünk. Különben semmi titokzatosat nem mondtunk Jarmilka kisasszonynak.*

– *Radomir vagyok. Csak azért bátorkodom megszólítani magukat, mert hallom, hogy könyvet írnak...*

– *Igen, a barátom, Árpád történelmi regényhez gyűjti az élményeket.*

– *Szuper! Szuper!* – lelkesedik a portás-tanonc. Tüstént kiderül, honnan a lelkesedés. – *Hobbim az újkori történelem, bár földrajz szakos vagyok a Prešovská univerzita-n. Csak ilyenkor, hét végén vállalom munkát. De nem is ezt akarom mondani.*

– *Ki vele Radomir kolléga!* – veszi át a biztatást Árpád, s ezzel a kitüntető megszólítással magukhoz, az író-történészek közé emelik a diák-történészt.

– *Itt lakom a szomszéd faluban. Van ott egy nagyon öreg szomszédunk, egy kilencven éves ruszin bácsika.*

Zádorfalvi visszafogja a nevetését, bár most istenigazából a tükörbe nézne, hisz az a bizonyos „nagyon öreg ruszin” vele épp egykorú lehet. Az öreg író arcán átsuhanó mosolyt a diák-portás észreveszi, aztán tovább beszél.

– A szomszéd bácsi a háború tanúja. Kevés ilyen ember él ma már. Gyakran faggatom, ő meg szívesen mesél. Csodálkozom is, hogy ennyire friss az emlékezete és hogy fáradhatatlanul sorolja a háborús történeteket. Persze ennek oka van.

– Nekünk is mesélne? – kérdi Árpád.

– Ezért is akartam magukkal beszélni. Biztos vagyok benne, de ha gondolják, megkérdezem.

– Látja Radomir, jó is, hogy belehallgatott a beszélgetésünkbe.

Zádorfalvi Dezső többet akar tudni.

– Itt, a Halál völgyben, az 1. Csehszlovák Hadtestnél harcolt a szomszédja?

– Nem, hanem a Vörös Hadseregben. Egy távolabbi ukrán faluból vitték be, aztán kalandos úton idekerült a mi falunkba és sokáig rejtőzködött. A háború vége felé egy szovjet büntetőszázadtól szökött meg.

– Lenne miről beszélni, ha valóban összehoz minket vele.

21

Meredek tetős házhoz közeledik Árpád TICO-ja. A barnára pácolt, napszíttá bálákból ácsolt, rusztikus falusi épület önmagában is históriás tanúságtételt ígért. Visszavonulásuk heteiben hány ilyen házat látott Zádorfalvi Dezső lángok között ropogva vergődni.

Radomir a deszkakerítést kettéosztó kapura mutat.

– Tessék megállni, megjöttünk.

Nappali portássléigálata lejártával meggyőzte az írókat, hogy még ma látogassák meg Bohdan apót. Zádorfalvi nehezen állt rá, de a diák megnyugtatta, hogy egy falubelijükkel megüzente: vendég áll a házhoz. Jelezte, hogy két magyar író szeretne vele diskurálni. Radomir jól ismeri a bácsit. Ha nem kívánna találkozni, már rég elszalajtottta volna a boltos asszonyt a postára, hogy telefonáljon a panzióba. Így azután Dezső is, Árpád is az illendőség parancsolta lelkiismeret megnyugvásával vette fel az egyetemista lendületét.

Amint utolsót mordul az autócska motorja, nyílik a ház keresztvassal átfektetett oldalsó tölgyfaajtaja. A bronzsínű krizantémokkal, őszirózsával és bíbor kasvirággal díszelő előkertbe apró termetű, sovány öregember toppan ki kockás, lapos flanel sapkában. Mellkasa közepéig lengő fehér szakállával mesebeli erdei manó látványa! Német turisták kedvence lehetne, ha a szobormását gipszből kiöntenék. „Ő lenne a 90 éves Bohdan apó?” – álmélkodik magában a fiatalabbik író. Régtől fogva gyanítja, hogy a nála két évtizeddel korosabb emberek, a frontot túlélő veteránok testét, lelkét a kemény megpróbáltatások megedzették és tették őket öröklétűvé. Saját életére, a nyugodt békeévekre, a technika kényeztetésére, a korántsem emberpróbáló hetven évre gondol. Azután be kell zárnia agyában az elmélkedések dobozát, mert a pillanat élményét kínálják az „apó” barátságosra táruló karjai.

– *Jöjjenek csak, jöjjenek, uraim* – szól Bohdan, a falusi ember belülről fakadó szívéllyességével. – *Jó, hogy üzent a Radomir gyerek, hozattam egy kis borocskát. Megkóstoljuk Bott Frigyes*

Garam-menti 2013-as rajnai rizlingjét. Ez maguknak, magyaroknak is kellemes íz lehet.

A konyha, ahova egyenesen az udvarról lépnek be, minden szegletében a hegyvidék hangulatát őrzi. Zakopanei vagy akár más, Tátra-alji góral ház konyhája is lehetne. Hagyománycsúfoló alkalmatlanság a behemót Zanussi hűtőszekrény, na meg törött fogantyújával és hangszórója lemattult előlapjával az ütött-kopott Vega 206-os szovjet tranzistoros rádió. A férfitársaság számára az ígért kvaterkázáshoz kiváló színhely lenne a középén terpeszkedő tölgyfa asztal, melynek vastag lapját és ormóttan lábait abból a tölgyesből vághatták ki, amely a ház falának gerendáihoz és simára koptatott küszöbéhez is kínálhatta az anyagot. De a vendégek előtt függén kaptató erdei manó lenyomja a görbe kovácsoltvas kilincset és megnyitja a mésszel fehérített kemence mellett benyíló ajtót, a tiszta szoba bejáratát. A sarokvasak csikorognak, s ez sejteti, hogy a tiszta szoba ajtaját ritkán nyitogatják. Bohdan apó mintha restelné is a fém csikorgását.

– Ideje megzsírozni... Persze én nem járok ide sűrűn, csak ha vendég jön. Az meg kétévenként jön... Amerikából. A fiam az Államokba szökött, én meg ide.

Bohdan úr függén perdül-fordul a modern bútorokkal gondos ízléssel berendezett szobában. Lendületes, teátrális karmozdulattal kitárja a bútorfalból lenyíló bársecszekrényt. Többnyire így mutatja kincstárát az italkészletére büszke úrgazdag. Ám még mielőtt ilyen igazságtalan ítélet hozott volna az írók kritikus szeme, vissza kell vonniuk a gyanakvást: a hegy öregje nem módos ember, nem kétes értékekkel dicsekvő sznob. A bársecszekrény lakója nem egyéb, mint

egy világoskék üvegkancsó, olyan, ami az első falusi vegyesboltban beszerezhető. Ezt emelte ki elegáns mozdulattal, aztán ebből töltötte magas nyakú poharakba az aranyosan csillogó Garam-menti rizlinget, mely bizonyára többet kóstált, mint maga az öblös kiöntő.

– *Remélem, megkóstolják a füstölt kolbászatot. Ez a híres Bohdan-féle domáca klobása údená. A domáca annyit jelent, hogy házi kolbász. Amióta egyedül vagyok, magam keverem, töltöm és füstölöm. Egy kicsit ukrán, egy kicsit szlovák kolbász ez, vékonybélbe töltve, jól fokhagymázva és egy kevés majoránnával, babérlevéllel bolondítva... A falu másik végéből is járnak érte, pedig amióta nem hizlalok, már vásárolt vagy hozott húsból csinálom.*

– *Maga hentes volt azelőtt?* – kérdezi Árpád, hogy a ház urából mielőbb kicsalogassa portréjának első tollvonásait.

– *Egy fittyfenét! Még csak nem is böllér voltam. Sok mindent megtanultam az életben. Nézzék csak, ennek a kulipintyónak a berendezéseit is ezzel a két kézzel fabrikáltam – mutat sovány, vastag erekkal hálózott kézfejére. – Amit itt látnak, majdnem minden a saját munkám. De ne itt nézzenek körül, mert ebben a vendégszobában csak a firhangtartó karnishoz van közöm. Az itteni bútorokra a fiam küldött pénzt Chicagóból. A svéd felesége nézte ki valamilyen katalógusból. Amúgy fura népség az ott. Ha nálam vannak, képesek egész nap a hegyekben csatangolni, este aztán kell nekik a kényelem, ahogy ők mondják, a komfort. Boldogok, amikor eső utáni napokat fognak ki. Gomba után caplatnak az erdő alján. Az unokáim – van belőlük három – akkora vödrökkel cipelnek haza, hogy alig győzőm szétválogatni az ehető a mérges gombától.*

Radomir, a diák eddig csendben hallgatta Bohdan apó terjengős monológját, de megérezi, hogy ideje a gondolatokat a vendégeket érdeklő dolgok felé terelgetni. Kapóra jött a gombaszedés...

– *A mérges gombákról jut eszembe, amit régebben tetszett mesélni a büntető század gombaleveséről.*

– *Nem akármilyen eset volt...* – feleli az öreg, de még mielőtt belefogna a történetbe, az asztal közepére teszi a ferdére szeletelt kolbász darabkákkal púpozott akácfa deszkát. Külön tálon odarakja a paradicsomot, a hagymát és a paprikát. Kilép a konyhába a sótartóért, és kis vesszőkosárban vastagon szelt, sötétbarna rozskenyeret hoz. A füstölt kolbász és a kert friss illata lengi be a tisztaszobát. – *A kenyeret és a sót ne számítsuk, de minden egyéb itt, a kertben termett vagy a füstölőkamrárnak rúdjaiból került le. Igazad van, Radek fiacskám, tüstént mondom a katonák gombavacsoráját, de előbb igyunk egy kortyot a vendégek egészségére.*

Bohdan úr megemeli a poharát.

– *Na zdravie!* – koccint Zádorfalvival és Radomirral. Fejcsóválással tudomásul veszi, hogy az autócska miatt Várdai poharába csak az unokáknak tartogatott, saját készítésű áfonyaszörpből tölthet.

– *Szóval úgy történt, hogy az akcióból azon a nyári napon kivételesen valamennyien élve tértünk vissza a bázisunkra. Büntetőszázadnál ritkaságszámba megy az ilyesmi. Ahogy visszafelé jöttünk, sikerült az ártalmatlanná tett német aknamező mögött három katonának annyi gombát szednie, hogy degeszre tömték vele a zsebüket meg a nadrágszárukat. El sem tudják képzelni, milyen kincs volt egy ilyen szerzemény!*

– *El tudom képzelni* – veti közbe Zádorfavi, aki a magyar alakulat hasonló beszerzéseinek nem is egyszer volt részese.

– *Látom, az író úr tudja, mi a dörgés a fronton. Na, de a lényeg, hogy a mi három gombaszedőnk, egy leningrádi és két szibériai fiú annyit összemezgerélt az erdőszélen, hogy a táborba érve kiadós gombalevest rittyentettek belőle a csajkáikban. A büntető alakulatnál farkastörvény uralkodott, szikrányi bajtársiasság sem volt ott. Eszükbe sem jutott, hogy szerzeményüket mással is megosszák. Pedig ez az orosz mesélte, hogy az apja és a barátai úgy vészelték át a leningrádi blokád idején az éhínséget, hogy egyikőjüknek volt egy bőr nadrágszíja, amit három felé vágtak és kínjukban azt szopogatták. Az öv helyére madzagot fűztek a nadrágba. Így éltek túl a negyvenkettes januárt. De most kimondottan a javunkra vált, hogy a leningrádi nem vett példát az apjáról és nem osztotta meg velünk a gombát. Ugyanis másnap reggel már nélkülük meneteltünk, hogy a századunk mögé sorakozó páncélosaink előtt megtisztogassuk a terepet. Az egyik szibériaival még éjnek idején végzett a gombaméreg, a másikat, az irkutszki lövészt és a leningrádit pár órára a tankosok felcserei vették kezelésbe, de a gyomormosással sem tudták megelőzni a kaszást.*

Árpád kis füzetébe néhány emlékeztető szót jegyez fel, de a szakállas erdei manó tapintatos érintéssel lefékezi az író kezét.

– *Várjon csak, ezzel nincs még vége... Mondom tovább. Másnap hajnali órán, még nem is virradt, a gombászokat az anyaföld mélyére fektettük, majd a friss harmatban, a sötétség foszladozó leple alatt újabb aknamezőre indítottak bennünket. Megjegyzem, nem voltunk szakszerűen kiképzett tűzszerészek, mert a büntető*

alakulathoz a 18. szovjet hadsereg mindenféle delikvensét odavezényelték. Szedett-vedett századunkhoz mégis került egy valódi tűzszerész. Fura volt, hogy ez a mi aknászunk el sem tudta képzelni, miért büntették. A háromfős hadbíróság, a „trojka” olyan lopást varrt a nyakába, amit még álmában sem követett el.

– Biztosan kellett magukhoz egy kiképzett aknász – szól közbe Zádorfalvi.

– Úgy, ahogy mondja. Minket talán kímélni akartak, ha ez egyáltalán kíméletnek mondható. Persze olyan büntetőzászlóaljnak is híre jött a fronton, ahol egyetlen aknamentesítő bevetésen tucatjával repültek a levegőbe a mieink. Érvényes volt régi katonai szentencia: a tűzszerész csak egyszer tévedhet. Hát még a képzetlen tűzszerész! A harcoló alakulatok elé az aknamezőre küldték őket tisztogatni. Az általuk felszabadított két-három méter széles úton, hullahegyeken át háborítatlanul törtek előre a lövészek. A tankoknak, teherautóknak ennél tágasabb útra volt szükségük, oda még több felrobbant katona kellett...

– Maga, Bohdan úr a másnapi bevetést is túlélte.

– Ez abból is kitűnik, hogy itt borozgatók magukkal – mosolyog Bohdan, de arcán a hosszú, fehér szakáll fölött a mély barázdák a legkevésbé sem vidáman rezdülnek. – Túléltem még néhány aknaszedést. Kis termetemnek, pehelysúlyomnak és a kézügyességemnek köszönhettem. És még valaminek. Az igazi tűzszerészünk ezekkel a jó tulajdonságaimmal engem talált alkalmasnak a segédmunkára. Maga mellett tartott. Hát igen, egyszer csak eljött az én időm...

– *Ha megengedi, kitalálom...* – szólt Várdai Árpád, majd közölte a vélt megfejtést: – *Megszökött!*

– *Kitalálta. De azért bonyolultabb volt ez, mint az első szökésem, amiért a büntetőszázadba beutalót kaptam a „Trojkától”.*

– *Megelőzte a kíváncsiskodásomat.*

– *Igen, ahogy ezredünk a ruszin falvakhoz ért, megérintett Kárpátalja lehelete, a hazai levegő. Nem segített a mi ukrán védőszentünk, Aranyszájú Szent János, akihez fohászkodtam. Éjszakai szökésemnél inkább az NKVD-s főhadnaghoz társult. Az augusztovi Szűz Mária sem tekintett rám kegyesen, pedig az ikont féltve őrizgettem, dugdostam a bakancsomba, nehogy felfedezze nálam a komszomolista komisszár. Elég az hozzá, hogy ketten készültünk a szökéshez, egy rádiótávírász fehérorosz és én. Ez a katona éjszakai szolgálatban rendszeresen hallgatta az orosznyelvű német rádióadást, amely megbecsülésről biztosította a hozzájuk átszökő szovjet katonákat. Egy ködbevesző falusi ház kertjében a bokrok között akartunk megbújni, ott vártuk volna, amíg elfognak bennünket a közeledő németek. Miért ne hittünk volna a német győzködésnek? A Luftwaffe gépei fehér, zöld és kék színű röplapokat szórtak, szökésre, átállásra bízatták a Vörös Hadsereg harcosait. Inkább az önkéntes hadifogság, mint a biztos halál... De jóformán el sem indultunk, amikor elkaptak a mieink. Engem bevágtak a büntető századhoz, a társamról nem tudok...*

– *Nem is sejti, hová lett?*

– *Sejtem... Mégsem esküdnék rá, hogy besúgó volt. Lehet, hogy átvezényelték a másik büntető alakulathoz, amely közvetlenül a frontvonalon szolgált. Azok a senki földjén az ellenséges golyózápor-*

ban végezték a temetéseket. Na mindegy, most inkább elmondom maguknak a második szökesemet. A kilencszáznegyvennégyes nyár utolsó meleg napján már nem messze innen húzódott a front. Mi az első vonaltól távolabb, egy ukrán falu határában kaptuk az aknamentesítési parancsot. A madárfütytyős, napsütéses reggelen a főaknászunk rávette a szakaszparancsnok őrmestert, hogy könnyítsük a menetelést egy kis nótázással. Korábban betanította nekünk az aknász indulót, és a csonka szakasz még élő húsz katonája rázendíthetett anélkül, hogy a német felderítők fülét felsértette volna a dalunk.

– Elénekelné? – kérdi Zádorfalvi.

Bohdan tölt a poharakba és a diákhöz fordul.

– Akkor hát nóta indul! – Poharát a fiú poharához koccintja.

– Radek öcsém, egy, kettő, bal, jobb...

*Ha tűzszerész a harcra kész,
maga öröm, s nem szenvedés.
Ki nem szolgált, mint tűzszerész,
azt az irigység vesse szét.*

A nótázás után, ahogy kiisszák a borukat, Bohdan megjegyzi:

– Ez volt a mi botcsinálta tűzszerész büntető századunk menetdala. Látják, Radeknek is megtanítottam.

– A halál karjaiba kergetett katonák nótáját most jókedvvel dalolják, de akkor... – tanakodik Árpád fojtott hangon, szinte magában, hogy ne akassza meg a mesélő lendületét. Bohdan apó folytatja.

– Végig se énekelhettük, mert váratlanul bombatámadást kaptunk. Mélyre zúgtak, zuhantak fölénk a Junkers-87-esek. A kopár mezőség sík tábláján álcázásra, rejtőzésre gondolni sem lehetett, pedig a falu szélső házától száz méterre se lehettünk. Fedélzeti géppuskából tüzeltek ránk és védtelen állásainkra dobálták a bombákat. Már a második ránk közelítő fekete keresztes gépből hullott a bomba. Tőlem nyolc-tíz méterre csapódott be egy ilyen égi áldás. A földbe vajt tölcserből négy társam maradványai, kezek és lábak ágaskodtak ki. Megláttam Jura ökölbe szorított tenyerét, amely tegnap még megírta a levelet, hogy vihesse haza a tábori posta. Belémvillant a kép, hogy a levelet otthon kiterítik a konyhaasztalra, Jura kishuga felolvas, a többiek körülülük. Nem sejtik, hogy több levél már nem jön. Higgyék el, hogy a háború pusztító voltára akkor döbben rá az ember, amikor a mellette küzdő barátját halálos találat érte. Kínlódom bírtam le a hányingert, és sikerült kihasználni a pillanatot. A becsapódás nyomában gomolygó porfelhő mindent eltakart, én meg a zúrzavarban villámgyorsan a kráterbe csúsztam és befúrtam magam a holttestek alá. Szívárgott rám a társaim vére. A közelben bevágódott újabb bomba rám is hatalmas földhányást zúdított. Ha nincs egy csöpp szerencsém, őket holtukban, engem elevenen temetett volna magába a föld. Örökre. A föld súlya alatt ordítottam, mint az őrült. Senki sem hallotta meg. Lehetetlen leírni az elevenen eltemetett ember félelmét. Az ember a halála előtti pillanatban sem képes feladni és elfogadni, hogy veszített. Észnél voltam, és a szabadon maradt bal kezemmel elsöpörtem az orrom és a szám elől annyi homokos földet, hogy lélegezhettem. A német gépek dolgozunk végeztével eltűntek, láttam, hogy a közeli kis falu egyetlen hatal-

mas lángoszlop lett, felette az eget feketére festette a korom. A mi csapatunk is továbbállt. Roppant erőfeszítéssel, tíz körömmel néhány óra alatt kikapartam magamat a földhányás alól, a bombatölcsérből. Erőt adott a hazai föld és a természet. Meg az, hogy élni akartam. Gondoljanak bele, ha a Kárpátokban pár nappal később beállt hosszú esőzés idején történik ez, soha sem szabadultam volna meg a sár fogságából. Ahogy kitisztult az agyam, arra jutottam, hogy el kell hajtanom a géppisztolyomat. Semmi szükség rá. Visszakúsztam az imént elhagyott földhányásig és a fegyvert társaim holtteste közé temettem. Ha megtalálják, a számát azonosítják, engem pedig mint elesettet, végleg leírnak a Vörös Hadsereg állományából, sőt a Szovjetunió állampolgárai közül is.

– *Ma egy emlékmű oldalán is ott lehet a neve* – mondja Árpád kesernyés szellemeskedéssel.

– *Ugyan már... el tudja képzelni, hogy a büntető századból származó halott nevét felvésték volna a „Vécsnájá szlává gerojám” alá?*

Árpád hallgat, s ez egyetértéssel felér.

A látvány, amit Bohdan úr, a túlélő megidézett, a fiatalabb író, Árpád számára a háború panorámájának újabb részletét festi meg. Zádorfalvi azonban frontszolgálatának éveiben látott hasonló jeleneteket. Pusztult így magyar honvéd is az ukrán mezőn, ahová nem kifejezetten a hon védelmére küldték. Szemtanúja volt, ahogy a szovjet bomba kráterében magyar és német katona egymásra zuhant. Támadás, közelharc közepette hányszor hallotta a katonát,

aki az édesanyjához fohászkodott. Az öreg ruszin története most merőben más kérdést gerjesztett.

– Ezek szerint, Bohdan úr, maga elég rövid frontutat talpalt végig.

– Rövid volt, nyolc hónapnál nem tartott tovább, mire ideértem ebbe a galíciai szlovák faluba, ahol most is élek. Ez a nyolc hónap, nekem elhihetik, száz évvel felért. Szóval engem akkor kaptak el, negyvennégy elején, amikor a Vörös Hadseregnek kíméletlenre keményítették a fegyelmet. A katonák, főként a tisztek, már nem kételkedtek a végső győzelemben. Minden áron pótolni kellett az óriási veszteségeket, jöttek is a kényszer bevonulások. Hajtották be a csapatokhoz az ukránokat, beloruszokat. Az ismét szovjet fennhatóság alá került területekről lengyeleket és litvánokat is besoroztak. Lett is annyi szökés, mint soha azelőtt. Alig győzte a szolgálati utakat a teherautó platójára csavarozott mozgó akasztófa... Úgy tudom, a szabályzat szerint, ha valamelyik zászlóaljából öt katona sikeresen megszökött, akkor az egységük három tisztjét büntető zászlóaljba vezényelték.

Bohdan apó fölön markolja a kancsót, de már csak kettejüknek tölt. A diák tenyerét a pohara fölé emeli, mire az öreg megértően bólint.

– Jól van, nem erőltetem. De még elmondom maguknak, hogyan vonultattak be. Szóval '44 januárjáig békén hagyott a katona-ság. Minden nap biciklin jártam be az innen vagy 180 kilométerre lévő falumból egy Lvov környéki malomba. Segédmunkát végeztem, zsákoltam. A német megszállás idején is, aztán a felszabadító szovjet hadsereg bevonulása után is. Lisztre mindig szükség volt. De

ha liszt kell, akkor malom is kell, molnár is kell és zsákoló ember is kell. Ezért hagytak nyugton a sorozó bizottságok, pedig a korombeli tizenhat-tizennyolc éves ukrán legények akkor már vagy a Wermacht-ban vagy az SS-ben vagy a Vörös Hadseregben szolgálták a sorsukra osztott Hitlert vagy Sztálint. Nekem ez a második jutott.

– A maga sorsát, Bohdan úr a háború szeszélye alakíttatta – veti közbe Zádorfalvi Dezső. – Úgy is történhetett volna, hogy a németek bujtatják katonaruhába.

– Néhány barátom a falunkból be is öltözött a Wermacht szürke mundérjába. Még hozzá önként. Biztosan maguk is hallották, hogy 1941-ben, a háború első heteiben a kolhozokba kényszerített orosz meg ukrán paraszt Hitlerben a felszabadítót látta.

– Azt se felejtjük el, hogy a bevonultatott német parasztfiúk is megkapták a hitleri ígéretet. Őket a meghódított orosz hektárokkal kecsegtette a német propaganda. Csakúgy, mint bennünket, magyarokat a Trianon után elvett országrészek visszacsatolásával – egészíti ki a magyar író.

– A maguknak ígért jótékonykodásról én nem túl sokat tudok, legfeljebb annyit, amit az egyik faluból füstölt szalonnáért hozzám járó itteni magyar származású asszony mondott. Azt, hogy régebben valahol errefelé húzódott a magyar-lengyel határ... Kissé elkalandoztunk. Most akkor befejezem a bevonultatásom dolgát...

– Magával minden különös módon történt... – jegyzi meg Árpád.

– Mondhatjuk így is. Pedig ami velem esett meg, az csak a mai ember szemében különös. Hát akkor elmondom, hogyan kötött velem egyoldalú barátságot a Vörös Hadsereg. Remélem, nem

gondolják, hogy örömkatona voltam. – Tekintetét Bohdan Várdairól Zádorfalvira siklatja. – Úgy történt, hogy 1944 január 3-án, egy hétfői napon szokás szerint reggel fél hatra bekarikáztam a malomudvarba, ahová egymás után robogtak be lisztért a ZIL 151-es ponyvás teherautók. Épp le akartam venni az utcai ruhámat, hogy bebújjak a szögön lógó lisztes kezeslábasba, amikor nagy csattanással berúgta a raktárajtót egy százados, akit azelőtt sosem láttam a szállítókkal. Rámkiáltott, hogy hány éves vagyok és kaptam-e kiképzést. Mondtam, hogy egy hónap múlva töltöm be a huszat és a hadsereg ellátásához szükséges munkám miatt nem hívtak be. Tovább üvöltözött. 'Tudjuk, hogy a fasisztákat is ellátták maguk liszttel. Maga is kollaboráns volt.' Mi tagadás, megijedtem, mert a malom a német megszállás alatt is őrlött. Próbáltunk volna ne dolgozni! Nem válaszoltam a századosnak, ez pedig még jobban felpaprikázta. Habzott a szája, acsarkodott, mint egy veszett kutya. Üvöltötte, hogy azonnal takarodjak haza, és másnap, január 4-én jelentkezzem nála a malomudvaron két napi élelemmel és a beretválkozó készletemmel. Azt is mondta, hogy eszembe ne jusson megtagadni a parancsot, mert ha elfogat, átad a rögtönítélő hadbírósnak. Gunyoros, de már szelídebb hangon megnyugtatott, hogy a munkám miatt ne aggódjak, a zsákolást a sofőrök is elvégzik.

– Gondolom, megnyugodott...

– Meg... az anyja istenit! De akkor voltam én a legnagyobb marha, hogy nem iramodtam neki azonnal a hegynek. A Kárpátokban a magunkfajta ruszin ember talált volna rejtekhelyet. Talán szöktem volna, ha a százados nem azzal búcsúztat, hogy reggel nehogy értem kelljen küldeni, mert abban nem lesz köszönet. Fél-

tem, hogy az özvegy anyámon állnának bosszút. Különben is ki tudta '44 első napjaiban, hogy hamarosan tőlünk messzire tolódik a front? Mindegy, maradjunk abban, hogy engedelmeskedtem a százados parancsának. Kedd reggel legalább száz odaterelt ukrán, ruszin, lemkó ember között két lisztre várakozó teherautó platóján guggoltam. Beszállítottak minket a kolhoz gépszínjébe, amit a hadsereg ruházati és élelmiszer raktárává alakítottak át. Beöltöztünk. Piszok nagy, elnyűtt bakancsot kaptam, a kapcába csavart lábam nem töltötte ki, ezért az ott talált olajos ronggyal tömtem ki az orrát. 'Majd elcserélgetik egymás között' – mondta a mongolképű hadtáp raktáros. Igaza lett. Mire az első táborhelyre értünk, menet közben a teherautón csereberével elvégeztük a méretre igazítást. A következő napon a pepesa géppisztolyt nyomták a kezembe és egy alacsony domb előtt megmagyarázták, hogyan kell betárazni, sőt azt is, hogyan kell vele a német fasiszta fenevadat levadászni. Ilyen tudással felvértezve csütörtökön Arkagyij Kovalcsuk Bakunovics, a szovjet Vörös Hadsereg kiképzett lövész katonája lettem, és mostantól teljes joggal hurrázhattam és ordíthattam, hogy 'Za rogyinu, za Sztáliná vperjod!'

– Álljunk meg egy percre! – Árpád tágra meredt szeme csodálkozásról árulkodik. – Ki az az Arkagyij Bakunovics... vagy hogy is mondta?

– Én voltam Arkagyij Kovalcsuk Bakunovics. Ez a valódi nevem, de már csak az emlékezetem őrzi. Mert ahogy a sikeres második dezertálás után letelepedtem ebben a szlovák faluban, nem maradhattam itt a szökött katona személyi adataival. Még a fizimiskámon is változtatni kellett. Így lettem bajuszos, szakállas Bohdan

Szemenyuk. Ez későbbi történet, majd elmondom. Egyelőre ott tartunk, hogy hétfőn még munkába bicikliztem, csütörtökön pedig már kiképzett szovjet katonaként álltam szemben a hitleri ármádiával. És hogy emlékezetes legyen a katonává avaszsálás, ünnep volt. Január hatodika a mi pravoszláv kalendáriumunk szerint karácsony vigíliája, az ortodox szenteste.

– Szép kis karácsony est...

– Ne gondolják, hogy a Vörös Hadseregben ünnepelhetünk. Egy nagy frászt! Otthon, a faluban még csak-csak eljárógattunk a reggeli szentmisére, kaptunk szentelt borba mártott kenyérszeletet vagy proszforát, de a hadseregben szó sem lehetett ilyesmiről. Az öregkatonák tréfálkoztak velünk: ha egy kicsi jobban igyekszünk a bevonulással, újévre nekünk is jutott volna sto gram érzéstelenítő vodka, sőt két ecetes ruszlihoz is lett volna szerencsénk.

Várdai Árpád képzeletébe mélyebbre beivódott a mintaszerű szovjet embertípusról terjesztett legenda, ezért propaganda-ismereteihez méltó kérdést szegezett Bohdannak.

– Magukat a szovjet iskolában öntudatos istentagadóvá nevelték, de azért, gondolom, kivételesen a katonák közé is kerültek vallásos emberek...

– Hm... kivételesen... Tapasztaltam, hogy a Vörös Hadseregben sok, nagyon sok istenfélő ember szolgált. Még a tisztek között is. Nem csak pravoszlávok... Velem együtt jónéhány katona fohászkodott roham előtt és vészhelyzetben. Halkan imádkoztunk. A merészebbek ikont dugdostak a politikai tisztek szeme elé.

Radomír feszengeni kezd: testbeszéddel próbálja a három öreg tudtára adni, hogy neki már mennie kellene. Az imént a boros-

pohár letakarásával is ezt jelezte. Szólni mégsem akar, hiszen ő találta ki ezt a különös találkozást. Hallotta ő már ezeket a históriákat, Bohdan apó ismétléseiben mégis mindig talált újabb fordulatokat. Zádorfalvi Dezső, talán mert egymással átellenben ülnek, felfigyel a mozgolódó fiúra. Maga is úgy találja, hogy ideje elköszönni.

– *Uraim, nem élhetünk vissza a vendégszeretettel, illene Bohdan urat békén hagyni* – mondja ki az író talán a diák helyett is a zárszónak szánt mondatot.

– *Ugyan, ne siessenek. Szívesen marasztalom magukat* – feleli Bohdan úr, ám miután ő is észleli a diák jelzéseit, s hogyne észlelte volna, amikor az már fel is állt és székét az asztal alá tolta. – *Radomir öcsém, tudom, te már ismered az én törtélelem óráimat. Felmentünk, menj haza nyugodtan.*

– *Előbb hazakísérem az író urakat a fogadóba.*

– *Visszatalálunk, Radomir, menjen csak. Maga holnap dolgozik* – mondja Árpád, majd ismét a ház ura szól.

– *Javasolnék valamit. Ez a mi fiatal barátunkat is megnyugtatja. Ha nem utasítják vissza a meghívást, elalhatnak itt, a vendégszobában. Megbuktatom a kancsót, és még kortyolgatunk egy kicsit.*

Árpádnak kedvére való az ötlet.

– *Ha Dezső bátyám nem tiltakozol, én örömet elfogadnám. Megtudnánk, hogyan sikerült szökött katonaként gyökeret verni itt a lengyel-szlovák-ukrán határ mentén.*

– *Ha nem borítjuk fel Bohdan úr nyugalma, én sem bánom, de...* – közli Zádorfalvi – *... de van egy kis bökkenő. A panzióban kerestetni fognak minket...*

Fazsebéből a diák kihúzza a telefont.

– *Tetszik látni, Bogdan apó, milyen jó dolog ez a zsebtelefon. Persze hiába is mondogatom magának... Már hívom is a recepciót.*

A röpke köljáték újabb vonást rajzol az öreg ruszin portréjára: úgy látszik, szívósan ellenszegül világunk elektronikus csodáinak.

Az erdei manó savanykás mosolyfélével nyugtázza az aligha először hallott nógatóst.

– *A chicagói fiamék, főleg az unokáim is ezzel rágják a füleket, de én már csak telefon nélkül megyek le oda, ahonnan kétszer is megszöktem.*

Rodomir mögött döngve csukódik a tölgyajtó. Bohdan visszasiet a magyarokhoz.

– *Megmutatom, hogy feleslegesen aggódnak, nem borítják fel az életemet, ha nálam éjszakáznak. Most már a másik úr is belemárthatja a bajuszát a rizlingbe. Árpád úr... ha jól értettem.*

– *Igen.*

A ház ura önt a poharakba, majd barátságosan megkarolja az írókat.

– *Jöjjenek* – szól és a konyhán át kivezeti őket, aztán szélesre tárja a jobbra nyíló ajtót. – *Ez itt az én szobám.*

Régi bútorok, ruszin népművészeti remekeknek is mondható két faragott ágy és két szék. Mindenből kettő. Középen ugyancsak faragott asztal terpeszkedik. A kék, piros, fekete fonalakból hímzett keresztzemes terítő hucul kézimunkát sejtet. Az egyszerűen berendezett helyiség falait véges-végig gyalult és sötétre pácolt

könyvespolcok borítják. A sok száz kötetet őrző állványzat rendszerét csak az ajtó- és ablakkeret töri meg.

– *Micsoda gyűjtemény, a rézangyalát! Valóságos könyvtár!*
– álmélkodik Zádorfalvi Dezső. Várdai megtoldja a kolléga lelkes felkiáltását.

– *Maga sem pocskolta el a kilencven évét, ha a temérdek könyvnek csak a felét olvasta is el.*

– *Ó, csak nyolcvannégy évet* – igazítja helyre huncut kacsintással Bohdan – *mert csak hat éves koromtól olvasok. Beismerem, nem az én könyveim ezek, de azért jó sokat elolvastam közülük.*

– *Nem a maga könyvei?*

A vendégek újabb különös választ sejtve merednek a ház urára, aki mielőtt felelne, visszaterelgeti az írókat a teli poharakkal rájuk váró vendégszobába.

– *Életem nyugalmas, szép éveinek fontos szereplői ezek a könyvek. Kilencszázhetvenhat kötet. Szegény feleségem, az én kis szlovák hangyám gyűjtögette őket. De tizennégy év óta már valóban csak az én könyvtáram...*

A sorsa újabb részleteit ígérő Bohdant a magyarok kíváncsi tekintete szinte vallatja. Zádorfalvi bátortalan mozdulatot tesz: zakója oldalzsebéből elővett pipáját markolássza. Jól számított. A házigazda nem csak érti a célzást, de egyenesen felszabadult öröme nyilvánítja.

– *Na végre, más is dohányos! Gyűjtsa meg nyugodtan. Eddig csak maguk miatt...* – a mondat második felét jellegzetes bagós mozdulat helyettesíti. Bohdan úr szürke, kötött, gyapjú

szvettere zsebéből türelmetlenül előkapja a régi vágású, ütött-kopott, bádog cigarettatárcát és a töltényhüvelyből lett tűzköves öngyújtót. Mohón rágyújt. A két öreg füstje olyan ködöt gerjeszt, hogy régmúlt dohányos éveit Várdai is akaratlanul felidézi.

– *Ott hagytam abba, hogy a Luftwaffe is meg az én büntető századom is otthagzott betemetve. Akkor én keserves kínok között kikapartam magamat a sírgödrömnnek szánt bombatölcsérből. Mifelénk úgy mondanák, hogy második életet kaptam. Augusztus huszonkilencedike volt. Menekülni kellett. Megéreztem, hogy sok nap, kitudja mennyi, talán hetek várnak rám. Ezért hogy el ne tévesszem az időszámítást, megjegyeztem a napot, késemmel két jó hosszú nyírfavesszőt metszettem, azokból pedig kisebb, centis darabokat vagdostam. A kis pöckökkel kitömtem a zubbonyom jobb zsebét, majd ahogy telt az idő, minden este áttettem egy fadarabot a bal zsebbe. Később bármikor kiszámolhattam, hol jár a naptár.*

Ezt még a harcedzett veterán sem állta meg elismerő szavak nélkül. Zádorfalvi a barátjához szól.

– *Látod, komám, milyen lelemények múzsája a kényszer.*

– *Nem tagadom, a menekülés heteiben óvatosságra volt szükségem a túléléshez. Az első napon, mielőtt beesteledett, kúszva-csúszva araszoltam méterről méterre. Közel lehetett a front, de a tájékozódás minden esélyét elvesztettem. Minden megtörténhetett. Ki tudja, a vörösökbe vagy a svábok fogságába gyalogolok-e bele? A megérzés vagy az isteni útmutatás nyomvonalán olyan terepen haladtam, ahol korábban súlyos összecsapások történhetek. Az elhagyott harcmezőn a becsapódott nehéztüzérségi lövedékek krátereiben és a sáncárcokban egymásra borult, szikkadt holt-*

testek tornyosultak. Németek és oroszok feküdtek a legkülönbözőbb testhelyzetekben. A távíró oszlopokról összetekeredett kábelek lógtak le. A fák derékban ellőtt törzsei hatalmas dúlás nyomait viselték. Az út jobb oldalán a felpuffadt lótetemet madarak éles csőre módszeresen boncolgatta, hemzsegték rajta a legyek. Számára a háború már véget ért. Ki tudja, melyik járt jobban, a ló vagy a bizonytalan úton tovább menetelő katona? A hullák között gaz és mezei virágok nőttek. A tetemek megfeketedett bőre és a felpuffadt testek jelezték, hogy itt nem tegnap lehetett az összecsapás. Édeskés-keserű hullaszag lengte be a környéket. Fejfa helyett kilőtt gyümölcsfák üszkös, kormos, égnek meredező gyökerei állítottak emléket. A réten kiégett tankok vasvázai őrködtek a holttestek, rengeteg holttest álmán. A zubbonyszabekben már az ötödik fadarabot helyeztem át, amikor a besötétedés előtt egy elhagyott német fedezékre bukkantam. Odalátszottak az ismeretlen város emeletes házainak körvonalai, gyér fénnel néhány távoli lámpa pislákol. Úgy tűnt, hogy nincs elsötétítés, nem fenyeget légiveszély. De vajon kinek a kezén lehet ez az ukrán város? Egy lépést se tovább, határoztam. Az elhagyott fedezékben egy halom még nem teljesen elrohadt krumplit találtam, amit a futóárkok törzslakói, a patkányok meghagytak. Talán mert nem volt hozzá gusztusuk. Pokoli éhségem legyőzte az undort, ám a sötétség beálltával a bénító félelem erősebb lett az éhségnél. Az óvatosság arra intett, hogy a legkisebb tűzrakás is elárulhat. A bunker mélyén felfedeztem egy matracot, ez pedig elhagyott tiszti körletre utalt. A gyertyafénynél megláttam a fekvőhelyet tarkító, barnára száradt vérfoltokat, s ez annyit jelentett, hogy sebesültet vagy halottak vittek le róla. Elcsitult bennem az

ordító éhség. A szennyes, de kényelmes matracon a kimerültségtől álomba zuhantam. Arra ébredtem, hogy a magasra kúszott Nap süt le rám. Szemembe vágott a bunker sarkába betűző éles fény. Talpra szökkentett a kínzó éhség, a krumplileves látomása. A nappali fényben felfedeztem egy német katonai iránytűt. Zsebre tettem, hisz ez a menekülés kiváló eszköze. A krumpliszemek petyhüdtre rohadt részeiről levagdostam az esélyes darabokat. A futóárok szélvédett falánál a bomba-aprította gyümölcsfa elszáradt ágaiból tüzet raktam. A kulacsom alján még lötyögött egy kevés víz abból, amit egy elhagyott parasztház kútjáról töltöttem bele. Spórolni kellett, mert étel nélkül egy ideig még csak kihúztam volna, de víz nélkül aligha. Így a tegnapelőtti zápor után még nem teljesen felszáradt pocsolya felszínéről alumínium kanallal annyi vizet mertem a csajkába, hogy végre rotyoghatott a penésszel fűszerezett, fás krumplileves. Tudtam, ha erősen forralom, a fagyott krumpli elveszti a kellemetlen, édeskés ízét. Hús is került bele. A karnyújtásnyira heverő lótetemhez kúsztam és a tomporából a törömmel jókora szeletet kanyarítottam. Elképzelhetik, milyen jót lakmároztam... Mindenesetre erőre kaptam és kúszva tovább indultam. Akkor nem tudtam, majd csak később fejtettem meg, hogy a szemem elé táruló város Szombor. Ki tudja, a németek tartják-e vagy már ott vannak a mieink? Így vagy úgy, kerülnöm kellett a házakat, s az egyenes út helyett jókora kanyart tettem. A csillagtalan, sötét éjszaka védelmében megkerültem a várost. Elértem egy megáradt folyóhoz, s azon átúszva a balparti erdősávban találtam magamat. Igyekeztem nyugatnak tartani, s ha az újabb és még újabb folyók partja olykor észak felé is kanyarodott, a Wehrmacht-bunkerből elemelt iránytű visszaállított engem a jónak

remélt irányba. Hogy pontosan merre is jártam, jóval később, amikor ide, ebbe a szlovák faluba érkeztem, egy iskolai atlaszból rekonstruáltam. A Dnyesztertől indultam, azután a Jaszenyica és Sztrij mentében talpaltam le az első ötven-hatvan kilométert egészen Tukáig. Utána jó hétbe telt, mire a Keleti Kárpátok útjain, ösvényein, erdei csapásain idáig gyalogoltam. A sors áldása vagy isten akarata lehetett, hogy véletlenül sem keresztettem a visszavonuló német és az őket üldöző szovjet csapatok útját. Persze, hogy pontos legyek, valahol a Jaszenyica túlszéljén apró emberalakokat láttam, de a magaslatról, ahol megpihentem, képtelen voltam kivenni, miféle csapat vonul odalenn. A hangfoszlányokból végül észrevettem, hogy cseh vagy szlovák hangyák vonulnak észak-nyugat felé. A felismerés megnyugtató. Ezek szerint velem egy irányban nem a németek és nem is a mieink menetelnek. Mégsem adtam jelt magamról, az elhamarkodott lépéstől megint csak a gondviselés tartott vissza. Később ismertem meg a közelgő duklai hadművelet tényeit: a Vörös Hadserg szövetségében a lengyel-szlovák határ felé vonuló csehszlovák hadtest gyalogosait láthattam.

Bohdan lélegzetvételnyi szünetet tart. Zádorfalvi közbeveti:

– Ha nem is szökevénynek, de besorozható újoncnak ők is átminősítették volna...

– Majdnem biztos. Nos a szökésem két hete a túléléshez szükséges bölcsességgel tett gazdagabbá. Megtanultam, hogy a menekülő ember igazi pártfogója az erdő. Véd és táplál. A hegyek között vadászfegyver gyanánt, hogy megszerezhessem a természet táplálékait, ott volt a gyalogsági ásó és a töröm. A vizet már a folyók,

patakok kínálták. Az élelemszerzés újabb leleményekre tanított. Persze mégsem volt olyan egyszerű, mint a fronton.

– Hogy érti? – kérdezi Árpád.

– Az első vonalban könnyű volt harapnivalóhoz jutni. A katona éjnek idején átkúszott a senki földjére, késével lemetszette a halott német katona hátáról a zsákját és talált benne kétszersültet, műmézet, konzervet, cukrot. Még csokoládét is. – Bohdan úr a fejéhez kap: – Ejnye uraim, én csak beszélek és beszélek, közben megfeledkezünk a falatozásról. Hozok be friss tepertőt. Tegnap sütöttem ki. Nincs jobb, mint a jó vastagra szelt puha rozskenyér ropogós, aranybarna tepertővel és kovászos uborkával. Persze olyan uborkát, amelyet Kalina készített... – A ház ura mélyet sóhajt és kilép a szobából, de a küszöbről visszaszól: – Rögtön jövök és mondom tovább...

Az írók magukra maradnak. Szükséges is a négy szemközti pillanat, mert Árpádot bizonytalan érzés feszegeti, és azt csak a társával oszthatja meg, de a fürgeléptű Bohdan úr csak röpké másodpercekre hagyta el őket. Mély vájatú fatálon hozza a feltornyozott tepertő halmot.

– Mondom tovább. Már két hete botorkáltam magányosan a folyók partjain és a hegyi utakon. Magányosan a fenyegető, ellenséges világban. Hiányzott az ember közelsége, mégis kerültem minden emberi hangot, és közben ügyeltem, nehogy irányt tévesszek. Félttem, hogy minden vakon tett lépés valamilyen ismeretlen felé visz. De milyen irányt is szabhattam magamnak? Gyenge földrajzi tájékozottsággal, térkép nélkül, megérzésekre hagytam. Minél

messzebbre a Szovjetuniótól, tehát nyugatra! Eljuthatok én még Angliába is, gondoltam.

– Épp Angliába? – szól közbe Zádorfalvi.

– Ó, ez csak a katonaszökevény lázas képzelgésének a célja volt. Már a malomban is suttogták, hogy az angol és az amerikai csapatok errefelé tartanak. Egy ukrán molnárségéd a pincéjében londoni rádió adásokat hallgatott, amíg be nem súgták. Elvitték, aztán mondták, hogy szibériai lágerba került. Utána több ilyen angol hírt senkitől sem hallottam. Szóval araszolgattam a kigondolt Angliám felé, de egyelőre a Kárpátokon kellett átvergődnöm. A hegyi utak időnként eltérítettek a nyugati iránytól, de a Nap járása és az iránytű mindig visszavitt a célom felé tartó ösvényekre. Ritkán kockáztattam... – Bohdan félbeszakítja önmagát, mereven nézi az asztalterítőt. A pillanatnyi csendben mintha az emlékeiben kutatna, aztán rátalál az újabb részletre. – Csillagtalan, fekete éjjel, jó későn értem egy nagyobb település határába. Városnak véltem. Rövidíteni akartam a vándorláson, ezért most nem tettem kerülrőt, mint Szambornál a szántókon, réteken át, hanem nyílegyenesen nekiiramodtam. Átlopakodtam az alvó város keskeny, macskaköves utcáin, a légítámasok miatt csomagolópapírral elsötétített ablakok alatt. Óvatosság ide, óvatosság oda, csapdába futottam... Az egyik kapu alól neszt hallottam. Cipősarkak visszhangzó kopogása egy ember vészjósló közeledtét jelezte. Az erősödő hangból tudtam, hogy nincs idő sem menekülni, sem rejtőzködni. A vér a fejemből a lábamba szaladt. Katonaszökevényem kapkodva zsebregyűrtem, az ást, a kulacsot és a csajkát a gimnasztika takarásába, a hasam elé rántottam. Fegyverem nem volt, a géppisztolyt, mint már említettem, a halott társaimnál

hagytam. Az amerikai unokám ezt ma demobilnak mondaná. Szóval reméltem, hogy sikerül elrejtetni a szökött vöröskatonát leleplező holmikat. Hirtelen ötlettel homlokomat, tenyeremet a távíró oszlopnak támasztottam és bevetettem minden színészi képességemet. Eljátszottam a részeget. Mélyről bugyborékoló öklendezést produkáltam az oszlop tövében. Dülöngélő alakom is hitelesített, mert a kapualjból kilépő ember, ördög tudja, ki lehetett, széles ívben kikerült. Mintha ő még jobban félt volna tőlem, tisztos távolból mert visszaszólni: 'Menjen haza, jóember, aludni kell ilyenkor.' A ruszin szavaktól megkönnyebbültem. Gondoltam, hogy az enyémekek között vagyok, de isten tudja, talán még mindig szovjet Ukrajna területén. Ahogy a városka végére értem, az utca utolsó házai között gubbasztó kocsmá ablakában a vaksötétséget végre oldó utcai lámpa sápadt világánál kibetűztem a CHMELOVAR – svetlý ležiak szavakat. Ez bizony szlovák világos sör, gondoltam, a kései hazatérő pedig szlovákiai ruszin lehetett. Biztató jelként simogatta a lelkemet a rögtönzött jelenet, az illendő éjszakai viselkedésre figyelmeztető, szelíden korholó emberi hang. Szó ami szó, a városi utcán itt-ott adódott valami támpont. A szuroksötétben, ahol egy lépésre sem láttam, tapogatózva is könnyebben volt haladni. A városvégről aztán kijutottam a Kárpátok alacsony, sűrű bokrokkal benőtt völgyébe és megint a nedves bozótban át csörtettem, botladoztam a szikladarabokon, gyökerekben. Az emberi hang után a kiáltozó kutyák társaságával kellett beélnem. Rejtélyes hangjaival az éjszakai erdő csak az első sötét órákban riogat, aztán megszokottá, végül pártfogó barátta válik. A madarak már ismerős dalaikat énekelték. Nem lapultam visszafogott lélegzettel, a torkomban doboló szívvel, ha megreccsent

egy ág és fűttenyentett a vörösbegy. Eleinte a Beszkidekben a velem együtt kószáló medvéktől, a kizárólag nappali életet élő farkasoktól tartottam. Évekkel később, lengyel vadász ismerőseimtől hallottam a kidőlt fák alá rejtőző, éjnek idején vadászó vadmacskákról. De az én szökésem két hetében csak a képzeletemen futott át egy-egy farkas farka. A ragadozóknál ezerszer fenyegetőbb lett volna, ha a szovjet elhárítás, a „Szmers” vagy a német Waffen-SS karjaiba gyalogolok bele.

– Mondja, Bohdan úr, menekülő bűnözőnek érezte magát akkor? – szakítja félbe Árpád a szökött katona monológját. Házigazdájuk nem kapkodja el a választ. A pillanatnyi csend ráébreszti: az ördögbe! is, már csak a kancsó alján lötyög egy kevés aranyszínű rizling! Fülön kapja a butykost, mentegetőzik, hogy ismét magukra hagyja őket, de ki kell mennie az udvarra a veremhez. Zádorfalvi már-már szabadkozásba fog, eleget ittak, gondolja, mégsem szól, mert van remény, hogy a gazda távolléte végre hosszabbra sikerül... Amint Bohdan mögött megdördül az ajtó, sietősen Árpádhoz fordul.

– Annyi szent, hogy egyre gondolunk, öregem. Beszéljünk Bohdan úrnak a mi két katonánkról?

Árpád talpra ugrik, fel-alá járkál a szobában. Így tesz mindig, ha döntésre kényszerül vagy valamilyen megoldáson töri a fejét. Akkor is, ha regénye újabb epizódjához keres alkalmas fordulatot, akkor is, ha megtorpan egy hétköznapi válaszáút előtt. Gyorsan visszaül a székére.

– Ne beszéljünk róluk. Ki tudja, mit ébresztene benne a sírvilág lakóinak esete? Hagyjuk meg a hitében, hogy a sír olyan világ, ahol semmi sem történik, ahol semmi sem változik. A Halál-

völgy tömegsírjának titkáról hallgassunk a külvilág előtt, mielőtt Heinrich és Vászja a regényem oldalain is életre kel.

A konyhán át felhangzik az erdei manó lépteinek szapora kopogása. Nyílik az ajtó s a betoppanó házigazda maga elé tartja a csordultig töltött kancsót.

– *Nem akarom erőltetni, de ez a kis borocska még lecsúszik... Na szóval, nem felejtettem el, amit kérdezett... – szól Árpádhoz. – Ha jól értettem, a menekülő bűnöző érzéseiről kérdezett. Hááát... menekülő éppen voltam, de bűnözőnek legfeljebb a Vörös Hadsereg hadbírói nyilvánítottak volna. Kötve hiszem, hogy elfogató parancssal üldözték a magamfajtat, a szovjet nép szemetét, ahogy a büntetőszázad komisszára, maga is büntetésből nálunk bölcseledő hadnagy titulált bennünket. De ha elkapnak, a kétszeres dezertálást akasztással vagy tarkólövessel díjazták volna.*

Csillogó sárga gyöngyszemekben csordul a poharakba szódával lazított rajnai rizling. Bohdan úr állva gyürkőzik a pohárköszöntőjéhez.

– *Váljon vérré bennünk a jó bor! Őrizzék meg az öreg ruszin dezertőr történeteit. Hogy miért is meséltem el a frontutamat ilyen aprólékosan, reggel majd elmondom maguknak. Mára még annyit, hogy a tizenhárom napos menekülés végén egy kis hegyi ösvényen értem idáig. A kelő Nap sugarainál megláttam ezt a házat – mutat felfelé az ujjával –, amelynek fedele alatt ma nálam vendégeskednek. Egészségünkre!*

A szelíd völgyhajlaton gubbasztó házban különös csend támad. Mégsem találják nyomasztónak. A Kárpátok fenséges

csendje ez. A vendégszoba hegyoldalra tárt ablakán át csak a lenge szélben surrogó, finoman egymásnak csapódó ágak neszeznek. Az álmosító nyugalom és az elkortyolgatott bor megteszi a hatását. A nagyvárosok lármás lüktetéséhez szokott írók kivételesen anélkül merülnek el az álom hullámaiban, hogy meghánynák-vetnék a nap benyomásait.

22

A reggelihez a vendégszoba helyett a konyhában terített és a hangulathoz jobban illeszkedő rusztikus tölgyfaasztalhoz invitálja vendégeit Bohdan úr. A tegnap esti malomkő méretű kínáló fatálra most a kert harmatában fűröszött kései paprika és paradicsom került. A sajátkészítésű abárolt szalonna mellé kis üvegtálba főtt tojásokat rakott az öreg ruszin. Az étvággyal incselkedő reggeli mintha egy háttérben tüsténkedő asszonyról árulkodna. Nem sajnálják, hogy a panzió kontinentális reggelijét ma új barátjuk fröstökjére cserélte a sors, vagy hogy igazságosak legyünk, a történelem kedvelő diákportás. Árpád töpreng: szeretné megfejteti Bohdan úr néhány titkát, ha azok egyáltalán titkok.

– *Ne vegye rossz néven, ha így éhgyomorra máris faggatózom.*

– *Ugyan kérem, ma már nincs semmilyen titkom.*

– *Tegnap Angliát említette. Végül eljutott Londonba?*

– *Egy frászt! Itt ragadtam. A front elhúzott a fejem fölött, aztán itt megint Csehszlovákia lett vagyis kilencszáznegyvennyolcig Csehszlovák Köztársaság. Utána hozzáírták, hogy szocialista, egy-*

szer csak arra ébredtem, hogy Szlovákiában élek, most meg már euróért adok-veszek. Minek mennék a britekhez, amikor Európa helybe jött?

– Este azzal köszönt el tőlünk, hogy lejött a Kárpátokból és meglátta ezt a házat...

– Megláttam. Ha az elcsigázott, éhes és az egyre mogorvább idő elől hajlékot kereső ember ilyen barátságosnak látszó erdei házra talál, még a veszélyről is megfeledkezik. Valami azt súgta, hogy jó helyre kopogtatok. Biztos, ami biztos, minden áruklodó békétlen szerszámot egy közeli fa odvába süllyesztettem. A gyalogsági ásót, törkést, kulacsot, csajkát, sőt a vörös csillagos ködvágó sapkát is bedobtam oda. Így semlegesítettem harcias külsőmet, azután a várkapunak beillő ajtóhoz merészkedtem. A tisztelettudó kopogtatásra semmi sem történt, ezért néhány ökölcsapást mértem az ajtóra, s akkor belülről csoszogásféle neszre figyeltem fel. Félénk, lassú mozdulattal meghatározatlan korú, de inkább kissé idősnak látszó, szikár asszony nyitott egy keskeny rést.

Villámló szembogaraiból, rémült arcáról leolvastam, hogy még nálam is jobban fél. Gyorsan rájöttünk, hogy értjük egymást, pedig ő szlovák volt, de az életét itt, a ruszinok-, lemkók-, szlovákok- és lengyelek-lakta beszkidí szögletben töltötte. Félénken betessékelt, teát öntött a tűzhelyen gőzölgő bádogkannából és cseréptálban fekete kenyeret, kecskesajtot rakott elém. A háborús évek falusi kincseivel traktált, amint sikerült meggyőzőnöm, hogy ruszin katona-szőkevényt engedett be a házába. Gimnasztyorkám jobb zsebéből az asztalra szórtam az asztalra 14 nyírfadarabkát és kiszámoltam,

hogy kedd van. Amikor az odvas fából behoztam a megmaradt hadfelszerelésemet, a nő minden kétsége eloszlott.

Elhitte, hogy az vagyok, akinek mondom magam.

Árpádban felpezsdül az írói vadászszenvedély, arcára kiülnek a türelmetlenség jelei. Legszívesebben unszólná Bohdan urat, de csak egy könnyed lendítő kérdést vet közbe.

– *Abból, hogy maga ma is itt van, kitalálható a folytatás...*

– *Természetesen. Ha kíváncsiak a következő időkre, megismerhetik a háború itteni utolsó rezgéseit, sőt a békésnek nem mondható békeévek furcsaságait is.*

– *Ezek szerint révbe ért... vagy mégsem?*

– *Révbe értem, de úgy, hogy a ladikom minduntalan a parti szikláknak verődött.*

– *Ha jól sejtem, az idős hölgy menedéket nyújtott magának.*

– *Idős hölgy! Hááát, kérem... Az első napokban, hiába adtam ezernyi jelét, hogy igazat beszélek, a nő a bizalmatlanság, az óvatosság burkával védte magát.*

– *Kalina volt a neve?*

– *Igen, Kalina – feleli, s a csillogó, okos öreg szempárra alig észrevehető pára ereszkedik. – Az első napon hosszasan elbeszélgettünk. Elsoroltam neki az életem részleteit, úgy, ahogyan maguk is megismerték. A Lvov melletti malomtól a bombázásig, a betemetésemről a szökésig. Estefelé megkérdezte, hagytam-e otthon, Ukrajnában menyasszonyt. Vénasszonyos kíváncsiskodásnak véltem. Aztán adott két lópokrócot meg egy párnát. Mutatta, hogy a kemencepadkán kényelmesen elalhatok. Ő pedig lassan, korához*

illő, lassú mozdulatokkal felfelé lépkedett a falétrán, amit felhúzott maga után a padlásszobába. Ott volt a lakhelye.

– Mi lett vele?

– Kalinával vagy a padlásszobával?

– A fenti szobával.

– Ma már ott is könyveket tartok. Azokat, amelyek a lenti szobában nem fértek. Ha nem untatom magukat, mindjárt elmondom a temérdek könyv történetét, de maradjunk még egy kicsit a negyvennégyes ősznél.

Árpád örül, mert őt pontosan az az idő izgatja. A ruszin manó pályaíve már-már közös metszéspontban fut össze Heinrich és Vászja sorsának végpontjával. Annyi a különbség, hogy Bohdan életvonala a metszésponton hetven esztendeje tovább fut és a mába tart.

– Egy percig se gondolja, hogy minket nem érdekel az élettörténete. Tudom, hogy a kollégám is így van vele. Írók vagyunk. Átéltéseinkkel és mások élményeivel táplálkozunk...

Bohdan ezzel felhatalmazást kap és folytatja.

– Nos, az én kemencepadkára ágyazott első éjszakám nem volt zavartalan. Éppen hogy csak álomba süllyedhettem, a hegy felől géppisztoly sorozat kerepelt. Onnan, ahol reggel még magam is bolyongtam. Azután sokáig csend lett, csak a felülről aláeresztett létra koppanását hallottam. A most a szaporábban lefelé lépegető asszonyka látványából arra következtettem, hogy a lövés őt is felriasztotta. Még le se ért, rámkialtott: ‘Jöjjön gyorsan, hozza a holmiját és a pokrócokat!’ Hóna alá kapta a párnámat és óvatosan kilépett a vaksötétbe. Láttam, hogy nincs közvetlen veszély, húzott magával, szinte rángatott a kert végébe. A kéthetes vándorlás hozzászoktatta

a szememet a koromfekete erdei éjjelekhez. Láttam, hogy az asszony markába kapja a kamra falának támasztott seprűt és a virágágyás kellős közepén széles lendülettel söpri a földet. Pár pillanat után négyzet alakú, vastag, tömör deszkalap tűnt elő az elszáradt virágkórókkal keveredett talaj alól. ‘Segítsen!’ – mondta, majd együtt leemeltük a súlyos fedelet. Alóla a kinti sötétségnél is feketébb üreg tátongott. ‘Ugorjon le! Talál ott petróleumlámpát és gyufát. Majd ha tisztul a helyzet a falu körül, kiengedem. Hozok néha enni- és innivalót, de talál lent egy húskonzervet is.’ Az asszonyka visszatolta a nyílásra a deszkát. Hallottam, ahogy lapáttal rádobálja a földet.

– Nem szánom ízetlen tréfának, de olyan lehetett, mintha a koporsójára zuhogó rögök robaját hallotta volna – töpreng Árpád. Látszik, hogy átéli a ruszin szökevény újabb rejtőzését.

– Téved. Szívmelengető hang volt ez a dübörgés annak, akit egyszer maga alá temetett a föld. Na, mindegy! November közepétől kerek hat napig lapultam a kerti bunker mélyén. Naponta egyszer, mindig az éjszakai órákban megnyílt felettem az égbolt, Kalina hozott meleg ételt, kancsóban friss kútvizet és forró kamilla teát. Egyszer árpakávé is kaptam. Egyetlen alkalommal mégis elmaradt az éjjeli látogatás. Reggel izgatottan mondta, hogy a kert alatt déltől másnap hajnalig gyalogos katonák és ágyukat vontató szovjet teherautók vonultak nyugat felé. A koraesti szürkületben ponyvás személyautó robogott ide, a kapuhoz, néhány sokcsillagos hadvezér ugrált le róla. Hadvezér, így mondta az asszonyka, aki padlás felett óvatosan feltölt tetőcserép keskeny nyílásán át figyelte, hogy mi lesz ebből. Végül semmi sem lett. A parancsnoki kocsi tovább hajtott. Jó

esztendő múltán hallottuk, s talán igaz is, hogy ez a sokcsillagos nem más volt, mint a magyarokra, ruszinokra vadászó Fagyeev vezérőrnagy. Mindenesetre innen eltűntek. Talán sietősre váltott a front. Felidéztem a menekülésem napjait, a képet, ahogy a magaslatról figyeltem lent, a folyó túlszárján menetelő hangyaembereket. Azok persze csehek lehettek. A mostani vonulás a kert alján és a tisztek a parancsnoki kocsin inkább annak a csapatnak a mozgása volt, ahová engem is bevonultattak a malomból.

– Mondja, Bohdan úr, ezzel véget is értek az itteni harcok?

– Jól gondolja. Nem messze innen, vad ütközet volt. Azokat a napokat ma már történelmi eseményként tartják számon. Ha nem sikerült volna a szökésem, és tegyük fel életben talál ez a Dukla-eperjesi hadművelet, akkor a 2. Ukrán Front lövészeként én is itt masíroztam volna a kert alatt.

Bohdan úr tanúsága tökéletesen illeszkedik abba a hadtörténeti tanulmányba, amit Árpád barátjától, Witoldtól kaptak és amiről a lengyel történész lapszerkesztő a duklai Galícia fogadó kerthelyiségében beszélt. Nem kétséges, Grecsko marsall seregeinek szeptember 20-i hadmozdulatai voltak ezek. A lengyel Dukla felszabadítása után Moszkalenko tábornok újabb támadásra készült. A Vörös Hadsereg a fő csapást most a Dukla-Barwinek közötti útra összpontosította. Arra, amit Árpád a Régi Magyarok útjaként, a tokaji borszállítmányok nevezetes útjaként tart számon. Szeptember utolsó tíz napjában a lengyel-csehszlovák határvidék, az ősi lengyel-magyar határszakasz volt a harcok terepe. Itt ékelődött az Alacsony Beszkidek hegyei, dombjai közé a szovjet katonaszökevénynek menedéket nyújtó ház kerti verme.

Árpád kihasználja a pár percnyi szünetet, s amíg Bohdan úr teát készít a borozást ezúttal már elhárító vendégeinek, kiszalad a ház előtt várakozó autócskájához és behozza Witold tanulmányát. Az asztalnál fellapozza a Halál völgy történetének szeptember végi részleteit.

– *Emlékszik, Bohdan úr, milyen időjárás volt akkoriban ezen a tájon?*

– *Hogyne emlékeznék. Mocskos idő volt. Elmúlt a szép ősz, amivel menekülésem napjaira a jóisten megajándékozott.*

– *Moszkalenko tábornok emlékiratában olvasom, hogy azokban a napokban sűrű eső esett, vattaszerű köd nehezedett a völgyekre és hegyszorosokra. Az esőtől iszapos, agyagos talajban nehezen mozogtak a harci járművek és a katonák. Az emberek folyton a mélybe csúsztak. A föld óriási göröngyökkel ragadt fel a csizmákra, bakancsokra és a kerekekre. Az agyúk elé nyolc pár lovat kellett befogni. A technika kudarcot vallott, minden romlott –* idézi a hetven év előtti napok magasrangú tanúját Árpád. Zádorfalvi hozzászól:

– *A német oldalon is fontos dolgot jegyzett fel a háborús krónika. A német vezérkar ezen a szeptember 21-én adta ki Hitler parancsát a harc könyörtelen fanatizálásáról. De talán mégse fékezzük ilyen ismert tényekkel Bohdan úr történetét...*

– *Ugyan, semmi baj. Folytatom –* feleli az öreg ruszin, és az asztalra teszi a három gőzölgő teát. – *Szóval hat nap, hat éjszaka húztam meg magam a verem mélyén. Kalina kiváló jósnőnek bizonyult. Megjövendölte és nem is tévedett, hogy nem tér vissza ide a front, bátran feljöhetek a házba. Jóstehetségének titkát sok hónappal később, majdnem egy év múlva árulta el. A lengyel AK-ban, a Honi*

Hadseregben harcoló nagybátyjától kapott üzenetet, hogy az oroszok levonultak erről a vidékről és az Árpád-vonal felé tartanak.

Zádorfalvi Dezső csendben hallgatta a ruszin elbeszélését, de most kérdezett.

– *A jól álcázott kerti rejtekhelyet is a lengyel partizán csinálta?*

– *Nem. Azt még az első világháborús galíciai orosz támadás elől bujkáló vámtisztviselő, Kalina apja ásta ki magának 1914 őszén és úgy rendezte be, hogy ha szükséges, akár egy évet is kihúzhasson benne. Az ő feje fölött nem húzott el a háború. Ha egy idő után nem hagy fel az óvatossággal, akár a békét is megérhette volna. A környéken dúló harcok szünetében sajnos egész napra kimerészkedett onnan. Valamilyen orosz előőrs, bizonyára felde-rítők, felszólítás nélkül belelőttek. Pár órát élt még, a felesége talált rá a régi vámházhoz vezető ösvényen. Eltemette. Kalina akkor még egy éves sem volt. Ez lenne a két háborút megért verem története.*

– *Száz éves bunker! A maga elrejtőzése óta hetven év múlt el. Mi lett vele?*

– *Megvan az ma is. Onnan hoztam fel a jól hűtött borocskát. Megmutatom, ha gondolják. Elárulom, hogy a háború után rövid ideig még védett engem a föld mélye.*

– *Pontosan ezt szeretném kérdezni... – faggatózik tovább az idősebb író. Próbálja Bohdan esetét az ő szovjet és német katonájuk történetéhez illeszteni. De csak gondolatban, mert fogadalmuk visszatartja, hogy ruszin házigazdájukat beavassa a kézitusában elpusztult fiúk titkába. – Szóval a front tovább vonult, és ha helyesen lapozok a háborús kalendáriumban, ezután már délebbre,*

az Ondavához közel, a később Halálvölgynek elnevezett vidéken tomboltak a harcok. Ha tehát elvonultak innen a németek is, az oroszok is, akkor már nem volt mitől tartani.

– Így lenne ez látszólag, de hamar rá kellett jönnöm, hogy a délre és nyugatra tartó csapatok utánpótlási útvonala még jó ideig súrolta a falunkat. A tartalék és a hadtáp pedig, ha gyérebben is, de meg volt spékelve az NKVD és a Szmers embereivel. Ebben az időben a katonaszökevény kifejezést árulóra változtatták. A lényeg, hogy továbbra is óvatosnak kellett lenni. Ha én esetenként már lazítottam volna az elővigyázatosság szabályain, Kalina a legkisebb mozgásnál azonnal leparancsolt a kerti verembe. Nem akarta, hogy az apja sorsára jussak.

Zádorfalvi Dezső nem leplezett gyanakvást célzott Bohdan szemébe.

– Féltette magát ez az asszony. Vagy csak attól tartott, hogy ő is bajba kerül, ha szovjet katonaszökevényt bújtat.

– Elárulom, hogy amint a katonaság elvonult a falunk alól, Kalinka az agyonmosott zsákvászon ruháját, az ütött-kopott cipőt és a rojtosra szakadt, ki tudja milyen színű gyapjúkendőjét belegyűrte oda – mutat a konyha sarkában álló, réginek látszó, de fakóságában is díszes tulipános ládára. – Vízet forralt, engem meg bezavart a tiszta szobába. Addig ki nem jöhöttem, amíg meg nem fürdött.

– És...?

– Türelem, író uram, türelem... Mit is mondjak..., én is tűkön ültem a kulcsra zárt ajtó mögött. Fél óra is elmúlhatott, mire visszajöhöttem a konyhába. Földbe gyökerezett a lábam. Jólszabott, csinos városi ruhában szemrevaló menyecske állt előttem. Mese volt

ez a békából visszavarázsolta hercegkisasszonyról. Aki a haját szárítgatva állt a tűzhelynél, azon nyoma sem volt az idős nőnek... – idézi Bohdan a hetven éve történt csodát, majd egy pici szünettel tovább mesél: – Ha nincs ellenükre, nagyot ugrok. Nos ez a bájos szlovák Kalina ötvenhat évig volt a feleségem. Novemberben lesz tizennégy éve, hogy eltemettem. Rákos beteg volt.

Nem könnyű megszólalni. Ennyi év múltán csak szótlan részvétnek lehet helye. Bármilyen más hamisan szólna.

– Biztosan bolondnak néznek, de én hálát adok a sorsnak, vagy inkább istennek, aki engem idáig űzött – mondja Bohdan. – Isten küldhette a malomba a századost, aki beöltöztetett és kizavart a frontra, és isten húzott ki a földhányás alól, hogy aztán a Kárpáton át ebbe a házba kíséren, ahol a ruszin Odüsszeusz számára véget ért a háború.

Árpád felkapja a fejét.

– Odüsszeusz? Ezek szerint maga olvasott ember. Olvasta Homéroszt?

– Mindent jobban értenek majd, ha a háború utáni éveimet is elmesélhetem. Habár magukat, ha jól értem, csak a kilencszáz-negyvennégyes őszi harcok izgatják.

– Nézze, Bohdan úr, a maga későbbi élete ugyanúgy fontos részleteket adhat a regényemhez, mint ahogyan az elesett front-harcosok története is kíváncsivá tesz ... – Az író újra kénytelen fékezni a szavait, ha nem óhajt beszélni a Halál völgybe hamarosan visszatérő két katonáról.

– Hogy én művelt ember lennék? Mi tudom én? Inkább olvasott embernek tartom magam. Nézzenek szét a polcokon. A

temérdek könyvből elolvastam mindent, amire a kilencvenből az utóbbi hetven évemben futotta. Mármint a kolbászok, sonkák, disznósajtok készítése közben. A füstölés napjai a legalkalmasabbak erre. A fűrészpörban izzó tűz táplálása mellett kedvemre olvashatok.

– Tegnap mondta, hogy a könyvei...

– Hogy honnan vannak ezek a könyvek... mondom szép sorjában. Említettem, hogy a front után beállt csend még sokáig veszélyeket rejtett. Nem volt semmiféle iratom. Csak a puszta testem bizonyíthatta, hogy valóságos ember vagyok. Ruszin dialógussal beszélő ukrán. Itt a Kárpátalján ezzel akár idevalósi is lehettem. A szovjet befolyás alá került Csehszlovákiában nem kisebb veszély leselkedett rám, mintha a hegyek között csaptak volna le a szökevényekre vadászó elhárítók. Az isteni gondoskodás újra őrangyalt rendelt mellém. Kalina anyjának a nővérét a helyhatósági hivatalban alkalmazták. Akkoriban mindenfélét csináltak az új hivatalnokok. A rokon nő, amúgy hadiözvegy, a falu pénzügyeit intézte. Ő volt az eskető, ő adta ki a halotti bizonyítványokat, szóval olyan tanácsitkárféle lehetett, ahogy ma mondanánk. Ennyi év múltán nyugodtan beismerhetem, hogy az ő áldott keze állította ki a papírokat, és már nem kellett a virágoskert alatti verembe ereszkednem.

– Ő lett a maga újjászületésének a keresztanyja – mondja Zádorfalvi.

– Így is mondhatjuk, de tulajdonképpen Kalina adott nekem új nevet. A Bohdan a mi nyelvünkön isteni adományt jelent. Ebből boldogan felismertem, hogy Kalina ajándéknak tekintett. Igyekeztem is rászolgálni. A Szemenyuk annyira elterjedt családnév a ruszinok, ukránok között, hogy a galíciai környezetbe ezzel a névvel feltűnés

nélkül beilleszkeszhettem. Húsvétkor, negyvenöt április ötödikén megtartottuk a csendes keresztelőmet. Hármában, Kalinával és a nénivel ünnepeltünk, és akkor találtuk ki az élettörténetem legendáját.

– Nocsak, még egy története van a számunkra?

– Szokványos háborús történet, még igaz is lehetne. Azt találtuk ki és terjesztettük a faluban, hogy negyvennégy végén német fogságból szöktem meg, és minden hozzátartozóm elpusztult. Majdnem igaz legendát gondoltunk ki, pusztán az volt hamis benne, hogy nem keletről szöktem nyugatra, hanem épp fordítva. Na meg a nevem és a papírom volt hamis. Sajnos az is valóság volt, hogy akkor már az utolsó családtagom, az anyám sem élt. Sok év múlva egy falunkbeli ukrán asszony hozta a hírt, hogy néhány héttel a bevonulásom után tüdőgyulladás vitte el. A sírját is csak akkor láthattam meg, amikor Ukrajna már elvált a Szovjetuniótól. De még mindig negyvenötnél tartok. Ahogy a keresztelőmet, az esküvőnket is csendben tartottuk, Kalina harmincadik születésnapján, május ötödikén. Akkor tudtam meg, hogy az én asszonykám kilenc évvel idősebb nálam. Ha jól meggondolom, a hamis irataimban hozzáöregíthettem volna magamat, de a néni úgy látszik, nem tartotta ezt lényegesnek – magyarázza Bohdan. Arcán mosoly fut át. – Képzeld csak, ma egy száz éves ember mesélne maguknak, pedig még csak kilencven vagyok. Huszonnégyben születtem.

– A hamis papírokkal és a féligazságokra épített legendával egyszer sem került veszélybe?

– Befogadott a falu. A legénykoromból otthonról hozott hentes tudományommal meg kedveltté tettem magamat. De még ennél is többet ért, hogy Kalinát és a nagynénjét tisztelet és szeretet

övezte – feleli Bohdan, majd sóhajnyi szünetet tart, mintha önmagával tanakodna. Felemeli a tűzhelyről a forró tea nótáját duruzsoló kannát és megtölti a csuprokat. – *Kérdezi az író úr, hogy voltam-e veszélyben... Egyetlen egyszer viharfelhő tornyosult a ház fölé. Még csak nem is az én meghamisított személyem miatt. A feleségemmel kapcsolatosan verte ránk az ajtót a csehszlovák állambiztonság, az StB. A határ túloldalán, Lengyelországban perbe fogták azt a rokont, akiről már beszéltem maguknak. A lengyel Honi Hadsereg tisztje volt. A háború után az új rezsim ellen szervezkedő egyik partizán csapatban harcolt. Valamikor az ötvenes évek közepén letartóztatták, ötvenötben a 30 ezer lengyel politikai fogoly között vádlottként várta a tárgyalást. Akkoriban ért el minket is a lengyel-csehszlovák állambiztonsági együttműködés áldása. Faggatóztak, kutatták, tartottunk-e kapcsolatot a letartóztatott rokonnal. Fenyégetőek voltak a beszélgetések, nem lehetett tudni, melyik pillanatban találunk rá a háborús múltam nyomára. Két kikérdezés után egyszerre abbamaradtak a látogatások. Kalina hadiözvegy nénye, a tanácsitkár asszony idős korára újra férjhez ment. Az új embere fontos funkcióban dolgozott a szomszéd város pártbizottságán. Úgy mondanám, hogy hivatásos kommunista volt. Fogalmam sincs, hogyan hárította el az elhárítókat. Lehet, hogy a maguktól megoldódó problémák közé sorolhattuk az egészet, mert 1956 április végén Varsóban amnesztiát hirdettek. Egy dolog biztos: kinyílt felettünk az ernyő és a viharfelhőből a jégeső nem zúdult a nyakunkba.*

– Semmin sem csodálkozunk, Bohdan úr – mondja Zádorfalvi. – *Olyan országokból jöttünk ide, ahol a szocializmus épületét hasonló hivatásos brigadérosok, profi kommunisták dúcolták alá.*

Magyarországon és a kollégámat vendégül látó lengyel földön sem volt ez másként.

– Hogy is mondjam... azért ez a csehszlovák szocializmus mégis különb lehetett, mint a maguké ott. A szilárd és kemény szovjetbarátság éveiben a pártfunkcionárius árnyékában sem lehettem tökéletes biztonságban. Több veszélyes esetről nem is tudok. Lehet, hogy azért, mert Kalinával úgy kerültük a politikát, mint a maradi pap a szabadkőműveseket. Óvatos tartózkodásunkkal később mégis felhagytunk. A padlószobában a hetvenes évektől a polcok mögötti rejtekhelyre sok lengyel, magyar és cseh szamizdatot dugdostunk. A cseh könyvekből szerényebb, de értékes gyűjteményünk volt. Ma is féltve, de már nem félve őrzöm a Městečko, kde se zastavil čas című tiltott könyvet.

Árpád szeme felcsillan, ahogy Bohdan az ő egyik legkedvesebb cseh regényét említi.

– Bohumil Hrabal Városka, ahol megállt az idő... A magyarok és a lengyelek is olvassák.

– Havel esszéi is itt vannak, aztán néhány magyar és sok lengyel mű – folytatja Bohdan. – Megbízható embereknek, a falubeliek fiatal rokonainak, gimnazistáknak és egyetemistáknak engedtük, hogy itt, nálunk olvasgassanak, mert ezekből kölcsönadni soha sem mertünk. Látják, egy idő után már nem a szökött vöröskatona, hanem az irodalom bujkált ebben a házban.

Árpád lendít a történeten.

– Ez a rengeteg könyv a maga műveltségének a titka... Este elnézegettük a rengeteg értékes kötetet a polcokon. Kisebb város könyvtára is megirigyelhetné – szól közbe Zádorfalvi Dezső.

– Nem kellett megirigyelni, mert, hogy úgy mondjam, a hatvanas évektől valódi könyvtárat működtettünk. Gyűjtögettünk, sőt még katalógust is csináltunk. Egyszer csak belefogtunk a kölcsönzésbe. Öt hegyi faluból jártak hozzánk olvasnivalóért.

– Honnan kerültek ide a könyvek? Vásárolták?

– Dehogyan vásároltuk! Ennyi könyvre soha sem lett volna pénzünk. Akkor sem, ha azelőtt a könyv elég olcsó portékának számított. Feleségem a háború előtt tanítóképzőben érettségizett, azután tanító lett a szomszéd községben. A szülőket és a gyerekeket bízta, kérte, mire az egész környéken elkezdtek gyűjtögetni a könyveket. Házról házra jártak és rábeszélést az embereket, hogy az elolvasott könyveket adják oda a tanító néninek vagy ahogyan elnevezték, a Könyves Kalinának. Egyetlen tanévben majdnem háromszáz könyv jött össze. Tudják, a falusi ember nem azért veszi a könyvet, hogy jól mutasson a tiszta szobában a szekrénysoron... Ja igen, a polcok! A polcokat ott a vendégszobában és a padláson az egyik kuncsaftom, Juraj, az asztalos készítette húsz kiló kolbászáért. Akkoriban én már a kolbászból, szalonnából és a füstölésből csinos kis családi bevételt hoztam össze. Hamarosan azt is megengedhettük magunknak, hogy a fontosabb, hiányzó műveket megvásároljuk, de az adományokat később is elfogadtuk. Szépen gyarapodott a kollekció. A tiltott műveket Prágából és Pozsonyból hozta a feleségem nyugdíjas gimnáziumi történelem tanára. Az első két évben akkor kölcsönöztünk, amikor betoppant valaki könyvért. Később kénytelenek voltunk kihirdetni, hogy csak három este, hétfőn, szerdán és pénteken jöhetnek hozzánk.

– *Nem kötöttek bele a hatóságok a maguk magánkönyvtárába?*

– *Megóvott bennünket a gyanakvástól a nagynéni és párt-ember férje, sőt Kalinát még ki is tüntették díszoklevéllel a szocialista kultúra ápolásáért. Még a megyénél is velünk példálóztak. Az akkori Csehszlovákiában, talán tudják, nem nézték jó szemmel a magánkezdeményeket, de a kultúra takarásában még az én henteskedésem is zavartalanul működhetett.*

– *Ma is járnak magához olvasni?*

Bohdan úr sűrűn barázdált homlokán árnyék suhan át.

– *Megözvegyültem. Feleségem nem érhetette meg a 21. századot. Egy hónappal az ezredforduló előtt mellrák vitte el. Tizen-négy éve egyedül élek. Régóta érintetlenül őrizgetem a könyveket. Úgy gondolom, hogy ennyi értéket, ennyi szépséges gondolatot nem szabad bebörtönözni. Ez bűn. Kalina nem várná el, hogy így, haszon-talanul tartsam őket. A kis diák barátommal, Radomirral megbeszéltem, hogy felajánljuk a köteteket az egyetemük könyvtárának.*

– *Ezzel maga a felesége kívánságára cselekszik* – mondja Várdai Árpád.

– *Így gondolom én is. Habár nem végrendelkezett szegény-kém... Vagy talán mégis... Itthon volt, mielőtt kórházba vittem, és akkor többször bíztatott, hogy írjam le egy füzetbe a háborús törté-neteimet. A dezertálásom miatt ma már nem kerülök bajba. Mégsem tettem fogadalmat Kalinának. Mert ugye hiába vagyok én olvasott ember, az írói mesterséghez nem értek. Mondtam is Kalinának, hogy soha sem fogom megírni.*

Bohdan felkel a székéből és átlépd el a tisztaszobába. A nyitott ajtó mögül hallik, hogy a szekrényajtót nyitogatja. Keres valamit, aztán visszasiet a konyhába.

– *Ő az én Kalinám* – mutatja a régies, cakkozott szélű fehér-fekete műtermi képet. Az elmattult papír szép fiatal leány okos tekintetét őrzi az örökkévalóság számára. – *Az utolsó itthon töltött napjaiban Radomir apja, a mi településeink körorvosa segített nekünk, ő vitette be szegénykémet a kórházba. A doktor úr is hallotta, amikor Kalina mondogatta, hogy ha nem írom meg a történeteimet, akkor egyszer majd mondjam el őket olyannak, aki leírja.*

Az írók összepillantanak. Bohdan úr teát önt.

– *Hát kérem, az én kis egyetemista barátom, Radomir az apjától hallott a feleségem utolsó kívánságáról. Ezért hívta meg magukat hozzám.*

– *Ha annakidején erre jártak volna és betérnek ide olvasni, tudom, mit ajánlott volna maguknak az én Kalinám* – mondja Bohdan úr, s visszalép a szobába. A polcon biztos kézmozdulattal megcéloz egy kötetet. – *Nézzék csak, ez egy kedvelt szlovák költő, az ereiben apai ágról magyar vér folyt.* – A könyv fedelén magyar név van: Pavol Orszagh Hviezdoslav. „Hájníkova žena” Zádorfalvi Árpádnak magyarra fordítja az eposz címét: „A csősz felesége”.

– *Maguknak ajándékozom. Tudom, ez is boldoggá tenné a hitvesemet.*

BERLIN ÉL!

*„Ich hab noch einen Koffer in Berlin”
(Még egy kofferem van Berlinben)
Marlene Dietrich*

23

Álmosító napok egymásutánja – a várakozás eseménytelen napjai. A történésre vágyó író ezt időpocsékolásnak érezheti. A színhelyváltás illúzióját táplálják, ahogy szobájukat olykor a panzió piciny kávézójára cserélik. Zádorfalvi Dezső naphosszat Mikszáthba temetkezik, s az olvasás élvezetét meg-megtoldja a pipafüstjét kedvelő presszós kisasszony érzéssel lefőzött feketekávéjával (bőséges friss kávé, nem sok víz). Várdai Árpád harmadik napja karcolgatja noteszlapokra a dezertőr Bohdan apó háborús és békés kalandjait.

– Ha jól számolok, holnapra befut a mi berlini emberünk? –
tétovázik Árpád. *– Lassan letelik a „híradós” kamionos telefonján*
jelzett idő. Talán épp holnap. Persze ha megreparálták az autót.

– Ahogy a németeket ismerem, szólna ő most is, ha nem
tartaná az ígéretét.

Megállapodnak, majd ki-ki a szokásának hódolva, újra az írás, olvasás élvezetébe merül. A Kárpátok ruszin manójánál töltött másfél nap után életrendjük óráját végre sikerült visszacsavarni. Zádorfalvi korai lefekvéshez készülődik, Várdai pedig az éjféli napzártához. De az élet, ez a kiszámíthatatlan menetrend szerkesztő

másként rendelkezik: Árpád mobilján felhangzik a Sweet Home Chicago.

– *Tessék... Várdai... ein Moment bitte...* – szól bele a telefonba Árpád és Zádorfalvi kezébe nyomja a Nokiát. A német szavakból nyilvánvaló, hogy talán már itt is van Müller vagy közel jár.

– *Guten Abend, Heinrich! ... Alles wird in Ordnung sein... Klappen...*

Árpád szemében kíváncsiság csillan. A német szavakból kihámozza, hogy társa valamivel egyetért.

– *Mi van, megjött?! – Árpád belemarkol az ablakot takaró barna bársony függönybe. Zádorfalvi int, hogy hagyja.*

– *Itt vannak a kertek alatt. De még vagy száz kilométerre. Most hagyták el a lengyel Pilzno várostábláját. Azt mondja Heinrich, hogy éjszakára megállnak a lengyel határnál a kamion parkolóban, mert a sofőrnek pihennie kell.*

– *Ezek szerint reggel itt lesznek.*

A telefonos intermezzo után Árpád újra megpróbál belemerülni a jegyzeteibe, de hamarosan félretolja a noteszét. Képzelete már a reggeli találkozás felé tart. Az írók esti rítusa kivételesen találkozik: szinkronban húzzák magukra a paplanokat.

24

Szobájuk ablakán át, ahogy Árpád türelmetlenül elrántja a külvilágot takaró, barna sötétítő függönyt, látják, hogy a lustán kelő októberi Nap sápadt sugara a német katonára simul. A farakást mögötti félkörben meredező fák rozsdásodó levelei mozdulatlanok.

Szélcsendes napra ébredt a beszkidí völgy. Heinrich Müllerről petyhüdten lóg aavidniki áruházbán két hete vásárolt konfekció öltöny.

Az ablakhoz lépő Zádorfalvi Dezső olvasó pápaszemét a távolbalátóra cseréli.

– *Semmit sem változott a fiú* – mondja az író, aztán hozzát teszi: – *De miért is változott volna ennyi idő alatt, ha a sírvilág hetven éven át 25 évesnek őrizte meg.*

– *Hogy is mondjám... Szóval én mégis úgy gondolom, hogy a két hét, amit a fiatalember szellemváltában a mai világunkon tölthetett, öregített rajta hetven évet.*

– *Két hetet kapott, hogy a béke hét évtizedét megismerje... Gyerünk, egykomám. Mindjárt kiderül...*

Újra elszállt egy nap. Feledve a presszóban rájuk váró reggelit, a panzió lépcsőin korukat meghazudtolva kaptatnak lefelé, mint kamaszkorukban, ahogy a boldogság reményével az első randevúra siettek.

25

– *Guten Morgen, Herr Müller!*

– *... Morgen!* – felel a katona Zádorfalvi köszöntésére, s az elharapott viszonzásból nem derül ki, hogy harag, levertség vagy a csalódás hangja szól belőle.

– *Kedvetlennek látszik, Heinrich. Nem sikerült az utazása?*

– *Így is mondhatnám, de erről nem maguk tehetnek.*

– *Hová tette az erdélyi kamionost?*

– *Korán ideértünk. Lerakott, aztán igyekezett, mert romlandó árut szállít. Egyébként üdvözli magukat.*

– *Reméljük, mesél a berlini tapasztalatokról, de most megelőzőm egy kérdéssel. Szeretne ebben az új világban élni? Vagyis egyszer s mindenkorra feltámadni... – faggatózik Árpád.*

– *Nem! Semmiképp sem.*

– *Csalódott?*

– *Bonyolultabb ez, tisztelt uraim. Oktalan dolog lenne a feltámadásról elmélkedni. Az én szellemem, lelkem kéthetes kalandozása egyébre nem jó, minthogy a maguk írói képzeletvilágát telepakoljam a meglepődéseimmel. Mindenesetre kérem, fogadják el, hogy egy teli kincsesládáért sem osztoznék a maguk túlkoros, modern világában. Az öröklét ígéretével sem tudnának rábírní a maradásra.*

– *Hogy érti ezt a túlkoros világot?*

– *Arról a témérdek csodabogárról beszélek, amiknek maguk már nem is élvezői, hanem rabjai.*

– *A kamionos telefonjára és az útjukat mutató GPS-re gondol?*

– *Dehogya is. Azokkal már az úton megbarátkoztam. A sofőr munkáját ezek ugyanúgy segítették, mint a fronton a Weermacht-zászlóaljok összeköttetését a Tornister Empfänger B rádió. Ez a GPS meg kicsiben olyan, mint a Würzburg légvédelmi radar.*

– *Gyanítottuk, hogy ez lesz az első csoda a maga számára – veti közbe Zádorfalvi.*

– *Ha tudni akarják, a legizgalmasabb felfedezésem az volt, ahogy útközben a lengyel házakon megláttam a rengeteg radar ernyőt. A sofőrtől megtudtam, hogy '44 júliusától a csapatainknak*

sorra fel kellett adniuk a lengyel területeket. Ha ez igaz, gondoltam, akkor mi a fenének a temérdek radar? Kiderült, hogy a házakban valamilyen lakásmozikat működtetnek.

– A tévé-antennákról beszél?

– Pontosan. A sofőr elmagyarázta, hogy az otthonokban mindenütt van televízió, néhol kettő is.

– ... meg három is...

– Na látják, ez a maguk tékozló világa. De maguk nem érzik. Persze lehet, hogy nincs igazam... Mégis meglepem magukat. Ne gondolják, hogy most hallottam először a televízióról. Akkoriban sűrűn járt a ludwigsfeldi szalonunkba egy berlini színésznő. A nevére nem emlékszem. Tanonc voltam és az ilyen kényes fejcskén én még nem dolgozhattam. Csak az apám vagy a segéd úr keze alá forrósítottam a sütővasat és készítettem oda a dauervizet. Nem is ez a lényeg. Valamikor '36-ban történt, hogy egy premier előtt lelken-dezve röppent be hozzánk a művésznő és mesélte, hogy a berlini olimpiát lehet majd nézni a televízióban. Borzasztó kíváncsi lettem, mi az a televízió, de a bevonulásom előtt, illetve hogy helyesen mondjam, a halálomig nem ismerhettem meg azt a csodatalálmányt, amit mifelénk abban az időben még „Television Paaul Nipkow” néven emlegettek.

A név Zádorfalvi Dezső fülének ismerősen hangzik.

– Paul Nipkow... az orosz származású német mérnök...

– Lehetséges... erről semmit sem tudok.

– Most, hogy mondja, Heinrich, nekem valami beugrott. A berlini Krall operaházból sugározták '34-ben az első kísérleti műsort, azután egy évvel később, még az olimpia előtt is írtak az újságok a

német televíziózás kezdeteiről. Technika-történeti óráimon erről az első európai televízióról magam is tartottam előadást – idézi fel egyetemi munkáját a miskolci író-tanár.

Heinrichet meglepik ezek a szavak.

*– Maga többet tud Németország régi éveiről, mint én. De mondom, a lengyel házakon meredező antennák látványán elámul-
tam, aztán otthon megtudtam, hogy Berlinben manapság száznegy-
vennél több műsort láthatok egyszerre. Hogy is mondták? Száznegy-
ven csatorna van Németországban.*

– Mennyit nézett meg?

*– Esténként üldögéltem a rokonomnál a nappali szobában a
falra szerelt óriási vetítőüveg előtt. Majdnem akkora volt, mint a
vászon a háború előtti moziban, a „Tilsiter Lichtspiele Kino”-ban. A
kezembe adtak egy sokgombos valamit. Ahányszor megnyomtam,
mindig más műsort láttam.*

*– Ha jól belegondolok az utóbbi hetven év technika-történe-
tébe, a maga összes meglepődését megértem – mondja Zádorfalvi.*

*– A meglepetések és a meglepődések kalandos és... ne haragud-
jon... néha humoros eseteit sokan megírták, és újabb hetven eszten-
dő múltán mi ugyanígy rácsodálkoznánk a találmányokra vagy ahogy
nálunk mondják, a kütyűkre. Biztosan én is meglepem: a 17. század
elején élt egy Francis Bacon nevű angol filozófus, aki megálmodta a
rádiót. Tudja, mit mondott? Azt, hogy az emberi hang egy dobozban
fog utazni, és ha kinyitják, hallható lesz. A rádió tehát kétszáz éves
álom... De nézzünk inkább a jövőbe. Ha majd hetven év múlva az
akkori fiatalokat is érdeklik a múltbeli szerkentyűk, ha kíváncsiak
lesznek a dédapák meséire a múzeumban kiállított laptopokról, mobil*

telefonokról, tabletekről, a kezdetleges drónokról és mondjuk az addigra elrozsdásodó Pendolino vonatról.

Heinrich a fejét csóválja.

– Hisznek benne, hogy hetven év múlva, vagyis 2084-ben lesznek még nagyapák és dédunokák?

A múltból érkezett kérdés a jövőről, egyszerre megdermeszteti a beszkidí völgy langyos, őszi levegőjét. Köröskörül minden megfagy. A kérdés megvillanó fejszeként vágódik a láthatatlan jég-hegybe.

– Nézze, Heinrich, megpróbáljuk felfogni a fanyar észrevételeit, a csalódását. De gyanítom, hogy a keserű hangulatot mégsem a technikai újdonságok keltették fel magában – fűzi hozzá Várdai.

– Azok is, mert tartok tőle, hogy a sok nagyszerűnek látszó felfedezés maguk ellen fordulhat.

– Stimmel. Az ember lemarad a találmányai mögött. Az anya megszüli a gyermekét és sorsára hagyja.

– Most én lepem meg magukat. Biztosan hallottak egy Karl Marx nevű német emberről. A háború előtt én hallottam róla. A kölni fodrász kongresszus délutánjain a táncos zsúrokra mindig eljött egy rokonszenves, okos fiatalember, valamilyen szociáldemokrata. Az egyetlen angol irodalmat tanult. Suttogták róla a többiek, hogy kapcsolatot tart a brit barátaival, de erről nem volt tanácsos beszélni. Egyszer olyasmit mondott, hogy Marx szerint a műszaki forradalom munkanélküliséget és egyenlőtlenséget teremt az emberek között.

– Jó, hogy említi, Heinrich. Marxot mi jól ismerjük. Ezt a maga tudós földijét a hitleri időkben éppúgy veszélyes volt népszerűsíteni, mint ahogy napjainkban sem tartják illőnek a tanait terjeszteni.

– Hm... maguk tudják...

– Mondja, Heinrich, talált régi kapcsolatokat Berlinben?

– Az első napokban reggeltől estig koptattam a flasztert, mert Helgáék telefonja nem felelt. Végül a sarki trafikos megmondta, hogy a háború előtti számokat ne is hívjam. Fura világban bóklásztam. Látszólag sok minden olyan volt, mint régen. De hiába bennszülött vagyok Berlinben, kirekesztett idegennek éreztem magam a futó, rohanó emberek hullámaiban. Mindenesetre láttam szépet is az emberáradatban.

– Nocsak...

– Igen. Magával ragadott a női divat, a rövidre szabott szoknyák, a testre simuló nadrágok vagy hogy is mondták... a legginsek illetve berliniesen Strampelhose. Na és a frizurák! A mai fodrászok munkáit, nem tagadom, megirigyeltem. A látvány mintha dacos ellentéte volna annak, amit a '39-es nyárvégen örökre ott hagytam. Nyoma sem maradt a német lányoktól elvárt puritán külsőnek. Habár itt-ott most is felbukkant egy-egy bubifrizura. Retrodivatnak mondják. Elhihetik, ma is szívesen formázgatnám a ludwigsfeldi nők haját. Nem lenne könnyű dolgom, mert ott, ahol az én időmben egy Berlinhez simuló kisváros volt, manapság kilenc vagy tíz fodrászat működik. Még egy érdekességet megfigyeltem. A mai fruskákon nyoma sincs a korombeli lányok diszkrét érdeklődésének, az összesimulós tangókban érezhető rajongásnak.

– Heinrich, maga nálunk jobban tudhatja, miért nevezték a múlt század '20-as, '30-as éveiben Berlint a romlás városának. Érzékelhető-e valamilyen maradványa az akkori szélsőségesen

szabad erkölcsnek, a dekadenciának, a tobzódó szexnek és a pornográfiának?

– Nem hiszem. De ott Ludwigsfeldben a mi környezetünkre akkoriban sem ez volt a jellemző, habár... a fodrászatunkba is jártak olyan nők, akik az egyre növekvő munkanélküliségben a testüket árusították.

– Ludwigsfelde... – mondja Zádorfalvi. – Kiket talált meg a rokonai, barátai közül? Említette, hogy valakinek a lakásában nyomkodta a tévé távirányítóját.

– Lenne mit mesélni.

– Meséljen, barátom.

– Mivel is kezdjem?

– Talán Helga kisasszonnyal. Találkoztak?

– Helga kisasszony... – Heinrich olyan mélyet sóhajt, amilyen kitelik egy szellemében létező, háborúban keményedett lelkű Wehrmacht Landserből. – Helga legalább húsz éve egy londoni temető örökös lakója. A sírját takaró márványlapra a férje utáni nevét vésték. Helga G. Porternek hívták. A rokon fiatalember, Klaus – hetvenöt éves nyugalmazott villamoskalauz – igazában nem az én rokonom, hanem Helga öccse. Tehát Klaus az egyetlen, akit megtaláltam Berlinben. Nem ismertük egymást. Hogy is ismertük volna?! Akkor született, amikor én elindultam leigázni a Lengyelországot és a Szovjetuniót. Szerencsére Klaus ugyanott, a ludwigsfeldi szülői házban él. Berlin ostrománál a házuk nem pusztult el. A bejárat kis réztábláján vadidegen nevet olvastam. Ki ez az Anna-Marie Weiter? Mégis valami súgta, hogy jó helyen járok. Az első napokban hiába kopogtattam, a ház lakói Warnemündében voltak egy kiránduló

hajón. A lényeg, hogy másnap is, harmadnap is visszamentem. A többi időt aztán náluk tölthettem és mindent megtudtam.

– Helga kisasszony nem várt magára...

– És mennyire igaza volt, hogy nem várt! Hiába is várt volna. Klaus mondta, hogy a nővére már a háború második évében, kilencszáznegyven Karácsonyán elsíratott engem.

– Akkor maga még élt.

– Hmmm... éltem. Helga egy ideig kapta is a leveleimet. Az utolsót negyven novemberében kézbesítette neki a Feldpost. Abból, hogy nem kapott tőlem karácsonyi és újévi jókívánságot, másra nem gondolhatott, mint hogy elestem. Egy éves frontszolgálat után valahol lengyel földön. Hogy mi lett a többi levelemmel, mert bizony gyakran írtam, nem tudom. Klaus sem találta a magyarázatot. Igaz, hallott olyan hitleri parancsról, hogy a Sztálingrád után életben maradt Weermacht-katonák leveleit a tábori postán meg kellett semmisíteni, nehogy az országban elterjedjen a vereség híre. Elég az hozzá, hogy Helga csendes gyászban töltötte az ünnepet. Apjukat – talán még emlékeznek a nevére – Eustachy von Richter ezredes Hamburgba vezényelték és egy katonaiskola parancsnokának nevezték ki. Helga az anyjával, Frau Grethevel és az egyéves Klausszal Berlinben maradt. Negyvenegyben, talán épp akkor, amikor én már az orosz fronton hadakoztam, Helga katonai szolgálatra jelentkezett. Az apja tekintélyének sugarában a Weermacht távíróközpontjánál kapott beosztást. A fronton ezeket a híradós kisasszonyokat Blitzmädchennek, villámlányoknak hívtuk. Hans úgy tudja, hogy Helga a frontra kérte magát, mert azért titkon hitte, hogy a katonai hírend-szer útján mégis csak megtalál engem. Az anyja könnyörgésére és

Klaus szerint az apjuk intézkedésével Helga a háború végéig mégis csak Berlinben maradt.

– Nem gondolja Heinrich, hogy a maga '39-es villámgyors bevonultatása és a tábori posta... hogy is mondjam... bedugulása a magasrangú apósjelölt műve lehetett?

– Logikus lenne...

A német elharapja a szót. Mintha gondolataiból ennyi év után is szívesen elhessegetné a gyanakvást. Eredetinek nem mondható, elcsévelt igazsággal nyugtatja magát.

– Tudomásul kell venni, hogy a háborús években egy percig sem voltam a magam ura. Sok-sok évet pótolhatatlanul elmulasztottam. Nem vagyok egyedül, sokmillió ember mondhatja ezt. Minden katona a maga egyéni háborúját vívta. Nincs két egyforma katona-sors. Tudom, mert Klaus polcáról levettem egy könyvet. Esténként olvastam és megismerem a mi háborúnk történetét.

A banális igazságokra csak bólogatni lehet. Heinrich szellemében feléled az empátia, s ezzel a beszélgetés gyors fordulatot vesz.

– Jó két hete, hogy a sírból ideidéztek. Azóta maguk is, én is megértettem, hogy semmi szükségem az élők világának olyan dőreségeire, mint mondjuk az evés, ivás, alvás. Mégis tudom, mert emlékszem a régi időkből, hogy – ha csak lehet – ebédelni kell.

– Hát még ha bevalljuk, hogy amikor a fogadó ablakán át észrevettük magát, otthagytuk a reggelinket – feleli Zádorfalvi Dezső.

– Elfogadjuk a szíves felmentést, és egy órára egyedül hagyjuk.

Hajszál híján másfél óra lett az ebédre szánt órából. Vissz tértek volna a farakáshoz a megígért időre, ha Árpád mobilján nem szólal meg a blues. Az író menten felismeri az erdélyi magyar sofőr hangját, ízes székely beszédét. Belefeledkeznek a diskurálásba. Zádorfalvi megérzi, hogy abbahagyhatatlan beszélgetés passzív fültanúja, ezért mutogatva jelzi Várdainak, hogy ne zavartassa magát, ő lesétál és megnyugtatja Heinrichet, hogy nem feledkeztek meg róla.

– *Mondja, kedves Heinrich, nincs hiányérzete? Mintha elvesztett volna valamit...* – támad Árpád szelíden a németre. A farakásnak támaszkodó, az elnyűtt egyenruhájába visszabújt Wermacht őrzető és az időközben visszaérkezett író társ egyszerre fordítja feléje az arcát. A kíváncsiságot az idős író szemüvege alól megcsillanó kék szempár jelzi. A katona mézsfehér arca, mint már megszokhatták, érzelmet nem tükröz, úgy viselkedik, ahogyan egy átmeneti életre keltett lénytől elvárható.

– *Nincs, kérem. De tudom, miért kérdezi, Herr Redakteur.*

Árpád a feleleten igencsak elképed.

– *Ezt hogy érti? Mit tud?*

– *Herr Zádorfalvi mondta az előbb, hogy a sofőr telefonált.*

– *És?*

– *És én tudom, hogy a kamionjában az ülésem mögött megtalálta a kis barna táskát.*

– *Úgy van, de a táskában egy halom pénzt is.*

– Pontosan kétezeröttszáz eurót.

– Igen, Heinrich, a kamionos ennyit számolt meg, és most kérdi, hogyan tudja visszaküldeni magának.

Heinrich Müller, talán számított erre a fordulatra, tétovázás nélkül válaszol.

– Kérem szépen, ha megint telefonozik, mondja meg, hogy fogadja csak el a pénzt. Neki szántam. Azért hagytam ott, hogy vegyen a kislányának egy szép kis ruhát, és ha telik belőle, még egy bűgőcsigát is. A sofőr minduntalan a leánykáját emlegette az úton. Szeptemberben múlt hat éves, most ment iskolába.

– Szép magától, de látom, nem is sejtí, hogy a kétezeröttszáz euróból a maga sofőrje akár kétezer bűgőcsigát is vásárolhat – mondja Várdai.

– Na, ezt nem gondoltam! Ilyen drága a gyermekjáték?

– Nem drága, hanem a maga kétezeröttszáza sok pénz a magunkfajta közép-európai kisembernek.

– Annál jobb. Megérdemli. El sem képzelik, mennyit segített. Odafele, Berlinig elsorolta a világ nagy eseményeit. A hozzánk a sírba leszűrődő föld feletti hangulatokhoz, a sejtéseinkhez hozzátette az utóbbi hetven év fordulatait. Mire Berlinbe értünk, tisztán láttam, hogyan osztották fel a győztesek egymás között Európát. Visszafelé egy sziléziai lengyel iparvároson utaztunk át, pedig jókora kerülő volt. Ott aztán megfordult velem a világ. Maguknak biztosan nem kell magyarázkodni, ha meghallják a német elnevezést. Auschwitz.

– Jó, hogy említi. Maguk ott, a fronton nem tudtak a haláltáborokról? Nem csak Auschwitzre gondolok, amit a maguk Führere

parancsára az elfoglalt Lengyelország területén létesítettek, hanem az összesről.

– A behívásom előtt hallottam hasonló táborokról. Helga egyik iskolatársát, akinek az apja kommunista ellenálló volt, elvitte a Gestapo. Az érettségire készülődő lányt a berlini Unkermark kerületben működő büntető-átnevelő lágerba zárták. Erről tudtam, de másról... illetve még a dachauai Konzentrationslagerről is, de arról már a fronton hallottam. Az egyik teherautó sofőrünk azelőtt a láger őrszázadánál szolgált, ott is sofőr volt. Ő mesélte, hogy Hitler ellenségeit oda zárták be. Voltak ott katolikus papok is, zsidó emberek és homoszexuálisok is.

– Arról is beszélt, hogy mi történt az odahurcoltakkal?

– Nem. Az auschwitzi gyilkosságokról is most, ettől a romániai magyar embertől hallottam. Egy Josef Mengele nevezetű doktorról is beszélt, aki nem gyógyított, hanem emberkísérletekkel ölt. Állítólag a német haderő kötelékében tizenhét Josef Mengele szolgált és a háború után hiába is keresték az igazi orvost. A sofőr úgy hallotta, hogy Brazíliába menekült, ott fulladt az óceánba, miután úszás közben agyvérzést kapott.

– Mondja, ha már az úton kerülőt tettek, benéztek a haláltáborba? Múzeum van ott.

– Nem akartam. Azok után, amiket láttam, átéltem a fronton, nem volt szükségem rá, hogy elképzeljem, mit műveltek a honfitársaim.

– Látta a kapu felett a kovácsoltvas feliratot?

– *Arbeit macht frei...* Igen, láttam. Tudom, rengeteg ember a kemencék vagyis a krematóriumok kéményein át távozott örökre és nem a kapun át szabadult.

– Néhány hete jártam a Dukla melletti Bystrzyca Kłodzkában. A falusi kovácsot, Jan Liwaczot kerestem, akit 1940 nyarán az egyik első transporttal hurcoltak Auschwitzbe, méghozzá azért, mert egy Hitlert ábrázoló bábút gyűjtött fel. Vele készítették el a feliratot, amely azt hazudta, hogy „a munka szabaddá tesz” – mondja Várdai Árpád.

– Ha maga mostanában kereste a kovácsot, azt jelenti, hogy nem gyilkolták meg. A kapufeliratért cserébe elengedték?

– Dehogyan engedték! Kétszer is megszökött. A háború végéig bujkált, azután visszatért a falujába. Szymon Jakubowskitól, a fiatal lengyel történész-újságírótól tudtam meg. Csak fájjalhatom, hogy harmincnégy évet késtem. Jan Liwacz 1980-ban meghalt.

Árpád észreveszi, hogy a katona kényszeredetten beszél a haláltáborokról. Úgy látszik, a sírvilágban töltött hét évtized sem volt elegendő, hogy kioltsa a régi Ludwigsfeldeből magával hozott és a frontokon sem fakult emberséget. Az író most mégsem mentesíti az emlékezés kényszere alól.

– Azt mondja, Heinrich, hogy a fronton szerzett tapasztalatai után mindent el tud képzelni Auschwitzról...

– Elég, ha elmondom annak a tizennyolc éves fiúnak a dicsekvését, aki a Hitlerjugend tagjaként részt vett a zsitomiri ukrán zsidók kiirtásában. Mondta, hogy korábban már ötezret kivégeztek, rájuk csak ezernyolcszáz maradt. Kivitték a zsidókat a város határába és megásatták velük az árkokat. Aztán a csecsemőtől az aggastyánig

mindegyiküknek meztelenre kellett vetkőznie. Az első kétszázötven az árok szélére állt, majd két géppuska sorozat után máris zavarták a helyükre a következőket. A hullákat, ahogy a fiú mondta, rendesen kellett elhelyezni az árokban, hogy jól kihasználják a helyet. A hézagok betömésére a gyerekek bizonyultak a legalkalmasabbnak. Újabbak sorakoztak az árokhoz... megint géppuskázás... sikoltások... Sietősen kellett tölteni a fegyvert, mert sok zsidó volt abban az országban. Így hallottam, uraim.

Hosszú csend szegi be a Wermacht-katona szavait. Aztán Zádorfalvi megpróbálja visszatéríteni Heinrichet a mostani berlini átélésekhez.

– Elkalandoztunk. Ne haragudjon, ha kíváncsiskodom. Kitől kapott ennyi pénzt, hogy még el is ajándékozhatta?

– Hosszú történet...

– Első találkozásunkon, talán emlékszik, meg kellett nyugtatnunk magát, hogy nem a Gestapo és nem is az SS kihallgatói vagyunk – mondja Árpád. – Most meg arról szeretném meggyőzni, hogy minden mondatával a Halálvölgy regényét diktálja nekem. Ezért hálás vagyok magának... és persze Vászjának is.

– Rendben van. Akkor most vissza kell vinnem magukat 1939-be a besorozásom előtti héthez. Ötven birodalmi pfennigért sorsjegyet vettem a Geldlotterie szeptember 11-i sorsolására. Búcsúzásnál a drezdai kaszárnnyakapuban Helga kezébe nyomtam a birodalmi sassal és horogkereszttel díszített lottószelvényt. A húzás napján én már lengyel területen egy héttel túlvoltam az első ütközetben. Képzeli, ezer Birodalmi Márkát nyertem! A levél, amelyben Helga erről értesített, még eljutott hozzám a tábori postával, de a

válaszomat ő már aligha vehette kézhez. Kértem, költse magára, vegyen szép ruhákat. Helga a pénzt bedugta az apja otthon hagyott pisztolytároló vaskazettájába. A nagy fekete szekrényfiók mélyén még akkor is ott lapult az ezer Márka, amikor Helga már valahol London környékén élt. A nagy pénzváltás idején, 1948-ban megírta a ludwigsfeldi családi házukban maradt nagynénjének, hogy át kellene váltani új Márkára. Így került a pénz a kazettával és egy cédulával együtt az időközben felcseperedett öccséhez, Klaushoz. A cédulára Helga még a '39-es szerencsés sorshúzás után azonnal felírta: „A pénz Heinrich tulajdona”. Klaus sokkal később átváltotta euróra és tovább őrizte. Na most már értik, honnan a sok euró?

Zádorfalvi Dezső magyar író, nyugalmazott műegyetemi tanár és Heinrich Müller őrzetű, a hitleri ármádia, a Wehrmacht egykori gyalogos katonája elmerül a régi Birodalmi Márka és az időközben euróvá alakult nyugat-német Márka átszámolgatásában. Próbálják kilós kenyerekre, fehér bajor kolbászra és cigaretták árára transzponálni a '39-es lottónyereményt. Nem sokra mennek vele, mert Zádorfalvi is csak arról tud, hogy 1948-ban a valutareform a nyugati megszállási övezetben szinte varázsütésre felszámolta a háború utáni elképesztő nyomort. Hamarosan beköszöntött a német gazdasági csoda. Az amerikaiak ötszáz tonna új német márkát nyomtattak és 5,7 milliárd márka értékben szállítottak Németországba. A régi Reichsmárkot egy a tízhez váltották át. Csakhogy ez a lottópénz keleten, a szovjet övezetben várt a sorsára.

Árpád nem száll be a vitába. Őt most jobban izgatja egy ébredező írói elképzelése. Berlinben soha sem járt, ám a német fiú

történeteinek nyomában mégis csak el kellene jutnia Ludwigsfeldebe. Felkutatni a régi fodrász szalont, megnézni Helgák családi házát, a gimnázium közelében a kis cukrászdát, a macskaköves utcát, ahol munka után a szerelmes Heinrich virágcsokorral szaladt a kedveséhez. Na és ha már ott jár, belepillant az újra nem kettészelt német főváros forgatagába, az emberek szemébe, hogy a testi-lelki-sérült németek ivadékainak tekintetében kutassa a bűn és bűnhődés nyomait, árnyait. Ha még fellelhető...

Az elképzelt berlini utazásából visszalép a mába, hogy tovább faggatózzon Heinrich útjáról.

– Mit mondott magáról Klausnak, ahogy beállított hozzájuk a régi házba? Ki maga, ennyi év után hogy került elő?

– Meg fognak lepődni, mert én is elámultam. A csengetés után szimpatikus, idős férfi tárta ki előttem a ma is mutatós polgárház ajtaját. Szemében, mosolyában és a mozdulataiban is Helgára ismertem, de volt benne valami a hadtörténész apa vonásaiból is. Bemutatkozásomat szemrebbenés nélkül fogadta. Heinrich Müller... Miért is lett volna furcsa az ilyen szokványos német név? Attól sem ütközhetett meg, ha ugyanezen a néven talán még ma is keresik a Gestapo legfontosabb részlege, a IV. Főosztály 1945 május 1. óta nyomavesztett főnökét. Illetve dehogy keresik, 114 éves lenne, ha élne... Szóval mondom az ajtót nyitó embernek, hogy én az a Heinrich Müller vagyok, aki 1939-ben innen indult a háborúba. Természetesen fogadta, nem lepődött meg. Pedig tartottam tőle, hogy örülnék néz, akivel nem tanácsos ellenkezni. Nem így volt. Úgy figyelte az arcomat, mintha csak pár napja távozott közeli rokona lennék. A kedves vendégre váró ember örömeivel, kissé meghajolva,

széles karlendítéssel hívott be a házba. Hellyel kínált a szalonnak berendezett, és a háború előtti napok óta változatlan helyiségben. A kerekasztal az osztrák thonet székekkel és a kanapéval ugyanúgy ott állt, aszimmetrikus elrendezésben. Szikrák pattogtak a kandallóban. Mintha most is ott kávézgatnánk Helgával és az anyjával, Frau Grethevel. Megjegyzem, ott adták tudtomra, hogy von Richter ezredes az eljegyzés halasztásáról döntött. Most ez a barátságos családtag helyel és teával kínált, aztán sorolgatta a Richter család történetének részleteit attól a pillanattól, ahol számomra elszakadt a fonál.

– Várjon csak – szakítja félbe Heinrichet Várdai –, ezek szerint a régi ház mai lakója semmi különösöt nem látott abban, hogy a nővére hetven év... pontosabban hetvenöt év előtti szerelme ifjú legényként állít be hozzá?

– Magam sem számítottam erre. De még ki sem fogott a meisszeni csészeből a jázmin tea, amikor mindent felfogtam. És megnyugodtam, mert Klaus mégsem gondolta, hogy ideggyógyászati ápolat vagy félnótás kalandor csengetett be hozzájuk. Természetesnek vette a látogatásomat. Beavattam őt a Halál völgy és a tömegsír világának titkába és a tábornoki beszélgetések történetébe. Remélem, nem haragszanak...

– Nem, nem, dehogy. Bár ha jól belegondolok, Klaus azért még mindig kételkedhetett volna.

– Igaza van, de végképp megértettem mindent, amikor a nyikorgó fa csigalépcsőn felkísért a hálószobájába és a polcra egymás után szedte le a könyveit. Elmesélte, hogy ma már csak az olvasásnak és az unokáinak él. Amióta nyugdíjas, nem kel hajnalban,

hogy időre beérjen a remizbe. Úgy éldegél a tudományos-fantasztikus irodalomban, mintha maga is a sci-fi regények hőse lenne. Antikvárius cimborája az utóbbi években a halál utáni életről szóló könyvekkel is ellátja. Várjanak csak – szakítja félbe szavait Heinrich és a farakásról leemeli az imént levetett civil öltönyt. Cédulát húz ki a zakó oldalzsebéből. – Leírtam, gondoltam, hátha érdekli magukat.

Várdai és Zádorfalvi közelebb lép a katonához. Az írás fölé hajolnak. A papír felső részén Raymond A. Moody nevét olvassák. Közben Heinrich tovább beszél Klaus szenvedélyéről.

– Helga öccse ennek az amerikaiak az állításait úgy magába itta, hogy a véget nem érő élet esélyeit sem tartja lehetetlennek.

– Beleolvasott a könyvekbe? – kérdi Árpád.

– Csak ennek a pszichiáter-filozófusnak a művébe. „Nachgedanken über das Leben nach dem Tod” – nézze csak, feljegyeztem a címet, sőt le is másoltam maguknak egy részt, ahol egy amerikai katonáról van szó. Olyan emberről, mint én és ugyanabban a háborúban esett el... mégsem pusztult el. Ez a Reid nevű amerikai kamerád elmondta az orvosnak, hogy egy ellenséges repülőgép, szerintem a Luftwaffe Messerschmittje körözött az elszállásolási körletük fölött, majd zuhanórepülésben tüzet nyitott rájuk. A katona biztosan tudta, hogy mindannyian elpusztulnak. Mégis egyszerre csodálatos érzés kerítette hatalmába, mintha mellette állna valaki, szelíden szólíthatná és mondaná, hogy még nem jött el az ideje. Ettől az amerikai fiú megnyugodott, jól érezte magát.

– Mit jelent magának ez az eset, Heinrich?

– Nem tudom... Azóta is töröm a fejem. Próbálom felidézni a pillanatot, amikor Vászja bajonettjétől megkaptam a döfést. Velem is

hasznló dolog történt, de senki sem állt mellém, senki sem szólt hozzám. Zuhantam egy fénylő alagúton át a mélybe. Most olyasmivel áltatom magam, hogy ha akkor nyomban bevitték volna az ezredkórház sátrába, Günter Netzer orvosszázadoshoz... Persze ennek ma már semmi értelme! Maradjunk annyiban, hogy az én címzetes sógorom, Klaus ugyanúgy a fantasztikus olvasmányából életre kelt embernek hitt engem, mint ahogyan a maguk írói vágya is felkeltett itt, a szlovákiai Halálvölgyben.

– Klaus hite teljesen más lehet a tudományos-fantasztikus elmélekdedések igazáról, az élet utáni életről, a szellemekről, esetleg a kísértetjárásról, mint a mi meglátásunk az elesettek szellemének ébredéséről. Bizonyos feltételezések szerint a holtak lelke vissza-visszalátogat a sok áldozatot követelő szerencsétlenség helyszínére. Ezt a szellemlétet láttatja velünk maga és az ukrán katonacimborája. Mert mi, ha nem tömegszerencsétlenség a '44-es vérontás a Halálvölgyben? Ha megismerné a számítógépet, értené, hogy a test a hardver, a szellem pedig a szoftver. A gép teste előregszik, tönkremegy, de a szoftver még él. Igaz, egyetlen tudomány sem hitelesíti, hogy a háborús gyűlölködés-teremtette tömegsírok fölött felbukkanak a múltat a jövő számára kutató írók szeme előtt az emberalakban feléledő szellemek. És tessék, mégis megtörtént...

Árpád elmélekdedését Müller őrvezető sűrű bólogatással nyugtázza.

– Hiába is olvasott ember Klaus, talán meg sem értené a különbséget az ő szellemidézése és a maguk múltidézése között. Ahhoz, hogy felfogja az én nyugalmazott berlini villamosvezetőm, neki is itt, a Halálvölgyben kellene megélnie a találkozást.

– Így vagy úgy, Klaus tehát fenntartás nélkül elfogadta magát – veszi át a szót az idősebb író.

– Csakugyan elfogadott, de alig kezdett bele a család-történetük háborús napjaiba, észveszejtő üvöltözéssel csörtetett be a szalonba három gyermek. Jürgen, Paula és Arnold. A három legkisebb unoka. Van egy negyedik is, a tizenkilenc éves Helga, aki az én Helgám vagyis a nagyapja nővére emlékére kapta a nevét.

– Talált benne hasonlóságot?

– Nem volt rá alkalmam, mert a kis Helga az ott-tartózkodásom napjaiban a vőlegényével a török Riviérán, az alanyai Jazz Fesztiválon volt. Így aztán Klaus csak a fényképét mutatta meg. Igazi germán szépség, nemes, egyszerű arc, az én Helgámhoz mégsem hasonlít. A három kicsi azonban ott ficánkolt a maga harsány valóságában. Mondtam is, hogy mennyire mások, mint mi voltunk kiskorunkban. Nyomát sem észleltem a fegyelemnek, a jó magaviseletnek.

– A kicsik is elfogadták a sírból hazatért bácsit?

– Das weiß der Kuckuck! Ki tudja? Szerintem eszük ágában sem volt elhinni a nagyapjuk legújabb szenzációs meséjét. Még a legkisebb, a kilenc éves Jürgen is túl volt már a Hófehérke történetén, a tizenkét éves Arni és a tizenhárom éves Paula pedig valamilyen érthetetlen világban lebegett. Egy komputer nevű ördögös készülékkel, mindentéle színes, mozgóképes társasjátékkal háborút, öldöklést játszottak. Higgyék el uraim, ott, abban a pillanatban jöttem rá, hogy maguk rossz úton járnak. Ilyen játékos előkészületek után a másik ember valóságos lekaszabolása is társasjátékká válhat egyszer. Nekem elhihetik...

– Megint értünk aggódik. Kedves magától, Heinrich.

– Már hogy is ne nyugtalanítana a Világ jövője?! Az ifjú németek ma élvezettel játsszák a háborút... Nekik a mi háborúnk nem egyéb, mint néhány kötelező történelem lecke, iskolai olvasmány. Megpróbáltam Klaus unokáinak beszélni a Hitlerjugendről, azokról a kamaszokról, akik tizennyolc évesen elhitték, hogy meghódítják a világot, azután, mint kiderült, mindent elvesztettek. És tessék! Ezek a tizenéves berlini gyerekek manapság élvezettel mészárolnak a játékukkal. Megmutattak egy ilyen háborús játékot. Várjanak csak, felírtam a nevét... – Heinrich megint a farakásra terített zakóhoz lép. – Angolul nem tudok, de pontosan leírtam. Call of Duty: World at War. A történet akkor játszódik, '42-ben, amikor én kevésbé lelkesen csúsztam-másztam a felázott ukrán mező sarában. Nem játékból öltünk és bennünket sem szórakozásból kaszaboltak a szovjet golyószórók. Ez a játék a berlini csatát mutatja. Az oroszok, természetesen az én Vászja cimborám nélkül rohamoznak Berlin külvárosában, aztán a metró peronján gyilkolják a mieinket. Ebből a játékból jöttem rá, hogy az oroszok kítűzték a zászlajukat a Reichstagra. Mondta is Paula, a legnagyobbik gyerek, hogy ez pontosan így történt. Az iskolában is így tanulta. Ha ez nem lett volna elég, a középső fiúcska, Arni ugyanazon a műszeren mutatott egy eBay elnevezésű zsibvásárt. Ott mindenféle háborús felszerelés is kapható. Hogyha akarnék, akár a Waffen SS mundérjába is beöltözhetnék. Ha ebben a két hétben nem ismertem volna meg a mi dicsőséges hadviselésünk történetét, talán hinném is, hogy a sok háborús játék és a temérdek katonai kacat a nagyapák és a dédapák nosztalgiját tartja ébren. Ja, és képzeljék el, Klausnak van egy műszere,

amibe ezüstös lemezt, kicsi gramofonlemezt csúsztatott be. Leültünk a kanapéra és az egész olyan volt, mint a moziban. Három részes filmet néztünk meg. 'Unsere Mütter, unsere Väter'. Ez volt a címe. Elborzadtam. Sajnos rövid volt az idő, hogy megtudakoljam, meglepi-e ez a mozi az utódokat, a náciizmus akaratlan örököseit. Pedig, gondolom, magukat ez is érdekelné. Azt biztosan tudom Klaustól, hogy nem sok német család lehet, ahol ne őriznék a fényképalbumokban a régi képeket. Legfeljebb itt-ott a magasabb rangú rokonok egyenruhás képeit tépték ki.

– A maga fényképét azért alán megőrizték... – jegyzi meg Árpád. Zádorfalvi Dezső közben a hiányos németisége miatt tanács-talanul rápillantó író társának magyarra fordítja a 2013-ban forgatott német film címét: 'Anyáink, apáink'.

*– Rólam nem készült egyenruhás kép – feleli Heinrich –, Helga akarta így. Mondta, hogy amíg távol leszek, az elegáns, csokornyakkendő s vőlegényét és nem a katonát akarja látni. Nála is, az apámnál is ilyen fénykép maradt rólam. Lehet, hogy Helga magá-
val vitte Londonba. Mindenesetre Klaus így gondolja. A másik kép ...
ki tudja, hol lehet, talán magával vitte az apám, aki túlélte ugyan a háborút, de mint a nemzeti szocialista párt tagját '46-ban orosz fogságba hurcolták. Esetleg Szibériába került, habár amilyen rozoga volt, a szívbetegségével odáig sem jutott.*

– Ezek szerint semmit sem tudott meg róla...

*– Apám özvegyember volt. A Mutti évekkal a háború előtt gyermekágyi lázban halt meg, pedig egy nagy berlini kórház szülé-
szetén segédápolónőként dolgozott. Nem tudták megmenteni. A kislánya vagyis a hugocskám sem maradt életben. Ha az apám*

csakugyan odaveszett az oroszoknál, akkor a Müller családból ma már senki sem él. Mindenesetre nem tudok a rokonságról.

– Helga családja mégis mintha hozzátartozóként fogadta volna.

– Miféle hozzátartozó az, aki nem is igazi rokon és nem is él? – Heinrich semmibe révedő tekintete a völgy felé fordul, mintha a tömegsírt kutatná, ahová tüstént visszatér.

Az írók észreveszik ezt. Zádorfalvi Dezső pár szóval gátat vet a katona visszavonulási hajlandóságának.

– Ha nincs ellenére, még kérdezősködünk. Annyi mindent nem mesélt el! Ha már nem is a saját rokonairól, akkor Helgáról és az övéiről...

– Bevallom, ahogy Klaust hallgattam, sorra értek a meglepetések. Ott kezdem, ahonnan Helga öccse sorolta a család történetét. Az apjukat, Eustachy von Richter ezredest 1942-ben Berlinből, a vezérkartól Hamburgba vezényelték. Előbb a katonaiskola parancsnokává nevezték ki, majd közvetlenül a szövetségesek bombatámadása előtt magas beosztásba helyezték a kikötővédelem tisztikarához. Ez '43 nyarán történt. Júliusban a brit RAF és az US Air Force egyik légitámadása idején állítólag három hullámban bombázták Hamburgot, és a házat, ahol az ezredes szállása volt, találat érte. Álmában halt meg.

– Gomora hadművelet... Negyvenezer halott Európa legnagyobb kikötővárosában – egészíti ki Heinrich elbeszélését a világ háború fordulatait töviről hegyire ismerő idősebb író. *– Tudja, Hamburg bombázása után így jelentett az egyik szövetséges haditudósító: 'A bombázás remekül sikerült.'*

– *Ilyen pontosan nem tudom az ottani dolgokat – feleli a katona és tovább sorolja a családtörténet részleteit. – Akkor én már nem éltem. Klaus szerint von Richter ezredes nem volt háborús bűnös, legalábbis fel sem merült a neve a nürnbergi perben. Látják, erről is tudok...*

– *Mi sem találtuk a bűnösök listáján – mondja Árpád abban a makacs meggyőződésben, hogy Helga vőlegényjelöltjének mielőbbi frontra küldéséért az ezredes lelkiismeretének terhére is a romokba temette az angol vagy amerikai bomba. – Ha túlélte volna a háborút és a igazoló eljárás is tiszta priuszt kap. A szovjet katonai igazgatás, a Sowietische Militäradministration in Deutschland 1948 március 10-én kiadott parancsa befejezettnek nyilvánította a náciitlanítást a szovjet megszállási övezetben. Megbocsáthatatlan bűnt az ezredes úr legfeljebb maga ellen és a saját lánya ellen követett el.*

– *Hagyjuk ezt, kérem – csattan fel Heinrich. – Nem akarok felesleges, értelmetlen, bizonyíthatatlan vádaskodással visszatérni a sírvilágba. Inkább hiszem, hogy ha a háborúból mindannyian hazatértünk volna Berlinbe, mégis lehetnék a Richter család tagja. Valószínűleg ilyesmire utalt Helga öccse, mert rá akart venni, hogy maradjak náluk Karácsonyra. Sőt olyasmit is említett, hogy ha végleg maradnék, tudna nekem ruhatáros állást szerezni egy berlini éjszakai mulatóban. De belátta, hogy ez lehetetlen. A végén sógorának nevezett. ‘Mein lieber Schwager’ – így mondta Klaus. Na de nem említettem még, hogy Helga anyja, Frau Grethe is meghalt. Kísétáltunk a temetőbe. Ahogy ott álltunk a márvány síremléknél, tépelődtem, miért nincs nekem hasonló sírom, miért nem lehetett szép temetése, miért nem hullott könny a koporsómra. Természetesen*

Klaus előtt erről hallgattam. Már csak azért is, mert leültünk egy padra és elmondta, mi történt az anyjával.

– Őt is a megbombázott Hamburg romjai temették maguk alá?

– Nem. A mama túlélte az apjukat, mert nem ment Hamburgba a férje után. Velük maradt Ludwigsfeldében. A Weermacht vezérkartól motorkerékpáros futár hozta az értesítést a hamburgi bombázásban odaveszett ezredesről. Frau Grethe a hivatalos papírral kezében elájult. Utána egy ideig úgy gondolták, hogy mély letargiába esett. Helga és a nagynénje kórházba szállíttatta. Megállapították, hogy elborult az elméje, beleőrült a férje elvesztésébe. Utána még másfél évig élt. Berlin ostromát nem érte meg. De az a másfél év... jobb nem beszélni róla... – Heinrich itt megszakítja az elbeszélést. Mintha érzelemfosztott szellemlétében is felébredne a sajnálat, majd mégis folytatja. – Mindjárt a kórházból távozása után nekirontott Berlinnek. Képzeletbeli vándorútra indult. Az utcák, terek, áruházak, pályaudvarok jellegzetes alakjává lett. Korareggeltől későestig, olykor éjnek idején is sétált vagy szaladt és mindenhová benézett. A férje után érdeklődött várótermekben, patikákban, cukrászdákban, postahivatalokban, mozik, színházak előcsarnokában és ki tudja, még hol. Sokan sajnálták, ismerték a történetét, de akadtak, akik gúnyt űztek belőle vagy tréfálkoztak vele. Egy ilyen ámokfutása a pályaudvaron, a síneken ért véget. Az összeroncsolt anya temetésén Helga is ott volt az akkor még tipegő kistestvérével, Klausszal. A kisiút ezután Helga nevelte 1946-ig.

– Csak '46-ig?

– Igen. De Klaus nem maradt magára, mert a nagynénjük továbbra is gondját viselte. Ez a dátum, a háború utáni év fordulatot hozott a család sorsában, pontosabban Helga életében. Berlin ostroma abban a területben érte, ahol a munkahelye, az egyik katonai hírközpont volt. A városrész a brit szektorba került. Az ottani Wehrmacht-katonákat brit fogságba vitték, ám Helga civil alkalmazottként szolgált ott. A táviróbázist felszabadító akció után egy angol ejtőernyős Quartermaster Sergeant vette őt pártfogásba, majd amikor a zászlóst '46-ban visszavezényelték a hazájába, magával vitte Helgát. Még abban az évben össze is házasodtak, s akkor az én egykori menyasszonyom véglegesen Angliába költözött.

– Klaus még csak hat-hét éves lehetett, ha jól értem...

– Hat éves volt. Utána tizenkét éven át Ludwigsfeldében továbbra is a nagynénjük nevelte. Persze még egy lényeges dolgot el kell mondanom, hogy minden érthető legyen. Klaus huszonöt éves fejjel tudta meg a nővére valódi háborús szerepét. Maga Helga vallotta be neki, amikor úgy vélte, hogy már nem kell semmitől sem tartania. Valamikor 1965 márciusában a Lipcsei Nemzetközi Vásáron találkoztak a testvérek, ahol Helga férje, a veterán ejtőernyős, egy brit kisgépgyártó vállalkozás tulajdonosa is kiállított. Helga, közel az ötvenedik évéhez, feladta az óvatosságot. Testvéröccsének bevallotta, hogy 1941-től, miután minden reménye szertefoszlott, hogy én élek, konspirációs találkozóra ment ahhoz az angol irodalmat tanuló berlini egyetemista fiúhoz, akit a kölni fodrászkongresszus idején a délutáni zsúrokon együtt ismertünk meg. Néhány találkozó után beleegyezett a titkos együttműködésbe és a kulcsfontosságú hitleri hírközpontban a brit légierő titkosszolgálatának hírszerző ügynöke lett.

– Érthető, hogy a távíróhivatalból nem fogolytáborba vitték.

– Garry Potter előbb parancsba kapta Helga átmentését, bár a nyugati szövetségesek győzelme után mint volt hírszerző egyébként sem került volna veszélybe, de hamarosan erősebb kapcsolat szövődött köztük. Maguk a helyemben hogy ítélnék meg Helga lépéseit? Nem mint egykori szerelme tépelődöm rajta, hanem a Vaterlandhoz hűséges német katonaként... Mert ugyebár felesküdt, ha csak civil alkalmazott volt is a hadseregünk hírhálózatának szívében.

– Nem maga az első, kedves Heinrich, aki ilyesmin emésztí magát. A hős vagy áruló? dilemmája utólag vizsgálódásra ösztönözi az embereket, mi több, sok történészt és író is. Később a kérdésre ilyen vagy olyan válasz születik, ám hogy milyen, az sokszor az ítélkező ember elvein, egyéni nézőpontján múlik. Heinrich, maga nem biztos, hogy ismeri a magyarok történelmének súlyos, sokáig marcangoló kételyét. Volt nekünk a tizenkilencedik században, a Népek Tavaszán egy Görgey Artúr nevű tábornokunk. Majdnem másfél századon át árulónak kiáltották ki, mert letette a magyar szabadságharc fegyverét az osztrákok előtt. Más példa is akad. A mához közelebbi a lengyel katonatiszt esete. Ryszard Kukliński ezredes, fedőnevén „Jack Strong” tíz évig kémkedett az amerikaiaknak, dokumentumok tízezreit adta át. Na most ő hős vagy áruló? A vita ma még lezáratlan... Aki árulót kiált, a katonai eszközeget emlegeti, aki hősként magasztalja, azzal menti, hogy a fennálló igazságtalan hatalmat árulta el.

Várdai Árpád szavai a német katonában tovább mélyítik a bizonytalanságot. Vajon Helga elárulta-e Németországot?

– *Maga kinek a pártján áll, Herr Arpad?*

– *Ne gondolja, hogy én nem küszködök a kétféle igazsággal, pedig tudom, hogy igazság csak egyféle lehet. Nem várhatom el, Heinrich, hogy megvitassuk és egyetértésben minősítsük a magyar szabadságharc tábornokának erkölcsét és a Varsói Szerződés ellen, a NATO javára kémkedő Kukliński ezredes cselekedetét. Ismernie kellene a maga halálától máig tartó históriás fejleményeket, a nemzetközi helyzetet. És nem csupán olyan mélységig, ahogy az úton a kamionsofőr elmesélhette magának. De ha akarja, elmondom a véleményemet a maga Helgájáról.*

– *Kíváncsivá tesz...*

– *A maga régi szerelme tisztességesen mérlegelő német nő volt. Közel a tűzhöz, tisztában volt vele, mit művel a német nép és a világ kárára a maguk Führere és sajnos... a náci jelszavakkal a fél világon áttaposó Wehrmacht. A legbátrabb, legbecsületesebb emberek abban az időben is vállalták az ellenállást és... mint tudjuk, a kémkedést is. Helga kisasszonyt német patriótának tartom.*

– *Mit nem adnék, ha kiderülne, kik voltak, hányan lehettek és hol voltak a merész német ellenállók – a katona szavaiból hitetlenkedés szól.*

– *Higgyen csak a maga Helgájában, abban a valóban bátor és becsületes német nőben – egészíti ki fiatalabb társa véleményét Zádorfalvi Dezső, majd hozzáteszi: – De ha mégis tudni akarja a történész válaszát, akkor kénytelen vagyok lehangolni. A háborús időkben szovjet területen megjelent német nyelvű újságban az antisziszta ellenállásról fabrikált hazugság azt szolgálta, hogy a szovjet fogságból visszatérő német katonák elmondhassák, ők mindig is*

kommunisták voltak, csupán ismert okokból rejtőzködtek. Hitler bukása után aztán bevallhatták valódi lelkesedésüket a szocializmus iránt.

27

Heinrich a farönkön ül. Ő maga készítette oda, amikor itt, a magyar írók tábortüzénél először találkoztak, s ahonnan most pontosan a panzió előtt kanyargó útra lát. Egyszerre felpattan, mintegy meghazudtolva a már mindenre ráérő ember természetét. Lemerevedik, mintha a szellemlétből életre kelt alakja mégis visszalépne a hetven éve tartó állapotba. Pedig szó sincs erről. Csak az útszegélyen lefékezett, zöldcsíkos, POLÍCIA feliratú szlovák rendőrautót nézi bénult figyelemmel. Zádorfalvi Dezső hátrapillant, ő is látja a két rendőrt. A német lazít magán, észreveszi, hogy az egyik Polizist valamilyen csöves készülékkel, jókora rakétapisztollyal a szembejövő automobiloikat célozza.

– *Mit csinálnak a katonák?*

– *Nem katonák. Rendőrök.*

– *Értem, de kire fognak löni, és mi az a furcsa fegyver az egyikük kezében? Olyan mint amivel Klaus unokája, Paula a haját szárította.*

Kitörni készülő nevetésüket az írók magukba fojtják, nehogy megbántsák Heinrichet. A vígság különben sem illene a Halálvölgy hangulatához, nem szólva arról, hogy a rendőrök is csúnyán néznének, ki tudja, nem vennék-e magukra... Árpád legyűri a komikus helyzet teremtette reflexet.

– *Elmagyarázom. A szlovák rendőrök kézi radarral bemérik, majd pokutit vagyis bírságot fizettetnek, szóval megbüntetik a túl sebesen autózókat.*

– *Világos. Értem, miért mondogatta az én kamionsofőröm, hogy vigyázni kell, nehogy elkapják, ha erősebben rálép a pedálra – álmélkodik a német és továbbra is érdeklődéssel figyeli az útmenti jeleneteket.*

Késődélutánba hajlik a nap, az írók egyre bágyadtabbak, talán, mert nem fiatalok, talán, mert az utóbbi pár nap egymásra tornyosult benyomásai, Heinrich berlini történetei próbára tették őket. Árpád is, noha várja a berlini esetek új részleteit, hajlik rá, hogy Heinrich majd másnap mesélje tovább az élményeit.

– *Látom rajtad, Árpád barátom, a te szemedet is ólomnehezék húzza, persze én is lepihennék – mondja Zádorfalvi Dezső. – Mit szólna Heinrich, ha reggelig elköszönnénk, de holnap, ha nincs ellenére, még beszélgetnénk egy kicsit.*

– *Én meg elnézegetem ezeket a hajszáritóval radarozó rendőröket.*

– *Csak bele ne avatkozzon...*

– *Szó sincs róla. Ők engem, ha úgy akarom, nem is látnak.*

Az írók megtorpannak.

– *Hogy-hogy nem látják?* – szólal meg Várdai, és mindketten leplezetlen kíváncsisággal merednek a katonára.

– *Úgy van az kérem, hogy csak annak vagyok látható, akinek én akarom.*

Zádorfalvi és Várdai vadonatúj ismeretre tesz szert a sírvilágból ébresztett veteránok természetéről. Most értik meg, miért

volt olyan magabiztos az ukrán katona. Hogy is mondta Vászja, mielőtt nekivágott a szlovák-ukrán határnak? Árpád belelapoz a jegyzetfüzetébe, ahová a fontos dolgokat jegyzi: *‘Árnyalak vagyok, aki valamilyen ködben mozog. Mi, akik egyszer már elpusztultunk, rajtunk nem fog a golyó, bennünket már nem tép szét akna.’*

A nyári meleggel kényeztető 2014-es ősz ma reggel is feledteti a hetven év előtti emberkínzó sarat, ködöt. De hol van már az 1944-es lombhullás, hol van az a három hónap, amikor a vihart ígérő, ólmos égbolt alatt itt, a völgyben táncos aratóünnepet tartott a halál? Ki emlékszik rá? Rég volt! Legfeljebb a kor tanúinak – Zádorfalvi Dezsőnek, a magyar királyi honvédsereg volt karpaszománys írnokának és az itt elesett Heinrich Müller Wehrmacht őrzetőnek – jut eszébe ma is a saját útja a világméretű mészárlás vágóhídján át. Számukra a visszafordított idő átélése ez.

Nyoma sincs már a közlekedési rend szlovák őreinek, ám a német katona ott ül a farönkön, mintha a Sátoraljaújhelytől a barwineki lengyel határhoz tartó országúton még mindig várná a mai élet újabb meglepetéseit. Márpedig semmi sem történik. Vasárnap van, a reggeli órán gyér a forgalom. Ha valaki mégis az autójába ül, azért teszi, hogy kinyissa a kicsiny Potravini élelmiszer boltot vagy eleget tegyen a heti ájtatosságnak az alsókomárnoki Szent Szűzanya Oltalma pravoszláv templomban.

Heinrichnek mit sem számít a hegyvidéki reggel kristálytisza, üdítő varázsa, nem érzékeli a valódi élet efféle áldását. Az írók azonban mélyre szívják a közeli bükkerdők és a Kárpátok fenyve-

seinek messziről is bódító gyantaillatát. Így lehetett ez hetven éve is, mert a természet szabályain a háború sem képes változtatni.

– *Guten Morgen!* – köszönti a katonát Árpád. Írótársa pár lépéssel lemarad, befulladt pipáját a panzió kapujánál álló ládának ütögeti. Vétek lenne a természetbe belerondítani még a legkellémesebb Peterson Gold Blend dohányfüsttel is. De ahogy odaér a farakáshoz, megfledkezik magáról és tömködni kezdi a görbeszárút.

– *Jó reggelt. Mondja, Heinrich, maga dohányzott valamikor?*

– *Engem még a szolgálatvezető Unterfeldwebel sem tudott rávenni. Folyvást szajkózta, hogy a dohányosok könnyebben elviselik a veszélyt. A cigaretta javadalmamért sokan elcserélték a frontharcost ébren tartó cukorkát, a Kola Dallmant. Sőt a nagy dohányosok két csomag füstölínivalóért a Zwiback adagjukat is átadták, pedig a kétszersültet meg kellett becsülni. A szenvedélyes dohányosok képesek voltak az elesett oroszok málhazsákjából kirámolni az undorító mahorkát, és ha még az is kevés volt, akkor mindenféle levélből, teafűből és újságpapírból sodortak cigarettát. De ha már kérdezi, Herr Redakteur... tudja, mire ébresztett rá a fronton a harcokban edzett járőrparancsnokunk? Amikor néha-néha felderítő akcióra vezényeltek bennünket... Nem akartam hinni, amíg meg nem tapasztaltam, hogy az oroszok erős mahorkájának a bűze száz méterről is érződik. Jót nevettek rajtam a kamerádok és elneveztek Zweibeiniger Patrolierhundnak vagyis 'kétlábú járőrkutyának'. Mert az én nem dohányos orrom már akkor megérezte az orosz dohányt, amikor a többiek orra még a saját Wordland cigarettájuk nyomát őrizte. Megjegyzem, az apám sem dohányzott. Arra nevelt, hogy a hölgyfodrásznak mindig nettül kell megjelennie a szalonunkban. Még*

azok a kuncsaftjaink sem érezhetik ujjainkon, ruhánkon, leheletünkön a nikotinos bűzt, akik maguk is szívják az aranyvégű rudacs-kákat. El is bocsátott egy segéd urat, aki néhányszor megsértette apám előírását.

– Békebeli illemtudás... – mosolyog Árpád, aki noha egyetért, mégis igyekszik lezárni a két ember között egyre élénkülő bagós eszmecserét. – Látom, megint útra kelt az időben, emlékezete újra Berlinben kalandozik.

– Így van. Talán mindent elmondtam, ami magukat érdekelheti. Jaj, dehogyis! Klaus unokái! Róluk még mesélek valamit, bár gyanítom, hogy nem lepem meg magukat. Képzeljék csak, már egy hete vendégeskedtem Helga rokonainál, amikor szombat este a gyerekek lecipeltek a szuterénbe. A ház alatt akkora pince húzódik, hogy légítámadásnál két iskolai osztály elférne benne. Klaus később elmondta, hogy '43-ban az előrelátó vezérkari tisztek tudat alatt, vagy mint Helga hadtörténész apja, tudatosan gondoltak a vereség esélyére és menedéket, óvóhelyet, bunkert készítettek elő a családjuk számára. Nem volt veszélytelen az ilyen előkészület, mert a győzelembe vetett hit megingása felért az árulással. Végül a pince nem is szolgált ilyen célt, miután a házuk környékén szinte észrevétlenül átrobogtak a Berlint ostromló oroszok. A várost április közepén majdnem kilencezer nehéztüzérségi ágyúból és katyusából lőtte a Vörös Hadsereg. A környékbeli falvak házainak fala ötven kilométeres körzetben reszketett, mintha földrengés lett volna. Állítólag a Berlin keleti periferiáján lévő külvárosokban, Ludwigsfeldében is, az ostrom idején a fiatal nők kiszaladtak a házak elé és tanakodtak, vajon az amerikaiak vagy az oroszok érnek oda hamarabb, van-e

esély, hogy az amerikai katonák megmentik őket a vörös hordától...
– Henrich újra a zsebében kotorászik. – Nézzék csak, hoztam maguknak egy kivágott cikket az 1946 elejéről megőrzött berlini újságból... – Zádorfalvi kezébe teszi a kisimogatott, barnás újság fecnit. – Ha gondolja, fordítsa le Árpád szerkesztő úrnak.

Zádorfalvi Dezső kiváló német tudásával belefog a fordításba.

– „Mindenütt csak nők és gyermekek vannak. Bestoppolt egyenruhákban téglákat dobálnak.”

– Látják, én ilyen részletekből raktam össze magamnak a képet, amit a háború utáni Berlinről maguk talán már történelmi tényként ismernek. Engedelmmükkel most mégis visszatérnék Helga egykori és Klaus mai családi fészkének dolgaihoz. A háború végétől a lenti hodályt évekig lomtárnak használták. Oda raktározták a ház urának háború előtti könyveit, katonaiskolai előadásainak jegyzeteit, bár ahogy Klaus említette, a szovjet fennhatóság alá került városrészben nem volt tanácsos ilyen irományokat őrizgetni. A nagynéni két napig papírral fűtötte a kazánt.

– Ki tudja, milyen pótolhatatlan írások, kortanúsítványok szálltak ki a kéményükön...

– Hát igen, Klaus a nővérétől hallotta a lipcsei találkozásukon, hogy az apjukat talán azért helyezték át Berlinből Hamburgba, mert Göbbels szándéka ellenére nem látott hozzá haladéktalanul a Weermacht történetének megírásához. Ő lehetett volna a fegyvernem hivatalos történetírója. Talán... De még valamit el kell mesélnem. Egy újabb legendafélét hallva rájöttem, hogy Klaus is mélyen hisz az időgépben, a tömegsírok felett ható negyedik dimenzió, a jó szelle-

mek létezésében. Ezt azzal bizonygatta, hogy az apja, von Richter ezredes hamburgi sírjából támadt sugallatnak tudja be a Luftwaffe Múzeum létrehozását. Talán pontosan azért épp a Hamburg melletti Appenben jött létre a légierő gépeinek, rakétáinak és egyenruháinak a gyűjteménye. A hadtörténész láthatatlan utóélete lehet ez. Klaus több mint jelképesnek véli, hogy Németország újraegyesítése után az apja hamvaival majdnem egy időben telepítették át a légierő múzeumát is Berlinbe. A gatowi repülőtérré, ahol a háború idején a brit RAF légierő bázisa volt.

A lényeg, hogy most az unokák birodalma az egész alagsor.

– Gondolom, konditeremnek rendezték be – veti közbe Árpád.

– Mi az a konditerem?

– Az olyan, mint régen a tornaterem volt. Mindenféle erősítő, izomfejlesztő gépezettel, nem pedig bordásfallal, gyűrűvel, dobantóval, mászókötéllal...

– Ilyenek nincsenek, csak dobok, gitárok és valami villanyhajtású orgonaféle. A barátok egyéb zenészerszámokat is hoztak.

– Ezek szerint zenekaruk van.

– Olyan vad zenét muzsikálnak, hogy a müncheni kaszánya rezesbandáját is megszégyenítenék. Márpedig azok is repesztették a körlet falát.

– Milyen zenét játszanak?

– Várjanak csak, felírtam... Sejtettem, hogy megkérdezik...

– papírjait Heinrich a farakásra teregeti. – Na, szóval hevimetál... Ez angol szó, én pedig nem tudok angolul. Talán nem is jól jegyeztem

le. A gyerekek nehézfémnek fordították. Tényleg úgy hangzik, mint amikor két páncélos egymásra ront.

Az írók sűrűn bólogatnak, értik, miről beszél a katona. Elbeszélését mégsem akarják megszakítani, Heinrich pedig folytatja a házi koncert leírását.

– A két kisleány gitározik, az iskolájukból egy nagyobb gyerek, Robert a dobot püföli. A leányunoka egy idegen fiúval együtt énekel, bár azt inkább ordítózásnak mondhatom. A gyerekek rájöttek, hogy a fémzene nem az én ízlésem szerint való, de nem lepődtek meg, mert ilyenkor a nagyapjuk is hangosabbra csavarta a televíziós házimoziját. Ígérték, hogy egy hét múlva másfajta muzsika lesz... Várjanak csak, ezt is leírtam. Hopp hoppnak mondták, amihez táncolni is fognak. De a következő szombati zenélésből kimaradtam, mert megjött értem a kamionos.

– Sajnálhatja, az talán kedvére való lett volna.

– Ki tudja, lehetséges. Az én kedvelt zeném annakidején a swing volt. És a tangó! Klaus unokái nem is tudják játszani a mi dalainkat. Nem baj. Mit érne Helga nélkül a szép régi muzsika?

A katona okfejtése gondolatokat gerjeszt. Zádorfalvi nem is állja meg szó nélkül.

– Jó lehet egészségesen meghalni. Tudja, ki mondta ezt? Az a Márai nevű magyar író, akit egyszer már emlegettünk. Hasonló gondolatra késztet engem a maga zenei kesergése.

Árpád értetlenül néz az öregebb íróra, sőt mintha Heinrich merev pergamen arca is kíváncsira hangolódna. Zádorfalvi folytatja.

– Látom, nem teljesen érthető. Nos, kérem szépen, ha már véges az emberi élet, talán tényleg jobb egészségesen távozni.

Gondoljanak bele: hány meg hány betegség, szenvedés tarkítja az ember útját az anyaméh és a koporsó között. Megjelenik az első fog. Fáj. Mandula, vakbél, lázas megfázások. Megannyi fájdalom. A mi korunkban – a barátom túl a hetvenen, én magam a kilencvenen – hosszú meséket mondhatnánk kórházakról, fogorvosi fűrókról és a természettől, a komisz időjárástól elszenvedett tortúrákról. A háborús szenvedésekre felesleges emlékeztetnem, azokról maga, Heinrich épp annyit vagy még többet tud, mint én. De ha megengedi, visszatérek a zene világába. Korai halálával a maga élményeiből nem csak az öregedéssel, a testi romlással járó kínok maradtak ki, hanem az utóbbi hét évtized zenéinek, táncainak pergő divatváltozásai is. Mi átéltük a rock and roll és a twist viharait, és most meglepem: a szovjet övezetbe került Lipcse az ötvenes évek végén egy divatos tánccal ajándékozott meg bennünket. Lipsi volt a neve. Hamarosan még a Német Demokratikus Köztársaság kultúrházainak parkettjeiről is eltűnt. Ma már csak a magunkfajta rogyantlábú parkettcsiszolók emlékezetében éldegél, ha egyáltalán emlékszik rá valaki. Magának, kedves barátom, akkoriban már vagy tizenöt éve itt, a Dukla-szorosban, a Halálvölgy sírvilágában volt az otthona. Mondom, jó lenne egészségesen meghalni, ám ha mégsem így alakul, kárpótolhat a sok év sok zenei élménye.

– Mit mondhatok erre? Nem tudom, mit kellene sajnálnom, nem tudom, mit mulasztottam el az ezerkilencszáznegyvennégyes szeptember óta. De abból, ahogy Klaus unokái és a többi berlini gyerek szólított, megértik, hogyan fogadtak engem, a Wermacht-közlegényt a mai ifjú németek.

– Megbántották? Alig hiszem. Maga ebben a különös szellemi dimenziójában is rokonszenves ember – vélekedik Árpád.

– Dehogyan bántottak! A gyerekek az első perctől, ahogy a nagyapjuk elmondta, ki vagyok, hogy egy hetven éve halott bácsi látogatott el hozzájuk, a legkisebb fiú, Jürgen nagyot kiáltott: ‘Onkel Zombie!’ Innentől én voltam a Zombi bácsi. Mutattak egy olyan komputer-játékot, ami a fiúcska szerint rólam készülhetett – Heinrich megint a papírját mutatja, s rajta az írást: PlayStation... Half-Life. – A gyerekek kórusban kiabálták, hogy ‘életre kelt Dr. Gordon Freeman!’. Végül abban maradtak, hogy lehetetlen, mert az már egy elavult játék. Így hát Onkel Zombie maradtam, de a szombat esti fémzenélés alkalmával a dobokat püfölő vendéggyerek, Robert megtoldotta a Zombie bácsit a Dino becenévvel. Dino, azaz Dinoszaurusz... Mondanom sem kell, hogy a zenélés után, az én berlini napjaim második félidejében délutánonként az unokák egyre több barátja jött Klausékhoz megbámulni a Zombie bácsit. Kérték, meséljek a háborúról. Rájöttem, hogy elbeszéléseimmel a háborús gépi játékok szereplőjévé léptettek elő. A front valóságos iszonyatát mégsem részleteztem nekik, mert láttam, hogy még az elviselhető eseteket is kétkedve fogadják. Paulának olyan ötlete támadt, hogy elmehetnék vele a Pfadfinder csapatuk cserkész összejövetelére. Már majdnem beleegyeztem, de Klaus egykettőre lebeszélte a kislányt. Sugdolóztak, és Paula utána már nem ismételte meg a meghívást.

– Érdekes. Vajon mit súgott Klaus a gyermeknek? Mit kellett maga előtt titkolni?

– Kiderült, hogy nem előttem titkolóznak. Este kettesben maradtunk, és Klaus beavatott a család háború utáni nagy titkába.

– Elmondhatja nekünk? Akkor is, ha tisztában van vele, hogy a regényemben semmit sem hallgatok el az olvasóim előtt?

– Ma ez éppúgy nem számít leleplezésnek, mint ahogyan Helga brit hírszerző múltjáról is nyugodtan írhat. Klaus hozzájárult, hogy beavassam az író urakat a történelmi rejtélyekbe. Eustachy von Richter ezredes leszármazottait sikerült láthatatlanná tenni a nehéz pillanatokban, de úgy is mondhatom, hogy átmenteni. Nem mintha bármi is terhelte volna a tanár-ezredest, de az igazoló eljárások során, közvetlenül a háború utáni években, sőt még később is minden megtörténhetett. A családjuknak arra sem volt szüksége, amit az úgynevezett kispárti alkalmaztak az igazoló bizottságok előtt. Nem sorakoztattak fel zsidó tanúkat, akik párszáz márkáért igazolták, hogy rendesen viselkedtek a zsidókkal. Klaus szerint egyesek azt is bizonygatták magukról, hogy titokban külföldi rádiókat hallgattak és voltaképpen már annak idején is tagadták a náci párt eszméit. Különösen akkor tettek ilyen vallomásokat, amikor öt évvel a háború után létrehozták a szovjeturalom alá rendelt fél ország biztonsági szolgálatát, amit Stasinak hívtak. Klaus mondta, hogy az új szervezetben a hitleri évek, vagyis a mi időnk szakemberei is munkát kaptak. Kellott az Abwehr és a Gestapo tapasztalata. Klaus alaposan meglepett. Ki gondolta volna a fronton, hogy az Abwehrben egy erős Hitler-ellenes csoport működik, amely a britek számára már a háború előestétén fontos információkat adott át. Elgondolkodtat, vajon az én Helgám, és talán az apja is...

– Heinrich! Maga most Canaris tengernagy ellenállóirol beszél... – veti közbe Zádorfalvi, a történész író.

– Róla nem hallottam. Klaus nem említette. Ő csak a családjuk különös átalakulását magyarázta el nekem. Hogy jobban értsék, térjünk vissza 1945-re, ugyanis akkor történt az, ami miatt Helga szülői házában a vörösréz táblára a von Richter név helyett a Weitert gravírozták.

– Nem szívesen szakítom meg, de ha megengedi... Miért nem hagyta ott a házat, amikor idegen nevet olvasott? Mert ugye azt mondja, hogy ezután is nap nap után újra becsengetett?

– Több oka volt. A legfontosabb, hogy a magamfajta, negyedik dimenzióban létező testtelen test, csak egyetlen érzékelőmet, az intuíciót őriztem meg. Nem érzékszerv, hanem a szellemtest érzékelője ez. Tartok tőle, hogy nem értik. Fogadják el, hogy az öldöklés utáni tömegsír felett a végtelenített időben ilyen érzékkel megáldott intuitív szellemiség lebeg.

A szilárd elvű materialista Várdai Árpád egy bizonyos pont előtt most megtorpant. Meggyőződés helyett vélekedéssel kellett átlépnie a gyanítható szférába. A természetfeletti erők és az istenek létezését tagadó doktrínából a halvány kérdőjelek világába. Az írói fantázia teremtette közeg lenne ez? Nincs idő hosszas töprengésre, pedig jó lenne szót váltani az istenhívő írótarssal. A katona tovább gördíti a családkrónikát, Árpád pedig dönt: regénye olvasóját kéri majd, hogy hite, elvei szerint fontolgassa a bölcsekedés igazát...

– Igen, makacsul visszajártam a házhoz. Valami sugallta, hogy a falak nem csupán a von Richter család múltját őrzik. Igazam lett. Klaus az unokáival visszaérkezett a tengeri hajókirándulásról, én pedig hamarosan megtudtam, hogy nem veszélytelen úton módosult Weiterre az anyjuk nővérének eredeti neve. A nagynéni, új nevén

Anna-Marie Weiter örökbe fogadta és nevelte az elárvult Klaust. Így lett ő is Weiter. Klaus Weiter. Ezzel elmosódott a gyanú, hogy továbbra is a Wermacht magasrangú tisztjének családja él a házban. Innen most már a brit hírszerző Helgához sem vezettek a szálak.

– Ilyen könnyű volt a névváltoztatás? – Zádorfalvi hangjába a csodálkozáshoz hitetlenség vegyül. – Nem firtatták a szomszédok, utcabeli ismerősök, hogy hová lett von Richter ezredes családja?

– Aki csak tehette, nyugat felé menekült a Berlinhez közeledő vörösök elől. Akkor már szinte csak nők, gyerekek és öregek éltek ott. A férfiak a fronton harcoltak vagy orosz földben feküdtek, esetleg fogságban voltak. Ahogy Klaus leírta, Berlin belvárosában is, a mi külvárosunkban is csak nők és gyermekek lézengtek. Amikor ideértek az ellenséges csapatok, ott, a környékünkön, a mi utcánkon is átrohantak. A von Richter-ház amúgy is üresen állt. Helga az angol kapcsolata révén biztonságos helyre menekítette Anne-Marie nénit és a kis Klaust. A szomszédos zsidóházak lakóit sokkal korábban kilakoltatták. Az üresen maradt lakásokba valamikor '46 elején vadidegeneket költöztettek. Más városokból kibombázott embereket.

– Kezdem érteni – bölint rá Árpád. – Az új szomszédoknak fel sem tűnhetett a megváltozott név. De mondja, mégis hogyan változott Weiterre a von Richter név?

– A háborús zűrzavarban nem ez lehetett az egyetlen eset. Aki csak tehette, szabadult a múltjától. Akkor is, ha egyszerűen csak a fasiszta párthoz tartozott. De ki nem volt akkor Hitler híve? Illetve... azért mégsem mindenki. Klaus elmondta, hogy a hírhedt Plötzensee börtönben, ahol Hitler az ellenállókat őriztette, az oroszok közeledtével a Gestapo likvidálta a foglyokat. A kivégzettek között volt egy

Anne Weiter nevű osztrák szociáldemokrata ellenálló asszony. A fejvesztett kapkodásban a politikai foglyok személyi iratainak megsemmisítésére a Gestaponak nem maradt ideje. Később a még tartó berlini ostrom áprilisi napjaiban Helga brit hírszerző kapcsolata magához vette a börtönben agyonlőtt asszony iratait. Ezután az osztrák Personalausweisben szereplő adatokkal élt tovább a hasonló korú Anne-Marie Weiter. Az összes többi irat előállítására már csak a kiváló nyomdatechnikán múltott. Így készült a néni és az ugyancsak Weiterré varázsolt Klaus számára is az új anyakönyvi irat.

– Elképzelem, Heinrich, hogy jól meglephette mindannak a megtagadása, amiért magát lelkesítő parancsokkal kergették át a lengyel, ukrán, orosz és szlovák földeken – mondja Árpád, majd visszakanyarodik a berlini családsorshoz. – Szóval ha nem is lélek-vándorlás történt, az osztrák szociáldemokrata nő a német Anne-Marie Weiter testében élt tovább. Ezek szerint talán a maga Helgája is Weiter néven távozott Angliába.

– Látja, ezt nem tudom, Klaus nem beszélt róla. Persze lehetséges... Annyi biztos, hogy az angol férje, mr. Potter nevén temették el.

– A nagynéni, ha jól értem, tizenhét éves koráig nevelte a fiút – igyekszik teljesebbé tenni a család történetét Zádorfalvi Dezső.

– A nénit ötvenhétben elvitte egy tüdőgyulladás, Klaus pedig egyedül maradt a tágas családi házban. Az elhunyt asszonyt megbecsülték a munkahelyén, a BVG berlini közlekedési vállalatnál, ahol a villamos kalauzokat elszámoltató segédkönyvelőként alkalmazták és még valamilyen akkoriban divatos párt tagja is volt.

Zádorfalvi pontosít.

– Német Szocialista Egységpárt volt a neve.

– Apám is a szocialista, pontosabban a nemzetiszocialista pártban volt benne... Anne-Marie asszonyt mégis megbecsülték... Klaus végül magyarázta, mi a különbség a nemzetiszocialista és a szocialista között. Aztán a DDR-ről, a kettéosztott Vaterland keleti feléről is beszélt nekem. Na mindegy. Lényeg az, hogy megbecsülték és a magára maradt tizenhét éves fiút felvették tanoncnak. Iskolát végeztettek vele, majd két év múlva villamosvezető lett. Rá akarták beszélni, hogy továbbtanuljon, de ő úgy megkedvelte a villamosokat, hogy eszébe sem volt változtatni. Pedig a hatvanas évek elején a Treptow kerületben, ahol ő csilingelt, kezdték sorra felszámolni a villamos vonalakat. Áttették a hamarosan kiépített Marzan kerület egyik járatára. Onnan nyugdíjazták. El ne felejtsem... fiatalon, huszonegy évesen megházasodott. A vállalatuk valami fontos emberének a lányát vette el. Innen minden a maga nyugodt rendjében alakulgatott, bővült a család... Gyerekek, unokák... Ha az író urak két évvel előbb hívnak ide a tábortüzkökhöz, és akkor mehetek haza Berlinbe, még megismerhettem volna Klaus feleségét, de így nem, mert meghalt. Súlyos cukorbeteg volt.

Heinrich Müllernek, a Wermacht veterán őrzetőjének – legalábbis úgy látszott – mintha kiapadtak volna a 2014-es berlini élményei. Talán a családi krónika lapjait mind egy szálíg lepergette a magyar írók előtt. Zádorfalvi Dezső, az élteesebb történész-író, maga is a legutóbbi nagy háború obsitosa, kész örömmel elmagyarázná a németnek a nagyvilág hét évtizedének ügyes-bajos dolgait, de szándéka megtorpan. Hitler vereségétől Németország huszonnyolc éven át tartott kettészéléséig, a berlini fal felhúzásától a leomlasztásáig

annyi fontos körülményt kellene Heinrich elé tárnia, hogy ez lehetetlennek látszik. Ilyesmire még az újságírás csinyja-binyját ismerő Várdai Árpád sem vállalkozott volna, pedig a szerkesztőségek kezdő slapajainak ő maga tanítgatta, hogy a jó újságíró képes egyetlen papírlapra leírni a világ történetét. Nos oktatói sziporkának jól hangzik, de két és fél percben, mert felolvasva ennyi egy lapra férő szöveg, a német fiú mulasztásait nem pótolhatja. El kellene mondani, miként alakult át a tüzes-véres háborúskodás hidegháborúvá, hogyan ereszkedett le Európa közepén a vasfüggöny, aztán hová tűnt csatlakoztatott birodalmával együtt a Föld hatodán végigterülő Szovjetunió. Hogyan lett a 4. Ukrán Front főkomisszárából, Leonyid Iljics Brezsnyev tábornokból a fél világ ura. Ki volt Gorbacsov és... ki az a Putyin? Hoppá! Putyin! Őt talán hagyjuk a hamarosan visszaérkező ukránunkra, Vászjára.

– *Lassan itt lesz Vászja* – szól Árpád és belső zsebéből naptárt húz elő. Belelapoz. – *Ma tizenhárom napja, hogy elindult innen. Már tudjuk, hogy járt Kijevben. Egyik este láttuk a televízióban.*

– *Micsoda? Vászját látták? Az meg hogy lehetséges?* – kérdi a megrökönyödött német.

Meggondolatlan mondata után kemény feladat előtt áll Zádorfalvi. Tanári képességét meghaladó előadásra kényszerül. Olyan emberrel kell megértetnie az utcai tévé-riport, az élő adás technikáját, aki számára eddig a zsebóra foszforeszkáló számlapja jelentette a műszaki haladás csúcsát.

– *Csak nem hőst csináltak az én Vászja barátomból?*

– *Azt azért nem. Mégis volt a kijevei tévé-riportban egy kis furcsaság. Mert ugye állítják, hogy csak akkor válnak láthatóvá, ha*

maguk is úgy akarják. Ha meg így áll a dolog, akkor a kamera előtt az ukrán fiú arra a pár percre visszasuhant szellemi léte láthatatlan dimenziójából a fizikai testiség látható állapotába. Hm... lehetséges lenne?

Heinrich rábólint.

– Úgy van. Ez történt. De a látható sík mégsem a valóság...

– Tiszta sor, uraim – szól közbe Zádorfalvi. – A propaganda gépezet, vagyis a média mindenre képes. Mi itt az írói fantázia mágiájával keltettük életre magukat, a tévés stáb pedig olyan mesterek fogásaival bírta szóra a mi Váaszjáánkat, mint amiket a náci propaganda miniszter, Göbbels és Zsdánov, a szocreál kultúrdoktrína atyja is alkalmazott. De mégsem olyan szándékkal...

Várdai Árpád mutatóujját feltartva jelzi, hogy valamit beszúrna – ad vocem – a társalgásba.

– A tényleges és a rajzolt valóság ellentétéről, ha megengedik, elolvasok maguknak pár mondatot. Türelmüket kérem, nem szeretek pontatlanul idézni. Felmegyek a panzióba és lehozok egy szovjet frontkrónikát.

Árpád méregzöld fedelű kötettel tér vissza a farakáshoz.

– Itt van – mutatja V.Sz. Antonov vezérőrnagy emlékiratát, az Út Berlinbe magyar kiadását. – Amit idézni fogok, azt 1944 szeptemberében jegyezte fel a szerző, aki egyébiránt a Szovjetunió Hőse.

– Na tessék! Pontosan akkor szúrtuk le egymást Váaszjáával – szakítja félbe Árpádot a német.

– Véletlen egybeesés. A dátum egészen másért érdekes...
– folytatja az író – ... figyeljék meg, fél évvel Berlin ostroma előtt milyen magasztos célokkal kergették rohamra a Vörös Hadsereg harcosait. Jó tudni, hogy '44 augusztusában – miután valamennyi rádióállomás a világgá röpítette Párizs felszabadulásának hírért – az emberek meggyőződéssel hitték, hogy Európában a háború pár hónapon belül befejeződik, a Karácsonyt békében ünneplik az egész kontinensen. Ki gondolta akkor, hogy még fél évnél is tovább pusztít a halál. Nos a memoárban Antonov vezérőrnagy büszkélkedik, hogy a szovjet pártvezetés és a kormány utasítására felvilágosító munka kezdődött, hogyan viselkedjenek külföldön a Vörös Hadsereg katonái. Antonov elégedett, mert ahogy írja, minden harcos megértette, hogy felszabadítóként lép más állam területére. Uraim! Ez akár egy illemtan órával is felér! Sőt a könyvben olyasmit is olvasok, ami már-már csilingel a diplomáciai protokoll nemes finomságától. Ezt szó szerint kell idéznem. 'A párt és a kormány azt követelte, hogy neveljük a személyi állományt a felszabadított országok népei iránti humanitás szellemében, hogy őrizték meg a kulturális értékeket és ne avatkozzanak bele ezeknek az országoknak a belügyeibe.' Hát kérem, ennyi lenne. Istenem, de szívesen megkérdezném a tábornok elvtársat, kik lehettek a Vörös Hadsereg mundérjába bújtatott vásott kölykök, akik a Kremlben fogalmazott pártutasítással szembeszegültek és Berlinben fiatal leányok, asszonyok tízezreit erőszakolták meg. Persze nem csak Berlinben. Gdańskban, Varsóban, Budapesten és Nyíregyházán, és még ki tudja, hol... A kor kiváló történésze, az angol Antony Beevor háborús dokumentum könyvéből ismert, hogy a két berlini kórház, a Charité és az Auguste-Viktoria

Hospital a megerőszakolt berlini nők számát száz-százharminc ezerre becsülte. Többségük sokszoros erőszak áldozata lett. Legalább tízezren belehaltak vagy később követtek el öngyilkosságot. Gyakran megesett, hogy az apák vették rá leányaikat az öngyilkosságra vagy maguk ölték meg őket, hogy lemossák a megbecstelelítés gyalázatát. Berlinben még a német kommunisták feleségei és leányai is, akiket a Vörös Hadsereg kantinjaiban, mosodáiban alkalmaztak, a nemi erőszak áldozataul estek.

Csend nehezedik a kis társaságra. Az esti szélcsendet a délután még enyhén hajladozó fák sóhajtozása sem töri meg. Várdai Árpád elbeszélése a tengernyi rémséget látott katonába is belefagyasztja a szót, pedig a magyarnak még mindig van megjegyezni valója.

– Gondolom, a háborús hónapokban még épphogy csak tipegő Klaus nem mesélt magának a '45 május kilencedike utáni időről. Totális erkölcsi káosz napjai, hetei voltak azok. A nőkkel szembeni gáláns nagyvonalúság és a brutális bosszúvágy-fűtötte kegyetlenség keveredett a májusi Berlinben. És szinte országszerte. Németország számos vidékén a húsz-harminc éves nőkből háromszor több élt, mint férfii.

Heinrich Müller krétafehér ábrázatának ebben a látható dimenziójában most mintha váratlanul feltörne az életre keltett ember érzelme. Talán a szégyen, talán a hitetlenség vagy a csalódás tolul a sápad arcra, de lehet, hogy mindez együtt. Hosszúra nyúlt hallgatás jelzi, hogy a magyar író olyan történetet tált eléje, amilyenről ő még Klaus elbeszéléseiből sem hallott. És mintha nem is lenne hajlandó felfogni. Pedig az újabb német nemzedékeknek, tetszik, nem tetszik,

szembe kell nézniük a múltjukkal. De vajon ő, a hét évtizede halott, a katonai ranglétra alsó fokáról a szlovák völgy mélyére süllyesztett Wehrmacht Landsers vállalhatja-e ilyen utódként a német múltat? Vigasztalódhat-e a 21. században a 19. századi Heine szavaival? *„Berlin, Berlin, te fájdalek nagyvárosa. Nincs benned más a kínokon és vértanúságon kívül.”* A szellemlétében is szelíd katona aligha óhajtja maradéktalanul megismerni a germán pokol történetét. Akkor sem, ha a gyehenna tüzét ők maguk lobbantották lánggra. Most mégis megtudta, a harcművészet változatos műfajaitól mit kellett elviselnie ifjúkora hársillatú városában bűnösnek és ártatlannak egyaránt. Hátrahagyott szerettei ilyen vagy olyan szerencsés sorsának ismeretével jött vissza Heinrich teste örök nyugalóhelyére, a Halálvölgybe. Ezért, a fiatalabbik író szavait, ha nem is engedi el a füle mellett, megjegyzés nélkül hagyja és most újra a 2014-es Berlinről beszél.

– *Nem mondtam még maguknak, mi történt, ahogy elbúcsúztam Klaustól és az én Berlinemtől.*

A magyarok várakozó tekintete siettetni Heinrichet.

– *A berlini napok temérdek újdonsággal, a maguk világának mindenféle technikai csodájával és különös családi sorsfordulatokkal leptek meg. Mégis az utolsó óra... Talán ezzel kellett volna kezdenem...*

– *Mi történt?! – türelmetlenkedik Árpád.*

– *A búcsúteánkat szűrcsöltük, vagy hogy pontos legyek, Klaus teázgatott, amikor a szalon ablakán át észrevettem, hogy a ház elé lomhán begördül a fehér román kamion. Kezet nyújtottam Klausnak, mire ő felállt és a zsebéből kivett rézkulccsal a szalonban álló, görbelábú barokk szekreterhez lépett. A pici fiókból borítékot hú-*

zott ki, benne a lottónyereménnyel. Nem lepett meg, mert a pénzről néhány nappal előbb is beszélt. De megrökönyödtem, ahogy meg láttam az apró, vörös bársonybélésű bőrdobozt. Klaus a kezembe nyomta. Felpattintottam az ovális díszdoboz kallantyús zárját. Az ablakon betűző déli nap pontosan úgy villant az arany karikagyűrűn, mint amikor a '39-es tavaszi napon megcsillant a Helga gimnáziuma melletti cukrászda asztalán. Viszontláttam a gyűrűt. A párját a fronton őrizgettem, de a sírvilágban nyomaveszett. Klaus közölte, hogy ez is az én jogos tulajdonom, így hagyta rá a nővére.

– Becsületes fickó ez a Klaus. Szóval a lottópénzzel együtt Helga jegygyűrűjét is magával hozta.

– Nem, nem! Eszembe jutott, hogy Klaus pár napja mesélt a legidősebb unokájáról. Tudják, arról, akit nem ismerhettem meg, mert a török Riviérán üdült a szerelmével. Visszacsuktam a doboz fedelét és mondtam Klausnak, hogy legyen a gyűrű a kis Helgáé. A lottópénzt pedig ... De ezt már tudják...

28

A szeptembervégi őszelő, a beszkidí táj sajátos évszak-átmenete 2014-ben meghazudtolja a természet reguláját: idecsalogatja a mediterrán vakáció megtakarított melegét. Egyvalami azért mégis csak tartja magát az őszbe tartó hónap hagyományához. Minden nap lehetnyivel korábban esteledik. Zádorfalvi Dezső ezüstláncos zsebóráján pár perc múlva hat. A föld feletti időszámítás csak a két író szokásaira, életrendjére szabja ki az ütemet. A két

hete felkeltett és a fantázia negyedik dimenziójába emelt katonához egészen másféle természetfeletti rendszertől érkezik az utasítás.

– *Író uraim, az én időm lejárt. Hívnak az elesett bajtársak. Persze tudom magamtól is, hogy köztük a helyem* – szólal meg Heinrich Müller, a hetven esztendeje a Halálvölgy tömegsírjában lakó gyalogos Wehrmacht őrzője.

Csalódását Várdai nem titkolja.

– *Sajnálom, hogy elhagy minket. Gondoltam, vagyis szerettem volna magukkal, mármint Vászjával és magával együtt is elbeszélgetni. Hamarosan itt kell lennie. Nem örülök, hogy ennyire siet.*

Zádorfalvi egyetértően bólint, de a német már fel is emelkedik a farönkről. Katonásan igazít az elnyűtt egyenruhán, mintha alaki szemlére készülne.

– *Mennem kell. Átmeneti földi létezésemhez Herr Várdai fantázia-kisugárzásából nyertem a különleges energiát, de érzem, hogy a forrás egyre apad. Tőlem mindent megtudtak, már ami a múltamat és a mostani berlini élményeimről illeti. Vászjával nekünk csak attól a perctől lehet közös mondanivalónk, ahogy ezerkilencszáznegyvennégy szeptember 9-én levittük egymást a völgy mélyére. Amit arról a világról mondhatnánk, nem tartozik magukra. Meg kell érteniük.*

Heinrich halkuló utolsó szavai egyszerre eltűnnek a völgyet szegő tölgyfák ágai között, majd a német katona alakja is beleveszik a sötétlő erdő ölelésébe. A csörgedező, meg-megcsobbanó Svidničanka szelíd vízimuzsikája kíséri vissza a Halálvölgy mélyére.

Az írók beletörődnek, hogy Hitler egykori ármádiájának rokonszenves frontharcosa örökre elveszett az ő Berlinje számára. Ez így természetes. Árpád tudja: regénye lapjain újra feltámad, és tovább él egy ötödik, virtuális dimenzióban.

EURÓPA KÖDÖS VÉGVÁRÁN

„Ha meghalok: tágas mezőn vessétek az ágyam...”

(Tarasz Sevcsenko:Végrendelet)

29

– *Fájna, ha csalódnunk kellene Vászjában* – mondja Várdai Árpád. Tányérjában kedvetlenül piszkálja a vacsorára feltálalt cseh remeket, a knédliivel, vadas mártással kísért svičkovát. Kivételes étvágytalanságának oka mégsem az, hogy a szlovák panzió szakácsának alkotása meg sem közelíti az ő prágai barátja, Rastislav amatőr remekét. Igaz ennek a fordítottja is. A szlovák bryndzové haluškyt vétek rendelni a libasültjeiről híres cseh-morva Boskovicében. A rossz hangulatot az ukrán fiú érthetetlen késlekedése borzolja fel az írókban, bár a tapasztalt Zádorfalvi most is megtalálja a higgasztó magyarázatot.

– *Gondolj arra, komám, hogy a két katona közös vonása, egyetlen ritka erénye a frontra űzött kisember megőrzött embersége. Tudom, téged most az eltérő germán és szláv mentalitás akaszt meg. A precíz germán és az álmodozó-romantikus szláv ember közti különbség. Heinrichet a németek kínos pontossága visszahozta volna az ígért időre... A kamion javítás okozta késést is előre igazolta a sofőr telefonján. Emlékszel?*

– *De mennyire! És... és remélem, a mi ukrán Vászjánk is csak az orosz „szicsász” jegyében várakoztat minket. Igaz is, ha*

netán ki akarná menteni magát valamilyen akadály miatt, hogy is tehetné... Heinrichnek könnyű volt. Ott ült az erdélyi sofőr mellett és telefonálhatott.

Ebben maradnak. Árpád arcára mégis kiül az elhamarkodottan előlegezett csalódás.

Erdei séták, együtt átélt élmények boncolgatása, illatozó pipafüstbe burkolt kávézás... Ilyesformán vánszorognak a napok a Halál völgy peremén. Szürkület után fellobbantják a tábortüzet. A pattogó szikrák és a vörösben, lilában kígyózó lángocskák visszahozzák gondolatukba a régi idők epizódjait. Aztán fel-feltámad a hegyek szele, s ahogy a két magyar egyetértően megállapodik, felsétálnak a szobájukba. Vászja ma sem érkezett meg. Zádorfalvi beletemetkezik a Mikszáth-kötetbe, Várdai pedig az Örkény-egypercesekkel tér nyugovóra. Így megy ez három napja.

Vígság lármája tör át a szoba résnyire nyitott ablakán. Az eseménytelen napok után a negyedik reggelen a zajos ébresztő az öregurak megszokott 7 óráját sem várja meg. Árpád felfigyel a jól ismert lengyel nyelvre. Az ablakhoz lép, a szárnyakat szélesre tárja és kihajol. Mercedes kisbuszból fiatal fiúk csapata és néhány lány ugrik ki. Az író tényleg csak meglepi, hogy közöttük látja Vaszil Jeremenkot, a napok óta várt szovjet katonát.

– *Przepraszami państwa... prędzej nie zdążyliśmy* – kiáltja a húszévesforma, lenszőke madonna-frizurás, nyurga leány. Árpád a szoba mélyén ágyából kászálódó Dezsőnek fordítja a lengyel mon-

datot, bár ez teljesen felesleges, hisz az öreg író is érti. – *Elnézést kérnek, hogy nem értek ide korábban.*

– *Kik ezek?* – kérdi az író társ és fejcsóválva felpattintja a zsebóra cizellált fedelét.

– *Megjött Vászja, Dezső bátyám!*

– *Várj csak... ezek lengyelek. Értem én a nyelvüket.*

– *Nézz csak ki, látni fogod őket. De még én sem tudok róluk többet. Mindenesetre ott van köztük...*

Zádorfalvi Dezső papucsában a kitárt ablakhoz csoszog.

– *Ez tényleg a mi ukránunk!*

– *Czekajcie, już wychodzimy...* – kiáltja ki Árpád a parkolóba. Közli a fiatalokkal, hogy várjanak, máris kimennek.

– *Dobrij ránok!* – köszönti Vászja ukránul az írókat, majd sorra rábök a társaság mindenegyres emberére. – *Barbara... zongora, Grażyna... klarinét, szaxofon, Piotr... trombita, Adam... harsona, Grzegorz... nagybőgő, Janusz... dob, xilofon, Helena és Bronisław... ének, pontosabban vokál, ahogy ők mondják. Amúgy nem messze élnek, nem egészen ötven kilométerre innen, Krosnóban laknak. Lwówban koncerteztek, és csak most indultak haza Ukrajnából. Összebarátkoztam velük, mondták, hogy elhoznak magukkal. Ahogy az ukrán-lengyel határhoz értünk, megint át kellett csúsznom láthatatlanságba. Én átsétáltam, őket meg mindenféle katonák ellenőrizték, igazoltatták. Még a hangszereteket is ki kellett nyitni. Tudják, az ukránok még nincsenek benne az európaiak paktumában. Utána egy kis kerülővel elhoztak ebbe a szlovák faluba.*

Vászja lengyel barátai után a panzió parkolójában elporzik a salak. A magára maradt kis társaság a korábbi beszélgetések törzshelyére, a farakáshoz tart. Régi ismerősök. Bizalmas viszonyuk révén akár barátok is lehetnének.

– *El sem hiszi, mennyire vártuk* – szól előbb Árpád, s ha nem kap észbe, ha nem emlékszik, hogy Vászja is, Heinrich is testtelen negyedik dimenzióban létezik, bizony amúgy magyaros-pajtáskodó legyintéssel hátba csapja őt.

– *Mondtam én, hogy nincs semmi baj, csak közbejött valami* – egészíti ki Dezső a kollégáját.

– *Nem állítom, hogy ukrán hazámban zavartalanul teltek a napjaim. Az út eleje és ezek az utolsó napok, ami miatt nem jöttem vissza a megbeszélte időre, szóval az utam két vége olyan jó volt, hogy megkívántam a lehetetlent.*

– *Lehetetlent? Arra gondol, hogy még éveket töltene a muzsikus barátaival? Hiszen maga is zenész volt.*

– *Kitalálta. Valóban az én világom lenne.*

Zádorfalvi ráncba ugró szeme sarkán látszik, hogy epés csipkelődésen jár az esze.

– *Na de Vászja! Lengyelekkel? A nagy történelmi harag dacára?*

– *Ugyan kérem, engem, az esztelen háborúskodás után még egyszer nem tudnának lövészárokból fektetni. Semmilyen régi vagy új gyűlölködés...*

– *Ezt a bölcsességet hozta vissza magával a Halálvölgybe?*

Vászja pár pillanatig tűnődik, majd tétovázva felel.

– *Lehetek őszinte, de nagyon őszinte?*

– Az volt korábban is.

– Hát... kérem szépen... Elkeseredtem. Jobb is, hogy még a zene sem képes ekkora csodát tenni. Nem vágyom a feltámadásra.

– Sejtem, hogy ott lenn a sírvilágban Heinrichhel meghányják-vetik majd a hazai dolgokat. Ne is csodálkozzon, német katonatársa Európa szívéből hasonló keservekkel tért vissza, mint maga Európa keleti végváráról.

– Érthető. Mit is hozhatna a vesztes hatalom fővárosából?

– Téved. Berlin és az egész Németország nem csupán kiheverte a hitleri kór fájdalmas sérüléseit. Heinrich hazája hetven év alatt olyan átalakuláson ment át, hogy eltisztított romjai felett már csak temetők, emlékművek és múzeumok őrzik a múltat. Néhány szovjet hősi emlékművet is találna Berlinben, például a Treptower Parkban.

– Újra őszinte leszek – feleli Vászja. – Egyáltalán nem vagyok kíváncsi Berlinre. Onnan küldték ránk a pusztulást.

– Megértem. Pedig ha tehetném, rábírnám magát egy berlini útra – mondja Árpád. Jól tudja, hogy még írói fantáziájának energiája sem lenne képes újabb életet adományozni a szellemükben felkeltett frontharcosoknak.

Tudja, pan pizsátyel, én nem kíváncszom oda, ahová a mieink kitűzték a szovjet zászlót, és gondolom, Heinrich sem lelkesedne, hogy láthassa a mi ukrán falvainkat, ahol romokat és halottakat hagytak maguk után. Ukrán, orosz és német halottakat...

– ... és magyar, szlovák, cseh, olasz halottakat – egészíti ki Zádorfalvi Dezső.

– *Az ilyen utazásokat hagyjuk meg a turistáknak és a diákoknak...*

– *Egyetértek magával. Maradjunk ennyiben.*

30

Vászja hazai átélései még fel sem fűtik a kis társaságot, amikor az imént elporzott lengyel mikrobusz újra a völgyet szegő úton fékez. Visszajöttek. Az énekes Helena leszökken le a sofőr melletti ülésről. Szalad, egyenesen a katonához tart.

– *Nálunk hagyta...* – nyújt át egy kis fekete valamit, majd ahogy jött, visszaszökdécsel a kocsihoz. A megperdülő Mercedes ablakán át integet a zenekar, amíg a dombok közé tekeredő út fái mögül már csak a hátsó rendszámtábla villan.

– *Mit felejtett náluk?* – tudakolja Árpád és kíváncsian fürkészi az ukrán tenyeréből kilátszó tárgyat. De még mielőtt választ kap, felismeri az apró Olympus diktafont. Hogy ne ismerné fel, ő is ilyen szerkentyűt tart az otthoni éjjeliszekrényén. Ha félálomból ébred, rámond egy-két szót, a születő regény találó szavait, epizódötletét. De vajon minek ez Vászjának?

– *Lengyel barátaimtól kaptam, amikor beavattam őket a történetembe. Mondták, hogy megőrizhetem rajta az összes találkozásomat. Előbb nem értettem, de megmagyarázták, hogyan működik. Amúgy ezt diktafonnak nevezik... Úgy gondolták, hogy az íróknak százszor érdekesebb lesz így...*

– *Isteni ötlet volt! Ezek szerint maga már az útja elején megismerkedett a lengyel muzsikussal.*

– Épp csak átmentem az ukrán határon, alig pár kilométerre lehettem, amikor két férfi felvett a teherautójuk platójára. Almát és erdei áfonyát vittek a Ivovi piacra. Ott ismertem meg a lengyeleket. A szállodájukból mindenféle hangszertokkal hurcolkodtak a fehér autójukhoz. Nem tudtam megállni, beléjük kötöttem. Mert az egyiküknél megláttam egy harsonatokat és akkor..., azt nem mondhatom, hogy megdobbant a szívem, mert ugye hol van már az én szívem... mindenesetre feltámadt bennem az egykori rézfúvós. A fiatalember rámcsozáldozott... Adam a neve. Meglepett, mert nem értetlenkedett, ahogy elmondtam neki, ki vagyok, honnan vagyok... Talán a magunkfajta muzsikások, művészek és az írók is rendelkeznek kulccsal a mi negyedik dimenziónk felfogásához. Szóval megismertem az egész zenekart, szempillantás alatt összebarátkoztunk. Kijevbe tartottak koncertezni. Úgy mondták, hogy az Euromajdanra mennek.

– Elég gyorsan belépett a mai Ukrajna valóságába.

– Út közben egymás szavába vágta, úgy soroltak el mindent. Onnantól, hogy nincs Szovjetunió és Ukrajna már nem is szovjet köztársaság. El sem képzelik az író urak, hogy mekkora lelkesedéssel beszéltek ezek a lengyelek a Majdan Nezaleznostiról...

– ... vagyis a Függetlenség teréről... – fordítja szinte csak magának Zádorfalvi a kijevi ünnepek, tüntetések terének nevét.

– Megjegyzem, nem volt egyetértés a zenészek között. Két fiú is morgolódott, hogy korai még az öröm. Egyikük a nagyapja halálát emlegette. Valamilyen ukrán fasiszta különítmény végezte ki a háborús időkben, talán épp amikor Heinrichhel mi is megváltuk a kézitusát. A lengyel dobos mondogatta, hogy ő ma is tart a szélsőséges nacionalistáktól. Nem szóltam bele a vitájukba, mert csak annyit

tudtam a mai Ukrajnáról, amennyit tőlük hallottam. Végül leraktak a Majdanra élő mellékutcában. Akkor az énekes Helena magyarázni kezdte a kis készülék működtetését... – mutatja Vászja a diktafont. – Elmagyarázta a nyomógombokat. Megállapodtunk, mikorra jöjjenek vissza, hogy megint találkozzunk.

– Minden világos, de most kapaszkodjon, Vászja. Meg fog lepődni.

Az ex-katona feje búbján legényesen hátratulja a ködvágónak becézett pilotka sapkát, melyről út közben hogy, hogy nem, eltűnt az ötágú vörös csillag.

Árpád folytatja.

– Képzelse, láttuk magát a Majdanon.

– Hogy-hogy láttak? Maguk is Kijevben voltak? Miért nem szóltak?

– Ne kérdezősködjön... Most jön a meglepetés. Láttuk a magával készített angol riportot.

– Látták? Hogyan?

– Ott, a panzióban, a szobánk készülékén.

– Nahát, ide is elküldték? És maguknak van itt hozzá készülékük?

– Látom, fogalma sincs a televízióról...

Zádorfalvi Dezső magához veszi a szót. Lévén szenvedélyes egyetemi előadó, Vászjában új tanítványra lel. Nincs könnyű dolga, hiszen az ukrán nem csak hetven esztendőes lemaradása révén, de született művészelkével sem gyors értője a mai technikának. Az öregúr mégis beavatja a Kijevből ide is eljutott élő-egyenest adás és a szállodai tévé közötti összefüggés bonyodalmába. Vászja

álmélkodik. A diktafon után új csodát tárt fel előtte a mindentudó magyar író.

– *Mij Bozse!* – sóhajt fel a katona. – *Akkor az ilyen készülékkel maguk hangversekre is járhatnak. Jól gondolom?*

– *Ha maga láthatná a bécsi újévi koncerteket!*

– *Most, hogy a pan pizsátyel elmagyarázta a dolgot, minden tiszta. El tudom képzelni. Igaz, a szovjeti rádióban a háború előtt is hallgattunk koncerteket a kijevi diákszállón, de hogy még látható is legyen... és ugyanakkor lássam, amikor a zenekar játszik... Ez talán mégis marasztalna, ha megint igazi életem lenne.*

31

Sehogyan sem sikerül Vászja életritmusát az írókéval összehangolni. Az idős magyarok hol egy késődélutáni estebédre csoszognak fel a panzióba, hol az éjszakai alvás szüksége rendeli el a szünetet a farakásnál, a tábortűz mellett. Az ukrán fiú, csakúgy, mint berlini cimborája, mentes mindenféle életszerű kíváncsiságtól. Az alvás, étkezés és más evilági badarságok hiányoznak szellemlétük igényei közül. Az írók – noha Vászja mondogatja, hogy ő jól eltölti a mind hüvösebb éjszakai órákat –, nem tudják, mi történik hősükkal azokban az órákban. Árpád a Heinrichhel töltött legutolsó percek óta mégis gyanítja, hogy a sírból keltett átmeneti élet szűk időkorlátok közé szorul. A fantázia hajtóereje, az írói vágy energiája nem végtelen. Egyszer csak kimerül, mint az elhasznált akkumulátor, ám itt nincs újratöltés. Jut-e idő Vászja otthoni történeteinek megismerésére? A nyugtalanító felismerés felgyorsítja a faggatózást.

– *Említette tegnap, hogy az otthoni napok nem voltak zavartalanok...* – emlékezteti Vászját a fiatalabbik magyar, ahogy reggel újra a farakásnál köszöntik egymást. A még hús korai órán a farönkön csillogó dér visszatartja őket a szokott ücsörgéstől. Az ukrán katona hosszú éjjeli vándorúton járhatott. Abból gondolják, hogy hagyta kihunyni a tábortüzet.

– *Ha életem valódi lenne, aligha úszom meg ezt a hazatérést. Pedig ahogy a kijevi utca kövére léptem, egyszerre úgy éreztem magam, mint a réges-régi diákvakációk első napján. Fura dolog ez. Voltaképpen semmit sem érzek, de mintha most is vibrált volna a muzsika és a szünidő orgona- és mézillatú varázsa. Vágyam ébredt, hogy újraéljem a háború előtti napokat.*

– *Talán a mi írói varázslatunk...* – segít a magyarázattal Várdai.

– *Amikor először letartóztattak, nyoma sem maradt a varázslatnak, az orgonaillatnak.*

– *Micsoda?! Letartóztatták?* – álmélkodik Zádorfalvi Dezső. Ez még őt, a sok háborús fordulatot átélt veteránt is felvillanyozza.

– *Az első lefogásom mindjárt az első napon történt. A sapkámon lévő kopott, de még mindig jól látható vörös csillag miatt.*

– *Moszkva emberének vagy provokátornak nézhették.*

– *Ki tudja... az biztos, hogy nem kommunisták lehettek. Inkább azok, akik a Lenin-szobrokat egymás után döntögették. Úgy hírlik, hogy Ukrajna középső részein kilencven szobrot romboltak le. Mondják, hogy Zsitomirban a szobordöntés az idén február 21-én történt. Keleten pedig őrizgetik az emlékműveket. Különös világ! Ha annakidején az én komszomolista politrukomnak ezt megjósoltam*

volna, még mielőtt idetérünk a Beszkidekbe, leküldött volna a sírba. Na mindegy. Hogy is mondjam... tulajdonképpen nem voltam kíváncsi, kik tartóztattak le, kik zárták rám a pinceajtót az emeletes ház alatt. Mert még mielőtt kihallgattak volna, átléptem a láthatatlan negyedik dimenziómba. Reggel kereshettek... Elindultam a szülőfalumba. Megjegyzem, szerencsém volt, hogy nem kutatták át a ruhámat és nem kaparintották meg a diktafont. Akkor néztek volna igazán kémnek.

– Lengyel muzsikusk barátai szólhattak volna előre, hogy az ötágú vörös csillag magának ugyanúgy nem tesz jót, mint Heinrichnek a náci karlendítés.

– Tőlük hallottam, hogy régiség árusoknál vörös csillagos sapkarózsát és szovjet katonai derékszíjat is, sőt még egyenruhát is lehet vásárolni. De ki a fene gondolta, hogy az elavult jelvények a mai Ukrajnában indulatokat ébresztenek? Jókat is, rosszakat is. Rá kellett jönnöm, hogy mostanában az ukránok között, még ugyanabban a családban is kétféleképpen él a múlt. Hihetnénk, hogy a háborús tapasztalatok ugyanúgy egyesítik az embereket, mint a 30-as évek éhínsége, a holodomor sötét emléke. Szó sincs róla! Az egyik ember felszabadítóként emlegeti a Vörös Hadsereget és ukrán nacionalista, fasiszta bandának tartja az UPA-t. A másik ember épp ellenkezően... Biztos, ami biztos, leszedtem a csillagot. Gondoltam, így végre elhitetem, hogy nem az vagyok, aki vagyok... illetve voltam.

– Említette, hogy nem csak egyszer tartóztatták le.

– Szót sem érdemel, de elmondhatom. Utamban többféle emberrel összejöttem. Világossá vált, hogy mégsem a háború előtti diákvakációt élvezem. De mire észbe kaptam, hogy már nem is a

Vörös Hadsereg katonája, sőt már nem is szovjet állampolgár vagyok, megint gyanakvó, bizalmatlan emberek caplattak a nyomomban. Az egyik város szélén autóbuszra ültem. Se jegyem, se pénzem... A sofőr egyenest a rendőrök karjába taszított. Civilben kettő is volt belőlük a buszon. Mondhattam én, hogy a frontharcosnak nem kell fizetnie. Jót nevettek és bekísértek a katonai kommandáns hivatalba. Ugye maguknak, író urak, már felesleges említenem, hogy a szokott módon szabadítottam meg őket magamtól. Nem kétséges, hogy azóta elrendelték a körözésemet. Bár nem tudták, ki vagyok, hiszen semmiféle igazolványom nem volt. Másnap értem a szülőfalumba, Bojarkára. Ott újabb kaland várt rám. Most is a szovjet katonai gúnyám miatt. Hogy én miért nem fogadtam el a maguk ajánlatát? Át kellett volna öltöznöm, ahogy Heinrich tette. Mindegy. A dolog úgy történt, hogy kíváncsiságból benéztem egy boltba, és ott valaki gyanúsaknak nézhetett. Talán telefonált. Szinte a föld alól előtermett egy katonai járőr. Feltettek a rajkocsira, és megint fogdában találtam magam. Az ő, akinek a felügyeletére bíztak, kiderült, hogy bojarkai ember. Unatkozhatott, szívesen szóba elegyedett velem. A barátságos falusi ember neve ismerősen hangzott. Addig bogozgattuk a szálakat, amíg eljutottunk az enyémekig. Az ő állította, hogy Bojarkán ma már egyetlen rokonom sem él. Így mondta: 'Pedig híres parasztcsalád volt az, még zeneművész is kikerült közülük.' Na erre mit mondhattam volna? Semmit. Inkább hallgattam. Megtudtam, hogy aki a boltban feljelentett, látott a televízióban a Majdanon és gyanús lettem. Éjjelre rámmárta a fogdát, majd átadott a váltásnak. Kapóra jött, mert negyedik dimenziós szökéssel így nem ezt a jóra való földimet sodortam bajba. Kivártam, amíg az új őrkatona pár

órát velem tölt a bódéjában, aztán a hajnali csendben eltűntem a katonai bázisról. De még a faluból is.

– Meg se nézte a régi házukat? – kíváncsiskodik Zádorfalvi Dezső.

– Pirkadatkor elsétáltam az utcánkba. Nyomát se találtam a családi portának. Emeletes házak vannak a helyén.

– Visszatért Kijevbe?

– Eszem ágába' se volt. Ott nem remélhettem, hogy egykori életem nyomaira bukkanok. Katonatársaimat akartam felkutatni. Izgatott, mi lett a fiúkkal, akik túléltek a Nagy Honvédő Háborút. Ha egyáltalán...

Várdai Árpád szeme felvillan.

– Na, Vászja, ez az, ami engem mindennél jobban érdekel. Ha megosztja velünk a találkozások élményeit.

– Elmondom...

A makacsul forró napsütés végre felszárította az erdőalji farakást. Ilyen ez a 2014-es szeptembervég! A kis társaság újra a tábortűz köré telepedik. Tölgyfapipájából Zádorfalvi jókat pöfékel. A finom dohányillat keveredik a még nedves gallyakról szállingózó gyér füst kesernyés szagával. Várdai az útjegyzeteit rendezgeti. Vászja a nadrágzsebének mélyére kotor és a fatörzsre maga mellé teszi a lengyel Helenától kapott diktafont.

A völgy csendjét, a mélyben nyugvó orosz, ukrán, német, cseh katonák otthona felett síri csendnek is mondhatnánk. Csak a hetven év előtti duklai ütközet részleteit mind alaposabban ismerő Árpád és az akkori frontutakat megjárt Dezső képes a szelíd tájba is

belehallani a harci zajt. A múlt és a jelen diszharmóniája ez. A mai csendet valójában semmi sem háborítja, csak a beszkidí táj finom hangjai tudatják, hogy a természet igenis él. Az erdő gyűrűjéből a csendbe beletrillálnak a meleg napon megfáradt madarak. Egy kakukk tartja puha szólózásának pontos ütemét.

Vászja megelégteli a hallgatást.

– *Panove pizmennyiki! Képzeljék csak, felderítettem három bajtársamat. Igaz, az egyiket azelőtt nem ismertem. A beszéd-megőrző masinával elhoztam maguknak a találkozásokról az összes hangot.*

– *Ezt nevezem!* – lelkenedik Árpád. – *Többször eszembe jutott, hogy megkérdezzem: mit kezdett a diktafonjával?*

– *Egy pillanat, még mielőtt beavat minket a bajtársi találkozóba, mondja, Zsitomírba is eljutott? Elment arra a címre, amit felírt a naplója utolsó oldalára?* – kérdezi Zádorfalvi.

A katona most mintha vonakodna.

– *Mit is mondjak... Nem szívesen beszélek róla. De ha akarják...* – Vászja kényszeredetten, de mégis belefog: – *Jobb is talán, hogy ott még nem nyitottam ki a kis beszédfelelőt – bök rá az Olympus diktafonra, aztán belekezd. – Igen, a zsitomiri címet jól eszembe véstem. Vulicja Karla Marksza 65. Bár ne emlékeztem volna rá! A honvédő háború előtt épült emeletes ház földszintjén most is ott él az én taposóaknára szaladt Andrij barátom családja. Majdnem egy héttel az én halálom előtt esett el egy aláaknázott hegyi ösvényen. Testrészeit harminc méteres körben szedtük össze, hogy eltemethessük. Ennyit a régmúltról... Kopogtatásomra most széparcú tíz-tizenkét éves gyermeklány nyitott ajtót. Elnyűtt, foltos*

egyenruhám láttán riadt verébbé zsugorodott. Ki lehet ő? töprengtem egy pillanatig. Tudtam, mert ugyanabból a zsitomiri laktanyából mentünk a frontra, hogy Andrij megözvegyült, felesége még a háború előtt belehalt valamilyen betegségbe. Volt egy lányuk, aki a rokonságnál maradt. Szóval végül a kislány erőt vett magán és a nagymamáért kiáltott. Ezüstkontyos asszony csoszogott ki a keskeny, szűk előszobába. Ahogy elnéztem, úgy hetvenöt év körüli lehetett... talán mint a pan pizmennyik, Árpád. Említettem maguknak, hogy úton-útfélen bizalmatlanság szála font körül. Miért lett volna másként ebben a házban?

– Gondolom, ez nem nagyon lepte meg, hiszen addigra megismerhette a mai ukrainai állapotokat. A szovjet mintájú mundér pedig...

– Persze, persze, ez így van. Mégsem tudom felfogni, miért foszlott szét a fronton összeforrott orosz-ukrán bajtársiasság – feleli Vászja és fásult hangon hozzáteszi – de talán nem is létezett.

– Ne haragudjon, az imént megzavartam... – szabadkozik Zádorfalvi.

– Szóval ott állt előttem egy kislány és egy idős nő. A gyermek szeméből és a nagyanya arcvonásai mögül mintha az én katonabarátom, Andrij nézett volna rám. Őt tartottam a legjobb barátomnak a fronton. Amikor egymás mellett feküdtünk a fedezékben vagy együtt voltunk őrségben, minduntalan történeteket mesélt a kislányáról. Biztosan tudtam, hogy most a lányával és talán az ükunokájával állok szemben.

– Természetes módon fogadták magát így hetven év múltán?

– *Nem tudom... de mintha el sem jutott volna a tudatukig, hogy nem vagyok egyéb, mint két magyar író időgépének utasa. Egyszerűen elfogadtak. Szó szót követett, és az idős nő igazolta a gyanúmat. Őt és fél éves volt, amikor az apját a háborúba vitték. Most rögtön tudtam, hogy róla mesélt Andrij barátom. Natasa Hrisztenko! Ő az, nem kétséges! Azután hirtelen, haragosan rámtámadt, hogy mondjam meg végre, hova lett az apja. Fogságba esett? Átszökött az angolokhoz? Erről a kérdésről megint a barátomra ismertem, mert a gyermek történeteken kívül néha arról is mesélt, hogy reméli, egyszer elutazhat Londonba. Hogy miért épp oda, sohasem fogom megtudni...*

– *Nem kapott hírt a család, hogy a kislány apja elesett?*

– *Nem. Én sem gondoltam, hogy hetven év után Andrijt még mindig hazavárják.*

– *Bizony Vászja, hány meg hány magyar, német, ukrán, orosz család és világszerte mennyi ember várta, talán még ma is várja, hogy valamit megtudjon a harcmezőkre űzött rokonáról – veti közbe Zádorfalvi Dezső. Ő maga is többször segédkezett magyar honvédsírok felkutatásában. – Talán maga után is kutattak, Vászja...*

– *Aligha. Senkim se maradt. Vagyis... Erről majd később beszélek. Mondom tovább a zsitomiri esetet... Szóval ott álltunk a Karl Marks utcai lakás előszobájában, és akkor én, mintha természetes, sőt kötelességem lenne, a szemükbe mondtam, hogy Andrij pár nappal előttem, az én halálom előtt esett el. Ahogy kimondtam a szót – „elesett” – az ezüsthajú asszony a mellkasához kapott, görcsösen az apró virágmintás kötényébe markolt és az előszoba padlójára roskadt. Utána minden sebesen történt. A kislány kiszaladt*

a lakásból, kiáltozott, hogy 'gyilkos bácsi! gyilkos bácsi'. Láttam, hogy az emeletről lefelé rohan egy férfi, hamarosan mentőautó szirénázott, majdnem velük egy időben rendőrök is robogtak. Az egész riadalmat én már a negyedik dimenzió láthatatlan világából figyeltem.

– Megértem magát, hogy ezt nem akarta elmondani nekünk

– nyugtatja a katonát Várdai Árpád. – Akaratlanul megölte a legjobb pajtása leányát.

Zádorfalvi sem hagyja szó nélkül.

– A háború ennyi év múltán is képes pusztítani. Ne bánkódjon, Vászja, maga semmiről sem tehet.

32

A tábortűz túloldalára fektetett kétméteres, napszíttá farönkön feketélik a diktafon. A szürkületben túlfejtett hím szarvasbogárnak hihető. Vászja felkapja és a térdére fekteti.

– Én most inkább hallgatni fogok. Ezekből az elbeszélésekből többre mennek, mintha tőlem hallanák.

A katona szándékát Árpád bólogatással nyugtázza.

Zádorfalvi Dezső egyetért.

– Igaza van, Vászja.

A diktafon beindul.

„Hány év is múlt el azóta, Vaszilij? Ne számolgassuk... Megvénültünk, de te semmit sem változtál negyvenöt óta...” –

Pörög a masina digitális számlálója. Vászja egy pillanatra kikapcsolja. Szükségét érzi, hogy valamit elmagyarázzon az íróknak.

– *El kellett mondanom Borisznak, hogy '45 tavaszát én nem értem meg. De láttam, hogy ez őt igazából nem érdekli. Hallgassák tovább.*

„Velem azóta sok minden történt. Hol is kezdjem? Ja igen... Emlékszem, hogy '43-ban utánad egy-két héttel indultam a frontra a zsitomiri laktanyából. Géplakatos voltam, ezért a tankosokhoz osztottak be. Egyszer csak ott találtam magam a kurszki csatában. Valószínű, azért éltem túl, mert a hadosztály javítóműhelyében szolgáltam, és oda csak egyszer dobott le ajándékot a Messerschmitt. A bomba tönkrevágott két felújított T-34-est és az egyik szerelőnket is elpusztította. Pár perce még én is ott feküdtem a gép alatt, úgyhogy csak a halál lehelete ért el hozzám. Akkor először. Utána még ezerszer, de az első életveszély megmarad az emberben, mint az első szerelem. (Itt néhány perc csendet rögzít a kis magnó.) Nézd csak barátocskám, a kitüntetésekéből láthatod, hogy végigharcoltam, nem is akár-hogyan az egész honvédő háborút. Kurszktól... nézd csak ezt itt... Berlinig kergettem a fasisztákat. (Vászja kérdez: egészen Berilinig szerelgetted a tankokat?) A '43-as júliusi kurszki harcokban még igen, volt is dolgom rendesen... A történészek manapság a háború legnagyobb páncélos csatájaként emlegetik. Gondolhatod, hogy a több ezer tank közül hányat kellett felújítani és harcrendbe állítani. Sok gép javíthatónak bizonyult.

A bennük égett katonákat újakra cserélték le. Sokszor kiképzetlen újoncokkal pótolták őket. Nincs mit szépitni a dolgon, a fasiszta túlerő az első időben feladta nekünk a leckét. Akkor minket, szerelőket is felparancsoltak a T-34-esre. Nem csak a kapcsók fogytakoztak, a tisztek között is szaporán járta táncát a halál. Ha egy páncélost telibe kapott a Luftwaffe bombája, ott csak roncsolt vas és égett hús maradt. Te ugye lövész gyalogként szolgáltál? De azért tudhatod, barátocskám, hogy a tankot telibe találni csak úgy lehetett, ha az ágyúlövés akkor történik, amikor a német tüzér a páncélos oldalát látja. Igaz, ez csak néhány másodperces látvány volt. Repülőről, bombákkal könnyebben elbántak velünk. Engem amúgy nem kellett kiképezni, mert a műhelymunkában megtanultam, hogy kell a gépet harcban is kezelni. Már a mládsij lityinánt vállapja volt a tankos ruhámon, amikor Kurszk alól tovább vonultunk. Ritkán kellett védekezni, főleg támadás volt a feladatunk. Rokosszovszkij marsall Frontjának ezer tankján törtünk előre. (Vászja: Ezek szerint tisztként üldöztetted a Wermachtot...) Úgy, ahogy mondod. Ahány komolyabb ütközet, majdnem annyi előléptetés és kitüntetés... Berlin előtt már páncélos százados voltam, a győzelem másnapján pedig őrnagyi váll-lapot kaptam.”

Árpád a diktafonra mutat, kéri Vászját, hogy állítsa le.

– Mondja, hogy talált erre a régi katonatársra?

– A zsimomiri laktanyánál kérdezősködtem. Mindjárt az első embertől megtudtam: már hogyné ismernék a nagy tiszteletnek

örvendő veteránt?! A Győzelem Napján ott ül a díszelnökségben, igaz, pár éve már nem látják. Kiderült, hogy a laktanyától alig egy ugrásra, takaros kis kertes házban él. Megtaláltam. Ne gondolják az író urak, hogy ilyen kurta volt a beszélgetésünk. Öregségére Borisz jól feltöltődött közölnivalóval – magyarázza a katona és újra megnyomja a play gombot.

„De mondom, ott Kurszknál szentül hittem, és nem csak én hittem, hogy néhány hét, esetleg egy-két hónap és ott leszünk Hitler kapujában. Nem így alakult. Még teljes két évig tartott... Tudod, barátocskám, fiatal alhadnagyként, amikor először rohamoztam a gépemmel és a gyalogságunk mögül kellett előtörnöm a fasiszták futóárkai felé, olyasvalamit éltem át, amit soha, de soha nem tudok kimázozni az agyamból. Páncélosaink hernyótalpai zúzták, taposták az esőtől felpuhult talajba az emberi maradványokat. Rettentő látványt hagyott maga mögött az előttem robogó tank. A motorzúgás és a hernyótalp csattogása elnyomta a csontok roppanását. Azokat a hangokat csak a mellettünk rohamozó gyalogosok hallhatták, amikor épp szünetet tartottak a hurrázásban ... Te is hallottál ilyeneket, gondolom... (Vászja: Hallottam.) Engem A háború minden szakasza újabb és újabb benyomással gazdagított. Lenin elvtársnak akkor is igaza volt, ha manapság nem hivatkoznak rá. Tanulni, tanulni, tanulni. Valamikor '44 elején megtanultam, hogy a Wermacht újoncai speciális kiképzéssel érkeztek a frontra. Tudták, hogyan kell a tankjainkat lövészárkokba húzódva pusztítani... Piszkos módszer volt! A német a

feje felett átcsőrtető szovjet páncélosra alulról mágneses aknát rakott vagy pedig Pazerfausttal hátulról lőtt ránk. Képtelenek voltunk kivédeni. A fasisztának természetesen csak egyszer volt esélye, hogy így támadjon. Akár késleltetett öngyilkosság is lehetett volna a módszerük elnevezése, mert a kilőtt gép után rohanó szovjet páncélos a talajba taposta a németet. (Vászja: Nem egyszer láttam, hogy a rohamozáskor megbotlott szovjet harcost is a saját szovjet tankunk taposta el.) Tudom, Vaszilij, erre mondta az ezredünk politrukja, hogy a harcban is van selejt, nem csak a termelésben.”

Vászja ezúttal kéréstelenül megnyomja a STOP gombot.

– Ne gondolják, uraim, hogy ez az én Borisz Boriszovicsom T-34-esen vonult be a történelembe,illetőleg Berlinbe. Figyeljék...

„Jól bevéstem az ezredparancsnok politikai helyettesének kiselőadását a háborús selejtről. Alig múlt el pár nap... De nem szaladok előre, mondom sorjában... Történt, hogy az egyik reggel stukák zúgtak fel a mező felett. Egy tank... egy másik... harmadik. Robbantak és sorban vörös-fekete tűz tört fel róluk. A többi tank folytatta az útját. Az első repülőek bekapcsolták a szirénákat és mélyrepülésbe fogtak, majd a bombákat a jól kiválasztott célra ejtették és megint az égre törtek. Azután újabb gépek merültek alá a felhők föl. A Luftwaffe véres lakomája volt ez. (Vászja: A mi lövész zászlóaljunknál két tankelhárító kutya is szolgált. A német páncélosok réme volt ez a különleges fegyver.

Vadásztak is rájuk a Wermacht mesterlövészei. Robbanóanyagot kötöztünk a kutyákra, azok meg tudták, hogy a hernyótalpak közé kell kúszniuk. Így voltak idomítva. Ott aztán robbant a töltet...) Úgy van, Vaszilij, ezt a fasiszták eltanulták tőlünk. Alkalmazták is, amikor a tankjaink már Németország földjén támadták őket. Nem is ez a lényeg, Vaszilij. Az én katonai előmenetelemben más valami hozott komoly fordulatot. Tudniillik, a front selejtjét emlegető őrnagy is elesett abban a légítámadásban. Bombatalálat érte a parancsnoki harcálláspontot, a fedezéket, ahol ez a moszkvai tiszt tartózkodott. Azért említem, hogy moszkvai, mert anyám részéről én is orosz vagyok. Emiatt is voltunk bizalmas, jó kapcsolatban és... most mondom a lényegét... A hadosztály talán ezért épp engem nevezett ki utódjának. (Vászja: Utána már nem is ültél tankra?) De egyszer. Még Varsó alatt. Egy kis ügyefogyott azerbajdzsáni szerelő gyerekeknek kellett megmutatnom, mi a dolga az eldugult adagolóval. El tudod képzelni, barátocskám, egyszeriben milyen tekintélyem lett a frontra érkezett újoncok között? Politrük, aki még páncélost is tud javítani! Mondom, akkoriban már Varsó előtt, a Visztula bal partján állomásoztunk. Hónapokig dekkoltunk, nem kaptunk parancsot, hogy áttörjünk a németekkel harcoló varsóiakhoz. (Vászja: Akkor én már a Kárpátokban harcoltam. Hamarosan, szeptember 8-án elestem.)”

A diktafon újabb szótlán perceket örökített meg. Vaszja kikapcsolja.

– Itt azért van szünet, mert Borisz az asztalán a Kreml tornyával díszített 2014-es naptárban lapozott, mintha az én utolsó ütközetem napját keresné benne. Én meg azon gondolkoztam, elmondjam-e neki a német bajtársam, Müller őrzető esetét. Maguk biztosan hallották Heinrichtől. Végül úgy határoztam, hogy elhallgatom, ki tudja, nem sértené-e az öntudatos Boriszt, nem látna-e bennem hazaárulót.

– Nem biztos, hogy ismerjük Heinrich történetét... – válaszolja Zádorfalvi Dezső.

– Sokkal előbb, azt hiszem, '42-ben Belorusszia területén bocsátkozott harcba Heinrichék Wermacht-csapata. A fiú akkor még hitt a győzelmükben. Ha nem is volt színtiszta fasiszta, a germán dicsőség vágya buzgott a lelkében. Őket is nevelték, minket is neveltek. Mondta, hogy csodás érzés fogta el, amikor kilőtt két szovjet T-34-est. Körbejárta a füstölgő géproncsokat. Az egyik páncélos lövegtornyából fejjel lefelé lógott egy orosz tankos. Talpa beszorult, a lábszára térdig égett. Még élt, a szájából jajszavak törtek elő. Irtózatosan szenvedett. Heinrich szerint nem volt hogy kiszabadítani, ezért lelőtte. Sokáig marcangolta magát, hogy ő gyilkolta meg a fiút.

Vászja visszaadja a szót Borisznak. A diktafonról újra a nyugalmazott szovjet őrnagy rekedtes hangja szól.

„Az én páncélosaim, vagyis a 2. Páncélos hadsereg alakulatai északról elkerülték a Kárpátokat. A lengyel Lublin július végi felszabadítása után északi irányban támadtunk és kilométerről kilométerre szorítottuk vissza a fasiszta fenevadat egészen a Balti tengerig, a gdański partvidékig. Az 1. Belorusz

Front „Bagration” fedőnevű hadművelete volt ez. Abban az időben, vagyis a 44-es őszön erősen megváltozott a hangulat a Vörös Hadseregben. Ahogy a térképen egyre másra karikáztuk be pirossal a felszabadított lengyel településeket, úgy vált mindenegyes összecsapás lelkesítő feladattá. A katonák végre kezdtek hinni. Felderítőinktől és az elfogott Fritzektől tudtuk, hogy rosszul állhat Hitler szénája. Egyre romlott a német katona ellátása. A szójapéppel celofánba töltött hideg kolbászból is csak két katonának jutott egy szál. Nem volt már volt szükség a politikai tisztek lelkesítő agitációjára, a tisztek is, a közlegények is maguk elé képzeltek Adolfot a bitófán. Tudjuk, hogy mégsem így alakult... Mondom neked, Vaszilij barátocskám, abban a helyzetben másfajta politikai munka várt rám az ezrednél (Vászja: Nem is baj. Ugye emlékszel a zsitomiri laktanyában az öntudatos komszomolista politrukra?) Halványan dereng... (Vászja: Nekem kevésbé halványan.) Maradjunk annyiban hogy az én időmben a szigorúbb fegyelmezés került napirendre. A lelkesedéshez harci kedv társult, de nem csak az... Az emberekben indulatok kerekedtek felül. Végre elérkezett a bosszú órája. A mieink minden németben a sátánt látták. Volt is abban sok igazság. Megtanultam, hogy a háborúban nincs jó és rossz ember. (Vászja: Nem értek egyet, Borisz.) Jó, jó. Kivételekkel is volt dolgom. De abban nincs semmi rendkívüli, hogy az első vonalban a katonát elkapja a harc elemi erejű, vad dühe. A front velejárója, hogy hosszú sorozatokkal lekaszáljuk az ellenséges gyalogság első vonalát, gránátokkal darabokra tépjük a még élőket és a holttesteket is. Te is tudhatod, Vaszilij, hogy nem

csak ilyen összecsapás volt, amikor farkasszemet nézett egymással a mi Ivánunk és az ő Fritzük puszkacsöve. Jól megjegyeztem, amit halálos ágyán lázas rohamában a kurszki tábori kórházban egy nem titkoltan vallásos alhadnagy sugott nekem. 'Táváriscs kapitán, a fejünk felett összevitatkozott a német evangélikus isten az én pravoszláv Bohommal, aztán úgy döntöttek, hogy én fogok meghalni. Melyik a valódi isten, taváriscs kapitán?' Így mondta. Másodnapra eltemettük. Elmondok neked egy másik esetet is, hogy jól értsd, mit jelentett az új fegyelmező munkánk. Az egyik őrmesterünk a géppisztolyával két német katonát belekergetett a tűzéségi becsapódásoktól megnyílt földtölcsérbe. A német fiúk kegyelemért könyörögtek, de a roham előtt lerészegedett emberünk őrvongve addig lőtte rájuk a rövid sorozatokat, amíg abba nem hagyták a fohászkodást. (Vászja: Saját szemeddel láttad?) Nem. Jelentették nekem. Legszívesebben agyba-főbe vertem volna a pisztoly markolatával, de te is jól tudod, hogy a Vörös Hadseregben tilos volt a testi fenyegetés. A közkatonát agyon lehetett lőni, de megverni soha. Büntetőszázadba küldtem az őrmestert, pedig, ha élek a jogommal, le is löhettem volna... (Vászja: Mondd csak Borisz, éltél is ezzel a jogoddal? Máskor...) Kemény kérdés, galambocskám. Nagyon kemény. Hááát igen... Zsitomiri pionírok vendége voltam jó harminc esztendeje. Az vörös nyakkendős pionír kislány is hajszálpontosan ezt kérdezte tőlem. Másra tereltem a szót, mert hazudni nem akartam. De neked, Vaszilij, elmondom úgy, ahogy van."

A kis magnó leáll. Vászja az írókhoz fordul.

– *A háború ismeretlen világa volt az, amiről Borisz mesélt. Mindjárt hallani fogják... Nekem az egész hosszú fronton egyszer sem volt szerencsém, hogy részt vegyek idegen országok városait felszabadító hadműveletekben. Lövész csapatunkra a síkságokon beásott és a hegyekbe befészkelődött Wermacht-gyalogság kifüstölése volt kiszabva. A lövészárkok és a közelharc szakértői lettünk.*

Az írók összepillantanak. Látható, hogy nem óhajtják méltatni Vászja szakértelmét.

PLAY. Diktafon indul.

„A roham előtt kiosztott dupla vodka-javadalmazástól lerészegedett géppisztolyos deszant szakasz előbb fosztogatásba kezdett. Ahogy házról házra füstölték ki a németet, úgy rabolták ki a lengyel házakat. Kellett nekik minden, de leginkább vodkásüvegek után kutattak... és persze lányokra meg asszonyokra vadásztak. Részeg bandává züllött a dicső Vörös Hadsereg húsztársa. Parancsnokuk, a fiatalnak nem mondható sztársina járt élen a katonai akciónak nem tekinthető műveletben. Ő ugyan nem vett részt az anya és leánya megbecselezésében, csak röhögve végignézte, amíg a szakasz nyolc katonája végigmegy a szerencsétleneken. Arrafelé máig sem tartanak bennünket felszabadítónak. (Vászja: Ennek az esetnek sem lehattél tanúja, mert akkor, gondolom... Különben egy hadifogoly német ápolónővel is így tettek a mieink.) Tudod, Vaszilij,

ha én akkor arra vetődök, ahol ez történt... De csak másnap reggel tudtam meg. A németektől megtisztított lengyel városka előljárója, a starosta jött hozzám és panaszt tett. Intézkedtem. Még aznap megérkezett a három hadbíró, és példát statuáltunk. A szakaszparancsnokot az ezred személyi állománya előtt és a lengyel starosta szeme láttára végeztük ki. Nem felejttem el, Makszimnak hívták, családos, kétgyermekes ember volt. (Vászja: Családapát végeztették ki, Borisz Boriszovics?) Ők meg családanyát és majdnem gyermeklányt bántalmaztak. A nyolc bandita sem vitte el szárazon. Aknamentesítő büntető alakulathoz kerültek. Ki tudja, nem a főbelövessel pokolra küldött parancsnokuk járt-e jobban? Neked nem kell magyaráznom, mivel járt az aknaszedés... Erről jut eszembe, Vaszilij... egyetlen túlélőt megtalálász közülük. Petronak hívják, majd leírom a címét. Innen úgy kétszáz kilométerre lakik. Igaz, ő nem volt velünk egy időben bevonult társunk, de ha a te íróbarátaid a háború legsötétebb utóéletét is meg akarják ismerni... Egyébként az eset akkor történt, amikor a legfelsőbb hadvezetés Moszkvából meghirdette, hogy a felszabadított területeken a szovjet hadseregnek méltó módon kell viselkednie a lakossággal. (Vászja: Meghirdették vagy parancsba adták? Ez nem ugyanaz. Na és később nem is fordultak elő hasonló esetek?) Látnod, barátocskám, ezért hallgatok róla a pionírok előtt, ha a frontról faggatnak. Dehogy nem fordultak elő! Nem is ritkán. A lengyel tengernél, Gdańskban, ott, ahol Hitler '39-ben belekezdett a nagy műbe, talán még most is emlegetik a hasonló tetteinket.”

A magnó leáll. Vászja szólni akar.

– *Nem szépítem a harcosaink viselkedését. Higgyék el, nem mentem fel a fosztogatókat, még kevésbé a nőkkel erőszakoskodókat. Még éltem, valahol a mi ukrán földünkön harcoltam, amikor elterjedt a híre, hogy az egyik fiatal tisztünk megszökött és alvilági suhancokból fosztogató bandát alakított. Sajnos a front komisz körülményei között a katona egy dolgot nagyon is megtanul. Azt, hogy semmit sem szabad másnapra halasztani. A másnap talán nem is létezik. A lövészgödörben lapulva minden újabb nap a sors ajándéka. Akit elvadított a mészárlás, az ajándéku a leigázott nőt kaparintja meg magának. Nála van a kényszerítő fegyver, és ott van előtte az évek óta sóvárgott női test. Gonosz törvény ez, a haramiák törvénye. Ezt a törvényt nem tudta érvényteleníteni sem a panaszt emelő lengyel falubíró, sem a politruk Borisz Boriszovics százados, de még a Makszim őrmestert főbelövető hadbíró trojka sem.*

– *Most, hogy mondja, Vászja, eszembe jut, amit az orosz hadifoglyainktól hallottam az ilovkai repülőtérnél – mondja Zádorfalvi Dezső, a kiszolgált Horthy-katona. – Szóba hoztam előttük, amiről csak hallomásból tudtunk, pontosabban sejtettünk egyet s mást. A Vörös Hadsereg magasabb egységeivel állítólag tábori kupleráj is vonult. Maga tudott róla?*

– *A fronthárem a magasrangú tiszteket szolgálta. Ez volt a PPZs, teljes nevén a Pohodno-Polevája Zsená. Az egyszerű frontovnyik nem vehette igénybe a mozgó tábori feleségeket. A jóvágású, szerencsésebb közkatonának persze volt némi esélye, hogy összeszerelmesedik valamelyik katonalánnyal. Mert ugye nem*

kevés lány szolgált a honvédő háborúban. Távírásszok, ápolónők, pilóták, mesterlövészek, forgalomirányítók és az ördög tudja, még hányféle szoknyás szerzet...

– A magyar katonák körében legendák keringtek az orosz mesterlövész lányokról – emlékezik a háborús évekre Zádorfalvi. – A főhadnagyunkkal barátkozó német tiszt szerint ezek a lányok a különleges kiképző iskolájukban még azt is megtanulták, hogyan kell háromszáz méterről eltalálni egy 5 Pfenniges pénzérmén a birodalmi sas karmaiban a horogkeresztet.

– Stimmel – feleli Vászja. – Mire idáig, a szlovákiai hegyekhez értünk, kétszer is láttam belorusz lövészlányokat. Az egyik kékszemű, majdnem fehérszőke lány az Uzsoki hágónál a fa koronájába rejtőzve lőtte ki a nyitott parancsnoki kocsin száguldó Wehrmacht ezredeket. A szegény kislánynak ez volt az utolsó lövése. A német golyószórós vaktában addig lőtte a lombokat, amíg a lány le nem zuhant az avarba. A lövedékek megcsonkították a testét. Nagyobb kaliberrel, talán aknavetővel is tüzeltek rá, mert egy repesz leszakította a fél arcát. Kibomlott, hosszú haja betakarta az iszonyatos sebet. Ha a robbanás nem szaggatta volna meg a zubbonyát, azt sem tudjuk, hogy nő vesztette ott az életét. Még a fronton edződött férfi is viszolyog, ha női holttest előtt áll. A másik mesterlövész lány egy ukrán templom hagymakupolája alól lőtt. Őrá is vadásztak, de a fejvesztve menekülő Wehrmacht-katonák géppuskával sem találták el. Igen... még azt akarom elmondani, hogy a legtöbb katonalány nem volt ám bármire kapható. Ha gondolják, folytatom a diktafonról...

„Elmondom úgy, ahogy történt. Rengeteg esetet nem mesélek el a fiataloknak. Így tesz a legtöbb veterán. Talán mert szégyelljük, talán mert meg akarjuk kímélni a gyerekeket a borzalmaktól... (Vászja: ... hm... vajon jól teszitek?) Nem tudom, barátom, nem tudom. Persze én már évek óta nem járok az ünnepségekre. (Vászja: Összebarátkoztam két magyar íróval a Halálvölgy tömegsírja felett. Az egyik könyvet ír és mondja, hogy semmit, még a gyalázatos fronttörténeteket sem hallgatja el. Ne is haragudj Borisz, neki adok igazat és nem neked.) Igen, Vaszilij, a mostani ukrainai állapotok engem is ösztökélnek, hogy beszéljünk a háborúról. Tudod jól, hogy az apám ukrán volt, az anyám meg orosz...” (Vászja: Ezért valószínű, hogy neked hinnének.) Vaszilij, galambocskám, erről te semmit sem tudsz! Hogy is tudhatnál, ha te ‘44 őszén hősi halált haltál? (Vászja: Hősi halált? Ugyan már! Egyszerűen elestem a Dukla-szorosnál.) Na, mindegy. A lényeg, hogy a háború után a magunkfajta veteránok az egyenruhájukon, sőt a civil zakójukon is büszkén viselték a kitüntetések. Mindenféle előny járt velük. Aprópénz cigarettára, évente egy vonatjegy oda-vissza, lakbér csökkentés meg más efféle. Később fogyatkoztak a támogatók. Tudod-e, miért? Mert a fiatalok, akikért te most aggódva háborogsz, kezdték kifogásolni a privilégiumokat. Vaszilij barátocskám, értem én, hogy neked már édesmindegy, milyen halott vagy. De gondold csak bele: nem lenne rád büszke a rokonságod, ha a szülőhelyeden arany betűkkel vésnék fel a nevedet a hősök táblájára? (Vászja: Rokonságom? Senkim se maradt. És talán így a jó!)

– *Elköszöntem Borisztól – folytatja Vászja az ukrainai utazás történetét. – Az aknaszedő büntető alakulatot túlélő, erőszakoskodó haramia címével a zsebemben kiballagtam a zsitomiri pályaudvarra. A pénztárak falán a menetrendet böngészgettem. Vártam a vasúti utazást, mert kiszámoltam, hogy utoljára hetvenöt éve vonatoztam... Kijevből Moszkvába. Épp rátaláltam a vonatomra, amikor súlyos kezet éreztem a vállamon. Már megint előállítanak... Így gondoltam, de ahogy hátrafordultam, láttam, hogy Borisz áll mögöttem. Hát ezzel mi történt? Nos, az unokája az autójával hozta ki utánam. Azért jött, hogy Petróhoz mégse ma utazzak Harkovba. Holnap is ráérek, most inkább menjek Mikolához, ő itt lakik Zsitomir egyik városszéli emeletes házában, és ha akarom, a fia elvisz az autójával – meséli Vászja. – Mikola is a mi laktanyánkból indult a frontra. Legelsőnek engem küldtek harcolni, másodíknak Mikolát, az akkor húsz esztendőös tanítót vezényelték írónak egy tüzér alakulathoz. Utoljára Borisz Boriszovics géplakatos-tankszerelő vonult ki a közös körletünkből a fasisztákat üldözni.*

– *Ésszerű is volt. Ha már Zsitomirban van, előbb az ottani társukat keresse fel – mondja Árpád.*

– *Másról volt szó. Borisz úgy vélte, hogy a magunkfajta kilencven éves háborús maradványok, így mondta, akikből az élők között már csak mutatóban akad egy-kettő, maholnap kiköltöznek a sírjukba. A mi Mikolánknak pedig nem volt különösebb oka panaszkodni öreg napjaira. Az őrnagy, amikor tavaly, a pravoszláv újévkor*

meglátogatta, mégis rábeszélte egy alapos kivizsgálásra. Szóval, ha igazán hallani szeretném, mi mindent élt át a fronton azután, hogy hármunk útja háromfelé ágazott, akkor jobb, ha előbb hozzá megyek. Borisz unokája kivitt a városvégi emeletes házhoz. Csengetés után a földszinti lakás ajtaját ő tárta ki előttem, bár ha nem tudom, kihez van szerencsém, fel sem ismertem volna a mélyen barázdált, ráncos képű öregemberben a régi, huncutszemű, ifjú tanítót. Emlékeztem a sündisznó tüskékre a feje búbján, amiket, ha nem is volt kár értük, keserves fitorok kíséretében hagyta, hogy nullás géppel tövig lenyírja a sorozó iroda borbélyja. Most gondozatlan, ritka, hosszúszájú, ősz hajzat hullott az egykor intelligens ember magas homlokába. Mikola feje, testtartása és az élénk tekintet a hetven év előtti okos fiú egyéniségének nyomait őrizte. Gondolatomon átsuhant, vajon én is ennyire megöregedtem volna, ha túléltem a háborút. Nem sokáig morfondírozhattam ezen, mert Mikola kellemetlen hangon rámförmedt. 'Ki maga, mit óhajt?' Ezt kérdezte, ám mielőtt belefogtam volna a magyarázkodásba, az ajtóban mellettem ácsorgó kísérlő közölte, hogy Borisz Boriszovics őrnagytól jövünk. Erre megenyhült és be-tessékelt minket a külsejéhez hasonlóan elhanyagolt szobába. Éreztem, hogy nem emlékszik rám, végül mégis visszaemlékezett, hogy katonatársak lehettünk, együtt húztunk csizmát '43-ban...

Zádorfalvi nem állja meg, hogy közbe ne szúrjon egy kérdést.

– Ennyire nem emlékezett? Nem ismerte fel magát? Tulajdonképpen maga, mint tudjuk, egyáltalán nem változott a hetven év alatt.

– Nekem is furcsa volt. Esetleg arra gondolt, hogy az előtte álló embernek, ha egyszer katonatársak voltak, ugyanúgy meg kellett

volna öregednie, mint a többi 90 évesnek. Itt meg egy lestrapált, mégis fiatal katona áll a küszöbén. De aztán mindent megértettem. A szobába belépett egy hatvan-hetven év körüli nő. Apjának szólította Mikolát, tehát a lánya volt. Türelmünket kérte és átkísérte az öregotthont szomszéd szobába. Amint visszalépett, mondta, hogy az ápolónő érkezett. Beadja az injekciót és már jön is vissza a papa. Megtudtam, hogy Mikolának semmi köze az öregkori demenciához. Az orvos egy kis karbantartó, erősítő vitamin-kúrát rendelt el. A rendszertelen emlékezet kiesések inkább a kilencven éves korával járnak. Borisz a legjobb katonai kórházba ajánlotta be az apját egy alapos kivizsgálásra. Kiderült, hogy az öreg harcos szellemileg ritka frissességnek örvend akkor is, ha leginkább csak a régi esetekre emlékszik vissza kristálytisztán. Mondanom sem kell, hogy ez egy kissé megnyugtató, mert engem is, magukat is pontosan a régi frontemlékek érdeklik. Pár perc telt el, Mikola visszacsoszogott a szobájába. Természetesen diktafonomon abban a pillanatban megnyomtam a REC gombocskát... úgy, ahogy a lengyel lány tanította.

„Most, hogy elnézlek, kezdek emlékezni rád. Harkovnál negyvenháromban... Ott voltál, de én aztán eltűntem... (Vászja: Nem egészen, Mikola. Én csak a zsitomiri laktanyában, a bevonuláskor találkoztam veled. Utána engem, mint megbízhatatlan okoskodót sürgősen a frontra küldtek. Akkor te még maradtál. A mi lövész zászlóaljunk nem harcolt Harkovnál.) Igen, persze úgy lehet, ahogy mondod. Így te azt sem tudod, hogy a harkovi csata után, ahogy a németek kezdtek minket visszaszorítani, én megszöktem. (Vászja: Már hogy tudnék róla? Akkoriban egészen

más összecsapásokban jeleskedtem, ha az állandó halálfélelmet jeleskedésnek lehet mondani...) Mi az ott a kezedben? (Vászja: Tudod, engem néhány nap múlva két magyar író vár vissza frontesemények igaz történeteivel. Ha nem haragszol, felírom a beszélgetésünket vagyis a te történetedet erre a kis készülékre. Persze ha nem akarsz...) Nyugodtan... hogy is hívnak? (Vászja: Vaszilij... Vászja) Egyszer újságíróknak is elmeséltem a dolgot. Ma már nem lehet belőle bajom. De hogy mondtad? Magyarok? Azok a mi ellenségeink. Nekem ugyan nem volt velük bajom, de a zászlóalj politikai tisztje még Voronyezsnél említette, hogy a hitleristákkal magyar katonák is harcolnak ellenünk. Na én aztán egy szál magyart sem láttam életemben. (Vászja: Nem is tudsz arról, hogy a háború után a magyarokkal szövetségesek lettünk? Én erről egy lengyel zenekar muzsikusaitól hallottam, amikor velük utaztam ide.) Nem emlékszem ilyesmire, pedig a háború után újra tanító lettem, ahogy visszakerültem ide, Zsitomirba. Nem tudok róla, hogy békét kötöttünk volna a magyarokkal. (Vászja: Varsói Szerződés... így mondták a lengyel zenészek. De már az sem érvényes. Mostanában valami új szövetség alakult.) Ja igen, most, hogy mondod, rémlik valami. Borisz emlegette, hogy Kijevben azért tüntetnek, mert Ukrajna is be akar lépni a paktumba... Persze én a háborús esetekre jobban emlékszem.”

A diktafonról csend forog.

– *Itt nem állítottam le a diktafont. Egyszerűen magától megállt. Hála Helenának, a lengyel énekes kislánynak, a kezembe nyomott két elemet és megmutatta, hogyan kell életre kelteni a masinát – magyarázza Vászja, majd mielőtt újra megnyomná a PLAY-gombot, az elemcsere szünetében elhangzottakkal folytatja. – Mikolából nehézkesen törtek fel a frissebb események emlékei, ám meglehetősen jól felidézte életének a háborút követő fordulatait. Élénken lefestette, hogy a kalandos háborús utjai után hogy, hogy nem, megfeledeztek róla. Viselt dolgai miatt nem bántották. Jelentkezett egy távoli faluban, és ott felvették a fronton elesett tanító helyére. Elkallódott ugyan a tanítói képesítő papírja, de néhány gyakorlati feladat után hitelt adtak a szavának és alkalmazták. Évekig tanított, majd amikor a pionír csapathoz meghívták a sok kitüntetéses Borosz Boriszovics veterán őrnagyot, felismerték egymásban a harcostársat. Neki mindent bevallott, és attól fogva az őrnagy egyengette a szakmai útját, álláshoz juttatta a zsitomiri külvárosi iskolában, utána megsegített, hogy főiskolára menjen. Rajztanár lett.*

– *Erről nem szólt Borisz Boriszovics, amikor nála járt? –* érdeklődik Várdai Árpád.

– *Sejthette, hogy majd Mikola elmondja, talán ezért nem szólt róla. De, gondolom, a maguk számára fontosabbak a fronton történetek. Ezek már fel vannak jegyezve a diktafonra. Akkor most beindítom...*

„Tüzér ütegnél lettem írnok. Mert ugye mi más legyen a lúdaltapas tanító, ha nem írnok? Nem is volt bajom, amíg tintaceruza volt a fegyverem, de szaporodtak az elesettek, kellett az

ember a lövészárókba, és akkor engem is bevágtak egy aknavető rajba. Nem értettem hozzá, mert csak géppisztollyal tanítottak löni, de mit meg nem tanul egy gyors észjárású fiatal ember... Hajigáltam én az aknát annak rendje, módja szerint. Pusztítottam, vágtam a rendet a németek soraiban. Mellettem is százásával hullottak a mieink. Minden nap rémlátomásra ébredtem, mikor jön el az én órám... Már amikor egyáltalán szunyókáltam egy-két órát. El sem hiszed... akkor rémültem meg igazán, amikor elvesztettem a szemüvegemet. Nem is elvesztettem, hanem a futoárokban rátaaposott az egyik katona. Sejtetted, micsoda katasztrófa ez a rövidlátó számára? A fronton felért az életveszéllyel. A szanitécek és a temetésekkel foglalkozó katonák mindig leszedték a német hullákról és a mieinkről a szemüvegeket. Némelyikük csinos kis optikai kollekciót gyűjtött össze, és a magamfajta vaksi értelmiségi a vodka- és dohány javadalmazása fejében hozzájutott a nélkülözhetetlen kincshez. Micsoda dilemma volt: látni vagy füstölni? Szerencsére nem szoktam rá a bűdös mahorkára. Ha akarod, Vlagyimir, megmutatom, ma is megvan a német okulárém. (Vászja: Vászja vagyok, nem Vlagyimir...) Na... majdnem összekevertem a nevedet. Eszembe jutott a legfontosabb. Egy csendes, sötét éjjel a szanitécekkel kikúsztam a sebesültekért a senki földjére. Szigorúan tiltották az ilyesmit, mert a segítő szándéknak álcázott egyéni akciót egyesek szökésre használták fel. Átkúsztak a német állásokba. Mondom, én is megpróbálkoztam vele. Elkúsztam egy mélyedésig. Ágyúlövedékek kikanyarított óriási gödör volt, már amennyire a sötétben kivettem. Nem túlzok, több száz hulla

foszladozott benne. Korábbi ütközet hagyatéka. A hányingert semmivel sem lehet visszafogni. Ilyen hullahegy előtt az orr alá szorított nedves kendő sem segít. (Vászja: A magyar íróktól tudom, hogy az emlékezet a szagokat is képes megőrizni. Mielőtt elestem a szlovákiai Halálvölgyben, a fronton folyton éreztem a háború minden bűzét. Tudod, mire gondolok... Az égő házak, a veríték és az elhullott lovak szagának keverékére. Meg a vizelet, az ürülék, a gennyes sebek, az égő vasak és a megperzselt talajba beivódott, bomló emberi test, a lőpor és a benzingőz szagára. Ez maga a háború...) Jól megőrizted... mondhatom. Én is érzem. (Vászja: Mondd, utána tovább kúsztál? Sikerült megszökni?) Egy frászt! Visszamasztam a szanitécekkel. Elfogyott az erőm, de féltem is. Utána hetekig számlálgattam a túlélő napokat. Akkor lett végleg elegendő a dicső harcból, amikor a kézitusát is élve megúsztam, amikor a dupla vodka adaggal lerészegített őrző, vicsorgó katonáinkat láttam, ahogy a futóárokban a bajonettjüket a magatehetetlen sebesültek fejébe, mellkasába döfködi. Álltam az aknavetőnél, német akna csapódott be mellém. A földkupac alól egyenruha foszlányok és egy letépett láb tűnt elő. Ásni kezdtem a felpuhult talajt. Megtaláltam az őrmesterünk fejét, amit a lövedék lemetszett a nyakáról. Ádáz harc napja volt. Állásunkat újabb és újabb találat érte. A szakaszparancsnok lett a következő halottunk. Félőrültként guggoltunk az állásunkban. Körülöttem itt is, ott is a levegőbe emelkedett a föld. Jobbra, balra kis tüzek robbantak, hajamra forró szurok záporozott. Rohamsisakomra jókora göröngy zuhant és ettől pár pillanatra... szerencsémre csak

pillanatokra elsötétült a világ. Hallottam a felém rohanó német ordítását. Jó volt a reflexem. Lőttem, vágtam, szúrtam, ütlegeltem a puskatussal. Újra sár és por zuhant rám, betemetett, de még mindig éltem. Fohászkodtam, ha van isten, vessen véget a borzalomnak. Legyen már vége! Nem bírom tovább! Az egyik társunk megőrült. Kiugrott az árokból, karjával vadul hadonászott és üvöltve röhögött. Azután rávetődött a szögesdrótra, mert fejen találta a német állások felől érkezett sorozat. Eljött a perc, mondtam, hogy innen el kell menni. Mindenáron. Nem óhajtok hősi halott lenni. (Vászja: Abból, hogy itt ülök nálad, látom, teljesítetted a fogadalmadat.) Nem is akárhogyan! De mielőtt elmondom a szökésem történetét, tudnod kell a szerencsés latrina-kalandomról. (Vászja: Micsoda?! Latrina-kaland?) Ha visszagondolsz a front körülményeire, tudod, mit jelentett a latrina. Néha a túlélés szentélye volt. Aki oda eljutott a támadás előtt, annak volt esélye, hogy ne rohamozás közben könnyítsen magán. De sokszor megtörtént, hogy a harcos fizikai szükségének végzése közben pusztult el. Ha pedig a támadás elültével sikerült elérni a latrinára, azt a túlélés meggyőző bizonyítékának tudhattuk be. Na már most, nem erről akarok beszélni... Várj csak... mindjárt eszembe jut... (Vászja: Szerencsés latrina kalandot említettél.) Persze, persze! Képzeld, amikor megint rávettem magamat, hogy eltűnök a frontvonalból, a latrina gödréből az ürülékek közül valami vakítóan a szemembe csillant. Legyűrtem az undort és csizmaszár középig beletapostam a mocskokba. Elhánytam magam, de a csillogó valamit az ujjammal kikapartam a szarból. Körbenéztem, nem látja-e valaki, majd azon

mocskosan a nadrágzezembe csúsztottam a csiszolt üvegdarabot. Az esős napok után találtam egy tócsát és abban megmostam. Belémütött a gyanú, hogy talán drága ékkövet találtam. Nem értettem hozzá, csak sejtés volt. A kötöző csomagomból letépett gézdarabba göngyöltem és a háború végéig a csizmám orrában őrizgettem. Egyszer-egyszer újra be kellett bugyolálnom, mert kikezdte a lábujjamat. A kincstől fellelkesülve még azon az éjszakán csúszva-mászva nekivágtam a senki-földjének. Kockáztattam, mert az éles holdfény áruló lehetett volna. De segített is. Szemem előtt feltűnt a halottakkal zsúfolt terep mögött egy nagyobb, talán városi temető ligete. Úgy gondoltam, hogy a magasabb sírhantok közé rejtőzve kivárom, amíg továbbvonul a front, de a halvány holdvilágban felfigyeltem egy embermagasságú fehér építményre. Mészaköböl épült kriptá volt. Vasrácsos ajtaját benyomtam, feszegetni sem kellett. Belül vaksötét fogadott. A falak mentén vánszorogva itt is, ott is kőkoporsókat tapintottam. Eszembe se jutott félni. A háborúban bölcsebbé lesz az ember, tudja, hogy az élőktől kell félni, nem a halottaktól. Megmenekültem! Így gondoltam és igazam lett, de azért még tartottam tőle, hogy nincs vége... A harci zajok egyre távolabból hallatszottak. A hitleristák visszavonulóban voltak, a mi csapataink Berlin felé tartottak. A hold fényét kihasználva elindultam mezgerélni. Ez sem volt könnyű művelet. Az undoron és az elesettek iránti tiszteleten felülkerekedett bennem az életbenmaradás ösztöne. Átkutattam a német és a szovjet halottak megszaggatott, vérfoltos ruháit, felszereléseit, összeszedtem minden ehető és a kriptá rejtekén hasznos cókmoikat. A

kenyérzsákokban találtam konzervet, rumot, szappant, sőt még valamilyen német tetűport is. Cigaretét is szereztem, bár nekem nem kellett, de ki tudja, még mire lehet jó... Gyertya is, sőt egy kevés gyufa is akadt. Ezekkel takarékoskodni kellett, nem lehetett tudni, meddig tart a kriptáéletem. Óvatosan kijártam vizet inni a temetőkúthoz. (Vászja: Mikor volt ez?) A háború legvégén, '45 tavaszán. Oda már nem tért vissza a front, de ezt én akkor még nem tudtam. Hónapokig éltem ott. Egy elesett tiszt jó állapotban maradt, bélelt köpenyébe burkolózva aludtam a kriptában. Fejem alá a szerzeményeimmel kitömött kenyérzsákot raktam. (Vászja: Ukrán város temetője volt?) Hol jártam már akkor az én Ukrajnámtól?! Később nappal is kimerészkedtem a kriptából és olvasgattam a sírfeliratokat. Az engem vendégül látó sírbolton vörösréz betűkkel német nemesi család neve lehetett, de néhány betű hiányzott. Vad lövöldözések voltak errefelé, ki tudja, talán épp az én egységem lövedékei is itt pattogtak... Mindenesetre a német arisztokratára utaló „von” épen maradt. Innen tudtam, hogy egy brandenburgiai porosz családnál húztam meg magam. A temetőbe kibotorkáló öregasszonyok beszédéből kivettem, hogy Berlin szovjet kézre került, és azt is, hogy Hitler elpusztult. (Vászja: Tudsz németül?) Elég jól tudtam már akkor is. A fronton, az elfogott fasiszták kihallgatásánál néha tolmácskodtam. A lényeg, hogy a győzelmünk híre fura érzéseket keltett bennem. Lelkesített, hogy rengeteg szovjet ember halála mégis csak kamatozott, de mint katonaszökevény, félni kezdtem, hogy az NKVD vagy a Szmers emberei elfognak és lámpavasra húznak, mint ahogy a lengyel

Gdańskban tették a szökevényekkel. És most fogódzkodj, Vaszilij barátom! Olyan fordulat következett, amit ha mástól hallok, azt hiszem, hogy népmeséből való. Kezdő tanítóként ilyeneket meséltem az iskolásaimnak. Szóval az egyik tavaszi délutánon a sírhantok felől orosz szavakat hallottam. Mielőtt láttam volna, tudtam, hogy idős nő hangja az. Igazam lett. A sírok között két anyóka botorkált. Legalábbis én, az akkor még csak 25 éves legény, öregnek láttam őket. Közelükbe léptem, felbátorodtam, bár ehhez nem igazán kellett merészség. Oroszul szóltam hozzájuk. Tudod-e, kik voltak? (Vászja: Nem is sejtem.) Nővérek voltak, cári orosz tiszt leányai, akik az októberi forradalom idején emigráltak és azóta ott élnek abban a német kisvárosban. (Vászja: Ha jól meggondolom, nekik legalább annyi félnivalójuk lehetett, mint neked. Az átvonuló Vörös Hadsereg a cári emigráns nőket sem köszöntötte volna barátsággal.) Persze ha nem szólalnak meg oroszul, senki sem vette volna észre, hogy nem németek. Nem ijedtek meg tőlem, pedig többhónapos gondozatlan szakállammal, hajammal olyan lehettem, mint egy útonálló martalóc. Elsorjáztam nekik a történetemet. Láttam, hogy a szovjet katonaszökevény fenntartás nélkül bizalmat ébreszt bennük. Mondhatnám, együttérző barátságot... Az sem zavarta őket, hogy ukrán vagyok. Elárulták, hogy a forradalom előtt Szentpéterváron jártak iskolába, erre máris lett közös témánk. A háború előtt apám elvitt Leningrádba, és az Ermitázsban fogadtam meg, hogy én bizony művészettörténetet fogok tanulni. Sok évnek kellett elmúlnia, hogy rajztanári diplomát szereztem és tanítójelölteket oktattam, sőt a tárgyamba a

szovjet realizmuson kívül más értékeket is becsempészttem. Úgy mentem nyugdíjba. Hány éve is ennek? Nem emlékszem pontosan... De most menjünk vissza a német temetőbe, az orosz öregasszonyokhoz. Kezdek rábeszélni, hogy maradjak Németországban. Ha tudok főzni és takarítást is vállalnék, akkor náluk ellehetnék. Senkijük sem élt, de máig sem tudom, hogy özvegyek voltak-e vagy vénkisasszonyok. Ha maradok, talán még a házukat is megörököltem volna, de én minden áron haza akartam jönni Zsitomirba. Megértették, mondták, hogy nagylány korukban ők is visszavágytak a Pétervár melletti házukba, de abban már kolhozirodákat rendezett be a szovjethatalom. Megkülönböztetett is... Na és most következett az újabb regényes eset. A nénikék elmondták, hogy esztendeje temették el a bátyjukat, aki az egyik helybéli gyár könyvelője volt, amíg végleg el nem vesztette a látását. Hárman voltak testvérek. Most az ő sírját és az anyjukét gondozzák. Az apjukat, a cári gárdatisztet még 1917-ben lelőtték a forradalmárok. A testvérek akkor 22, 24 és 28 évesek voltak. A temetői kispadon az egyik asszony mesélni kezdett a bátyjukról, az idős korára megvakult férfiről. Fehér bottal járkált a városban. Hosszú szakállával, de ápoltabb külsejével állítólag hasonlított rám, bár kissé magasabb termetű volt. Erre beindult a képzeletem. Mi lenne, ha megjátszanám a vakot és visszabotorkálnék Ukrajnába. Kicsit több, mint ezer kilométer... Mi az nekem? Ötletemet megosztottam az anyókákkal. Tetszett nekik. Menjek, ha annyira menni akarok. A tűzér-ségi lövedéktől vagy bomba becsapódástól leomlott temetőkerítés mögött ekkor már nyoma sem volt a márciusban látott hulla-

hegyeknek. Ott, a réten elásatták velem a kenyérzsákot a megmaradt holmival. Hazavittek magukkal. A vakot imitálva kimeresztett szemmel beléjük karoltam, próbálgattam az új szerepeimet. Többen is láttak bennünket az utcán, a házuk közelében, de nemigen lehettem feltűnő, mert ahogy az asszonyok mondták, azelőtt is kísérgettek világtalanokat, fivérük barátait. Otthon megebédeltettek, húsos, gombás orosz pelmenyit tettek eléem. Embernek való étel és emberszagú ház... ennyi komisz év után! Végre megfürödhettem, de a mellem közepéig nőtt szakállamat nem vágtam le, pedig felajánlották a testvérük borotváját. Aztán teáztunk és közben egy kisebb karton bőröndbe összepakoltak mindenféle útra szükséges holmit. Válogathattam az elhunyt testvér gardrób szekrényében. A pantalló túl hosszúnak bizonyult, mire az egyik asszony beindította a varrógépet. Búcsúzóul a karomra húztak egy sárga karszalagot, amin három fekete pont jelezte, hogy vak ember viseli. Adtak egy fehér botot, de a testvérük vakvezető kutyájától, ők németül blindenhundnak mondták, nem volt szívük megválni. Az addig szelíd, barátságos labradort elvadította, félénkké tette a városon átvonult front ágyúdörgése. Majdnem elfelejtem... kaptam még egy sötét szemüveget is, de azt nem tudtam használni, mert az átláthatatlan üveg engem, a nem igazi vakot is világtalanná tett. Ősi orosz szokás szerint hosszadalmasan, szótlannul elüldögéltünk a ház előtti kovácsoltvas padon, aztán útnak indultam. Vándorutamat lehet, hogy a gondviselés egyengette, mindenesetre a német városból gyorsan eljutottam a félig lerombolt vasútállomásra. Óvatosan felkapaszkodtam egy visszafelé tartó, sebesül-

teket szállító szovjet kórházvonatra. Sikerült észrevétlenül besurrannom egy lezártan tehervagonba, és befészkeltem magamat az egymásra halmozott szőnyegek közé. Lassan, talán egy hét is lehetett, a szerelvény megérkezett Lvovba, ami akkor megint szovjet város volt. Az éjszaka rejtésében kimásztam a vagonból és a sötétben sem feledkeztem meg a vak ember viselkedéséről. Most lett ám szükséges, hogy eljártsszam a vak koldust. A vasútállomáson és a környező utcákon másnap délig sikerült összekoldulni a kijevi vonatjegyre valót. Még egy kevés elemózsiára is futotta. Kellett is, mert a szőnyegek között rég elfogyasztottam a bábuskák útravalóját. Talán szomjan is pusztulok, ha a kulacsot az egyik cseh állomásom nem tudtam volna megtölteni. Végül veszélytelenül Kijevbe érkeztem. Itt véget is ér az ukrán népmese. Ha ezt a kalandomat elmondod a bolgár íróidnak, el sem hiszik majd. (Vászja: Magyar írók, nem bolgárok. Amúgy igazad van, mesébe illő szerencse kísért a kriptához, az orosz öregasszonyokhoz... és ez a vakság is... De mondd Mikola: mi lett a drágakővel?)”

A diktafon újra elnémul. Vászja leállítja és az írókhoz fordul.

– Mikola zavarba jött. Azt hittem, hogy az öregkori feledékenységé fékezte le az emlékezetét. Tévedtem. Felállt, behúzta a másik szobára nyíló ajtót. Talán a leánya előtt nem akart válaszolni. Furcsa volt, nem értettem, de nem is faggatóztam. Mindenesetre egy rövidre fogott történettel felelt.

A kis magnó újra megszólal.

„A latrina kincséről kiderült, hogy valóban kincs. Briliáns csiszolású fehér gyémántkő. Megmutattam Borisz Boriszovicsnak. Felajánlotta, hogy segít értékesíteni. Elvitte Moszkvába és egy tábornok barátja segített is eladni. Annyi pénzt kaptam érte, hogy Borisz elintézte nekem ezt a negyvenkét négyzetméteres, földszinti lakást. Még egy kevés bútorra is tellett belőle. Nem tudom, kivel és hogyan intézte úgy a lakás-kiutalást, hogy a dezertálásom miatt ne legyen bajom. Látod, itt élek, senki sem háborgat, és Boriszovics őrnagyhoz ma is baráti viszony köt. (Vászja: Veszedelmes utat jártál be, kedves Mikola.) Tucatnyi alkalmammal belehalhattam volna. Isteni csodák történtek velem egymás után. Ha elmondod az íróidnak... ugye magyarokat említettél? Szóval az írók el sem hiszik. Azt gondolják, hogy kitaláltad... (Vászja: De elhiszik. Jó is, hogy ezzel a kis japán apparáttal feljegyeztem a hangodat.”

STOP. A diktafon leáll.

– Mondják, panove pismennyiki, elhiszik Mikola esetét? – kérdezi Vászja.

– Már hogyne hinnénk el – feleli Várdai Árpád. Zádorfalvi Dezső töpreng, keresi a szavakat.

– Vászja... hogy is mondjam... ilyen fura, veszélyes, kalandos sorsutakat, ha nem is gyakran, de produkált a háború. A maga Mikola nevű katonatársával ezek mintha épp akkor történtek volna,

amikor a moszkvai újságokban és a Vörös Hadsereg lapjában, a „Známjá Rogyini”-ben hemzsegték a lelkes beszámolók. A parancsnoki bunkereknél SZMENA fényképező gépeikkel grasszáló haditudósítók írogatták, hogy a katonák a lövészárkokban lelkesen tárgyalják Sztálin elvtárs sikeres hadvezéri tetteit.

– Olvastam egy ukrán katonaköltő versét. Egyik sora valahogy így szólt: a lövészárkokban gondoltunk mi mindenre, csak Sztálin elvtársra nem... – egészíti ki Árpád.

34

Újabb napot lépett a 2014-es ősz. A szlovák panzió recepciós naptára ma október elsejével hivatkozik. Pedig nincs mit hivatkoznia, mert a napközben is nyirkos fák nem csábítják a beszélgetőket. A tábortűzhöz előkészített gallyak és az aprított fa is csak füstölni hajlandó.

Zádorfalvi megborzong, ahogy a bejárat üvegén át kinéz a szomorú kárpátaljai természetbe. Látja a törzshelyükön türelmesen várakozó katonát. Hogy ne lenne türelmes, számára az idő végtelen. De nem csak az író figyel fel rá. A recepciós kisasszony is jelez.

– Nézze csak, Zádorfalvi bácsi, megint ott várja magukat a színjátészó fiatalember.

Az írónak eszébe jut a nap, amikor vagy két hete a portás-lánynál kereste őket Vászja.

– Köszönöm, Jarmilka. Látom. Máris megyünk hozzá a farakáshoz, csak megvárom Árpádot.

– *Miért nem hívják be ilyen ronda időben? Mondják a tévében, hogy Eperjesen esni fog, az meg itt van egy ugrásra.*

– *Köszönöm, kedves, ha elered, visszajövünk a presszóba, de most még jól esik a séta a friss levegőn.*

Különös, mégsem meglepő látvány fogadja a magyarokat. Az újabb nap újabb történetére, Vászja utolsó ukrainai találkozásának elbeszélésére várnak. Az írói kíváncsiság, a fantáziaserkentő élményszomj megszaporozza az írók lépteit. Sürgető, hogy mielőbb a kihunyt tábornokhoz érjenek, mert a Várdai Árpád által életre szólított ukrán katona most mintha ugyanazt a halványuló képet sugallná, mint pár napja a búcsúzó német, mielőtt visszatért a síri öröklétbe.

– *Csak nem Vászja is...?* – szól íróbarátjához Árpád.

– *Valóban, halványul a fiú* – osztja a kolléga aggodalmát Zádorfalvi Dezső. Műszaki tudományokban jártas műegyetemi tanárként hozzászól: – *Olyan, mintha Vászja mozgó hologramját látnám.*

Nem kell tovább tanakodniuk, ő maga kínálja a magyarázatot.

– *Nyugtalan voltam, hogy nem érnek ide, mire eljön az én időm. Gondoltam, ha kifogy a maguktól kapott energiám, a farakáson hagyom a diktafont. Az én megjegyzéseimmel, közbeszólásaimmal együtt megtalálják rajta a harmadik katona szavait.*

– *Mégsem szívesen mondanék le a maga magyarázatairól*
– mondja Várdai.

– *Márpedig most olyan élettörténetet hallanak, amihez semmi szükségük rám. Elég, ha arra emlékeztetem magukat, amit*

Borisz Boriszovicstól hallhattak. Ez a harkovi, pontosabban Harkov-környéki falusi ember az aknamentesítő büntető alakulat egy szál túlélője. Minden egyebet elmond ő maga – fejezi be Vaszilij Jeremenko, a Vörös Hadsereg egykorvált sorkatonája a búcsúmondatokat. A kicsi magnót, mely a beborult októberi ég alatt most is jól fejlett szarvasbogárnak tűnik, szótlánul a farönkre helyezi, oda, ahol eddig az ő helye volt a tűznél. Hátraarcot csinál, amúgy katonásan. Távolodóban mégis szükségét érzi, hogy valamit megmagyarázzon.

– Petro nem fogadott el engem a sírból ébresztett katonának. Kíváncsiskodó fiatal újságírónak gondolt. Ráhagytam.

Már a szélről hajladozó komor tölgyek takarásában jár, amikor az utolsó szó az írókhoz ér.

– Majd meghallják...

Hirtelen támadt szél és csapkodó eső kíséri Vaszját az ide már nem látszó messzi völgyhajlat mögé. Valahol arra lehet a szovjet és a német harcosok közös, örök otthona.

Az írók elfogadják a szlovák leány invitálását és a panzió vendégvillasztaló presszójába húzódnak.

– Hová tették a színjátészó fiút? – érdeklődik Jamilka.

– Legyen ez titok, kisasszony – feleli Árpád. *– Megígérem, hogy egyszer válaszolok a kérdésére. Elhozom magának a regényemet, amint megjelenik.*

– Nagyszerű! Van egy szlovákiai magyar barátom, ő majd segít elolvasni.

A presszó zamatos kávéját egy kupica Beherovka és Dezső bódító pipafüstje kíséri. Az írók a hallgatás csendjébe burkolóznak. A meditálást még a bárpult mögül a pozsonyi rádióból az asztalok közé finoman zsongó popmuzsika sem zavarja meg. A két öreg magában morzsolgatja az utóbbi hetek, a Heinrichel és Vászjával töltött napok háborús emlékhozadékát. Árpád zakózsebében nyugszik a diktafon. Itt nincs mit kezdeni vele. A zord idő elől ide menekülő kirándulók fülének mégsem szánhatják Vászja harkovi felvételét.

A szobájukban a beszkidí erdők kincséből, a fekete áfonyából főzött, friss, gőzölgő tea, a recepciós Jarmilka mai figyelmessége várja őket. Dezső a kerek asztalka mellé telepszik, Árpád végigdől az ágyán.

PLAY-gomb: forog a diktafon...

„... ha ennyire ragaszkodik hozzá... felőlem bekapcsolhatja. Maguk, újságírók még hetven évvel később is a régi szenzációk után loholnak? Semmi szükség a rablómesére. Mondja már, honnan küldték hozzám. Valamelyik ukrán újság? Mert nem hiszem, hogy a Komszomolszkaja Pravdát érdeklik az ilyen sírba készülődő fütyik, habár ez a régi, moszkvai újság manapság a sztárokkal, celebekkel foglalkozik... hahaha... én meg valamikor igazi sztár voltam... Nem viccelek. Na mondja már, mégis honnan van! (Vászja: Kérem, engem Borisz Boriszovics őrnagy irányított magához.) A zsitomiri hős veterán? Az az ember talán még értem is kapott egy plecsnit. Elfér még az

ünneplő zakóján a rengeteg érem? De maga valami másért jött ide... Na mi a fenére kíváncsi? Ki vele! Ugye Jeremenkonak... Vaszilij Jeremenkonak mondta magát? (Vászja: Hihetetlennek fogja tartani, de én az egész életére kíváncsi lennék.) Hahaha... Ne röhögtesse. Kilencvenhárom évemből az utóbbi hetven nem emberi élet volt, hanem egy szamovár élete. Gondolom, tudja vagy legalább is hallott róla, hogy kiket neveztek 'szamovárnak' a háború után. Ha nem tudja, akkor most bámuljon meg. Manapság már kevés ilyen embermaradványt láthat, akinek mindkét keze és mindkét lába többől hiányzik. A húgom lánya a háború után a katonakórházban takarított és az ágytálcscsere közben kihallgatta két magasrangú betegük beszélgetését. Onnan tudta, hogy majdnem százezren voltunk ilyen kibaszott szerencsések, hogy a fejünk és a törzsünk megérhette a boldog békeéveket. (Vászja: Értem magát, Petro. Magához képest igazán szerencsések, akik elpusztultak a fronton.) Irigylem, mindig is irigyeltem őket. Tőlem még az öngyilkosság lehetőségét is megtagadta a sors. Az ilyen 'szamováron' csak valaki más segíthetett, de ki vállalta volna a gyilkosságot? Mert még egy ilyen nyomorék senkiért is gulágra száműzték volna az illetőt. Hallott maga a régi szép szovjet jelszóról? A kommunista humanizmus parancsolatáról? Hahaha... Legfőbb érték az ember... Elmondom magának... Egyszer, nem sokkal a háború után majdnem sikerült. A sebeim begyógyultak, és akkor a hadirokkantakat segélyező szervezettől kaptam egy gyalult deszkát, alul golyóscsapágyas kerekekkel. Azon tolt haza a húgom. Pár percre, amíg kinyitotta a kaput, egyedül hagyott a ház előtt, a

forgalmas út szélén. Egymás után húztak el ott a bombázás utáni törmeléket fuvarozó teherautók. Bámultam a hatalmas kerekeket. Azok alatt akartam bevégezni. Megpróbáltam úgy billegtetni a fejemet, hogy kimozduljon a csapágyas deszka és velem együtt egy ZISZ alá fusson. Kurvával szerencsétlen voltam. Ha nem fájt volna annyira a friss seb a lábaim csonkjain, talán sikerül lendületet venni. (Vászja: Hogy történt?) Mi hogy történt? (Vászja: Hogyan vesztette el mind a négy végtagját?) Ezt nem mondta el a zsitomiri veterán? (Vászja: Csak a lakás-címét írta le, mert valószínűleg úgy gondolta, hogy magától mindezt megtudok. Csak annyit említett, hogy a büntető alakulattól lengyel területen került a frontkórházba, és ott mentették meg az életét.) Ott bizony, job tvojú maty... hogy rohadjanak meg! Valószínű, azzal se dicsekedett az őrnagy, hogy ő intézte nekem a Poznań-környéki német aknamező gondozását. (Vászja: Mondta, sőt azt is, hogy mit műveltek maguk abban a lengyel városban.)”

A diktafon jó percen át nesztelenül forog. Néha torokköszö-
rülés hallik, aztán újra Petro szól.

„Jól van, azért az esetért ezerszeresen megbűnhődtem. De mondja csak, maga ennyi év után akar szenzációt csinálni a nyomoromból? Nincs jobb dolga? Engem már nem kell leleplezni. Kitöltöttem a hadbírósnál rámlócsölt büntetést, végül, mint látja, ráadást is kaptam. Sztálinért és a szovjet hazáért előléptettek... ‘szamovárnak’. Hahaha... Rendben, de ha az

őrnagytól már tudja, hogy kezdődött az egész, akkor még mi a fenére kíváncsi? (Vászja: Ne legyen rám mérges, Petro. Nem a szenzáció érdekel. Higgyen nekem, tudom, hogy a háború nem a szenzációk regényes láncolata. Az élete egyszerű részleteiért is hálás lennék.) Ahogy akarja, nekem aztán mindegy, mivel telnek a hátralévő napjaim. Eszem, iszom, szarok, hugyozok és néha akad olyan bolond, aki beszél is hozzám. Ha maga ilyen eszement alak, akkor meghálálom és elmesélem a háború előtti éveimet. Utoljára a három hadbíró volt erre kíváncsi, mert a tárgyaláson jegyzőkönyvet kellett felvenni. Na figyeljen, fiatal barátom! Nem akárki voltam én. A hivatalos életrajzom úgy kezdődik, hogy '21-ben születtem és a szüleim dolgozó parasztok voltak. Anyám tehenész, apám pedig állattenyésztési brigádvezető a kolhozban. Apám megúszta a frontszolgálatot, miután az ő apja, vagyis a nagyapám a bolsevik párt megbízásából 1918 és 21 között a CSEKA nyomozója volt a szabotázs és az ellenforradalom elleni harc Blumkin-vezette egységében. Nagyobb fiú voltam már, amikor a nagyapám részegen dicsekedett, hogy ő még Lenin elvtárssal is kezet fogott. Úgy lehetett ez igaz, ahogy a többi veterán hősködése. Tetszett ez nekem, de a másik eléggé hihetőnek tűnő esetet irtózva hallgattam egy ilyen vodkázó családi összejövetelen. Mondja csak, Vaszilj Jeremenko, hallott maga a híres 'harkovi kesztyű mutatványról'? Na figyeljen! A kihallgatásra hurcolt ember kezét forrásban lévő vízbe tartották és addig hagyták benne, amíg a bőre fel nem hólyagosodott. Utána a főtt húsról mint egy kesztyűt, lehúzták a bőrt. Mondom, ez a csekista forradalmár nagyapám

járta ki, hogy a fiát mentesítsék a frontszolgálat alól. A háború első éveiben a húgom kivételével minden rokonom meghalt. Végigsöpört a családon a tüdővész. A húgom ápolónőnek tanult, de a szakiskolát nem fejezte be, így lett takarító. Én pedig a harkovi garnizon tiszti éttermében kaptam munkát. (Vászja: mint pincér?) Szakács voltam. Ez egy külön történet, ha erre is kíváncsi. (Vászja: Természetesen.) Itt, Harkovban tanultam a szakács szakmát, majd hamar Moszkvába kerültem. Egy nagy szállodában alkalmaztak, miután '38-ban felfigyelt rám az Élelmezési Népbiztosság idelátogató főkadere. Tizenhét évesen a hírneves moszkvai szálloda második számú konyhafőnökének posztjára raktak. Tudja, miért? Mert arról lettem híres, hogy képes voltam ezernyi receptet hibátlanul fejbe vésni. A régi orosz mondás úgy tartja, hogy mesternek senki sem születik, nekem mégis ilyen híremet keltették. Mikoján, a kormány nép-élelmezésügyi főnöke egy alkalommal azt mondta nekem, hogy 'maga egy élő szakácskönyv'. (Vászja: Ilyen nagy emberek mellett dolgozott?) Abban a moszkvai szállodában az ilyesmi nem számított különleges alkalomnak. Ráadásul én igazán találkoztam azokkal a magasrangú elvtársakkal, nem úgy, mint a nagyapám Vlagyimir Iljiccsel. Ő az Auróra cirkálót is akkor látta, amikor a csekista iskoláról Pétervárra vitték kirándulni. (Vászja: Piszokul megkeseredett ember maga, Petro. Érthető is ebben az állapotban. De mondjuk a múltjában nem talál egyetlen napot, amikor még boldog volt? Mert az orosz ember szerint rossz annak, aki csak a rosszra emlékszik. Ha mondjuk a nagyapjára, a csekista verőlegényre gondol, tényleg semmi oka, hogy büsz-

kélkedjen. A szavaiból mégis érzem, mintha a szakmai sikereit szívesen emlegetné.) Van benne igazság, de az itókás, dicsekvő nagyapámról soha sem hittem el, hogy kegyetlenkedett volna. Talán a csekisták között is lehetett jobbfajta ember. Ezt inkább hagyjuk! A szakács munkámban tényleg akadtak szép napok. Amikor már egy halom recept a fejemben volt, kombinálni kezdtem, és a saját ételeim egy csomó elismerést hoztak. Nagy szükség volt akkoriban az újításokra. Mint kutyából a tetvet, úgy kellett irtani az új rend szokásaiból a forradalom előtti cári konyha hagyományait. Valamilyen központi irányelv szerint... Kapóra jöttek az ételeim. Kisebbfajta átalakításokkal mégis a burzsoáziát kiszolgáló szakácsok remekei voltak ezek. Saját receptjeim a Moszkva és Szentpétervár közötti tájak orosz paraszti étkeinek hozzájuk igazításával születtek meg az agyamban. És kérem, bármilyen furcsa, még az istentagadó politika sem tudta megsemmisíteni a pravoszláv böjt kétszáz napjára kirótt hústilalmat. Legfeljebb a vészes ellátási hiányok segítették az egyszerű ukrán meg orosz embereket a böjtölésben. Hogy mást ne mondjak, a harmincas évek itteni kurva nagy éhínsége... (Vászja: Arról én is mesélhetnék...) Őszintén megmondom, hogy a szállodai étterembe nem is a munkásosztály, hanem annak a magas szintű élcsapata járt a savanykás tejfellel bőven locsolt kaviáros blincsikire. A moszkvai bolsevik főmuftik igényes gyomrát a Volga-menti tatár konyhából az étlapunkra átmentett falatokkal kényeztettem. Mi tagadás, sikerrel. A gurjevi kásával is magasrangú vendégeket csábítottam az étterembe. Falták is a nép nevében a bolsevik vezérek, de a séfem óva

intett, nehogy véletlenül a cári csemegére utaló megjegyzés kerüljön az étlapra. Ha legalább egy kezem megmaradt volna, ma is elkészíteném magának ezt a történelmi fogást. Így csak elmondhatom, hogy annakidején sütőformába öntöttem a tejjel, cukorral, vaníliával, vajjal és tojással jól kikevert búzadarát. Sütés után gyümölcs- és pirított mandula-darabkákkal díszítettem. Tudnia kell, Vaszilij, hogy, III. Sándor cár imádott csemegéje volt ez, éspedig az akkori pénzügyminiszter, Dmitrij Gurjev gróf konyhai találmánya. Moszkvában sugdosták, hogy Anasztasz Mikojan örmény ízlésével szenvedélyesen felügyeli a szovjet konyhaművészetet is. Nem állítom, hogy a mi elit szállodánkat is személyesen patronálta volna. Annyi bizonyos, hogy a programja nekem piszokul kedvezett. Na mert gyökeresen ki kellett irtani a forradalom előtti cári kulinária maradványait és a burzsuj ízlés csökevényeit. Mikoján irányította a haladó recept-könyv szerkesztését. „Az ízes és egészséges táplálékról” címen ez valamikor, ha jól emlékszem, harminckilencben meg is jelent.”

Zádorfalvi Dezső leállítja a diktafont.

– Mondd csak, Árpád, mi jut eszedbe a Mikojan név hallatán?

– Nagy név volt! Az egy dolog, hogy '34 és '38 között élelmiszeripari népbiztosként működött. Mindenesetre túlélte és harmincöt éven át végigszolgált a szovjet hatalmat Lenintől Brezsnyevig.

– Korabeli szovjet viccet hallottam egy moszkvai utamon. Mikojan memoárjának alcíme lehetne: 'Iljicsztől Iljicsig infarktus és bénulás nélkül'. Nem kis teljesítmény volt ez a Szovjetunió történetében. Ebben a „műfajban” Guinness-rekorder lehetne!

– Ellentmondásos egyéniségnek tartják a történészek. Elég akár csak két tény. Mikoján a hét ember egyike volt Molotov, Vorosilov és mások mellett, akik 1940-ben aláírták a lengyel fogoly tisztek lemészárlását Katyńban. Ez lenne az egyik Mikoján, a másik, na persze ugyanaz, 1956 novemberében Magyarországon tárgyalt és határozottan ellenezte a fegyveres szovjet beavatkozást – egészíti ki Zádorfalvi szavait Várdai. – Mindenkinek jut egy Mikojan...

PLAY-gomb

„Gondolom, torkig van a konyhamalackodásommal. Pedig még el sem mondtam, hogy a tizenöt szovjet köztársaság válogatott népi ízeiből szemelgettem. (Vászja: Hogyan jutott hozzá olyan fiatalon a tatár, üzbég, azeri meg az ördög tudja, miféle nemzeti eledelekhez?) Nem mindjárt a moszkvai hotelben dolgoztam. Főztem én a harkovi garnizon tiszti éttermében is. Engedélyt kaptam, hogy civil alkalmazottként a laktanyában kikérdezhessem a sok helyről bevonuló újoncokat. Megtörtént, hogy a szabadságra hazautazó katona a tisztektől parancsba kapta, hogy legalább öt receptet hozzon magával a falujából. Úristen, hányféle kaukázusi saslikkal bővíthettem a gyűjteményemet... Így jutottam hozzá a napon szárított, távolkeleti jukola hal elkészítésének leírásához is. Sőt még a balanda nevű

*börtönlevest titkát is megtanultam attól a tiszthelyettestől, aki azelőtt őrkatonaként egy távoli gulágon szolgált. (Vászja: Hogy készül... ha nem titok?) Titok? Ne röhögtesse! A balanda nem más, mint tejben főzött laboda levél és bogáncs. Raktam bele sárgarépát és tojássárgáját és búzadarát. És hogy a szibériai munkatábor sűrű moslécánál élvezhetőbb legyen, jól megszór-
tam déli és keleti fűszerekkel. Képzelve, ezt a különlegességet is megkedvelték a tiszt étkezdében. A különcködő ínyencek nyakra-főre rendelték. A legtöbben mégis az ukrán, orosz, belorusz paraszti ételt, a szoljánkát kérték. Ennek legalább öt változatát tudtam főzni. Az egyik százados nem restellt minden nap más ízesítésű szoljánkát ebédelni. Egyszer főtt vagy sült húsból, szalonnából, máskor gombával, tejfellel, petrezselyemmel, kaporral dúsítottan... de mindig piszokul megborsozva. Megesett, hogy áthelyeztek hozzánk Harkovba egy lefokozott tengerész tisztet. Tőle hallottam a flotta makaróniról. A darált hússal és sülthagymával gazdagon megrakott, vastagra gyúrt főtt tészta a Fekete-tengeri hadihajóról így került át az ukrán lövész gyalogos gyomrába. Abba is hagyom, mert maga tulajdonképpen nem erre vár. Azért még elmondom, hogy a konyhám egyik titka a sózásban rejlett. Soha, de soha nem használtam mást, csakis az Azovi tengerből való sót. A tiszt étkezde parancsnoka viccelődött, hogy én még a tulai mézeskalácsot is azovi sóval ízesíteném.”*

Most Árpád fékez. STOP...

– Na ebből elég! Nem gondolod, Dezső bátyám... olyan étvágyat csinált ez a Petro, hogy szünetet kéne tartanunk. Láttam ukrán szoljánkát a panzió étlapján.

– Gyerünk, öregem. Ebben a szlovák, ruszin szögletben ne lenne szoljánka?! Második fogásnak a híres ukrán varenyiket rendeljük, amit pirognak is mondanak. Gondolom, Petro tudja, hogy Kijevtől vagy kétszáz kilométerre, Cserkásziban emlékművet emeltek a varenyiknek...

PLAY

„Semmi értelme, hogy dicsekedjek, de elhiheti, hogy felkapott szakács voltam a háború előtt. Ha nincs ez, amit maga előtt lát... ha a kilencven éves koromat nem ilyen ember-maradványként élem meg, akkor ma nemzetközi mesterszakács lennék. A világ egyik híres szállodájában. Erre mérget vehet. Jó híremmel, a kedvelt ételeimmel a lövész hadosztály parancsnokának dácsájában is kellett főznöm. Akkoriban, 38-ban a tábornok egy kisebb, ötszobás dácsába költözött át, mert az SZKP politikai bizottsága csak ilyen méretet engedélyezett a nem családos állami alkalmazottaknak. Prímán felszerelt konyhájában készítettem a szombati társaság számára a jóféle traktát. Tudja... magasrangú tiszteket, politikusokat, fontos helyi funkcionáriusokat kellett jóllakatni. Meg is becsültek. De nem sokáig tartott a nyugalmas életem, mert '42-ben a tábornokot a hadosztályával együtt kipanacsolták a frontra. Biztosan tudja, hogy 41-ben jöttek ránk a németek. Káromkodtam, mert engem

is beöltöztettek. Hülye civilként mégsem főzőcskézhettem ott. Megjegyzem, a fronton sem panaszkodhattam. A hadosztály főhadiszállásán is a parancsnoki kar gyomrát töltöttem. A tisztek méltányolták, hogy a Petro-féle remekek még a tábori konyha szerényebb körülményeivel is dacolnak. Rendben is lett volna a dolog, de egyszer beütött egy kis üzemzavar. Eltévedt német lövedék a bunker földéjéből letépett egy deszkadarabot és a fedetlen kondérba hajította. A forró, zsíros lé leforrázta a jobb kézfejemet. Tíz napig főztem bekötözött, sajgó kézzel. Kértem magam mellé segédnek egy orosz újoncot. Bár ne kértem volna! Az igazi bajt nem is a forró leves okozta. Az egyik ezredes születésnapját ünnepelték. Ez már '43-ban történt egy győzelemmel végződött támadás után, amikor jóra fordult a hadiszerencse. Az ünnepi vacsora jutalmául egy üveg francia konyakot kaptam, amit tisztességesen be is szoptam, pedig nem voltam iszákos, mint a nagyapám. Még nem lehettem totálisan berúgva, de annyira mégis felbátorodtam, hogy a krumplicukorlásnál, felszolgálásnál segédkező katonák, egy egész raj előtt ocsmányul káromkodva szidtam az egész kurva háborút. Ezt még elnézték volna nekem, ha nem keverem a szitkok közé a mi nagy vezérünket, Sztálin elvtársat. De bizony belekevertem mint a szoljánkába a sültszalonnát. Kellett ez nekem! Valaki beköpött. Aligha tévedek, ma is a cseljabinszki újoncra gondolok, hogy az NKVD besúgója volt. Hiába, hogy akkor már az ünnepelt ezredes, a hadosztály politikai főtisztje is disznórészeg volt, a jelentést még akkor éjjel a fülébe juttatták. Másnap javasolta a hadbíróság elé állításomat. Ha nem ment ki a karmai

közül a tábornok, akinek azelőtt a dácájában főztem, akkor már egy kicsivel hamarabb lettem volna aknaszedő és talán szerencsésen el is pusztulok. Az ezredes végül addig erősködött, hogy a tábornokom engedni kényszerült. Nem vágtak hadbíróság elé, de '44 elején, mindjárt Újév másnapján átvezényeltek a páncélos ezredhez. Oda, ahol a maga ismerőse, Borisz Boriszovics őrnagy volt a politikai tiszt. Gyorsított kiképzés után megállapították, hogy remek deszantos lövész leszek. Innentől el is felejtettem a korábbi szakmámat. A Sztálin-káromláson felbőszült ezredes gondoskodott róla, hogy a szakács múltamnak halvány híre se jusson el az új alakulathoz. Pedig, ha tudták volna... (Vászja: Nem beszélhetett volna róla saját maga az új parancsnokának? Ez nem volt tilos.) Mi a fasznak beszéltem volna? Különben is azonnal harcba indítottak. Egyébként pedig igazán mindegy, mivel tömi meg a gyomrát a frontovnyik a támadás előtt. Komisz kosztal vagy az én kaviáros palacsintámmal. Hahaha! Ha a katona hasát eltalálja a gránátrepesz, nem mindegy, mi ömlik ki belőle az anyaföldre? Roham előtt a kapcsók mindig igyekeztek jól telezabálni magukat. (Vászja: Jól értettem, hogy deszantósként harcolta végig a háború utolsó évét?) Nem egészen. Csak '44 januárjától októberig. Eleinte még itt, ukrán földön kergettük a Fritzet, utána nyáron már a lengyeleknél... Hiába rövidre szabta nekem a háborúzást a mi istenünk, az én egyetlen esztendőmbe sűrítve belefért az egész második világháború. (Vászja: Tanultam valamit a magyar íróbarátaimtól. Azt, hogy az ember egyéni szemszögéből nincsen csak úgy általában háború. A fronton

mindenegyik katona a saját háborúját vívja. Magának, Petro ugyancsak a saját sorsa volt a fontos. Amíg a tiszteknek főzött, gondolt egyáltalán a lövészgödörben rothadó fiatal ukránokra, oroszokra?) Látom, Vaszilij, maga engem nem csak nyomoréknak, de gonosz léleknek is gondol. Pedig ha tudná... Érző ember voltam még akkor is, amikor nagy tavárisok és csíkosgatya tábornokok kényeztettek. Egy percre sem kételkedtem, hogy a feneketlen gyomrukba, nem pedig a szívükbe fogadták be a magamfajta ukrán parasztfiút. A nélkülözhetetlen szolga megbecsülése volt az, de csak addig, amíg részegen ki nem nyílt a pofám. Képzelje, ahogy megkaptam az áthelyezési parancsot, a születésnapos ezredes nem volt rest, odajött a reggeli szemlén a parancskihirdetésre és ilyesmit mondott: 'A tankosoknál megtanulja a burzsujok konyhamalaca, hogyan kell harcolni a hazáért és Sztálinért.' (Vászja: Elhiszem, hogy azelőtt tisztességes, érző ember volt. De mondja, egy nem teljes év elegendő volt, hogy haramiává váljon a haramiák között? Ezt tette magával a háború?) Úgy van, ezt tette, pan Vaszilij. Hogy jobban értse... Ki az, aki ember marad, amikor minden napra kijut a sátáni rohamozásból és a rémületből? Az ember az addigi szelíd élete után rájön, hogy nyakig süllyedt a pokol forró szurokkal teli kondérjában. Körülötte állandó a zaj, az üvöltés, a porfelhő. Robbanások rengetik alatta a földet, a szemét, orrát éles löporzag mardossa, dobhártyájába tépnek a mozsárágyúk gyorsan ismétlődő lövései. Már hogy ne tépkedné meg a frontharcos idegeit, ha úgy vadásznak rá, mint a nyulakra. Ma is a szemem előtt van, ahogy a deszantos bajtársam elcsúszik. Saját T-60-

asunk lánctalpa mázolja bele az őszi falevelekkel borított erdei földbe. Két robaj között hallom a sebesültek jajveszékelését, utána az is belevész a zajba. Senkin sem segíthetek, mert a kiképzők a fejembe verték, hogy az nem az én dolgom. Az én szent kötelességem a gyilkolás. Ha sebesült bajtársunkhoz futunk, azt szökésnek, hazaárulásnak tekintik. A szanitécek rohagálnak a hordágyakkal, de a haldoklókra ők sem vesztegetik az időt. Épp elég, ha a bombatölcsekből kihúzzák a megcsontított, vérző embereket. A sebesültek sápadt arcán, összeszorított ajkain rettenet látható. Van, aki reszket, van, aki sebesülten is támad és sír. Könny és szenny mocskolja a kimerültségtől elszürkült arcokat. Félelmében az egyik bevizel, a másik a székletét nem tudja visszatartani. Szitkozódás, káromkodás kíséri a pokolbeli táncmulatságot. (Vászja: Nem akarom megakasztani, csak megjegyzem: maga is jól megtanult káromkodni, pedig gondolom, a moszkvai luxusszállóban nem röpködtek a piszkos szavak.) Jól gondolja. Nekem nem kellett a frontra jönni, hogy eltanuljam a durva beszédet. Volt benne részem a harkovi garnizon étkezdéjében is. A káromkodás a szovjet hadvezetés minden szintjén megszokott volt, sőt a tábornok dácsájában is a társasági élethez tartoztak az istentelen szavak. A fronton csak annyival lettem felvilágosultabb, hogy minél magasabb a rang, annál ocsmányabb és hangosabb a szitkozódás. Elmondok egy esetet. Ezt írja meg az újságban, ha van mersze! (Vászja: Higgye már el, Petro, hogy nem az újságtól vagyok.) Mindegy. Akkor meg mesélje el az íróbarátainak. Csak a történetről ne arra jussanak, hogy lám ilyenek az oroszok és az ukránok... A

háború tesz ilyenné. Oroszt is, németet is, magyart is... (Vászja: Engem nem kell meggyőznie.) Na jó, elmondom, mit láttam a '44-es tavaszi hóolvadáskor. Akkoriban még a mi ukrán földünkön harcoltunk. Itt történt az egyik faluban, nem messze a lengyel határtól. Apró fiúcska, lehetett talán három éves, át akart futni a tankunk előtt. A páncélos parancsnoka, egy szibériai őrmester lefékezte a harckocsit, ezért a hernyótalp nem taposta el a gyermeket. Egy fa fedezékébe húzódva láttam, hogy a katona könnyezik a meghatottságtól. Felkapta a kislíút, cukrot adott neki és bevitte a házba. Eddig szép is lenne, ha estefelé a támadás utáni pihenőben nem tudom meg a folytatást. De megtudtam. A tankban a géppuskát kezelő harcos, akivel közösen kaptunk egy húskonzervet, falatozás közben tépelődött, nem kellene-e jelteni az esetet. (Vászja: Mi történt?) Máris mondom... Az történt, hogy a szibériai őrmester szétverte a kis ukrán parasztház berendezését, megerőszakolta, majd eszméletlenre verte a kislíú anyját. Távozóban aztán egy másik cukrot nyomott a gyerek kezébe. Látja, kérem, a hetven éve tartó iszonyú vezeklésben juthatott volna elég idő, hogy elfelejtsem ezt, de arra is, hogy gondolkozzam. Ehhez képest talán eltörpül az az ügy, amiért engem büntetésül az aknaszedőkhöz vezényeltek... Legalább is eleinte így vélekedtem. Mentegettem magam, hogy mi mégsem a saját asszonyainkat becstelenítettük meg. De ahogy vénültem ebben a szamovár-állapotomban, jobban belegondoltam az egészbe. (Vászja: És arra jutott, hogy nincs is különbség...) Minduntalan az jár a fejemben, mit tennék, ha két kézzel, két lábbal új életet kapnék.

Jó nagy baromság az ilyen gondolat... Az istenünk csak egy életet adott. Engem ilyen kurva élettel áldott meg. (Vászja: Én inkább abban keresném az ismétlődő élet kérdését, hogy lenne-e értelme. Maga szerint ma nem ugyanilyen sors várna ránk?)

Az üresen járó diktafon mély csendet rögzített. Ilyen az a csend, ami a beszédnél is beszédesebb.

STOP

– *Ideje, hogy kiszellőztessük a fejünket* – Zádorfalvi Dezső az ablakon át mutatja az elúszott esőfelhők után kellemes délutáni látványával csábító völgyet. Árpád rábólint.

– *Igazad van, Dezső bátyám. Menjünk. Mindenestre viszem Vászja diktafonját, és ha felszáradt a farönk, hallgatjuk tovább...*

PLAY

„Most már mindent tud. Azt meg, hogy a megszállt lengyel városban mit műveltünk, sejtem, hogy Borosz Boriszovics elmondta. Nem szívesen beszélne róla. (Vászja: Hogy értsem? Maguk azt a lengyel várost megszállták vagy felszabadították?) Ezek szerint nem tudja, Vaszilij, hogy a mi bevonulásunkat Lengyelországban így is, úgy is nevezik. Egyesek úgy érzik, hogy mi szabadítottuk meg őket Hitlertől, de akadnak, és nem is kevesen, akik szovjet megszállást emlegetnek. (Vászja: Akik megszenvedték a felszabadító hadműveleteinket, mondjuk

úgy, mint a maguk részeg deszantosainak erőszakoskodását, aligha lelkesedtek a Vörös Hadseregért.) Ha már említi... Én akkor rúgtam be életemben másodszor, mint az állat. Dupla vodkát osztott a hadtáposunk, sőt az én kulacsomba kétszer dupla adagot töltött. Kedvelt engem ez a hadtápos. Bizalmasan bevallottam neki, hogy szakács voltam. Kiderült, hogy ő a Krímben pincérkedett egy szállodában. Ennek öröme négy javadalmazás vodkát nyomott belém. Feleslegesen, mert a roham elmaradt. A tankosok a géppisztolyos deszant nélkül is kipucolták a Wermachtot a lengyel város alól. Nem valami szép, amit mondok, de igaz: örömkben, hogy lefújták a rohamot, vagyis, hogy még mindig élünk, nekirontottunk a városszéli házaknak. Rémuült lengyelek, leginkább nők, gyerekek és öregek köszöntek ránk. Volt, aki oroszul beszélt hozzánk... A konyhában és a szobában megláttuk az elénk tárolt holmikat és a kenyérzsákokba berámoltunk mindent, ami mozdítható volt. Én egy mákdarálót és egy rézmozsarat szereztem... a szakmám kellékeit. A többiek elrejtett vodkásüvegek után kutattak. Puska-tussal verték szét a szekrényeket. A feszegetésnek ellenálló zárhoz elég volt egyetlen géppisztolylövés. Miután kirámoltuk a házat, a részeg banda tovább csörtetett. Nem tudom, miért, a következő portát kihagytuk, de a harmadiknál az öreg sztarsina, Makszim, vagyis a szakaszparancsnokunk, meglátott az udvarban egy ijedten a házba rohanó, fiatal nőt. A többit már tudhatja Borisz Boriszovics őrnagytól vagy ha nem, akkor el tudja képzelni... A parancsnokkal együtt nyolcan voltunk a harminc-negyven éves asszonyra és a tizennégy éves forma gyermek-

lányra. Makszim bátyuska ugyan kimaradt a szerelemből, mégis őt lövette agyon a hadbírótság. (Vászja: Ezt nevezi maga szerelemnek?) Tudom, semmi köze a szerelemhez, de nekem, a huszonkét éves férfinak ez az állati üzekedés kínálta fel az első nőt. Ha végignéznék rajtam, tudhatja, hogy az utolsót is. (Vászja: Tehát innen került át az aknaszedő századhoz...) Igen, mind a nyolcan, büntetésből. Borisz Boriszovics őrnagy, amikor felszálltunk a teherautóra, megjegyezte: hálát adhatunk a sorsnak, hogy nem szabtak ki ránk is tarkólövést. Tudja mit? Én azóta sem hálálkodom. A többiek hálálkodhatnak, mert egyedül én maradtam életben... job tvoju maty! (Vászja: A többiek is lépést tévesztettek az aknamezőn?) Nem egyszerre pusztultak el. Majdnem minden napra jutott egy darabokra tépett katona. Az első volt a legrosszabb. A robbanás majdnem közvetlenül a talpam alatt rázkódtatta a talajt. A német aknazár drótját a mellettem hasaló mongol gyerek vágta át, aztán fölém repült az acélsisakja és a fél feje, majd egy kissé távolabb ügycödő katona kezére zuhant. A vergödő mongol vére mindkettőnket összefröcskölt. Elugrottunk az iszonyatos sebesülttől, aki a pályafutását arccal a sárban fejezte be. Temetni nem maradt idő. Tovább vonult a front, ránk új megtisztítandó terep várt. Az iménti átéléstől szinte sokkos állapotban reszkettem... és lesz, ami lesz, minden áron dezertálni akartam. Nem hittem, hogy ez lehetetlen vállalkozás. Ugyanis mögöttünk a sajátjaink, egy tüzér üteg dübörgött, azok hátában pedig egy NKVD-s blokkoló osztag haladt. Még a legóvatosabb hátra arc után is biztos elfogással kellett számolni. A büntető alakulattól való szökés pedig

egyenlő volt a halállal. Maradt volna az előremenekülés, a remény, hogy átkúszok a németekhez. Igen ám, de az oda vezető úton a fel nem szedett aknák a halál egy másik ábrázatával vicsorogtak. Én pedig élni akartam. Akkor még akartam... (Vászja: Végül letett a szökésről?) Dehogy! Az én helyzetemben senki sem mondott volna le a szökésről. Inkább a német fogság, mint a szovjet büntető század. A sikeres dezertálás esélye az ellenség vonalához legközelebb kerülő felderítőink kiváltsága lehetett. Ezért a felderítő rajokhoz csak az öntudatos komszomolisták közül válogattak. Fura dolgokat is műveltek azok. Jól tudták, hogy a Wermachtnál lehetőleg mindig eltemetik az elesett bajtársaikat. Ezért a mieink kegyetlen fortélyt alkalmaztak. Aknát kötöttek a halott német megmerevedett karjára vagy lábára. Mielőtt az éjszaka takarásában kamerádjukat a temetkezés helyére cipelték, ők maguk is darabokban szóródtak szét a tetem körül. (Vászja: Ez, mint tudjuk, kölcsönös volt...) Jól mondja. Egyik sem volt jobb a másiknál. A németek egyszerű, primitív technikát alkalmaztak a gyalogságunk ellen. A talajon áthúzott néhány cérnavékony dróthoz aknát kötözték. Ezt hívták ők a katona talpát leszakító Schü-mine 42-nek. (Vászja: Mondja, Petro, voltaképpen magával mi történt?) Na, látja, az én utolsó frontesetem talán még magának is szenzációs lehet. A hülye katona esete a háborúban. Nicsak, milyen jó címet találtam ki a cikkéhez! Az emberek szeretik a szenzációt. (Vászja: Egye fene, legyen cikk, ha ez a mániája!) Persze, persze, az írók... Folytatom. Csapataink újra tovább vonultak, '44 decemberében a Vörös Hadsereg már a németek anyaföldjén üzte-hajtotta a

Wermachtot. Egy-két nappal a korábbi ütközet helyén, a golyózápor tépázta cserjék alatt, a gyér hóban különféle tárgyak heverték szanaszét. Nincs az a katona, aki közömbösen elmegy mellettük. Szappan, órák, halkonzerv, cigaretta... A németek minden tárgyhoz álcázott detonátort kötöttek. Kapzsi voltam. Pedig, ha tapasztalt frontharcos vagyok... Abban a bizonyos lengyel házban, amit kifosztottunk, én szinte semmihez sem nyúltam, de itt nem tudtam ellenállni az aranyórának. Felemeltem, és abban a pillanatban működésbe lépett a gyújtószerkezet. Felrobbant. De nem csak egy akna, hanem az egész aknamező. (Vászja: Ekkor veszítette el mind a négy végtagját?) A tábori kórház sátra alatt tértem magamhoz. Hevederekkel és használt gézzel kötözték oda egy lőszeres láda lapjához. Ahogy az altatásból ébredtem, hárman bámultak a szemem közé. Az egyik egy nem kimondottan fiatal, szépcéru nő szelíd szempárja volt. Mielőtt a petróleumlámpa fényénél jól szemügyre vehettem volna, olyan fájdalom nyilallt a testembe, hogy megint eszméletemet veszítettem. Ki tudja, hány óra múlva térhettem magamhoz. Dél is lehetett, mert a sátor nyílásán át magasról tűzött a szemembe a januári Nap. A szép szemek helyett most fehér félköpenyes fiatal férfit láttam. Mintha enyhült volna a pokoli fájdalom, az agyam is tisztult. Belémnyilallt a felismerés, hogy se kezem, se lábam. Ömlött a könnyem, de nem tudtam letörölni. Mert ugye mivel? A köpenyes – tartalékos alhadnagy, katonaorvos – nyugtató injekciót adott a hátizmomba. Mert hova a picsába szúrta volna? Faggattam, mi történt velem. Mindenféle orvosi kifejezéssel megmagyarázta a totális amputációm

történetét. Nem volt az amputáció, mert maga az akna végezte el a csonkolást. Nekik csak be kellett fejezni. A havas bokrok alól hoztak be a szanitécek. Akkor úgy látták, hogy menthetetlen vagyok, de még mielőtt elvéreztem volna, hozzájuk kerültem. 'Sokszoros szerencséje volt' – így mondta az alhadnagy, majd elárulta ennek a hatalmas szerencsének a titkát. A vékony hóban megtalálták a dögcédulámat. A kórházparancsnok úgy emlékezett, hogy egy ilyen nevű ember nem lehet más, mint az ismert belorusz pártember hozzátartozója. Erre kiadta a parancsot, hogy engem minden áron meg kell menteni. Azonnal előkerült a ritka rangnak járó vértartalék. Konzíliumot is összehívtak. Megtudtam, hogy a szelíd szempár nem csak a lázálmom szüleménye volt. A tiszteletet vagy – ki tudja – a félelmet keltő névrokonság gyanúja nyomában olyan mozgósítást rendeltek el az egészségügyi szolgálatánál, hogy az akkor már hátországnak számító nagyobb német városból, az ottani szovjet kórházból áthozatták a francia doktornőt. Ő végezte el a műtétet a csonkolt végtagokon. (Vászja: Mondja, hogy került oda francia orvos?) Ne gondolja, hogy belenyugodtam a szar állapotomba, mégis erőt vettem magamon és néhány nap elteltével kérdezősködni kezdtem. Az alhadnagy, mintha titkot árulna el, megsúgta, hogy a főorvos asszony egy Párizs mellett kivégzett antifasiszta ellenálló özvegye. Másfél évig Rosztovban élt, eleinte magyar hadifogoly tábor orvosa volt, később katonaorvosi képzést tartott az egyetemen, utána abban a front mögötti hadikórházban a legsúlyosabb műtéteket bízták rá. (Vászja: Tudom, nem nevezi szerencséjének, hogy megmentették, de talán mégis...) Ha akkor

előre látom, milyen mocskos, megalázó hetven év vár rám, valahogy mégis csak összeszedtem volna minden erőmet és a teherautó alá löktem volna magam, amikor a csapágyos deszkán hazatoltak. Gondolom, emlékszik, ezt is elmondtam magának... (Vászja: Emlékszem.) Akkor most hallgassa meg a megmentésem legkedvesebb részletét. Csak meg ne hatódjon... Hát kérem szépen, harmadik hete kötöztek, ápoltak a sátor alatt, amikor a pelyhedző állú alhadnagy jelezte, hogy hamarosan az egyik kiváló hazai kórházba visznek rehabilitációra, de akkor a frontkórház parancsnokságára bombaként csapódott be egy hír. A hadsereg belső információs rendszere tisztázta, hogy nem az a Petro vagyok, akinek hittek. Semmi közöm a hasonló nevű pártkaderhez, Petro Solnikhoz. Ha kérdeztek volna... de nem kérdeztek. Huszonnégy óra sem kellett, és egy hazainduló kórházvonaton találtam magamat. Rehabilitáció? Ugyan kérem... Sürgősen kiverték a fejemből a polgári nyavalygást. Valahol Karéliában toltak le a vonatról. A 'szamovárok' kórházában kötöttem ki. Kereshetett a sátorban a szépszemű francia nő! Ha egyáltalán keresett. (Vászja: Olyan messze északra, Karéliába vitték? Ukrajnába nem lehetett volna?) Fogalmam sincs róla. Úgy hírllett, hogy az orosz-finn háború idején, még kilencszáz-negyven telén alakították ki ott az első speciális kórházakat a téli hadjáratban lefagyott kezű és lábú katonáknak. Tömegével vitték oda a 'szamovárokat'. Ott magyarázták el nekem, hogy ez a mi becenevünk azért is találó, mert az ápolók felülről öntik belénk a grúz teát, mi meg alulról eresztjük le. Hahaha! Ne gondolja, hogy a lelkiállapotommal nem törődtek a karéliei

szovjet kórházban. Elmondom a terápiát, ha nem szégyenlős. (Vászja: szégyenlős? Na ne tréfáljon!) Akkor figyeljen. A karéliai kórház egyik kezelő vagy kötöző helyiségében hadifogoly finn nők dolgoztak. Arra kötelezték őket, hogy húzzák fel a szoknyájukat és mutassák meg nekünk a skandináv szépségüket. Érti, kedves Vaszilij? Hát ez volt a szamovárkórház pszichoterápiája. (Vászja: Sokáig ápolták azon a klinikán?) Klinikán? Micsoda elegáns, tudományos névvel illeti... Én inkább állatmenhelynek mondom. Teljes hónapig sem tartottak ott. '45 februárjában egy Kijevbe indított ponyvás teherkocsi platójára velem együtt négy kezetlen, lábatlan ukránt rögzítettek. Jött velünk egy orosz szanitéc, és az úton enni adott és megítatott bennünket. A kijevi helyőrség kommandáns hivatalába kellett értünk jönnie valakinek. Engem továbbvittek a Melnyikov Egyetem klinikájára. Ott volt takarító a húgom. Ő taszigált haza ide, ebbe a lakásba, ahol ma is élünk. (Vászja: Sehogy sem tudom elképzelni a maga napjait. Huszonkét évesen lett nyomorék, ma pedig kilencven múlt.) Na látja, amikor a teherkocsi alá akartam begurulni, még egy napot sem akartam így leélni. Ha nincs az áldott, jó lélek húgom és a férje... ő is jóra való orosz ember... a Malisev gyárban volt harckocsi szerelő... Ők ápoltak, vagy hogy pontosan mondjam, etettek, itattak, tisztogattak. El sem képzelem, mennyi dolog van körülöttem. Aztán a hetvenes években árusítani kezdték a Junoszty televíziókat. Vásároltak egyet, hogy jobban elviseljem a magányos órákat, amikor ők dolgoznak. Egyszer megfélekeztek róla, hogy messzebbre rakják a készüléket. Amint kitétték a lábukat a lakásból, mintha egy hang

biztatott volna, kísértést éreztem, hogy kettéharapjam a televízió áramkábelét. Amennyire csak lehetett, a vezeték fölé hajlítottam a nyakamat. Belevörösödtem az erőlködésbe. Most is csak az a húsz centi hiányzott... Utána újabb tíz, húsz, harminc... ki tudja, hány évre bele kellett törődnöm az életbe. (Vászja: Kimondom úgy, ahogy érzem. A maga helyében a feleslegesség tudatába én sem nyugodtam volna bele.) Ha ezt nem mondja, mármint a feleslegesség érzését, el is felejtetem megemlíteni a munkámat. (Vászja: Csak nem dolgozott?) Nem sokkal a második öngyilkossági kudarcom után történt, hogy a húgom leánya, Olga, aki a turistaszövetségnél volt állásban, hozzám kísért egy kínosan elegáns férfit. Hülyén éreztem magam, mert hozzám a családkunk tagjain kívül soha senki sem jött. A húgom unokája lakott velem a szobában. A kislány képzett ápolónő és jóságos, mint a szülei. Nem elég, hogy a kórházi pediátrián rengeteget dolgozik, itthon is van egy ápolója. Na, de nem is erről akartam beszélni... Mondom, hoztak nekem egy vendéget. A pedáns ember a nemrég nyitott szálloda vezérigazgatójaként mutatkozott be. Feltette az asztalra a fekete diplomata táskáját, kivett belőle egy papírlapot és a szemem elé tartotta, hogy olvassam. Háború előtti moszkvai újság cikkének fénymásolata volt. 'Ezer íz – egy ifjú ukrán szakács kincse'. A cikk rólam szólt. Nem ismertem, nem is tudtam, hogy megjelent. A látogatóm elmondta, hogy egyik szállóvendégük, egy veterán tábornok küldte el neki ezt a cikkmásolatot. A tábornok gyanította, hogy a legendás szakács túlélte a háborút. A hotel főnöke egy éves kutatás után talált rám. (Vászja: Képelem a csalódását, ahogy ebben az állapotban

meglátta magát...) Téved. Ő már akkor tudta, hogy magatehetetlen hadirokkanttal találkozik, amikor a szállodai szakmai kapcsolatok szálain eljutott Olga irodájához. Nem a végtagjaimra, hanem a memóriámra, a receptjeimre volt szüksége. Utána pontosan húsz évig tanítgattam a szakácsaikat. Ide jártak hozzám zárándoklatra. A régi receptjeim felvirágoztatták az étlapjaikat. Már a városból is sok vendégük volt, egyszerre be kellett vezetni az előzetes helyfoglalást. (Vászja: És legalább megbecsülték?) Nem panaszkodom. Fizetést kaptam. Alkalmazásom ugyan egy kis fejtörést okozott nekik, de végül kineveztek munkaverseny felelősnek. A keresetemmel beszállhattam a családi kiadásainkba. Képzelve, Újév napján egyszer meghívtak a szállodába. Olga az ápolónő leányával, Ludmillával együtt vitt fel liften a vezérigazgatóhoz. A tágas irodában szakácsok, pincérek jöttek össze. Vadonatúj rokkantkocsival ajándékoztak meg. Évtizedek után először örültem. A vezérigazgató Igrisztoje pezs gövel mondott pohárköszöntőt. De én még az Újév alkalmából sem hagytam, hogy belémtöltsék az italt. (Vászja: Megértem.) Én már így halok meg...

A diktafon végleg elnémul.

A BESZKIDEK LÁNGJA

*Órákig bandukoltam,
oly messzi már a hárs,
de zúgja-zúgja hallom:
'Nyugalmat itt találasz!'
(A hársfa – német dal)*

*Itt fekszik. Sok országot legyőzött
És hívatlanul került ide,
Hol kimúlva, hosszan elvetődött.
Hadd feküdjék. Így kell lennie.
(Leonyid Pervomajszkij verse)*

35

Heinrich és Vaszilij visszatért oda, ahonnan érkezett: a semmibe. Csontjaikra – mint hetven év óta – ránehezedik a föld.

Bokrok, tölgyek, százszorszépek, búzavirág nő ott, ahol a háború után sokáig gyér volt a fű. A csenevész bokrok akkoriban kínlódva törték át a talajt, melyet a harcok fertőző hagyatékai, el nem takarított aknák, lövedékek, halottak és fegyverek borítottak. Errefelé manapság csak vadászpuska dörren és a lankás Beszkidekre boruló égbolton néha átsuhan egy vitorlázó gép vagy egy üzletember magánrepülője. A kirándulók – szlovákok és idegenek – szelíden pillantanak össze a presszó asztalai fölött.

A magyarok elkészönnnek a panzió csupaszív szlovák recepciósától, Jarmilka kisasszonytól. Ezen a vidéken még ma sem a borra valóért mosolyognak. Az öregúr pipadohány illatát dicsérgető presszós asszonyka házikészítésű szlovák hústekercset, Záhorárcke závitkyt csomagol az útra a három hét után megkedvelt íróvendégeknek.

Várdai Árpád a recepcióval szemközti bőrfotel mélyén még egyszer átlapozza a feljegyzéseit, válltáskájába teszi a Vászjától kapott diktafont.

– *Mondd, Árpád, nem érzed, hogy valami mintha hiányozna? Mindent tudunk mi a német és ukrán katonáról?*

– *Mindent...? Nem is tudom* – feleli a fiatalabb író.

– *Ugyanis Vászja elfelejtett vagy talán nem is akart beszélni a tadzsik hegedűs leányról. Mi történhetett vele? Vajon túlélte a háborút? Tadzsik hagyomány szerint férjhez ment, mielőtt betöltötte a huszonkettőt?*

Árpád töprengő arccal, lassan összecsukja és a táska mélyére süllyeszti a jegyzetömböt.

– Hány nyitott, soha meg nem válaszolható kérdés marad a háborúk nyomában? Szétzilált szerelmek, eltépett emberi kapcsolatok, elpattant családi láncok... Igazad van, Dezső bátyám, persze Zorina sorsa a kijevi szimfonikusoktól... csupán egy a történetünk sok ködfoltja közül. Jó lett volna azt is megtudni, hogy hová űzte a vihar a krími sztyeppékről Dmitro bácsit, a kozák trombitást. Esetleg átszökött a frontvonalon és beállt a Hitler által is támogatott „kozák hadosztályba”...

– Komolytalan találgatás! Felejtsd el, Árpád. Megfogadtad, hogy a regényedben semmit sem írsz le, amit nem érzel igaznak, hitelesnek.

– Ezért jöttünk ide, ezért hallgattunk meg mindenkit, aki igazat akart mondani.

– Na de a sírjukból keltett katonák... Ez varázslat...

– Szent meggyőződése, Dezső bátyám, hogy aki hajlandó az időgépen velünk átutazni az igaz történetek helyszínén, az megérti a varázslatot, a történelemidéző mágját.

– Mégis lenne még mit megkérdezni az ukrán Vászjától. Vajon gyanította a fronton, hogy a lövészárokból mellette a közös ellenségre célzó orosz ember 70 év múltán az ellensége is lehet? – kérdezi Várdai Árpád.

– Ezt már nem tudjuk meg tőle, Árpád. Jó lenne még egyszer felszítani a tábornövényeket, hogy a lángja ne hagyja feledésbe sülyedni a világ utolsó (legutolsó?) nagy háborúját...

Kútfő

A regényben – melynek most a végére jutott a Kedves Olvasó – csupán az ötlet és a kerek esztendeig tartó kutatómunka, az írás a sajátom. A többi ajándékul szakadt rám sok találkozáson, emlékező beszélgetésen és szemtanú-vallomáson. Frontéletük emlékeit magyarok, szlovákok, csehek, lengyelek, ruszinok, lemkók, németek, ukránok és oroszok osztották meg velem. Könyvtárnyi forrásdokumentum között mindennél értékesebb útikalauzként szolgált *Deme Dezső Megidéztem a múltamat* című memoárja és a rzeszowi lengyel kolléga, *Witold Szymczyk* tanulmánya (*Przez „Doliną Śmierci”*).

Magyar olvasmányaim (*Román István: Vörös kolostor, Lakatos Géza: Ahogyan én láttam, Baconi Nagy Vilmos: Végzetes esztendők, Ölvédi Ignác: Az 1. magyar hadsereg története 1944 január 6-tól október 17-ig*) támogattak az írói megismerésben; így nélkülözhettem a segítségtől ódzkodó hivatásos hadtörténészek támogatását.

Prágából cseh filmes-újságíró barátom, *Rastislav Bajer* a „föld alól” kerítette elő számomra a már rég nem kapható, s a duklai ütközetet új megvilágításban bemutató könyvet (*Apokapipsa v Karpatech*). Cseh és lengyel dokumentumfilmek (*Dukla Krev a mytus – Tankova Brigada – Operacja Karpacko-Dukielska*) hetekre a DVD-lejátszó elé szegeztek.

A rangtalan Wehrmacht-katona portréjának hiteles megformálásához, a német visszapillantásokhoz személyes beszélgetések

és tanulmányok juttattak hozzá (*Stig Dagerman: Niemiecka jesień. Reportaż z podróży po Niemczech* – *Stefen G. Fritz: Frontsoldaten. The German Soldier in World War II* – *Antony Beevor: Stalingrad* – *Christine Alexander, Mason Kunze: Piekło na Froncie Wschodnim*, *Rorrry Maclean: Berlin Imagine a City* – *Erik Larson: In the garden of beasts*) Letisztult, őszinte német történelem szemléletet láttatott velem a kitűnő, háromrészes film, az *Unsere Mütter, Unsere Väter*.

A parancsnokló, győztes hadvezér szemszögéből ismertette velem Vörös Hadsereg kárpáti offenzíváját A. A. Grecko marsall emlékirata (*A Kárpátokon át*). *Borisz Gorbacsevszkij (Przez wojenną zawieruchę)* háborús veterán íróként a lövészárkok mélyéről közölte az „élményeit”, a lengyel *Igor T. Miecik: Katiusza z bagnetem* című könyve pedig a Szovjetunió 14 titkába avatott be. *Leonyid Pervomajszkij*, a Petőfi-fordító ukrán tiszt regénye (*Vadmész*) a szocreál irodalmi illemet is tisztelve, mégis hihető szavakkal avatott be a front – ha ilyen egyáltalán létezik – humán szférájába.

*

Regényem megírásában több barát, ismerős segített. Köszönöm szépen *Rastislav Bajer, Maria Chmiel, †Deme Dezső, Deme Dezsőné Raffay Eszter, Ferenczi György, Földes Júlia, Gocz Teodor, Hollóné Szamosfalvi Ilona, Ludmilla Ignatyuk, Szymon Jakubowski, Kiss Zoltánné Zajtai Emília, Koltai Mária, Krzysztof Mulec, Dariusz Misztal, Muha Lajos, Magda Olczyk, Jarmila Sobiepan.*

Lépés a mába

A fasizmus fölött aratott nagy győzelem óta eltelt 70 esztendő. Az egykori ellenállók közül néhányan még közöttünk vannak, sajnálatos azonban, hogy az idő múlásával, személyes jelenlétük csökkenésével példáik egyre kevésbé hatnak az ifjabb korosztályok gondolkodására.

A nagy győzelemért a legtöbb véráldozatot az egykori Szovjetunió népei hozták, de nem szabad elfelednünk: közel 70 különböző nemzetből jött katona harcolt a szövetségesek oldalán, s több mint 73 millió katona és civil pusztult el a háborúban. Az anti-fasiszta koalíció reguláris hadseregei mellett jelentősek voltak a különféle országokban a lakosság által szervezett partizánegységek fegyveres és politikai ellenállásai, a hátszágokban az otthon maradt nők, gyerekek segítették a frontkatonákat vagy a helyi partizánokat.

Kelet-Európa országaiban és az egykori Szovjetunió függetlenné vált utódállamaiban a 25 évvel ezelőtti politikai váltások nem váltották be maradéktalanul az emberek reményeit. A demokratikus keretek önmagukban még nem jelentették automatikusan az anti-fasiszta értékek föl vállalását, a korábban szunnyadó újfasiszta gondolatok a gyenge, immunhiányos új demokráciákban könnyedén ki tudtak újból csírázni, s mára több országban ismét szárba szökkenetek. Mind Nyugaton, mind Keleten a szélsőjobb erősödéséhez jelentősen hozzájárult a gazdasági válság okozta elszegényedés, az emberek nagy tömegeinek munkanélkülivé, kiszolgáltatottá válása, miközben több helyen a leszakadók érdekeit védeni hivatott szervezetek elerőtlenedtek. Ezért sok ember az újfasiszta szervezetek szirupos populizmusánál talált menedéket.

A fasizmus eszméinek képviselője nem lehet vélemény, hanem bűn. Az emberiség elleni bűncselekmény. A különféle államoknak meg kell védeniük polgáraikat mindenfajta kirekesztő, gyűlölködő eszmétől, nem szabad elfelednünk, amit a történelem már igazolt: a szavakat tettek követik.

Napjainkban a fasizmus új módszerekkel, új ruhát öltve próbál teret nyerni. Másképpen mutatkozik a Balti országokban, Ukrajnában, Magyarországon, Moldovában, vagy akár Görögországban, Franciaországban. De egészen más arcát mutatja az iszlám fundamentalizmus mögé bújó terrorizmus képében, amelynek visszaszorítása legalább akkora kihívást jelent, mint az egykori Hitler-ellenes koalíció megszervezése volt.

A világ precedens nélküli új kihívások előtt áll, amelyek sikeres kezelése csakis az emberi értékeket, az emberi méltóságot tiszteletben tartó erők összefogásával lehetséges. A háború egy szűk érdekcsoport biznisze, mi antifasiszták ma is békét akarunk!

70 évvel ezelőtt az antifasiszta koalíció bebizonyította, hogy a különféle világnézetű emberek össze tudnak fogni egy jó cél érdekében. Mi azt várjuk a világ népeitől, a nagyhatalmaktól, hogy az egykori szövetségi szellemben lépjenek föl az újfasizmussal szemben is. Ne akarják a szélsőjobbot saját céljaikra mozgósítani, egymás kiállítására fölhasználni.

Legyen az antifasizmus a nemzetközi kapcsolatok olyan minimuma, amely felülír minden érdekkonfliktust, hiszen ismét igen vékony jégen lépdelünk, itt Európában.

Hanti Vilmos,
a Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetségének elnöke